Debreceni Egyetem
Egyetemi es Nemzeti Konyvtar
0 000005 061358

D.m 113.

Tt.
263

diplum

3296

UTI EMLÉKEZETEK

AMERIKÁBÓL.

IRTA

ROSTI PÁL.

Óriás czédrus a tovari őserdőben.

2 színezett képpel, 13 kőmetszvénynyel, 2 aczélra metszett tájképpel és 25 fametszvénynyel.

PEST, 1861.

KIADJA HECKENAST GUSZTAV

UTI EMLÉKEZETEK AMERIKÁBÓL.

Kiadja Heckenast Gusztáv Pesten.

UTI EMLÉKEZETEK

AMERIKÁBÓL.

IRTA

ROSTI PÁL.

PEST.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

MDCCCLXI.

114512

MAGYAR KIRÁLYI TISZA ISTVÁN-TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRA
DEBRECEN
A' M. N. MUZEUM
KÖNYV-
TÁRÁBÓL
e bibliotheca
MUSEI NAT HUNG

Pest, 1861. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

NŐVÉREMNEK

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEFNÉ

SZÜLETETT

ROSTI ÁGNESNEK

TESTVÉRI SZERETETTEL

AJÁNLVA.

ELŐSZÓ.

A gyászos tizenkét évi időszakban, mely a szerencsétlen kimenetelü 1849-diki eseményeket nyomon követé, kedves hazánkban minden nemzeti törekvés, haladás, fejlödés lenyügöztetvén, elnyomatván: a bilincsekbe vert irodalom, a tudomány s müvészet volt azon egyedüli tér, melyen szeretett hazánkhoz való ragaszkodásunkat bizonyíthattuk, azon egyedüli eszköz, melynek rendületlen fejlesztésével remélhettük, hogy a magyar nemzet gyarapodását, a korszellemmel való haladását, de söt lételét biztosítani fogjuk. E szomoru korszakban tehát minden magyarnak szent kötelességévé vált, megfeszített s ernyedetlen erövel e térek egyikén a haza javára müködni, habár csekélyebbek is voltak legyen tehetségei — mert a homokszem egymagában nem sokat nyom ugyan, de a homokszemek halmozatja dombbá s utóbb hegygyé emelkedik.

Ily homokszemmel szándékoztam én is hazám oltárához járulni, midön amerikai utazásomat terveztem, melynek eredményét jelen munkámban közlöm honfitársaimmal.

Mielött Európát elhagytam, hogy az uj világ pálmái közt vándorolva, tapasztalásimat följegyezve, egykoron a hazai irodalmat bármi szerény mértékben is gyarapítsam — egyúttal pedig gyermekkori álmodozásimat is valósítsam, Franczia- s Angolországban töltöttem mintegy két évet, hogy tervezett utazásomhoz megszerezzem a kellő ismereteket s elökészületeket, föleg pedig, hogy Párisban a fényrajzolás mesterségét megtanulhassam.

Nézetem szerint a földismeret terjesztésére alig van hathatósabb eszköz, mint ha jellemző, hü rajzok által a különböző éghajlatok egyes tájairól, városairól, épitményekről, növényekről s a t. világos képeket nyujtunk. Vándorlásom egyik föfeladatául tekintém eszerint az ily nemü képeknek a fényrajz útján való előállítását. S midön 1859. febr. 26-dikán, hazámba visszatértemkor, ebbeli fáradozásim eredményét, több évi utazásom folytán készített fényképeim gyüjteményét a tudományos-, nemzeti- s mükincsek örzésére s kitárására szolgáló intézetünknek, a magyar, nemzeti muzeumnak volt szerencsém átnyújthatni: azon reménynyel kecsegtettem magamat, hogy a legczélszerübb utat követtem azon óhajtásom teljesítésére, miszerint utazásaim eredményét, a mennyire tölem kitelik, közhasznuvá is tegyem.

A mümellékletek nagyobb részét, e fényrajzok után másolva, hazánkfia, Klette Gusztáv úr készité. Kedves kötelességemnek ismerem öszinte hálámat nyilatkoztatni e fiatal müvésznek, ki hün ragaszkodva a fényrajzokhoz, a helyzet helyes felfogása, a rajz mesteri kivitele, az ábrák festöi elrendezése által oly képeket szerzett, melyek a valóságnak teljesen megfelelnek s valódi mübecscsel bírnak. Igy azon helyzetben vagyok, hogy az egyes vidékek, épületek, vagy növényzetek s népviseletek hiányos, vagy nem eléggé élénk leirását élethü s egyuttal kedveltető ábrákkal pótolhatom.

A munka szövegét illetöleg csak néhány szót.

Európától az „Alma“ nevü franczia csavargözösön Havre de Grace kikötőjében 1856. aug. 4-dikén elbúcsúzván, amerikai utazásomat az éjszak-amerikai államokkal kezdém meg, hol mindössze hét hónapot töltöttem. De miután ott nem annyira a természet szépsége köti le figyelmünket, mint inkább az európaiaktól egészen elütő társadalmi viszonyok, politikai intézmények s fejlemények gerjesztik érdekünket, ez utóbbiak taglalgatására pedig aránylag rövid ott-mulatásomat elégségesnek nem tartottam: czélszerübbnek véltem hallgatni inkább, semmint hogy elhamarkodott itéletekre, egyoldalu felfogásra, vagy másoktól elsajátított nézetekre épitve, tán hibás, ferde fogalmak, hiányos tudósítások szószólója legyek.

Uti emlékezeteim leirását eszerint csak Éjszak-Amerika déliebb részeivel kezdem. Koránsem élek azon képzelődésben, hogy munkám a kellő mértéket megüsse : tollat fogtam mégis, hogy hazai irodalmunknak e szakmában hiányát, csekély tehetségem szerint, némiképen fedezni segítsem. Tudományos tárgyalásokkal, vagy mélyebb búvárkodásokkal, melyek czélszerüebben szakkönyvekben foglalnak helyet, szíves olvasóimat nem fárasztom — legfölebb egyes jegyzetekben s a toldalékban terjeszkedtem e térre; másrészt nem is bocsátkoztam hajmeresztő kalandok, vagy más eféle episodok leirásába, mert óvakodtam az elbeszélő utazót regényhőssé alakítani. Minden törekvésem abban összpontosult, hogy azon benyomásokat, melyeket rám vidékek, növényzetek, emberek s ezek társas viszonyai s a t. gyakoroltak, minél elevenebb s természet-hívebb színekkel lefesthessem s ily úton honfitársaimnak a tapasztaltakról lehető legtisztább fogalmakat, a valóságnak híven megfelelő képeket s tudósitásokat nyújthassak.

Ha az „Uti Emlékezetek“-kel csak némileg is megközelitém az imént kifejezett czélt : honfitársaim szíves elismerését, valamint eddigi fáradozásaim bőséges jutalmául, ugy ezutánra is utazói pályám folytatására, a leghathatósabb buzdításul tekinteném.

Pesten, január 1-jén 1861.

Rosti Pál.

HABANA.

Rosti P

I.

HABANA LEIRÁSA ÁLTALÁBAN.

Minekutána szinte egész Észak-Amerikát, az Egyesült-államokat, t. i. Canada egy részét Quebek és S. Paultól (Minesotta) hol a gözhajózás a Missisippin kezdödik — egész le New-Orleansig bejártam, innen alig 3 napig tartó, kellemes tengeri-ut után 1857. jan. 12-dikén Habanába*) érkeztem.

Mig az egészségi, vámházi s Isten tudja miféle kommissio megérkezett, mig podgyászunkkal a partra szállitottak s itt a vámházi s utlevéli vizsgán keresztülestünk, mig végre nagy nehéz bajjal és sok keresés után a „Hôtel le Grand"-ban valami szobaféle hajlékra akadtunk, ugy beesteledett, hogy mitsem láthattam. De a nap, mely ezen estére virradt, egész éltemben emlékezetes fog maradni! Ez nap láttam elöször a forró-égalji természet gyönyörü növényzetét, ez nap élveztem elöször ezen éghajlat kellemeit. A természet, az emberek, nyelvük, szokásaik, modoruk, színök, minden de minden oly ujdonat-uj volt elöttem, hogy szinte belekábultam s nem szüntem meg bámulni. Gyermekkorom jutott eszembe, midön karácson éjjén a hirtelen elém tárt sok gyertya, szalagocska, annyi szép és uj játékszer hasonló hatást gyakorolt volt kedélyemre. Elragadtatásom azonban lassankint lecsillapult. Az ember végre a pálmát is megszokja s alig találja feltünönek, hogy tél derekán is a legkönnyebb nyári ruhában jár*) s árnyékot keres. Sok európai kivándorlott ráun a forró égalj ezen folytonos nyarára, Mexiko örökös tavaszára, s visszavágyódik a rideg tél után, mely kegyetlenül megfosztja minden ékétöl a természetet, hogy tavasz hasadtával aztán annál nagyobb örömmel üdvözölhessük az erdök ujra fakadozó ágait, a rétek viruló ékeit, meg a kis pacsirtát, mely mindezen gyönyört hirdeti. Megvan minden égaljnak kelleme,

*) A spanyol nyelv a *b* és *v* mássalhangzókat folyvást fölcseréli, a nélkül, hogy ezt — némely szavakban legalább — helyesirási hibául lehetne tekinteni. Igy p. o. *bara* vagy *vara*, röf; *baron* vagy *varon*, him (a nöstény *hembra*). E város nevét is majd *Habaná*-nak, majd *Havaná*-nak irják, a szigeten mégis *Habana* a szokottabb. — A *h* a spanyolban csak néma jegy s ki nem mondatik, magyar irásmód szerint tehát volna : *Abana*. Továbbá a *j* és *x* mindig, a *g* pedig *e* és *i* magánhangzók elött ugy hangzik, mint a német torokhang *ch*, — ezen betük is, mint a *b* meg a *v*, fölváltva használtatnak p. o. *jefe* vagy *gefe*, mondd : *chefe*, fönök; *Mexico*, *Megico* vagy *Mejico*, mondd : *Mechico*. A kettös *nn* (röviditve *ñ*) és *ll* tökéletesen megfelel a magyar *ny*- és *ly*-nek, p. o. *caña*, nád; *niño*, fiú; *niña*, lány; *llanos*, puszta; *llama*, láng; *calle*, utcza; kimondatnak mint : *kanya*, *ninyo*, *ninya*, *lyánosz*, *lyama*, *kalye*. A *ch* ugy ejtetik ki, mint a magyar *cs*, például : *chupar*, mondd : *csupar*, színi; *noche*, mondd : *nocse*, éj. Az *s* mint a magyar *sz*, a *z* mint a magyar *cz* mondatik ki, p. o. *casar*, mondd : *kaszar*, házasodni; *cazar*, mondd : *kaczar*, vadászni. A *c* végre *e* és *i* elött *sz*-nek, különben *k*-nak mondatik ki, p. o. *capa*, mondd : *kapa*, köpönyeg; *ciruela*, mondd : *sziruela*, szilva; *cigaro*, mondd : *szigaro*, szivar, *c* helyett *t* betüt a spanyol nem használ, sem *ph*-t *f* helyett, tehát *disposicion*, *Rafael* stb. A mi pedig a hangsulyt illeti, ez a spanyolban jobbadán az utolsó vagy utolsó elötti szótagra esik, p. o. Regalía, nem pedig Regália.

*) Habanában az ember rendszerint egész fehérben jár; a nadrág, mellény, köntös, könnyü vászonból, a fejen szalma — jobban mondva — vékony nádból font kalap; a közönségesek helyben készülnek s 3—5 pesoba kerülnek, a finomabbak Panamából jönek s áruk 15—50 peso. (1 peso = 2 frt.)

s az ember rendszerint nem elégszik meg azzal, mely alatt épen él.

Habana két részre oszlik, a fallal körülvett belvárosra s több külvárosra *(estramuros)* vagyis ujvárosra. A belváros utczái szükek, piszkosak és sötétek, járdájuk feltünöleg keskeny s ezen szüntelen vigyázni kell, nehogy a széles tengelyü s nagy kerekü *„volante“* az embert valamikép legázolja. Sok helyen ponyvát feszitnek az utcza fölé, ugy hogy még déltájban is árnyékban járhatni, ez azonban meg nem óv a melegtől, a miért is Habanában nappal, azaz 9—5 óra között csak az megy ki szobájából, kinek dolga van, s ez is, ha csak teheti, az emlitett volante-ban. Ez a *„volante“* az egyensuly minden eddig ismert törvényei ellen épitett, valamennyi eddig látott járművektől tökéletesen elütö hintó, melyet Habanán s a szigeten kivül seholsem találhatni, itt azonban mindenki s mindenfélére használja, bér- és díszkocsiul, utazó-hintóul, söt, mint egyszer láttam, még teherhordásra is. A volante Habana egyik jellemző vonása s beleillenék a város czimerébe. Nem tudom, ha sikerülend-e merö szóbeli leirás utján olvasóimnak tiszta képet adnom Habana ezen nevezetességéről. Képzeljen az olvasó két roppant, néha egész öl átmérőjü kereket egy, körülbelöl 4 láb hosszu tengelynek két végén, s e tengelyhez a két kerék között két rudat, mely legalább is 10 láb hosszu s mintegy villát képez, — ezen villában végre, mintegy 3 lábnyira a tengelytől, egy leereszthető födelü, kétülésü hintót függve, ajtó s bak nélkül — ez a *volante*. Eléje egy kis, 13 legfeljebb 14 markos ló van fogva, ugy hogy a villa vége épen a nyergéhez ér, melyen a *calesero* (kocsis) — olykor igen zömök szerecseny — ül. Valódi állatkinzás ez, fökép ha az apró sovány lovat látjuk, mely látszólag alig bir lábán megállani, mégis vágtatva viszi a szük utczákon a nehéz volantét és calesero-ját. A bennülönek igen kényelmes a volante. Az ember inkább fekszik, mintsem ül, s legkisebb rázódást sem érez, minthogy a tengelytől oly távol eső hintócska a villa közt ugyszólván a levegöben függ. Igy a volante mozgása kellemesen hintázó, s a kocsi az egymástól távol eső kerekek miatt alig is dölhet fel *).

A volante a kreol **) kivánalmainak tökéletesen megfelel, s magam is, meg kell vallanom, alig ismerek kellemesebb sétázást, mint ebéd után az itt oly bájos holdvilágitásnál jó volantéban végighajtatni a paseon, hol a száz meg százféle virágzó bokrok s fák illatja az embert szinte kéjmámorba ejti. A volantét itt mindenki, szín-, rang-, faj- s nemkülönbség nélkül egyaránt használja; volanteban megy a boltos-legény boltját nyitni, a kereskedő üzletbeli látogatásaira, volantéban megy a nemzetör a gyülhelyre, a szakácsné a piaczra, söt, mint ezt több izben láttam, még a szerecseny is igy jár el ura küldetésében. A calesero egy menetért két reált, óraszámra öt reált kap.

Habanában természetesen spanyol pénz forog. Egysége a *peso* (dollár), mely nyolcz *reálra*, a hajdantai osztrák tizeskéhez hasonló, de ennél nagyobb értékü ezüstpénzre osztatik. Ezen reál azonban itt igen gyéren található, közönségesen az Egyesültállamok aprópénze használtatik. Az amerikai dollárban, (mely a peso-val egyértékü) van 100 cents vagy 10 dimes (1 dime = 10 cents), s Habanában ezen dime forog nagy mennyiségben, szintén reál név alatt. Mivel azonban egy peso-ra tiz dime megy, megkülönböztetéseül ennek *„real sencillo“* (gyenge, hitvány), a spanyol reálnak pedig *„reál fuerte“* (erös) a neve. A *„doblon“* (aranypénz) vagy két peso-t ér (doblon de dos), vagy pedig négyet (doblon de quatro); legnagyobb aranypénz az *„onzia“* = 17 peso. Elfogadják az angol aranyat is (pound of sterling) 5 pesoban, a franczia Napoleond'ort $3\frac{1}{2}$ pesoban, nemkülönben az egyesült-állami aranyokat (8—10—20 dolláros darabokat), meg a mexikoi s columbiai aranyokat is, deezeket csak veszteséggel lehet kiadni, mert a spanyolnál roszabb aranyból vannak verve. Pénz dolgában tehát elég a zürzavar s az utas eleinte sokszor megcsalatik. Mégis e tekintetben a legnagyobb zavart *St. Thomasban* (a kis Antillákhoz tartozó dán szigeten) találtam; ott ugyanis angol, franczia, német egyesült-állami, columbiai s habanai pénz forog, hozzámérve a dán „stüber“-hez, s megvallom hogy az ott töltöttem két hét alatt nem vol-tam képes ezen arany- és ezüst-zavarban eligazodni. Az emberiség, s kivált az utazók érdekében, valóban igen ohajtandó volna, hogy ezen pénzkülönbségek valahára megszünjenek, de ez bizonyosan még sokáig „pium desiderium“ fog maradni, valamint az is, hogy *egy* öllel, *egy* fonttal mérjenek.

Habanában a belvárosi házak — a föutczákon

*) Ily volantét láthatunk a 11-ik laponi fametszvényen, továbbá a *„plaza delarmas“*-t ábrázoló rajzunkon.

**) *Kreoloknak* (spanyolul criollo) nevezik mindazokat, kik Amerika déliebb részein európai szüléktől születtek, s ezeknek egymásközti ivadékaikat, de kivált a franczíák és spanyolok utódait.

legalább — emeletesek s többnyire *mór* modorban épitvék, tágas, nehéz ivek s bolthajtásokon nyugvó, födött folyosókkal az udvar körül. Egy háznak sincs padlásos, fölemelkedő födele, hanem a háztető kötáblákkal van kirakva s lapos; ezen az ugynevezett „*azotea*"-n szoktak rendesen a ház mosónéi fehérnemüt száritgatni, s olykor-olykor — e tisztelt hölgyek engedelmével — a ház lakói esténkint sétálni. Az *azoteá*-n többnyire egy kis torony-féle kilátó is van, s rendesen minden házi ur azt állitja, hogy az ő háza tetejéről van a legszebb kilátás egész Habanában. Ezen előnynyel természetesen csak az emeletes házak birnak, a földszintieknél a kapu s az ablakok, melyek már egy lábnyira a föld szinétől kezdődnek, csaknem oly magasak, mint maga a ház. A kapu alatt, a tornáczban áll a volante, de megtörténik olykor, hogy ez a teremben foglal helyet. A teremből rostélyozott ablak nyilik a tornáczra, rendszerint két ajtó a födött folyosóra, mely nélkül a ház el sem lehetne, azonkivül egy-két ajtó a mellék-szobákba s legalább is két ablak az utczára. Mindez tátva-nyitva, hogy mentől nagyobb légvonat támadjon. Az üvegeseknek rosz dolguk van Habanában, mert ott az üvegablak ritka mint a fehér holló és csupán fényüzési czikk. Minek is? nappal ugy is valamennyi ablak rendesen nyitva áll, éjjel pedig deszkatáblákkal van csukva, mi az üvegtábláknál czélszerübb. Ha a ház csínnal van berendezve, a terem egyik falán arany-keretü tükör függ, s alatta kis asztalka van mindenféle aprósággal, a másik fal mellett nádpamlag foglal helyet s ettől egyenest a szoba közepéig két sorjában, szemben egymással nádszékek s hinta-karszékek *(american rooking chairs);* olykor ez a „karszék-sétány" az ablaknál indul meg s fut a szoba közepéig. A szobának fehérre meszelt többi fala mind meztelen; tetözete magas és sokszor gerendás. Habanában, valamint általában a forró égalj alatt szorgosan kerülik a szobák tulhalmozását butorokkal, szönyegekkel, függönyökkel stb. hogy a tér minél tágasabb, a légvonal minél nagyobb legyen. A házak ezen épitése s berendezése módjának köszönhető, hogy a habanai lakások hüsek, legalább türhető hőmérsékük; ámde, a ki csúzos bajban szenved, az ne utazzék oda. A ház belszerkezetéhez s butorzatához hozzáillő az ágy is : egy ugynevezett tábori ágyra feszitett erös vászondarab, erre egyik lepedő teritékül, egy másik pedig takaróul, hozzá mohval keményen kitömött kis vánkos — ez az egész, egyéb ágynemüről szó sincs. Igaz, hogy ujon érkezett európai ezzel sehogysem bir megbarátkozni, de Habanában kétségkivül ez a czélszerü, mert hüvös és tisztán tartható, és százféle hivatlan vendégtől menti meg az embert.

A ki valamely habanai házba nappal megy látogatóba, az egész ház népét, még a nöket is, nagy pongyolán találja, bomlott hajjal s papucsban, felső ruha s harisnya nélkül. Mindamellett az embert a legbarátságosabb módon fogadják. Habanának általában egyik jellemvonása a szeny, a rendetlenség. Ronda, félig meztelen gyermekek versenyt hömpölyögnek a földön a *negritókkal* (szerecseny-rajkókkal); söt 4—6-éves koráig egészen meztelen gyermeket, még a legtisztességesebb házban is, vagy az utczán futkosva látni, épen nem tartozik a ritkaságok közé. De annál ritkább a tiszta abrosz, vagy a nő, ki ne volna rendetlen. Kivétel természetesen itt is van, mint mindenütt. A nök jobbára csak este öltözködnek, hogy a volantékban kikocsizzanak, bevásároljanak, vagy látogatóikat fogadják, mert az est a látogatások rendes ideje. Szokás, hogy a házi ur, vagy a házi asszony az első látogatás után házát s mindenét, mi ebben van, vendége használatára fölajánlja. „*Esta casa es a la disposicion de Usted**)" ez a közönsége sszólásforma, melyet egyébiránt nem kell szószerint venni. A spanyolnak általában szokása, hogy ajándékul ajánl mindent, mi az embernek tetszik, vagy a mit megdicsér; minden harmadik szava : „*es a la disposicion de Usted.*" Ez ugyan többnyire csak illedelmi, üres szólásmód, mégis gyakran zavarba ejt, s az ember nem tudja, elfogadja-e az ajánlatot, vagy sem, ha megbántani nem akar.

A régi vagyis belvárost gyönyörü sétánnyal *(paseo del Isabel II-da)* diszített tágas gyeptér választja el az ujtól s a külvárosoktól; itt már szélesebbek, rendesebbek az utczák, s a főbbek, a tágasbak közöl egynémelyik fasorokkal van beültetve s „*calzada*"-nak mondatik, ilyen p. o. a szép *Calzada de la reina,* a *Calzada del monte* stb. E calzadákon valamennyi ház földszintes s olasz modorban épült; a ház előtt ezzel egymagasságu oszlopsor egy ugynevezett *verandát* képez. Itt-ott a házak között s megett egy-egy kertecske is virít, kivált a „Cerro" nevü külvárosban, hol rendszerint a habanaiak nyári-lakaivannak. E lakok egynémelyike nagyon fényesen s diszesen van berendezve, mint p. o. a

*) Ez a ház az ur szolgálatjára áll.

gróf *Fernandinoé,* melyet minden utasnak megmutatnak. A kertekben a sok rózsán kivül (mely ugyszólván az egész világon otthonos) kivált az európai, vagyis a mérsékelt égalj virágait s növényeit (szegfüt, violát, rezedát stb.) mívelik nagy gonddal. Alig fojthattam el örömömet s mosolyomat, midőn az emlitett gróf, mint habanai ritkaságot, mint disznövényt, a nagy gonddal ápolt kék buzavirágot mutatta nekem kertjében. A forró égalj általában igen szegény virágokban; a Cordillerák rétségein, az Orinokko végtelen gyepes pusztáin csak itt-ott buvik ki a zöld füből egy-egy sárga vagy veres virágocska. Mexico völgyeiben, hol a 2200 s több mètre (mintegy 7000 láb) magasságnál fogva a meleg mérsékeltebb s örökös tavasz uralkodik, a berkek s rétek már gazdagabbak. Mindezeknél azonban hasonlithatlanul diszesebbek a schweitzi „Alp"-ok vagy Kárpátjaink dusan himzett rétjei. De ha az ilyféle virágoknak a forró-égalj csaknem teljes hijával is van, annál töméntelenebb ott aztán az illatozó bokrok s virágzó fáknak, a virágokkal rakott futónövényeknek serege, a kosbor-féléknek (orchideáknak) s egyéb élösdi növényeknek (parasitáknak) sokasága — e növényzet dús teljének, színpompájának, kábitó illatának a legélénkebb leirás is csak bágyadt képét adhatja.

II.

EGY VASÁRNAP HABANÁBAN.

A vasárnap a külföldinek legérdekesebb nap, mert idegenszerü jelenetekkel s eredeti képekkel bövelkedik. A nehézkes modorban, köből készült templomok harangjai már korán reggel megkondulnak, s mindenki rang-, szín-, fajkülönbség nélkül, szép tisztán öltözködve, siet a templomba; a nök kivágott ruhákban s gonddal fésülködve, fekete csipke-fátyollal s legyezövel, — de még a mulatt söt szerecsenynök is, noha rabszolgák, gyakran arany-lánczokkal, gyürükkel s karpereczekkel megrakva fejér selyem-czipöben jelennek meg. A templomjárás 6—9 óráig tart; a szegényebbek vagy közelebb lakók gyalog jönek, az asszonyokat mindig egy kis szerecseny vagy szerecsenynö nyomon követi, felgöngyölt szönyeggel s kis székkel hóna alatt; az elökelö hölgyek volantéban jönek, többnyire fekete selyembe öltözködve, de hajadon fövel s gazdag, fekete csipkefátyollal. A tágas templomokban nincsenek padok, mint nálunk, sem székek, mint Francziaországban. Elöször is tehát a kis szerecseny jö be s kis szönyegét a földre teríti, utána az asszony valamennyi gyermekével s letérdel, a mise bizonyos részeinél azonban egész kényelemmel le is ül, szönyegét egyébiránt el nem hagyja. Ez valóban festöi egy jelenet, föleg, minthogy e helyen minden rang- és fajkülönbség megszünik, az elökelö hölgy gazdag csipkéivel, a kis mulattnö egyszerü, könnyü (mindig kivágott) nyári öltönyében, fején többnyire veres vagy fehér kendövel, a szerecseny rabszolganö, urnője ócska ruháiban (de

Templom-járat Habanában.

ma legalább tisztán), kinek hol tetszik, kinek hol épen hely jut, minden rend és osztályozás nélkül, összevissza térdelnek vagy ülnek a földön. A nők szinte kizárólag a templom közepét foglalják el, a férfiak köröskörül állnak vagy térdelnek s tisztességesen, ájtatosan kisérik az isteni-tiszteletet. De a mise végével, a fiatalabbak legalább, az ajtók elé helyezkednek leány-szemlére, s megvallom, hogy ilyenkor nem egy bájos szem csillogását, s a volanteba szálltakor nem egy csinos lábacskát volt alkalmam láthatni. Az isteni-tisztelet alkalmával olykor zene is van, melyet nagyobbrészt szerecseny zenekar végez; európai fülnek nehéz feladat ezt végighallgatni, kivált ha valahogy a szegény Hajdn vagy Mozart miséire kerül a sor. Rendesen azonban csak az orgona szólal meg, de nem zeng ám templomi hymnusokat vagy ájtatos praeludiumokat, hanem a legismertebb olaszoperák magán- vagy kardalait, polonaiseket s ezek feletti változatokat stb., mi az orgonára, már mint hangszerre sem illik semmiképen, legkevésbbé pedig a templomban. De hagyjuk, ám dicsérje ki-ki a maga módja szerint Istenét.

11 órakor a Valle de Gallos-ban a nemzeti mulatság, a „kakasviadal“ kezdödik; érdekes egy látvány, nem annyira a kakasok mint a nézők miatt, kik a harcz folyamát példátlan szenvedélylyel kisérik, arczuk eltorzul, szemök kidüled s vad tüzzel villog, egész testük remeg, — mindenki ordit, hadonáz s dörömböl. A harcztér s az egész bódé *(el rinadero)* hasonlit a mülovagok köréhez (circus), csakhogy sokkal kisebb. A belépti dij 2—4 reál, de mindenki hozhat vivó kakast, s ekkor nem fizet. Mig a választmány s a biróság a kakasokat megméri, mert — különös megegyezés kivételével — a küzdöknek sulyra és sarkantyujok nagyságára nézve egyenlöknek kell lenni, mig a kakasok sarkantyuit késsel meghegyzik, gazdáik mint a bolondok futkosnak fel s alá a vivókörben s fogadásokat ajánlanak a nézöknek. Ez utóbbiak ugyanazt teszik egymás között, még pedig rémitő lármával s hadonázással. A fogadási összeg olykor tetemes, 1 dollártól egész 1 unciáig. A mint a harcz ideje közeledik, a szenvedély s ingerültség nöttön nő, s tetöpontját éri, midön az adott jelre a kakasokat egymásra bocsátják. Láttam egyszer, hogy ily szenvedélytöl felböszített ember 10 unciát, tehát majdnem 350 frtot ajánlott vivó kakasára és szinte kétségbeesett, hogy senkisem akarta elfogadni, annyira neki volt hevülve, hogy e pillanatban, azt hiszem, egész vagyonát, söt életét is koczkára vetette volna. Nevezetes, hogy ámbár a jelenlevök nagyobb része csak alsórendü nép, a némelykor nagy összegekre szóló s az utolsó pillanatban egyszerüen fejbólintással elvállalt fogadások, meröben ismeretlen emberek között, mindenkor pontosan kifizettetnek. Egyébiránt a kakasviadal nem csupán a köznép szenvedélye, förangu urak is résztvesznek benne. Sokan egész vagyonukat belevesztették ily kakasfogadásokba, igy p. o. a mexicói köztársaság volt elnöke, Santanna, roppant kincseket pazarlott a kakasokra. A *riñaderoban* minden rangkülönbség megszünt s az aristocratia legbüszkébb tagja tartózkodás nélkül fogad és társalog a nép legaljával — hanem a rinadero köréből kiérve, vége az ismeretségnek.

A kakasok a mieinknél erösebbek s nagyobbak, tarajuk nincs. A harcz elött, mint emlitém, megmérik s bizonyos módon elökészitik, hasuknak egy részét ugyanis megkoppasztják, farkukban csak két végtollat hagynak meg (az ugynevezett kakas-tollakat), és sarkantyujokat meghegyezik. Nevezetes, mily dühvel rontnak egymásra, mihelyt eleresztik, s nem is hagyják abba a vivást, mig egyike vagy másika bele nem veszett. Kakasokat ugyancsak látott már mindenki veszekedni : egymásnak repdesnek, s egymás fejét megsebezni igyekszenek; néha az egyik gyengesége érzetében vagy gyávaságból futásnak ered, de a kerekded harcztérből nem menekülhetvén, a másik nyomon követi s orrával folyvást fejétbökdösi, mig ez ismét uj eröre s bátorságra kapva, megujra nagyelszántan ellenére támad s nem ritkán le is győzi a már elöbb diadalmaskodót. Mindezen változatai a küzdelemnek természetesen nem maradnak kellö hatás nélkül a nézök kedélyére, s a szenvedélyt, a lármát, az ingerültséget böszültségig csigázzák. Ámde ez a kakasokat legkevésbbé sem zavarja, ök a maguk részéröl szintoly böszültek és csak ellenfelüket látják. A küzdelem átlag 10—15 perczig tart s némely nap 25—30 párt is szállitanak a sikra egymás után.

A kakasviadal nemcsak Habanában, hanem egyátalában mindenütt, hol spanyol faj él, divatos; kivált faluhelyt a legénységnek egyik fö s elkerülhetlen mulatsága. Sokszor láttam, fökép Dél-Amerikában a *llanos*-okon, legényeket kakasukkal a hónuk alatt egyik tanyáról a másikra lovagolni, hogy „kakast próbáljanak,“ mert minden háznak, a szük-

séges baromfián kivül megvan *vivó-kakasa*. A mi az alföldön az agár, az arabsnak a ló, az a kreolnak a kakas; ugyszólván a család tagja, mely ezzel gyakran az egyetlen hajlékot megosztja s kukorékolásával a profánus európait szinte kétségbeejti. Az angol (elébb spanyol) gyarmatokban a kakasviadal szigoruan el van tiltva, sőt Trinidadban még az is birságot fizet, ki megáll, hogy két a szemeten önszántából összeveszett kakasnak tusakodását szemlélje.

A kakasviadalnál még sokkal kegyetlenebb a bikaviadal, melynek szinhelye a *„plaza de toros.“* Délután 4 órakor kezdődik, nyáron minden vasárnap, télen csak egyszer-kétszer havonkint. Szörnyü egy mulatság! meg nem foghatom, mint vehet részt benne, mint lehet általa elragadtatva ember, ki müveltségre, férfiu, ki bátorságra tart igényt. Spanyolországban, a bikaviadal eredeti honában nem voltam, a leirások után itélve az ott valódi harcz, de a habanai bizonyára nem egyéb, mint a szegény bikának kegyetlen halálra kinzása, lemészárlása, melyhez a legkisebb férfias bátorság vagy különös ügyesség sem kivántatik. A küzdtér — ismét a műlovagokra szorulok — homokos, kerek s alig nagyobb mint rendszerint a műlovagok játsztere*), a nézőhelyek szinkör-alakulag emelkednek köröskörül. A tér keritése erős és kettős; a belső keritésen keskeny nyilások vannak, melyeken az ember átfér s a kerités mögé bujhat, de a bika nem. Ezen térbe eresztik a szerencsétlen bikát, fiatal kis állatot, mely vigan kezd nyargalászni köröskörül. De csakhamar megjelennek a vivók (többnyire született spanyolok, mind spanyol jelmezben), s megnyitják veres kendőikkel az ingerkedést. A tér már magában véve sem nagy, mégis többnyire csak a kerités egyik másik nyilása közelében fitogtatják bátorságukat, ugy hogy ha a bika nekik rohan, egy ugrással a fal mögött teremjenek. Aztán meg a bikának nincs is logikája s igy mindig csak nagy dühösen a veres kendőnek döf, a mellette álló embert pedig bántatlanul hagyja. Igy tart ez az ingerkedés egy darabig, mire megjelennek a *picadorok* lóháton — de mily lovak ezek! szemen-szedett példányló valamennyi, mely már épen semmire sem használható, merő csont és bör, alig hogy mozogni bir, s ily csontvázat vezetnek bekötött szemmel a bika elé. A lovas lábszárát pléh boritja, kezében igen rövid hegyü, hosszu lándzsát forgat, mely csak arra szolgál, hogy a bikát könnyen megsebezve még inkább fölingerelje. Néha sok idő telik bele, mig ez sikerül, mire az ingerült bika neki rohan a szerencsétlen párának, mely ellenét nem is látja; a lovas meg nem védheti sem lándzsájával sem valami ügyes fordulattal, mert hiában minden sarkantyuzás, *Rozinante* nem mozdul álló helyéből, és igy sorsa elvégre is az, hogy a bika irgalom nélkül feldöfi, vagy megsebesiti. Erős bika a lovat lovasával együtt feldönti, s némelykor 3—4 lovat is megöl. A kifárasztott bikára most a nyilasok (barrandilleros) jönek; ezeknek támadása még legtöbbet ér, mert némi ügyesség s bátorság csakugyan kell hozzá. A nyilak szines papirral diszitett 2—3 lábnyi hosszu pálczák, végükön mintegy hüvelyknyi hosszu erős hegygyel; ezeket a bika nyakába kell döfni, de csak akkor szabad, ha a bika szemben van, ha támad. Midőn a beledöfött 8—10 nyilat a bika mindenféle ugrással lerázni igyekszik, midőn a fáradtság, düh és vérvesztés már ellankasztotta, jö végre a *matador* (megölö, *matar* = megölni), hosszu egyenes karddal, de ennek is csak akkor szabad az állatot — még pedig szivén találva — agyonszurni, ha támad. Ez néha sokáig tart, mert a szegény állat érezvén végre gyengébb-voltát, annyira megretten, hogy minden ingerlés daczára sem akar többé támadni, azonkivül a matador is gyakran három-négyszer szúr s kardja markolatig merül a bika nyakába, ugy hogy ez bögve s vért hányva futkos körül, mig végre szivén birja találni. Némely bika utóvégre annyira ellankad, hogy lefekszik s nem bir támadni; ekkor szolgákat küldenek, kik törrel nagy vigyázva megközelitik a már erőtlen állatot, s igy orozva gyilkolják meg. A megölt bikát — mintha valami nagy diadalt vivtak volna ki — négy felczifrázott öszvérrel a népség nagy lármája s örömrivalgásaközött kivontatják. A népség az egész harczot nagy figyelemmel s érdekkel kiséri, ugy a vivók, mint a bika bátorságát s ügyességét tapsával s kurjantásaival jutalmazza, elégületlenségét pedig füttyekben nyilvánitja. Ha valamely bika mindjárt kezdetben nem eléggé dühös, ha félénk, mással váltják fel. Ilyenkor a népség azt kiáltja : *perros* (kutyákat), s ezzel azt akarja jelenteni, hogy a gyáva bikára kutyákat kell uszítani. Rendszerint hat bikát szoktak vasárnaponkint legyilkolni.

A nők — tiszteletükre legyen mondva — nem

*) A mexicoi *„plaza de toros“* van oly nagy, mint a párisi Hyppodrome.

A disz-valanta.

vesznek részt e kegyetlen mulatságban. Ők e közben sokkal szelidebb s kedvesebb időtöltést választanak maguknak. Öt óra után midőn a nap már hanyatló-félben van, a gyönyörü *paseo de Tacon*, mely a szép *Calzada de la reina* folytatása s a *fuerte principe*-hez vezet, lassankint megtelik díszes volantékkal. Ezek magán-birtokban vannak s a fennemlitettektől csak annyiban különböznek, hogy tisztábbak és csinosabbak; a lószerszám, hágóvas, kilincs stb. többé- kevésbbé ezüst, sőt néha merő ezüst. Az ily volantét többnyire két csinos, de mindig apró (legfeljebb 15 markos) ló huzza, rövidre vágott serénynyel, befont s a nyereghez kötött farkkal. Az egyik lóa fennebb emlitett módon a villa között viszi a volantét, a másik fél-lótávolsággal előbbre s a villán kivül van melléje fogva, s a caleserot hordja. Ennek öltözete csinos : kerek szalmakalap, kék, zöld, veres vagy barnaszinü, bő s begombolatlan ujjas arany vagy ezüst sujtásra, fehér, testhez illő nadrág, térdig érő s iszonyuan tágas *gamache* ezüst csatra, czipő harisnya nélkül, néha szintén ezüst, de mindig felette nagy taraju sarkantyuval. A villában huzó ló sebes-koczogva jár, a nyerges többnyire nyargalva. Gyakran bámultam a calesero-k ügyességét, mint kerülgetik ki egymást a leggyorsabb hajtás közben, mint surrannak el a sok mindenféle szekerek között a városban, csak olykor-olykor pillantva hátra, hogy nem akadt-e össze a kerék. A volante fedele le van eresztve, benne könnyedén inkább fekszik, mintsem ül a kis kreolnö, világos szinü könnyü nyári ruhában s hajadon fövel; arczából kifésült, dus fekete haját rózsa vagy szalagok diszítik, az ugynevezett „hunczutka“ is ritkán, a fekete szem pedig — és milyen szem! — sohasem hibázik. Az igy fölkészült volantenál ékesebb járművet nem ismerek, hozzá hasonlitva a legkönnyebb párisi hintócska is feszes, otromba, pedig ez utóbbit is használják itt, kivételképen, a mi kétségkivül zavarja az öszhangot. De hiában! a majmolási vágytól sehol sem ment az ember, — ott is csak ugy találkoznak, kik meg nem elégedve azzal a mi nemzeti, a mit otthon érnek, legyen az bármi szép és bármi czélszerü, kapnak a külföldi divaton csak azért, mert külföldi. A sétakocsizás az emlitett órában a habanai nöknek mindennapi, de kivált vasárnapi mulatságuk s ilyenkor 3—400 volante is összegyül, ugy hogy csak nehéz bajjal haladhatni. A paseo ilyenkor mozgó virágkerthez hasonlit. Az uracsok szintén volanteikban jelennek meg, lóháton vagy gyalog kevesen.

Vándor sütő és malojero.

A paseoról most még a *plaza del Armas*-ra vezetem olvasóimat, hol kivált vasárnaponkint szintén sok nép gyül össze. A *plaza del Armas* vagyis disztér, egy spanyol vagy volt spanyol városban sem hiányzik. Habanában e piacz egyik oldalát a kormányzónak mór modorban épült palotája képezi, mely kivált holdvilágos estéken bájos képet nyujt. A négyszögü tér közepén III-dik Károly márványszobra áll, körötte egy-magasságu s vastagságu nagy, szép növésü király-pálmák *(palma real)* és virág-ágyak, melyeknek főékessége a rózsa, jázmin s egy nagy, sötétvörös, tölcsérforma virágu bokor (a *hibiscus* egy neme, a forró övben igen gyakori). E kertfélét széles utak szegik s egy árnyas fasor*) övedzi, melyen kivül tágas tér marad még a kocsik, járók-kelők stb. számára. Naponkint pontban 8 órakor kitünő katonai zenakar mulattatja itt egy óra hosszat a nagyszámu közönséget; magára a sétatérre szinte kizárólag csak a férfiak mennek, mig a nők azt volanteikben lepik körül.

A reggeli órákban nagy a mozgalom Habanában, mert mindenki sürög-forog, dolga után lát, hogy aztán a dél hevét szobájában tölthesse. A *Molle* s kikötőben számtalan hajó rakodik, mig a világ minden részéből érkezők a vámházba küldik áruikat. Itt különösen élénk a forgalom : a vámhivatalnokok iratcsomókkal kezükben, a kereskedősegédek tollal fülök megett fontoskodva futkosnak körül; szerecsenyek nehéz terheket czipelnek, mások hordókat guritanak; emitt egy nagy ládából rakják ki az árut, amott egy másikat épen beszögeznek, e közben teherhordók jobbra-balra taszigálóznak, matrózok gorombáskodnak. A hajós-kapitányok, szárazföldi dolgaik végeztével, tekintélylyel szállnak csolnakra, melyet matrózaik fürgén a hajóhoz lóditnak. A tenger partján s a szomszédos szük utczákon, hol raktár raktárt s iroda irodát ér, a kereskedelmi mozgalommal mindig együttjáró szeny s lárma közepette a volantek csak nagy ügy-

*) A sétatéreken mint p. o. a *paseo del tacon*, árnyas fákul egy a mályvák családjába (hibiscus) tartozó fát használnak; ez nem nagy ugyan, de terebélyes, virága sárga vagy vereses, levele, az alakra nézve legalább, annyira hasonlit nyárfáink leveléhez, hogy alig lehet egymástól megkülönböztetni. A paseo Isabel II. folytatásán királypálmák vannak; közepén, kis virágkerttel övedzve, „Habanának", a sziget egykori indus királynőjének, — kitől a város nevét kölcsönözte — márványszobra van; az alak egy trónféle emelvényen ül. (l. 9.) Igen kedvelt és sürüen használt disznövény még egy a *casuarinák* családjából való fa, mely az észak fenyveseinek felel meg és szinte nem illik a forróövi növényzethez; nem is honos a nyugatindiai szigeteken, s Dél-Amerikában sem láttam; a vélemény az, hogy Ausztraliából került oda. Cuba szigetén egyébiránt már meghonosodott.

Baromfi-árus.

gyel-bajjal kerülgetik a teherhordó öszvéreket s szekereket.

Az utasra nézve szerfölött érdekes egy idegen város piacza, mely mintegy tárlata mindannak, mit a halász a vizek mélyéből hálójába kerit, mit a vadász az erdőkben s réteken leterit, mit a mezei gazda termeszt s tenyészt, vagy a kertész nagy gonddal ápol. Alkalmunk van egyszersmind eredeti alakokat, idegen szokásokat, festői csoportozatokat szemlélhetni, közben-közben pedig nevetséges jeleneteket s a sok virág között imitt-amott egy bimbót, mely máshol nem kerül szemünk elé. Cuba szigetének földje áldott s nem csoda, ha piacza minden tekintetben gazdag. A mi azonban az éjszakról jövő utast leginkább meglepi s érdekli, az a forró-ég számtalan gyümölcseinek halmozata, a rakásokban heverő sok mindenféle illatos virág s nálunk ismeretlen zöldség-fajta.

Habanában a marhahust is a piaczon vágják s a teheneket is a piaczon fejik. Ott jelenik meg a *panadero* vagy sütő is (*pan*=kenyér), többnyire szerecseny fiu, ki fején nagy fedett kosarat czipel európai lisztből sütött kenyérrel; mellette a szerecseny nő ananászt, narancsot, anónát, zapotet, mangot, camburest és más többféle forró-övi gyümölcsöt hordoz fej-kosarában. Rajzunkon ezeken kivül a baromfiárus is látható, ki lóháton vagy öszvéren jött be a faluról, ketreczczel nyerge mögött, s addig léptet végig az utczákon, mig szárnyas utitársain tul nem adott; a *malojero* is megállapodott mozgó kazlával s a szerecseny gyerköcznek annyi *malojot* vagyis zöld takarmányt (fiatal tengerit, csalamádét) ad fél reálért, a mennyit el bir vinni.

A vasárnapot tolakodó népségével s volanterajával el nem hagyhatom a nélkül, hogy ne vessek még egy pillantást e népre, kivált a volantékban ülőkre. Hogy e magánkocsik száma Habanában aránylag nagyobb, mint Európa legnagyobb városaiban, annak egyik oka az, hogy ott sok a gazdag, jómódu ember, másika pedig az, hogy a habanai nönek a volante egy „conditio sine qua non.“ A nő, ki magát az ugynevezett jótársasághoz számitja, sohasem megy ki gyalog, sohasem száll ki volantejából, hogy a paseo-n egyet forduljon, de söt még a boltba sem lép, hanem a boldogtalan kereskedönek kell áruját, néha egész raktárát a volanteba czipelni. Minden tulzás nélkül mondhatni, hogy vannak nök, kik évenát tizet sem lépnek a házon kivül.

A habanai nök között valódi, szabályos szép-

séget, sugár termetet, eleven arczszint ritkán találni, — ezeket Angol- és Magyarországban kell keresni — de helyes kis termetükben, finom kicsiny arczukban, bájosan csillogó mindig fekete szemükben, természettől kaczér s fesztelen modorukban valami szerkivül kedves és vonzó van. Öltözetük egyszerü; a ruha mindig kivágott *(décolleté)* s mindig könnyü, eleven világos színü nyári kelméből való, mi kellemes ellenzetben van az arcz barna szinével, a fekete hajjal és fekete szemmel. A női-kalap Habanában ismeretlen czikk; a fekete csipkefátyol *(mantilla)* ellenben sohasem hiányzik s ezt nagy ügyességgel s kaczérsággal tudják vállokra vetni vagy fejökre tüzni. A választékos habanai hölgy, kivált ha társaságba megy, rózsaszin selyem harisnyát visel, kis lábát pedig rövid, gömbölyded, igen kivágott czipöcskében pihenteti. E kicsiny jószágot igen nehéz megpillantani, mert mig a párisi nő folyvást talál módot s alkalmat szép lábával kaczérkodhatni, a habanai ellenkezőleg gondosan örzi s fukarkodik mutogatásával. A habanai nő virágkora csak rövid ideig, 14—18 legfeljebb 20 éves koráig tart; e korban szoktak férjhez menni és csakhamar elrepül a serdülő fiatalság varázsereje; anyai gondok, házi bajok elhervasztják rózsáikat, sokkal elébb mintsem koruk igénylené. Nevezetes, hogy az ottani nök, ha bizonyos kort elértek, vagy nagyon megsoványodnak, vagy nagyon megkövérednek.

A mi szellemi fejlettségüket illeti, az eléggé korlátolt, legfeljebb, ha az általános ismeretek elemeit birják; idegen nyelvet csak kevesen s kivételképen beszélnek. Némelyek a zongorán is pengetnek egy-egy polkát vagy *„danzát“*, de ezt már a rosz czimbalomhoz inkább mint zongorához hasonlitó hangszer is élvezhetlenné teszi. Olykor azonban fölvidit egy-egy eleven hang, mely csinosan dalolja ez vagy ama kis spanyol románczot. Társalgásuk meglehetös egyszinü s egy bizonyos körből ki nem mozdul, de teljes mértékben birja azon kellemet, melynek forrása a gyermeteg elme, eredeti felfogás és romlatlan képzelet. A leánykák szive, hála Istennek, ép és egészséges; keblök ártatlanságát nem fonnyasztották, játszi képzeletüket nem torzitották el még a szerencsétlen regények s tulcsapongó beszélyek. Az éjszak-amerikai nök, kik rideg éghajlatuk elöl menekülve, télen nagy számmal sereglenek össze Habanában, fitymálva szemökre lobbantják a habanai nöknek, hogy a tudományokban s irodalomban végkép járatlanok, hogy napestig csak varrnak, sohasem olvasnak. Az igaz, hogy a kis habanai nö finom kezében többet fordul meg a tü, mint a könyv, hogy az egész fehérnemü, a mindennapos ruha stb. mind a házban készül : de aztán nem is szöknek ám el szülőiktől, nem kötnek titkos házasságokat s tilos viszonyokat, mint a hogy ezen dolgok Éjszak-Amerikában napi renden vannak.

A nevelés, tudományos müveltség, müvészies kiképzés dolgában, fájdalom, a habanaiakról nem sok kedvezőt mondhatni. Eddig alighogy voltak csak elemi iskolák is, és csupán *Don Jozé de la Concha* a jelen kormányzó *(capitan general)* fáradhatlan buzgalmának köszönhetni, hogy mégis történik e téren valami. A fiuk, kivált az ültetvényekben (magyarosan mondva pusztákon) fölserdülnek a sok semmittevésben és rabszolgáik között, kik fölött uraskodni már gyermekkorukban hozzá szoknak, ugy hogy aztán a szemtelen hetykeség, az elbizakodás jellemvonássá marad. Ujabb időben a tehetősbek Európába küldik fiaikat nevelésbe, de ha innen némi ismeretekkel térnek is vissza, kreol természetüket s jellemöket meg nem tagadhatják s visszahozzák hazájukba a semmivel sem hajtó közönyt, a lankadtságot tettben s gondolatban, a pezsgő vért, a nagyravágyást s kérkedést, meg — hogy jó tulajdonokat is emlitsünk — lovagiasságot s bizonyos patriarchalis érzületet. És ez az oka, hogy Habana minden gazdagsága, roppant kereskedése, nagyszámú idegen látogatói daczára nem mozdul helyéből, és tiz, husz, söt ötven év mulva is alighanem csak ott lesz, a hol most van.

A kreol szenvedélyei közt föhelyet foglal a szerencse-játék; e nélkül a fiatalok nem is mulathatnak, s roppant összegeket játszanak eléjjenkint. Söt a népnél is elharapózott a játszás dühe, s ezt a kormány a sorsjáték képében föl is használja jövedelmi forrásul. Ily sorsjáték többféle van; az egyikben 100,000 dollár a főnyertes és a huzás havonkint történik, betétel 1 unczia (17 peso), de a 17-ed részét is megvehetni s ekkor a nyeremény is szintoly arányban csökken; egy másikban, kétszer havonkint, 20,000 dollárt nyerhetni stb. Az utczák, kávéházak, fogadók, indóház tele vannak vén szerecsenyekkel s leányokkal, kik uton-utfélen *„traie Usted su suerte“* felszólitásaikkal üldözik az embert.

III.

HABANA ÉGALJA, SÁRGALÁZ.

A forró égalj holdas éjeinek báját nem bátorkodom leirásommal alábbszállitani és csupán azon körülményt jegyzem meg, hogy a hold szinte fejünk fölött állván (pályája t. i. csaknem közepén szegi az ég boltozatját), alig vet árnyékot s mindent elborit ezüstös fényével, mi az európaira különös hatással van. De a holdvilág nélküli esték nem kevésbbé kellemesek; a csillagoknak rendkivüli ragyogása okozza, hogy egészen sötét soha sincs, s az ember szende világitásuknál bátran járhatja utját, ha nem is volna ilyenkor gázzal világitva Habana. A nálunk látható csillagzatok közül az éjszakiabbak p. o. a nagy medve, alantabb, közel a láthatárhoz mutatkoznak, mig a déliebbek p. o. az Orion (kaszás) gyönyörü csillagzata, magasabbra emelkednek. Mélyebben délfelé uj csillagzatok tünnek föl, de nem nagy számmal, igy a hajónak egy része, egy elsőrendü csillaggal, mely fényben szinte a páratlan szépségü Siriussal vetekedik. A tiszta, mindig felhőtlen égen valamennyi csillag, még az apraja is, különös fényben ragyog, de kivált a bolygók (Jupiter, Venus), melyek szinte nagyobbaknak látszanak; az egyébiránt nem való, hogy, mint egy utleirásban olvastam, fényük mellett olvasni lehetne.

A sok illatos bokortól megfüszerezett éji levegő nem mondható ugyan épen hüvösnek, de nyomasztó forróság ellen legalább nem panaszkodhatni. Söt nappal is türhető a höség, a mennyiben igen pontosan reggeli 9 órakor rendes éjszakkeleti szél kezd fujni, s hüsebb tengeri levegőjével enyhiti a városban a nap hevét. Két hónapi ottlétem alatt nem tudok napot, melyen szél ne fujt volna. Ellenben ha a szél fordul s délről kezd fujni, kiállhatlanná lesz a höség s a nagy por; ekkor aztán mindenki fejét fájtatja, s lehető legroszabb kedvü. Martiusban és aprilis kezdetén kemény délkeleti szelek dühöngnek; a mindent romboló szélvészek pedig, a rettenetes „hurricanok," melyektől a tengerészek olyannyira és méltán tartanak, augustus végétől kezdve september s kivált october havában szoktak pusztitani — e viharok azonban szerencsére nem gyakoriak.

A forró égaljra az évszakok elosztása „tél és nyárra" nem illik, mert ott voltaképen mindig nyár van, csak azon különbséggel, hogy az év egyik felében, novembertől t. i. májusig soha, vagy csak kivételesen s az esős időszak közeledtével esik, másik felében pedig csaknem naponkint döl a zápor, többnyire villámok és mennydörgés kiséretében, kis idő mulva aztán kiderül s ismét szép az idő. Olykor két-háromszor is esik napjában, vagy pedig egy-két napra egészen elmarad az eső. Néhol változatlan pontossággal köszönt be az eső bizonyos órákban, máshol nincs meghatározott órája. A mennydörgéssel járó zápor sokszor rendes, huzamosabb esővé lesz, de ez is legfeljebb félnapig tart. Általában véve az esőzés ritkán kezdődik délutáni 3 óra előtt. A száraz évszakban az ég csaknem folyvást derült*), de ekkor a por, és sok helyt a viz hiány miatt sokat kell szenvedni. A növényzet sem oly dus és eleven mint az esőzések szakában, mi nem annyira az alantabb hőmérséknek, mint inkább a nedvesség hiányának tulajdonitható. Habana évi közép hőfoka 25°7 Celsius, a legmelegebb hónap közép hőfoka 28°5 C. a leghidegebbé pedig 21°1. Január havában vannak egyes napok, midőn kemény éjszaki szél alkalmával a hévmérő 8° sőt 5° C. száll le, ez azonban nagy ritkaság.

A száraz évszak Habanában egészséges és igen

*) Innen ered a habanai éji-örök neve : *„serenos" (derültek)*; ezeknek ugyanis az időjárását is ki kell kiáltaniok, miután pedig ezen szerencsés égalj alatt az ég ugyszólván mindig derült, rajtok maradt a sokszor kikiáltott *sereno* neve. A közbiztosságnak ezen védői keményen vannak fölfegyverkezve, karddal, pisztolylyal, jobb kezükben nagy lándzsával (hellebárddal), baljukban pedig lámpával. Minek a lámpa, bizonyossággal nem tudom megmondani, de tán arravaló, hogy a latrok már jó előre észrevehessék az öröket s idejök legyen tovább állani.

kellemes, a miért is ilyenkor sok idegen gyülekszik oda; de az esőzéssel bekopogtatnak a betegségek is s ezek között az ijesztő sárgaláz, az európaiaknak s általában a forró égaljon kivül szülötteknek valóságos hóhéra. E betegség mintegy a vérnek, a szervezetnek a forró-égaljhoz való erőszakos alkalmazkodása, azért kevés kerüli ki, ha több ideig tartózkodik a forróövben. Ki már tulesett rajta, többé meg nem kapja. A sárgaláz főfájással, émelygéssel kezdődik, mire teljes elgyengülés, erős forróláz és fájdalom következik a test mindenik tagjában. Rendes ideje 3—4 nap, a ki ezt átállta, meg van mentve, hacsak vigyázatlanság vagy hanyag ápolás következtében vissza nem esik a bajba, melyből aztán nincs szabadulás. Sok beteg végpillanatáig megtartja elmebeli tehetségét s eszméletét. A betegség végső állásfokán feketét (elbomlott vért) hánynak s a test a halál után megsárgul — innen e szörnyü betegségnek spanyol neve *vomito negro,* nemkülönben az európai elnevezés : sárgaláz. Midőn a láz csak szórványosan mutatkozik, rendes életmóddal, gyümölcstől és szeszes italoktól tartózkodva, a naptól s bárminemü tulságos fölhevüléstől ovakodva, egy időre kerülheti a betegséget, kivált az, ki a száraz (egészséges) évszakban érkezvén meg, lassan-lassan hozzátörődött az éghajlathoz. Ez okból károsnak tartom azon, majdnem valamennyi uti-könyvekben olvasható s a kreoloktól is minduntalan osztogatott tanácsot, hogy ovakodjunk a nap hevétől, ne menjünk ki 9 óra után, ne fáradozzunk, föl ne hevüljünk stb. Én részemről mindezen tanácsok ellenére lassankint hozzászoktattam magamat a naphoz s a fáradsághoz. Alkalmasint ezen rendes „trainirozás"-nak nevezhető eljárás volt oka, hogy midőn később junius havában a legnagyobb höségben s esőben lóháton kellett utaznom, két heti rosz élelmezés, fáradság és nélkülözések daczára semmi baj sem ért, igy szintén St. Thomasban sem — másodizbeni ottlétemkor, — hol pedig az ujonnan érkezett s ezen szoktató-módhoz nem folyamodó európaiak seregestől hullottak e szörnyü betegségnek áldozatul. Nevezetes, hogy mig az imént emlitettem helyen a sárgaláz csak szórványosan mutatkozott, napjában egyremásra 10 ember betegedvén meg, kik közöl 4—6 kiépült, a révben (among the shipping) a hajók közt oly mértékben dühöngött, hogy némely hajó összes legénységét elvesztette; igy egy brémai hajó kapitányostól, legényestől kihalt, csupán egy 7—8-éves gyerköcze maradt meg; az Európába induló (1857. jul. 1.), pompás „Orinocco" gőzös legénysége közöl 37-en, az Antillákból meg a többi franczia s angol gyarmatokból nagy számmal összesereglett utasai közöl pedig 8-an betegedtek meg, noha ez utóbbiak még csak 24 órája, a hajó maga alig néhány napja, hogy a révben voltak. Midőn 1857. jul. 23-dikán ujabban Habanába jöttem (Mexicóba utazandó), hasonló körülményeket találtam; mig a városban csak egyes esetek fordultak elő, a kikötőben, főleg pedig a Mexico ellen készülödő spanyol hajórajban a hajóslegénység s katonaság közt számos volt az áldozat. Néhány héttel utóbb általános epidemiává lett a sárgaláz és roppant pusztitásokat okozott. Ilyenkor aztán nem használ sem rendes életmód, sem „szoktatás" sem bármi néven nevezendő óvszer, milyen p. o. egy palaczk óborba 20 gr. *sulfat quinin*, s ebből reggelenkint egy evő-kanálnyi adag.

A sárgaláz nem mindig s nem mindenütt egyazon jellemü s egyaránt kegyetlen. Vannak évek és helyek, hol az orvosok 10 beteg közöl nyolczat is megmentenek, más esetekben ismét alig egyet. A betegség rendes állapotában fölvehetni, hogy 10 lázas közöl 3—4 felgyógyul. Sok függ természetesen a bánásmódtól s ápolástól; én azt tartom, hogy ricinus vagy faolajjal, czitromlével s hüsitő szerekkel élni s nyugalomban lenni, többet használ, mint bármiféle gyógyitgatás. Vannak Habanában vén szerecsenynök, ugyszintén Mexico sárgalázas vidékein indus asszonyok, kik a betegséget gyakorlatilag annyira ismerik, hogy kezökben alighanem a beteg biztosabb, mint ha orvossal gyógyittatná magát. Legveszedelmesebb a sárgaláz New-Orleansban; e város nincs ugyan még a forró égöv alatt, azonbana roppant nyári höségnél és szerkivül egészségtelen helyzeténél fogva (egy mocsár közepén) nagy vendégszeretettel fogad be minden rendü betegséget. Ott az orvosok tömérdek calomellel küzdenek a láz ellen s rendszerint több beteget, mint betegséget ölnek meg.

Nem gondolom, hogy a sárgaláz egyszerü érintkezésre ragadós legyen, sok izben láttam és személyesen is tapasztaltam, hogy a sárgalázas betegekkel érintkezök meg nem kapták a betegséget; hogy azonban a levegöbeli miazmák s kilehelés (exhalatio) által ragadós, azt nem tagadhatni. New-Yorkban a forró-égaljból érkező hajóknak a Staten Island egyik öble, s zemközt a keletre eső

Long Islanddal, szolgál veszteglöintézetül. Ottlétemkor (augustusban) huzamosb ideig nyugati szél fujt, tehát a betegekkel rakott hajók s kórházaktól egyenest Long Islandra, mire itt kitört a sárgaláz és számos áldozatot ejtett. A közvélemény erösen kikelt akkoriban s a veszteglö-intézetnek más, czélszerübb helyre áttételét sürgette, mi valóban szükséges is volna.

IV.

CZUKOR-ÜLTETVENYEK; CZUKORGYARTÁS.

1837 óta Habanában is van vasut s az európaira különös benyomást gyakorol, midön az otthon megszokott füstölgő szörnyeteget pálmák között tovarobogni látja. A vaspályai intézmény csaknem hasonmása az éjszak-amerikainak; annyiban mégis roszabb, hogy a jegyeket az indóházban kell váltani, mi aztán nagy tolongásra s holmi csendes óralopásokra szolgáltat alkalmat; annyiban ismét jobb, a mennyiben 2—3 osztály van a kocsikon s igytisztességes, gyakran kellemes társalgásba kerülhet az ember. Mozdonyok és kocsik az Egyesült-államokból hozatnak s az ott használatosoktól legfeljebb abban különböznek, hogy nem párnázott, hanem nádfonatu üléseik vannak, ablakokról pedig böven gondoskodva van; pályaörök mint nálunk nincsenek, a pálya csak amugy gátak nélkül, rendetlenül bekeritve vonul falvakon s erdökön keresztül, mint Éjszak-Amerikában mindenütt; a vonatok azonban lassabban, nagyobb gonddal s vigyázattal járnak, a miért is az Egyesült-államokban oly gyakori balesetek, Habanában a ritkaságok közé tartoznak.

A vaspálya *Guines*-en, a sziget egyik nevezetesb városán visz keresztül. A szigetnek épen e vidék a legszegényebbje, legsoványabbja; a táj lapályos, völgyek s halmok csak messziről láthatók s ez inditotta habanai barátomat s utitársamat azon kérdésre, valjon láttam-e már életemben ily nagy sikságot? Önkénytelen eszembejutott postalegényünk Zürch és Schaffhausen között, ki erönek-erejével azt akarta velünk elhitetni, hogy ott „nagy rónaságon“ járunk, pedig minden lépten-nyomon kereket kellett kötni. Egyes ananászföldek — a mi dinnyeföldeinket képviselök — bánán-ültetmények (musa paradisiaca), legelök magas, de a naptól félig lepörzsölt füvel, hol egyes, hol hármával-négyével egy csoportban s megannyi oldalra hajló kókoszpálmák, a távolban egyes bozótok s erdöcskék száz meg százféle fáikkal s bokraikkal, melyeket a számtalan futónövények felbonthatlan csomókká füznek, közben-közben egy magasan felnyulakodó királypálma*), mely a zöld bonyolékból nagybüszkén kiemelve koronás fejét, mintegy uralkodólag szélyelpillant : ez a tájnak jelleme.

Guines-töl néhány állomásnyira *(paradero)* kezdödnek a czukorültetvények (vannak ugyan Habanához közelebb is, de a vasutról nem láthatók). A terjedelmes, világos-zöld táblák közepette négyszögü, cserépfödeles, csürféle nagy épület emelkedik, egy-két magas, mindig füstölgö kéményével, körötte pedig néhány ugyancsak cserépfödeles, minden fényüzés nélkül épült ház, de mindez oly alacsony, hogy a magas nád közöl csak a cserépfödelek s a roppant kémények látszanak. Egyes, a zöld táblák közepett elszórt pálmák sajátságosan felötlö ábrázatot kölcsönöznek e képnek, melyet azonkivül a bozótok, erdöcskék, néha pálmaberkek, a már messziröl látható, sötétlombu narancsfák s a majorság körül, — ha igy nevezhetem — sohasem hiányzó több holdnyi bánán-ültetvények szerfölött élénkitenek. Némely czukor-ültetvényen végig — jobbára azokon, melyek egykor kávé-kertek voltak — leirhatlanul szép és nagyszerü király-pálmafasor huzódik, söt néhol az egész ültetvény, meg az egyes táblák is ily fasorokkal vannak szegve. A föutakon egyenlö közökben s egymagasságban négysort állnak a pálmák, mindenike után pedig váltogatva majd narancsfák, majd magnoliák, majd pálmaharasztok (cycadeák). Ezen, az ültetvény

*) Király-pálmát lásd 1. sz. ábránkon „plaza del Armas“ a szobor körül. Kokosz-pálmát IV. sz. ábránkon „Palmár“ a lakóház elött. Bananát ugyanott, czimlapunkon, s fametszvényünkön hátrább.

közepén összefutó, nyilegyenességü, néha egy angol mértföld hosszuságu utak szépségben kétségkivül felülmulnak mindent, mit e tekintetben láthatni. A czukor-ültetvényt minden hozzátartozó épületekkel, földekkel stb. Cubában *„ingenio“*-nak nevezik, mi tulajdonképen gépet, gyárat jelent, valamint nálunk is a *puszta* többféle értelmü.

A vasut, melynek egyik ága *Matanzas*-ra másika *Batabano*-ra visz, *Isabel* nevü kis helységnél végződik, mely a közelében eső s hasonnevü czukor-ültetvénytől kapta nevét. Az *Ingenio Isabel,* Don C. F. birtoka, sokban emlékeztet egy magyar pusztára; ott is megvan bizonyos patriarchális gondatlanság s rendetlenség, meg a kutyák csaholása s az ökrök bögése, még a szemétdomb is épen a ház előtt.

Don C. F. laka egyszerü földszintes épület, faoszlopokra támaszkodó ereszszel, mely a ház körül mintegy folyosót képez. A házon végesvégig tágas tornácz huzódik, mindkét végén folyvást tátvanyitva álló ajtóval, hogy a hűsítő légvonatnak utat engedjen. Ez a tornácz az ebédlő, a társalgó-terem, az irószoba, egy szóval minden; butorozva ugyszólván nincs is, csak épen hogy a legislegszükségesebb található benne. Az egyik ajtó küszöbétől habanai szokás szerint, szemben egymással két sor fakarszék fut a tornácz közepéig. E széksor egyik felén van az iróasztal, mely bármihez inkább hasonlit mint iróasztalhoz : van azon kulcs, rozsdás kerti-kés, sarkantyu, kisajtolt czitrom, két-hónapos ócska ujság, korbács, szivarláda, most zsineggel, szegekkel s holmi aprósággal teli rakva, van azon sok minden, csak papiros nincs, meg irótoll. A széksor másik felén szekrény támaszkodik a falhoz, megrakva poharakkal, vizkorsókkal*), késekkel, kanalakkal s ugyancsak kisajtolt czitromokkal. Közelebb a másik ajtóhoz, a tornácz közepe-táján, hosszu asztal van, melyen ebédelnek, a szerecseny gazdasszony pedig olykor vasalni szokott. Jobbrabalra a tornáczból nyilnak az egyes szobák, hasonló módon butorozva. Ócska, szegényes, rendetlen itt minden, pedig C. F. urnak egyre-másra 300,000 frt. évi jövedelme van, mi egyébiránt az ingenio-birtokosok között nem sok; *„una renta regular,“* mint ők nevezik. Mindezt azért emlitem s a házat tán kelletinél körülményesebben csak azért irtam le, minthogy valamennyi lakás olyan, s a *kreol* jellem egyik vonása : faluhelyen nyomorogni, a városban pedig fénytüzni. C. F. urnak is van *Matanzas*-ban (Cuba másodrendü városában) háza, mely valóságos palota; ott a székek, asztalok meg vannak aranyozva, az evő-szer, kés, villa, kanál ezüstből, a poharak kristály-üvegből valók, sőt még tiszta abrosz is kerül az asztalra. A kreolok e részben ellentétei az angoloknak, kik épen nyári lakaikat *(cottages)* rendezik be oly kényelemmel és csinnal, a mint csak módjuk engedi.

Az isabeli ház mögött kert van, de minden kertészeti mesterség s rend nélkül; egyedüli kertész ott a jó természet, ez pedig kertjét nem hagyja disztelen. A narancsfákról ott téptem először életemben saját kezemmel a leggyönyörübb, legizletesebb gyümölcsöt. A narancsot *(naranga)* az ottaniak nem eszik, hanem lehámozzák sárga s keserü felső kérgét, azután közepén kettévágják és csak levét szivják ki. A hol a gyümölcs böven van, s semmi egyéb édesitő-szerre nem szorul, kétségkivül igy a legjobb. Ha a kreol hozzáfog a narancs-evéshez, tuczaton alul abba nem hagyja. E gyümölcsre ott ugyanazon közmondást alkalmazzák, melyet mi az almára : *„la naranga por la mañana es de oro, en la, dia es de plata, por la noche mata“* (a narancs reggel arany, napközben ezüst, este megöl). Általában a forró-övi életrendszabály azt tartja, hogy 3 óra után, de legkivált este nem kell gyümölcsöt enni; a kreolok legalább ezt állitják s az idegent nem győzik eléggé figyelmeztetni, hogy este tartózkodjék a gyümölcstől. A sok mindenféle gyümölcsnek — melyek királya az ananász — leirásába most nem ereszkedem, főkép azért nem, mert az ízt, valamint a szint és a hangot szavakkal

*) A forró égalj alatt a vizet nem üvegedényekben, hanem sokkal czélszerübben likacsos agyagból készült, mázatlan (glazura nélküli) korsókban tartják, melyeknek falán az átszivárgott viz folyvást elpárolog, s ezáltal a korsóban maradt vizet hűsíti. Ott tehát épen az állott viz a hűs viz, mig a forrás-, folyó- s esőviz e hűtés nélkül alig iható. A hűtő-edények alakja s nagysága különböző : palaczkok, korsók, kétfülü fazekak stb. Sokhelyen piszkos folyó- vagy esővizre szorulnak; ezt előbb csepegető-köveken szivárogtatják át. Habanában, valamint minden nagyobb tengeri városban a forró égöv alatt, jéggel hűtik a vizet. E jótéteményt a vállalkozó yankeeknak köszönhetik, kik évenkint nagy mennyiségü jeget szolgáltatnak a tikkadozó városoknak. A jeget legnagyobbrészt Boston mellől *Fresh-pond* taváról hozzák, hol azt télen át mintegy 4 köblábnyi koczkára vágják, fürészpor közé faládákba rakják s nagy hajókon szanaszét küldik egész Chináig. Az ily jéghajót mindenütt nagy örömmel fogadják. Igy történhetik, hogy Habanában igen izletes fagylalt kapható, kivált a *Dominica* nevü kávéházban, a *plaza de armas* közelében; többnyire forró-övbeli gyümölcsök levéből készitik, p. o. a *quavana*-ból, melynek zamatja még az ananászét s eperét is felülmulja.

leirni bajos dolog. De más alkalommal tán majd bátorkodom olvasóimnak egy kosár gyümölcscsel is szolgálni, s most még csak azt jegyzem meg, hogy Cubában a czukornád is gyümölcs, ennek ugyanis leglevesebb részét, mely a nád derekán van, apró darabokra hasgatják, meghámozzák s az édes, nedvteli nádat kiszopják *(chupar la caña)*. Ezen igen hüsitő ital használatát a kreolok a szerecsenyektől tanulták. De ideje már, hogy a czukorgyártáshoz lássunk.

Tekintsünk elébb körül az épületeken. A czukorgyár *(trapicho)*, téglaoszlopokon nyugvó cserépfödél — mintegy pajtánkat képviselve a cséplögéppel — tágas udvar közepén áll, melyet a czukorszáritó s rakodóházak, a *mayoral* (ispán) s az orvos laka, és „béres-ház“ vagyis a szerecsenyek tanyája környeznek. Ez utóbbit — egy négyszögü kaszárnyaféle emeletes épületet udvarral — érdekes lesz közelebbről szemügyre vennünk. Udvara közepén van egy oszlopokon nyugvó cserépfödélzet, ez a tüzhely, az itt készült éldeletek pedig : kukoriczakása, *ñame*, *caras yuca*, burgonyaféle gyökerek s földalattas gumók, száritott hal, napon aszalt, félig rothadt, megfőzött ökörhus (melyet jobbára Buenos-Ayresből hoznak, ott *charce*- Cubában pedig *tasaco*-nak neveznek), kivált pedig bánánok (ott *platanos* a neve), melyek félig érett korukban megsütve a kenyeret pótolják. A szerecsenyek szobái valóságos lyukak, sötét börtönök, s hogy a fogház szine még inkább rajtok legyen, az udvarra nyiló vaskaput éjenkint becsukják. Némely ingeniokban e lakások kényelmesebbek, még másokban pedig a szerecsenyek, családokba osztva, pálmalevelekkel födött egyes kunyhókban laknak. Minden ingenioban megvan azonban a szülőház, hol a szerecseny-asszony minden dologtól fölmentve, két hónapot tölt a szülés előtt, egyet pedig utána, később pedig többször napjában be-beszaladva mun-

Gyermek-étetés.

kájától, szoptatja csecsemőjét. A gyermekeket is e házban tartják 6—7-éves korukig egy vén szerecsenynő felügyelete alatt s holmi könnyü munkára szoktatják. Láttam, midön a fekete „gouvernante“ épen egy rajkót csipett térde közé s tömte kásával épen ugy, mint nálunk szokták a libákat, mig a többi, mintegy 30—40, fiu s leány vegyest (köztük egy-két mulatta is) s majd mind meztelen, nagy vigan kergetőzött s teljes boldogságban s megelégedéssel játszadozott. Szegények, nem sejtették, mily kemény napok várnak reájok!

Áttérek végre a czukornád *(caña de azucar)* termesztésére s a czukor gyártására.

Cuba szigete áldott földjében s éghajlata alatt elégséges, ha a czukornádat egyszer ültetik mindenkorra, vagy legalább igen hosszu időre. Isabel 20 év előtt lett ültetvénynyé vadonból, s azóta még nem ültettek nádat. A föld, kevés munka után, évenkint megtermi az édes nádat, mintegy 9 lábnyi magasan s egy lemorzsolt kukoricza-csutka vastagságában. Egyébiránt van a nádnak több fajtája : van a cubainál kisebb s véknyabb violaszinü szárral, van ismét nagyobb s vastagabb sárga szárral; a cubai nád vereses-zöld, levelei pedig, melyek csak a végén vannak, fehéres világos-zöldek, melyhez hasonló szint egy növényen sem láttam — ezért ismerszik meg oly könnyen már messziről is a czukornádföld, s ezen szinével deriti, elevéniti annyira a vidéket.

Az aratás november—deczember havában kezdődik s 5 hónapig tart, ez a nehéz munka ideje. A szerecseny, nehéz s éles baltaforma késsel a nádat egy csapással elvágja tövénél, aztán megforditja, másik csapással leveles csucsát üti le s földre dobja. Utána mennek a gyüjtők, asszonyok és fiúk, egyik része összeszedi a nádat, másik része rakja a szekérre. Ezt a szekeret, voltaképen két kerekü taligát, magasan megrakják s négy ökörrel vontatják,

melyek a jármat, mint a németországiak, fejökön, orruk választékán keresztül huzva pedig a kormányzásra szolgáló kötelet viselik; ostorul hosszu bambusznád szolgál, erös szeggel a végén, mint némely helyen Erdélyben a bivalyokra. A marha apró, de izmos és jó husban van, előre nyuló rövid szarvval s jobbára fakószinü; szinte kizárólag a nád levelével tartják.

A behordott nádat nagy rakásokban a pajta — nevezzük igy — a pajta elé vagy alá hányják, mire az asszonyok apróbb csomókba gyüjtik, a férfiak pedig vállukra kapják s viszik a sajtó alá. A sajtó, melyet rendszerint 40 lóerejü gözgép hajt, három nagy öntött-vas hengerből áll; ezek egymás ellenében forogva a nád nedvét utolsó cseppig kinyomják s ez téjpatak gyanánt csurog a hengereken s egy nyitott csatornán végig a nagy gyüjtöedénybe, mely alatt gyenge tüz lobog. A sajtó alól kikerült nádlevet *quarapo*-nak nevezik s kedvelt italul használják, kivált estenkint, melegitve, rhummal s czitromlével. A kisajtolt nádat *(bagazzo)* tüzelésre forditják.

A czukornáddal a leirt módon bánnak mindenütt, legfeljebb annyiban történik eltérés, hogy a hol viz van, ezt használják göz helyett mozgatóerőül, kisebb ingeniokban pedig ökröket, lovakat, sőt némely angol gyarmatokban p. o. Barbadosban szélmalmokat alkalmaznak a sajtó mozgatására; tudtommal azonban Cubán valamennyi nagyobb ingenioban gözerőt használnak. Hanem már a mi a nádlé tulajdonképeni befözését, czukorrá változtatását illeti, az eljárás különböző : emitt a régi, egyszerüebb, de egyuttal tökéletlenebb módon járnak el, amott ujabb találmányú gépeket alkalmazva, mesterségesebb eljárással élnek.

Ingenio Isabel az első helyen emlitettek sorába tartozik, s az ott követett eljárás imez. A *quarapo*-t négy nagy, mély rézkatlanban főzik be; az elsöben ezen nádlé még egészen hig, fejéres és piszkos, itt az erős forrás-közben fölszinre jutó tajtékot s mocskot egy izmos szerecseny pléh-lapáttal folyton-folyvást leszedegeti, a mi a nagy höség s göz miatt terhes egy munka; és ugyancsak ez történik a második, meg harmadik, meg negyedik katlanban is. Ily módon a quarapo lassankint megsürüdik, megbarnul s megtisztul; a negyedik katlanban már vörös-barna, tiszta s oly sürü mint a méz. A négy katlan oly közel van egymáshoz, hogy karimáik érintkeznek s igy egy „rendszert“ képeznek. A forrásban levő levet, midön már a sürüség bizonyos fokát elérte, hosszu fapóznákra erősitett favedrekkel kanalazzák egyik katlanból a másikba. Miért kelljen a befözéshez épen négy katlan, miért ne lehessen ezt egy katlanban is elvégezni, azt Isabel-ben egy halandó sem birta megmagyarázni: *„porque no se puede“* (mert nem lehet) volt mindig a végső döntő ok. Isabelben öt ilyen négy-katlanos rendszer van. Miután a lé a negyedik katlanban kellő sürüséget ért, ebből ugyancsak favedrekkel egy favályu-félébe meritik s ott vékony léczekből készült motólával kavarják, hogy a jegöczödést megakadályoztassák. A mindinkább sürüdő nedvet a favályuból méhkas alaku bádog mintába öntik, melynek lefelé fordított csúcsa lyukas, ugy hogy a nem-jegöczödött nedv, a voltaképeni „nádméz“ *(miel de azucar, sirop, molasse)* lecsöpöghet. A nádméz csöpögtetése, mely a trapicho-tól elválasztott termekben vagyis inkább padlásokon történik, egy pár napig is eltart — ekkor aztán kész a czukor, és kas-alakjában *„pan“*-nak neveztetik. De az ember alig nézné czukornak : veresbarna, mert a nádméztől még át van hatva, és kellemetlen izü. Most tehát még, részletesen legalább, tisztítani kell. A tisztitó-házban a kasokban levő czukor hegyébe fekete erdei sarat öntenek mintegy arasznyira, mely átszivárogván, a czukrot, felső rétegeiben legalább, megfehériti. Ezen műtét ismét eltart egy darabig, mig végre a *„pan“*-t kiveszik a kasokból, közepén ketté törik, a fejéret a barnától különválasztják, összeapritják s a napon vagy melegített rézlemezeken megszárítják. Erre következik azután a czukor osztályozása, az osztályok következők : *„azucar blanco“* (fejér czukor); *„quemado primo“* és *„segundo“* (barna, első s másodrendü); *„cucurucho“* (egészen barna, legalsó rendü).

Az elszállítandó czukrot négyszögü puha faládákba rakják, s ezeket ökörbőr-szijakkal körülszögezik. A ládák nagysága különböző, átlag 20 arobát (1 aroba = 25 ℔) nyom egy egy. Ottlétemkor Habanában 2 peso volt egy aroba ára (az első-rendü czukorból); később, a brasiliai meg más czukoraratások elveszvén, a czukor ára még azon évben (1857) hallatlanul felszökött, ugy hogy a termesztöknek csaknem kétannyit jövedelmezett.

Az Ingenio Isabel területe 50 Caballeria (1 *Caballeria* 1728 □ *vara* 1 *vara* körülbelöl $2^1/_2$ láb); ehhez tartozik mindössze 400 szerecseny (gyermekestől, asszonyostól) s ezek hetenkint

450—500 *pant* vagyis 41 nagy láda czukrot készítnek. Deczembertől január 21-dikéig készült 30,026 *pan*, vagyis 2190 láda (mindegyike 20 aroba), azaz 10,950 mázsa, pedig akkoriban még csak az aratás derekán voltak. C. F. urnak évenkint 150,000 dollár tiszta jövedelme van.

Ez a czukorgyártás egyszerü alakjában. A nagyobbszerü ingeniok jelenleg jobbára az ujabb gépekkel dolgoznak, s itt az eljárás a különböző rendszerekhez, évenkinti javitásokhoz, ujabb találmányokhoz képest természetesen különböző. A legegyszerüebb még az, melyet az Isabel szomszédságában, az „*Union*“ nevü ingenioban láttam. Ott legelőbb is a quarapo-t mészszel semlegesitik (neutralisálják), azután csésze alaku nagy öntött-vas tölcsérekben csontszénen (spodium) átszürik. Innen egy gőzzel lóditott szivattyu a quaropo-t a „süritöre,“ azaz : egymásra fektetett fahengerekből képezett magas állványra hajtja, melyen a meleg lé lassan s nagy területen szétfolyva, tetemesen elpárolog és sürüdik. A süritőről egy másik szivattyu légüres katlanba hajtja, hol addig főzik, mig bizonyos sürüségi fokot (14—15°) nyert, azután meg ujra egy második katlanban még sürübbre (25—26°) főzik. Innét egy nagy gyüjtő-edénybe kerül a lé, hol gyenge forrás által tisztittatik, mint Isabelban a tajték leszedése által. E munkálat után ismét átszürik csontszénen s végre a harmadik légüres katlanban a kellő sürüségi fokig befőzik. Most a méhkas alaku mintákba kerül s aztán egészen ugy bánnak el azzal, mint Isabelban. A légüres katlanok — melyeknek hatalmas légszivattyuit gözgép hajtja — arra valók, hogy a czukorlé, mely sürüségénél fogva roppant hőfokot kiván forrásához s igy könnyen megégne, már alantabb hőfoknál induljon forrásnak. Ez okból kell azt az isabeli nyilt katlanokban, hol tehát rendes légnyomás alatt forr, folyton-folyvást kavarni. A kasokból lecsepegő nádmézet — mely Isabelban hordókba töltve szétküldetik — az Unionban még további mütétnek vetik alá, hogy abból czukrot nyerhessenek. Először is, a külső rendes légnyomás mellett, forrás által megsüritik, azután az ugynevezett „*Centrifug*“ gépbe hozzák; ez roppant gyorsasággal tengelyük körül forgó vas medenczékből áll, melyeknek falazatját huzalból font finom sziták képezik. A sebes forgás következtében az anyalúg — a nádméz — ama finom szitákon átlódíttatik, mig a jegöczödött czukor-kása alakjában viszszamarad. E czukor azonban alsóbb rendü mint az előbbi, a *quarapo*ból készült. Ime gépet is göz hajtja; az egész gyárban 5 külön gözgép dolgozik.

Az „ingenio de Union“-ban az 500 szerecsenyen kivül, kiknek munkájok sokkal kevésbé fárasztó, mint az isabeli gyártásnál, van még mintegy 50—60 chinai is*), kiket a könnyebb s kivált oly munkáknál alkalmaznak, melyekhez némi ügyesség kivántatik p. o. a *centrifug* gép körül. Az igazgató állitása szerint sokkal ügyesebbek s erősebb elméjüek a szerecsenyeknél, hanem testileg gyengébbek s nehéz munkára nem alkalmasok.

Vannak ingeniok, melyek az imént leirtnál nagyobbszerüek s gazdagabban berendezvék, melyeknek csupán gépeik s épületeik egy millio peso-ba kerültek s csaknem ugyanannyi hasznot hajtnak évenkint tulajdonosaiknak. Némelyekben a fényüzés annyira megy, hogy az egész intézet gázzal van világitva. Isabelban ugyancsak a *bagazzo*-ból rakott apró tüzek adják a világitást, melyeknek Vesta-szüzei kis szerecseny leánykák; de e kép aztán a helyett annál festöibb, főleg ha a hold szende világa is közéje elegyedik.

*) A chinaiak beszállitásáról alább a VII. fejz.-ben lesz szó.

V.

RABSZOLGASÁG.

A szerecseny rabszolgának anyagi tekintetben nincs roszabb dolga, mint Európában a szegény munkás embernek, ki véres verejtékével alig szerezheti meg a mindennapi kenyeret maga s családja számára, ki betegségében sokszor ápolás és segitség', vénségére pedig munka-hijjában szenved s az éhenhalástól alig mentheti meg magát s övéit. Mindezen aggodalom és gond, mely pedig olykor a legedzettebb férfi kedélyét is megtöri, a rabszolgát nem bántja : eltartásáról gondoskodva van, ha megbetegszik, kéznél van az orvos, vénségében is, ha már nem bir dolgozni, ura köteles róla gondoskodni, a mint ezt a törvény szigoruan parancsolja, mert a rabszolgák sem esnek egészen a törvény oltalmán kivül.

A mi a rabszolgaságban szörnyü és lázitó, ez annak elgondolása, hogy az ily teremtés kora gyermekségétől fogva vén koráig minden önakarat nélkül nehéz munkáját, erejét, tehetségeit, egész létét másnak kénytelen szánni, hogy szüntelen fáradalmai gyümölcsét más aratja, a nélkül, hogy saját szorgalmával, iparkodásával sorsán legkisebbet is fordíthatna, hogy ilyképen megszünt az emberi nem tagja lenni s nem egyéb dolgozó baromnál — és mindez miért? mert Isten öt feketének teremtette és erösebb testtel s tán gyengébb elmebeli tehetséggel áldotta meg, mint fehér embertársait. Igen, ha a szerecseny rabszolga ezeket elgondolná, akkor állapotát türhetlennek találná, a lázadás el nem maradhatna, s a rabszolgaság már régen megszünt volna. Nagyon jól tudják ezt a rabszolga-tulajdonosok, (Habanában csaknem minden önálló ember az) s el is követnek mindent, hogy a szerecsenyekben valahogy ily gondolatok ne támadjanak, ellenkezőleg, hogy a fehér embert valami felső lénynek, állapotjukat pedig a természet törvényeiben alapuló, elkerülhetlen sorsnak tekintsék. Kétségkivül a feketék elmebeli tulajdonaikra nézve alantabb fokon állnak, mint a fehérek, de az is bizonyos, hogy végképeni elbutulásukat nevelésüknek, a velök való bánásmódnak köszönhetik. Nevelést mondtam, pedig helyesebben „tenyésztésnek“ kellett volna neveznem, mert hiszen köztük rendes házasság nincs, tehát család sincs, legfeljebb, hogy mindeniknek meg van párja, s merőben az állati ösztönnek hódol, a *negrito* pedig — természetesen anyja gazdájának birtoka — mint emlitettem, a szülőházban marad, s játszik, mig dologképessé válik. Iskolának, vallásbeli oktatásnak hire sincs, s a gyermekek nem élvén a családban, szülőiktől sem nyerhetnek legkisebb oktatást sem, ha mindjárt ezek képesek volnának is arra, hogy magzataikat a legszükségesebbel megismertessék. Felnönek tehát a szó teljes értelmében barmok módjára, mint ezek, ledolgozzák a rájok szabott munkát s este megelégedetten aludni mennek, hogy másnap ujra kezdjék sanyaru munkájukat.

Legterhesebb a dolog a czukorgyártás körül, itt a munka éjjel-nappal foly, a szerecsenyek egyrésze ugyanis esti 6 órától éjfélig, másika éjféltől reggeli 6 óráig, napközben pedig valamennyi dolgozik, ebédre s estelire egy-egy óra, reggelire félóra van szánva, és mégis, e kevés pihenés daczára, a felvigyázók állitása szerint, a kiszabott 6 órai alvásidönek felét sem aluszszák át, hanem csevegnek s paszmognak. A dolog közt nem beszélgetnek, hanem danolnak, ha egyes hangokat vagy orditásokat dalnak nevezhetni; egyik fele megkezdi a két hangból álló rövid tételt, a másik fele pedig hasonló kéthangú tétellel bevégzi, ugy hogy e négy hang együtt akkordot — hanem ki nem elégitöt — képez, e nélkül a szerecseny el nem lehet. Órahosszant elnéztem öket, mily vidoran, jóakarattal, a lankadtság vagy levertség legkisebb nyoma nélkül végzik dolgukat. A felügyelő, ki szintén rabszolga mint a többi, nagy lármával s kezében hatalmas korbácscsal tartja fenn a rendet; szüntelen biztatja társait durva orditásával, de sohasem láttam, hogy kormánypálczáját, a korbácsot használta volna,

valamint egyátalában kegyetlen bánásmódot seholsem vettem észre. A mit mi európaiak tán a legnyomasztóbbnak tartunk, a munkát t. i. ily forró ég alatt, a szerecseny épen semmibe sem veszi. Ő a forró égalj szülötje s a hőséget szintugy elviseli sőt megkivánja, mint a növények közt p. o. a pálma, mely csakis ott terem meg, a napnak oly heve mellett, mely az éjszaki fenyüt rövid idő alatt elölné. Ha kivételesen valamivel hüvösebb nap van, -- mi a legkellemesebb melegnek tartanók — a szerecsenyt már is bántja a hideg, összezsugorodik, nem bir dolgozni; este s reggel a hőség csökkentével, felölti ruháját, a fekete, durva pokrócz-féle kelméből készült zubbony alaku köntöst, mert a legizzasztóbb munka daczára is fázik. Nem ismer kellemesebb helyzetet, mint ha délben, midőn a nap függélyesen löveli sugárait, a legnagyobb höségben hasra fekhetik és sütközhetik, és nem is tán a gyepen, hanem a puszta földön, ha forró homokon teheti, még jobb, — épen mint az Orinocco gyikjai s *cajmánjai*, melyek a nap legforróbb szakában órahosszant hevernek mozdúlatlanúl a homokon vagy a fekete bazaltsziklákon. Szerencsére az ingeniokban a nehéz munka, mely a kevés alvás és rosz élelmezés miatt fölöttébb sanyaru, csak az aratás ideje alatt, azaz: mintegy 5 hónapig tart; az év többi részében a rabszolgák pihennek, legalább aránylag sokkal kevesebbet dolgoznak, mert a nádés bánánföld, mely utóbbi a szerecseny föeledelét termi, csak kevés munkát igényel.

Midön C. F. ur körülvezetett birtokában, hol ő valóságos kényur módjára korlátlan hatalommal uralkodik, erőnek erejével el akarta velem hitetni, hogy az ő rabszolgái boldogok, hogy rájok nézve a rabszolgaság valódi szerencse — s ez Cubán általános vélemény, részemről mégis bátorkodtam kissé más véleményen lenni, s elgondoltam magamban, mennyire könnyithetnék ezen cubai birtokosok roppant jövedelmük mellett, legalább anyagi tekintetben, szerencsétlen rabszolgáik sorsát.

Az ingeniokban a rabszolgáknak szabad baromfit s disznót tartani, söt néhol földet is kapnak zöldség termesztésére, mi ezen áldott vidéken csak abból áll, hogy vetni s aratni kell, és mégis gyakran ezt is elhanyagolják merő lustaságból. A városokban és családoknál szolgálók, szabad idejükben maguk számára dolgozhatnak, ha ugyan, mi nagy ritkaság, a lomhaság s a „*dolce far niente*“ nem erősebb mint a szerzés vágya; a férfiak mindenféle házi munkát végeznek, a nők pedig varrnak s mosnak. A szerecsenyek csökönyösségéről csak annak lehet fogalma, ki tanuja volt, mint irtóznak a dologtól, mint tartják a rendes munkát legnagyobb szerencsétlenségüknek. A kik e részben kivételt képeznek, azoknak még más alkalom is nyílik pénzszerzésre; ha t. i. valamelyik urnak nincs rabszolgájára szüksége, ez „bérbe adhatja magát“ más urnál, ekkor aztán havonkint bizonyos összeget fizet urának, a többi keresmény pedig az övé. Pénzt gyüjthetnek továbbá a szerecsenyek az ugynevezett *regalos* vagyis ajándékok s borravalókból, mit szokás szerint bizonyos esetekben uroktól, ennek mindenkor nagyszámu családjától s a házi barátoktól kapnak. Sokszor maguk is felszólítnak regalóért: „*mi amo un rea* (real) *pa* (para) *tabaco*“ (uram, egy reált szivarra), s e mellett fülök tövét vakarva oly együgyü kérő tekintetet vetnek rád, hogy egy könycseppel szemedben vagy mosolylyal arczodon, ellent nem állhatsz kérésüknek. Végre van a keresetnek még egy módja: a lopás; gyürü, karperecz, általában a mi fényes, nagy vonzerővel bir reájok, mint a szarkára; de feltünő, hogy urokat ritkán lopják meg.

A rabszolgák, kik városokban p. o. szivargyárakban dolgoznak, vagy pedig családoknál szolgálnak mint cselédek, sokkal jobb sorsban részesülnek, mint társaik az ingeniókban, nem is érheti öket nagyobb büntetés, mint hogy ha lopásért, hütlenségért vagy valami csintettért az igeniókba küldik dolgozni. Sorsuk, anyagi tekintetben, csaknem szerencsésnek mondható, elégedetten, s vidáman, minden gond és fáradságos munka nélkül élnek napról napra. Én részemről egy szerecsenyt sem láttam szomorkodva, vagy leverten, bús gondolatokba merülve, ellenkezőleg nagyon feltünt ez az örökös jókedv, nevetés, egymás közti ingerkedés és szünteleni danolás. A zenét általában fölöttébb kedvelik a szerecsenyek. Ők a forróövnek ugyszólván „czigányai,“ bár ezzel korántsem akarom egy fokra állitni zenészeinkkel, kik szivreható dalaikkal nem egyszer könyet csalnak szemünkbe. A szerecsenyek zenéjében kevés az összhangzat, de dalaiktól nem lehet megtagadni az eredetiséget, sem azt, hogy némelyike valóban megható. Danáik, mint valamenynyi kezdetleges dana, mindig „*mineur*“-ben *(moll)* játszanak. A zenekar, ugy a felső- mint az alsórendüek tánczvigalmainál, csaknem kizárólag szerecsenyekből áll. Leggyakrabban huzzák az odavaló

s ott legkedveltebb tánczot a „*danzá*“-t, mely a forróégaljhoz s a kreol jellemhez egészen hozzáillő. E táncz fővonása lehetőleg lassu keringés (mint a „Walzer“-ban), bizonyos csusztatott lépéssel; a tánczoló pár néha nem is mozdúl helyéről, csak egyik lábáról a másikra inog s egész testét hintáztatja, ez a födolog s ez adja meg e tánczнak szerfölött buja kifejezését. Miután a danza legkevésbbé sem fárasztó, ha egyszer rákezdték, órahosszant is eljárják; a habanai nő egész éjeket képes e szenvedélyének áldozni. A nép, kivált a szerecsenynők s mulatták oly buján tánczolják, hogy illedelmetlenségben a francziák legszilajabb „*cancan*“-ját is jóval felülmulja. Zenéjéből, mely eredeti szerecseny szerzemény, sohasem tudtam kiokosodni. Az összhangzat sohasem tart lépést a dallammal, hanem rendesen utána jő, ugy hogy folytonos a disharmonia. Egyébiránt a szerecseny zenekarban teljes fejetlenség uralkodik, mindenki azt játsza, a mit akar. A klarinét szerepe itt is kitünő, a többi hangszert meghaladó rikoltásával nagy keservesen belevág a dallamba a mikor épen tetszik, de a többi azért nem jő ki sodrából s zavartalan egykedvüséggel folytatja, jóval a klarinét előtt megkezdett dallamát. Mikor aztán a klarinét kifárad, a trombita veszi át szerepét, a lárma még fülhasogatóbb, gyakran elviselhetlen lesz. A bögös, hogy több lelket öntsön az egészbe, a vonó fájával üti hangszere hurjait, csak néha ránt egy-egy hatalmast, hogy ezzel a zenekart valamikép összetartsa.

E zenemüvészek csaknem kizárólag „szabad“ szerecsenyek, azaz, nem rabszolgák, kiknek száma Habanában ezerekre rug. Szabadságukat részint urok kegyelméből birják, részint maguk megváltása folytán, mire nézve egy igen szabadelvü törvény áll fenn, az ugynevezett *coartacion*. Általában a cubai rabszolga-törvények igen emberségesek és szelidebbek mint akármely más rabszolga-államban. Sok helyen, p. o. Louisianában (Egyesült-államokban) a szerecsenynek birtoka nem lehet, a mit kap, keres vagy lop, egyszóval minden az uráé; Cubán ellenben mindaz, mit a szerecseny ily uton szerez, sajátja, és tulajdonjoga oly szent, mint bármely szabadé.

Mihelyt a szerecseny 50 dollár birtokában van, a *coartacion* törvénye értelmében kényszeritheti urát, hogy váltságdiját meghatározza, s ez ár fejében az 50 dollárt elfogadja. A coartált szerecsenynek sok előnye van, ára ugyanis az 50 dollár lefizetése után változhatlanul meg van szabva s ura ezen árt kénytelen apródonkint töle elfogadni; a coartált szerecseny továbbá kényszeritheti urát a fennebb emlitett bérbe-adásra, mi a nem coartált szerecsenynél csak az ur tetszésétől függ stb. Ha valamely ur rabszolgája árát magasra szabná, ez a syndicusnál (a szerecsenyeknek a kormánytól kirendelt ügyvéde, pártfogója) panaszkodik, mire a biróság bizottmányt küld ki s ez meghatározza az árat, melyért a gazda rabszolgáját szabadon bocsátani kénytelen. Egy izmos szerecseny ára körülbelől 500 dollár, midőn t. i. ez oly müveletlen s otromba, hogy csak a legegyszerübb földi munkához alkalmazható; ha a szerecseny bizonyos ügyességet szerzett, mesterséget kitanúlt, p. o. ha jó kocsis, jó szakács, szabó vagy lakatos, vagy jó varrónő, ára 1500—2000, sőt még több dollárra is rúg.

A habanaiak dicséretére legyen mondva, hogy a törvény szigorához ritkán kell folyamodni, ellenkezőleg rabszolgáik kiváltását elősegitik s nem ritka eset, hogy őket szabadságukkal megajándékozzák. Több évi hü szolgálatnak, a hüség feltünő tanusitásának, valami fontos szolgálattételnek stb. jutalma rendesen a szabadon-eresztés; az is szokás, hogy a szoptatós dajkát, kivált ha a gyermek ép és egészséges, ennek bizonyos évnapján, szabadságával ajándékozzák meg. Hanem, mi elég különös, az ajánlott szabadság gyakran el nem fogadtatik. Ily jelenetnek magam is voltam szemtanuja.

Don J. Jorin, gazdag földbirtokos, szeretetre méltó nejével több havi utazáson volt Európában, s ezen utjában egy szerecseny mint inas s egy fiatal szerecsenyleány mint komorna kisérte volt. Néhány nappal visszaérkezte után ebédre hivta meg barátjait, s ezek közt nekem is volt szerencsém megjelenhetni. Az ebéd végével Don Jorin ama legényt és komornát, az utazáson tanusitott hüséges szolgálatjuk jutalmául s azon okból, hogy Európában már szinte egy évig élvezték a szabadságot, e drága kincscsel nyilvánosan, valamennyi vendége jelenlétében megajándékozta. De ime, nagy csodálkozásunkra, a szegény leány sirva fakad s a legény — 35—40-éves szerecseny, — megzavarodik, végre szemrehányólag kérdezi nemeslelkü urát, hogy valjon mit vétett, hogy házából el akarja küldeni? Mindketten szabadkoztak, hogy ők nem akarnak szabadok lenni, hogy ők tökéletesen meg vannak helyzetükkel elégedve stb. A rábeszélés mit sem használt, mert ha a szerecseny egyszer valamit

felkap, nehéz azt a fejéből kiverni. Nem is fogadták el az ajánlott szabadságot, de a helyett coartaciot kértek, melyet Don Jorin természetesen meg is adott, igen csekély árt tüzvén váltságdíjul — igy hát rabszolgák maradtak, de urokat később, ha tán szándékuk megváltozandott, könnyü módon elhagyhatták.

Hogy a régi szolgák, ha mindjárt rabszolgák is, oly szeretetreméltó családot, oly emberséges házat, minö a Don Joriné, melyhez gyermekségök óta hozzá vannak szokva, el nem akarnak hagyni, az megmagyarázható, de van ezen visszautasitásnak még egy másik oka is. A fölszabadult rabszolgának ugyanis nem viseli többé gondját volt ura : magának kell megszereznie élelmét, ruházatát stb. mi több gondba, több munkába kerül, mint a milyenhez egykori gazdájánál inas, kocsis, szakács vagy kapus korában hozzászokott. Csökönyösségük oly nagy, hogy inkább akarják a rabszolgaságot henyeséggel, semmint a szabadságot, de tevékeny, munkás élettel. A szabadságnak erkölcsi sulya elöttök semmi. Sokan, kik a szabadságot elfogadták, inségben vesznek el, vagy fogházba jutnak, mások ismét visszatérnek elöbbi gazdájukhoz és rimánkodnak, hadd lehessenek ujra rabszolgáik. Találkoznak mégis, kik méltányolni tudják e kincset s van rá több példa, hogy a rabszolga gazdag urrá s *„à son tour“* rabszolga birtokossá lett. Nevezetes tény, hogy az ilyenek aztán rendszerint sokkal keményebben, kegyetlenebbül bánnak rabszolgáikkal, mint a fejérek.

A rabszolgák ritkán élnek házasságban, hogyan is? a családi élet össze nem fér a rabszolgasággal, miután azt az ur bármikor örökre felbonthatja, a férjet vagy nöt másnak eladhatja söt a gyermeket is — ha bizonyos korra jutott — anyjától elszakithatja. A rabszolga-anyától született gyermek — legyen bár apja szabad ember vagy nem — anyja gazdájának rabszolgája; innen ered, hogy nemcsak szerecseny, hanem *mulatta* (feketék s fehérek keveréke) rabszolgák is vannak. Egyébiránt a másod- s harmad-keveréken tul már ritkán látni mulatta rabszolgát, mert az apák gyermekeiket megszabadítni törekszenek, mi ismét egy emberséges törvény következtében igen könnyü. Minden anya megválthatja jövendö magzatját ennek világra jötte elött 25 dollárral, születése után pedig bizonyos korig 50 dollárral szabadithatja meg kisdedét. Ha a rabszolga-anya hitelesen be tudja bizonyitani, hogy magzata tulajdon urától való, akkor e gyermek szabad, de törvényes bizonyságok hijjában *(sin pruebas sufficientes)* a gyermek rabszolga marad, s igy fájdalom! nagyon is gyakori az irtózatos botrány, hogy apák saját, bár nem is törvényes magzataikat rabszolgákul tartják.

Imezek a cubai rabszolgatörvények fény- és árnyoldalai. Habanában, mint emlitettem, a rabszolgákkal igen szeliden bánnak, ugy hogy az ember alig veszi észre, hogy rabszolga-államban van, fökép ha elöbb oly „Oncle Tom“-féle könyveket olvasott. A mi az európainak feltünö, az a sok fekete cselédség a ház körül, s ennek daczára a nagy szenny és rendetlenség a házban. Tény, hogy Habanában 10 szerecseny szükséges oly házban, melyet két európai cseléd jó rendben tudna tartani. Egyébiránt Európában is ismerek oly országot, hol rendszerint a ház, fökép faluhelyt, tele van cselédséggel, — még sem történik semmi.

A mulattákat, kivált ha már több nemzedéken át távoztak el eredeti afrikai szüleiktöl, ugyszintén a szigeten született szerecsenyeket *(negro criollo, ladino)*, ha a városi életben elpuhultak, vagy valami mesterséget megtanultak, nem igen használják az ingeniokban a czukornád mivelése s czukor gyártása körül. Az ingenio-beli szerecsenyek jobbára egyenest Afrikából kerülnek *(negros nuevos, negro bosul)*, vagy pedig ezeknek közvetlen utódaik. A rabszolga-kereskedés, azaz, uj szerecsenyek beszállítása Afrikából el van ugyan törülve, de, fájdalom! daczára a legszigorubb tilalomnak, daczára az angolok fáradhatlan müködésének, kik hajóikkal szüntelen keringetik Cuba szigetét, a szerecsenyek becsempészését nem lehet megakadályoztatni s évenkint érkeznek hajók e szerencsétlenek szállitmányával.

VI.

SZABAD SZERECSENYEK S KEVERT-VÉRÜEK.

A rabszolgaság megbeszélése után, legyen már most szabad néhány szót a nem rabszolga vagyis „szabad“ szerecsenyeknek s kevert-vérüeknek*) a törvény s társaság iránti viszonyáról szólanom, s a dolog teljesebb fölvilágositása végett e tekintetben Habanát az éjszak-amerikai államokkal összehasonlitanom.

Feltünö tény, hogy az éjszak-amerikai Egyesült államokban, hol a szabadság, egyenlöség s testvériség elveit oly fennen hirdetik, a rabszolgaság, mely ama magasztos elvekkel tökéletes ellentétben van, még mindekkoráig sincs kiirtva, jóllehet az anyanemzet, az angol, oly jó példával haladtak elöre.

Az angolnál a nemzet dicsösége s becsülete egyik fökérdés, s ezért, ha valamely elv helyes voltáról meggyözödtek, rendszerint keresztül is viszik, bárha az erszény szenved is; ámde az Egyesült-államokban a *„dollar“* a teljhatalmu ur, a szent, ki elött mindenki térdet hajt. Innen ered, hogy az angol gyarmatokban, a nemzet anyagi kárával, a rabszolgaság el van törülve, mig az Egyesült-államokban ily veszteség árán vonakodnak kivágni az ép testböl a fekélyt. De hogy miért viseltessenek a szabadság s egyenlöség honában a már szabad szerecsenyek s utódaik iránt oly ellenszenvvel, valóságos gyülölettel, miért oly igaztalanok irányukban : ezt mindeddig sem tudtam magamnak tisztán megfejteni.

Vannak rabszolga államok Éjszak-Amerikában, p. o. Missury, hol szabad fekete nem is lakhatik; a felszabadult szerecseny vagy más államból megérkezett szabad szerecseny 24 óra alatt kitakarodni köteles, különben elveszti szabadságát, kivévén ha tartózkodására a hatóság különös engedelmét kiszerezte magának. Ezen államokban nemkülönben szigoru törvények tiltják a házasságot a fehérek és szinesek vagy kevert-vérüek között *(colored persons)*. Midön New-Orleansban voltam, érdekes idevágó eset fordúlt elö. G. N. ur szoros viszonyban volt egy szeretetreméltó, müvelt *(highly accomplished)* „quadroon“-növel*) ; az emlitettem törvény következtében azonban a házasságtól el lévén tiltva, Párisba ment s a szép quadroon-növel törvényesen egybekelt. Több évi boldog házasság után visszatért hazájába New-Orleansba nejével s gyermekeivel, ezek közt két ifjoncz fiával, kik Európában törvényesen kötött házasságból születtek. Történt, hogy kevéssel hazaérkezte után G. N. ur hirtelen halállal kimult, a nélkül, hogy végrendeletet hagyott volna. S ime a helybeli hatóság el nem ismerte a házasságnak s e szerint a gyermekeknek sem törvényességét, és G. N. tetemes vagyonát, közelebbi rokonok hijjában, egy távoleső rokonának itélte. G. N. ur fiai meginditották ugyan a pört, hanem — mint késöbb hallottam — el is vesztették.

De még az éjszaki szabad államokban is, hol a rabszolgaság el van törülve, az ellenszenv kiirthatlan a kevert-vérüek iránt, mintha átok volna e

*) A kevert vérüek vagy mulatták a szerecsenyeknek s fehéreknek ivadékai s ismét ez utóbbiaknak fehérekkel való magzatai; minél több nemzedékben keveredik igy a vér, annál inkább tünik a fekete szin, (mely a telivér szerecsenyeknél kivált a valóságos afrikaiaknál bizonyos fénynyel bir, mintha testük olajjal volna bekenve) s lassan-lassan sötétbarnába, aztán világos-bsrnába megy át, utóbb sárga lesz mint a kreoloké és spanyoloké, sőt gyakran még ezekénél fejérebb, rózsásabb arczot láthatni a mulatták közt, de vannak ismertetöjeleik, melyeket a gyakorlott szem a csalóka arczszín daczára első pillanatra fölismer, ilyenek : a hajnak könnyü göndörödése, szélesebb orr, duzzadtabb ajak, mint a tisztavérüeké. Habanában a szabad szerecsenyeket a rabszolgáktól megkülönböztetendök *morenos*-nak nevezik *(negro, moreno, prieto,* feketét jelentenek) a szabad mulattákat pedig *pardos*-nak (barna) nevezik, mig *negro* és *mulatto* a fekete meg kevert-vérü rabszolgát jelenti. Mi röviden csak „feketéknek,“ „kevert-vérüeknek,“ a kaukazusi fajt pedig „fejérnek“ nevezzük. — Cuba szigete öslakóiról, az „indusokról“ itt alig lehet szó, mert ezek ugyszólván már ivadékostól kivesztek.

*) *Quadroon*-nak neveznek New-Orleáns vidékén általában minden mulattát, de kivált ezeknek késöbbi nemzedékét, hol a sötétes-szín már szinte egészen elmosódott. A szó a spanyol *Quarteron* s ez *quarto*-ból (negyedik) ered s tulajdonkép a negyedizbeli nemzedéket jelenti.

nemzetségen! A házasság (némely államban legalább) meg van ugyan engedve a fehérek és kevert-vérüek között, hanem a közvélemény előtt az mindig becstelen marad. Csatolja bár a törvényes házasság felbonthatlan, szentesitett lánczával a kevert-vérüt a fehérekhez, legyen ő bármi erényes magaviseletü — a társaságból ki van zárva. S ha ki ez előitéleten tulteszi magát, s az érdemet meri nézni, nem pedig a szint, el lehet rá készülve, hogy a társaság, mint árulót, kitiltja köréből. New-York s a többi egyesült állam szinházaiban külön karzat van a kevert-vérüek számára *(galery for colored persons)*, kiknek más helyre menni nem szabad. Vasutakon szintén külön hely van nekik rendelve *(negro cars)*, ámbár a többi utas számára csak egy osztályzat van. A yankee uracs s a finnyás lady zugolódás nélkül telepedik a piszkos, rongyos, durva *loofer* (bitang vagy betyár) mellé, ki pedig, mint átalában a yankee-k nagyobb része, gyakran szenvedhetlenné lesz az európai előtt undoritó dohányrágásával *(chewing)* s innen eredő örökös köpködésével — de a világért sem türne meg a kocsiban csak egy feketét vagy kevert-vérüt sem, volna bár ez még oly tisztességes és illedelmes magaviseletü. Szokás továbbá az egyesült államokban, kivált faluhelyt, hogy az ur, legyen az mezei gazda *(farmer)*, gyárnok vagy kereskedő, családjával, vendégeivel és cselédségével egyazon asztalnál s egy tálból eszik. Ez kétségkivül szép és patriarchális szokás, de lám, legyen a cselédség közt csak egyetlen kevert-vérü, már ez kivételt képez, s a legszegényebb yankee tán inkább éhen maradna, semhogy vele vagy egy feketével egyazon asztalnál ennék. De még Isten előtt sem ismerik el a yankee-k egyenlőségüket e szerencsétlenekkel: a kevert-vérüeknek ugyanis vagy egészen külön templomuk van, vagy más órában tartják az isteni-tiszteletet, vagy pedig a fehérektől különrekesztett karzatot foglalnak el a templomban. Enynyire megy a szabadságot s egyenlőséget kürtölő yankee-k gyülölködése, kizárólagossága! ennek daczára azonban folyton folyvást telitorokkal kiabálnak az európaiak „előitéletei“ ellen.

Lássuk most Habanát; ott a rabszolgaság még egész valóságában fennáll, s mégis, a feketék s kevert-vérüek viszonya a társasághoz sokkal szabadabb elvü alapokon nyugszik. Igy például a templomban, mint fennebb említettem, minden rang- és fajbeli különbség megszünik, s Isten előtt megalázkodva a förangu hölgy s a rabszolgaleány egymás mellett térdelnek. A fehérek s kevert-vérüek közötti házasság, bár ez a társaság felső rétegeiben nem gyakori, s ott szintén kárhoztatással találkozik, szintoly érvényes, mint akármely más rendes házasság. Ezt pedig P. Claret, cubai érsek ernyedetlen buzgalmának köszönhetni, ki utóbb II. Izabella spanyol királynő gyóntató-atyja lett. Továbbá, ha a kevert-vérüek s feketék nem is részesülnek a habanai polgárok minden jogában, mégis sok előnyben osztoznak velük, igy p. o. külön nemzetőri zászlóaljakat képeznek s ezekben a tiszti rangokat — a kapitányságig bezárólag — betöltik, a sorezredekben azonban tisztekké nem lehetnek. Ugyszintén bizonyos polgári hivatalokat is viselhetnek, többek közt az ugynevezett „*Capitan del campo*“ hivatala csaknem kizárólag kevert-vérüekre van bizva. Ez rendőrségi hivatal, körülbelöl olyan, mint egykori vármegyei persecutorainké. Nemcsak hogy a szinházi zenekarokban jobbára őket, mint a kiknek hajlama a zenéhez köztudomásu, alkalmazzák, hanem a nézők sorában is kényük szerint választhatják helyüket; az asszonyok azonban itt is felső karzatra vannak szoritva, (hová egyébiránt fehérek is járnak). Ez utóbbi rendszabálynak egyik oka az, hogy Habana nagy szinházában, mint néhány párisi szinházban szokás, a földszinti zártszékeket csupán férfiak foglalják el; vannak ezenkivül még bizonyos más okok is, melyek nem e nők kevert-vérében vagy testszinében keresendők s a párisi divattal épen ellenkező nézeteken alapulnak.

Habár — mint látjuk — a kevert-vérüek ügyében az igazság mérlege inkább Habana, mint az éjszak-amerikai államok felé hajlik, ott is áthághatlan válaszfal rekeszti el a kevert-vérüeket az emberi társaság fehér tagjaitól. Az ugynevezett „jó társaság“ Habanában szintugy elzárja előttük termeit, mint máshol is mindenütt. De csodálkozhatunk-e ezen? nem zárkoznak-e külön a vén Európában is a társaságok, nem oszlanak-e rétegekbe, melyek közt csak oly rendithetlen válaszfal emelkedik, mint a fehérek s feketék közt Habanában? A társadalmi rétegeknek ezen különválása, elszakadozása oly régi, mint maga az emberi nem — de lesz tán idő, midőn ezen rétegek az ember benső becsének, valódi érdemének mértéke szerint fognak egy a más fölé telepedni. Attól mindenesetre tarthatni, hogy, ha végre évtizedek vagy századok

multával Európában is megszünnek a rang- és születésbeli különbségek, mint az éjszakamerikai köztársaságban történt, (nem tekintve most a kevert-vérüeket) : a czimek, keresztségi s nemességi oklevelek helyét, csak úgy, mint az említett köztársaságban , a pénzes erszény fogja elfoglalni. Nagyban csalódik, ki azt véli, hogy az éjszak-amerikai államokban társadalmi egyenlőség uralkodik, mivel a czimzetek megszüntek, mivel egyenlőség van a törvény előtt. New-Yorkban például azon társaság, mely az ujváros 4-ik s 5-ik avenue-jét*) s ezek mellék-utczáit lakja, szintúgy elzárkozik a többitől, és szintoly szigorral utasít vissza mindenkit, ki erszénye s életmódja szerint nem körébe való, mint a West-End lordjai Londonban, vagy a Faubourg St. Germain legitimistái Párisban azt, ki nem mutathatja elő nemes-levelét. A mi az ó-világban százados szokásban leli mintegy jogosúltságát s mentegetését, az új-világban helytelenné s nevetségessé vált. Európa bevallja előitéleteit, de nem tud elválni azoktól, Amerika tagadja előitéleteit s tehát még kevésbbé hagyhatja el — ez a különbség.

Messze vezetne mindennek bővebb megbeszélése, főkép mivel ez uton Éjszak-Amerikának még több árnyoldalára akadnánk, s ezek elősorolásával kénytelenek volnánk a fényoldalakról is szólani, melyek a yankee-kat kétségkivül magas polczra helyezik a nemzetek között. A mondottakat csupán a habanai viszonyok bővebb felvilágosítására kivántam felhozni.

*) New-York uj városrészében az utczákat számokkal, nem pedig nevekkel jelölik; a főbb, éjszaktól délnek futó utczákat „*Avenue*“-nek, az ezeket keresztben nyugotról keletnek szegő utczákat, „*street*“-nek nevezik; p. o. 5 *th.* Avenue, 16 *th.* Street stb.

VII.

SZABAD TELEPITVENYEK.

A folyvást növekedő ipar, az évenkint gyarapodó ingenio-k és szivargyárak Habanában dolgozó kezeknek, kivált ügyesb s felvilágosodottabb munkásoknak hiányát szülik; e hiányt pedig nem pótolhatják a szerecsenyek, kiket rendszeresen butítnak, nehogy gondolkozni tanuljanak, mi Cuba szigetére aligha nem nagy csapás volna. Igy hát mindenféle kivándorlásokkal s telepitvényekkel iparkodtak a bajon segíteni. Egy ily kisérlet sem sikerült. Az utolsónak ott van még egy-két szomoru maradványa : portugallok ezek a kanári szigetekről, többnyire betegek, nyomorúltak, egyébiránt egészséges állapotjukban is példátlanul lusták, s mindenféle rosz tulajdonaiknál fogva — mint állitják — hasznavehetlenek.

Mintegy tiz éve, hogy a habanaiak Chinára vetették szemüket; társaságok alakultak, vállalkozók akadtak, kik a kormány jóváhagyásával Chinában keresték áldozataikat, s ez úton a habanaiak csakugyan meg is fejtették a nagy feladatot, hogy mint kelljen „fából vaskarikát“ csinálni. Az emlitett társaságok ügynökei China különböző vidékein elámították a népet s fölszólították az ugynevezett „szabad településre.“ A szerződésnek, melyet e szerencsétlenekkel kötnek, im ezek főpontjai :

1. A chinai 8 évre köti le magát, még pedig bármiféle munkára, élelmezés, ruházat s 4 dollár havi fizetés mellett.

2. Betegség esetében kitartják s ápolják, de ha 10 napnál tovább betegeskedik, ezen időt a szolgálati 8 évből levonják, ugy hogy, a ki például fél vagy egész évig beteg volt, a 8 éven túl még fél vagy egész évet köteles az eredeti föltételek mellett szolgálni.

3. A chinai annak tartozik szolgálni, ki öt a tássaságtól vagy a vállalkozóktól átvette, a nélkül, hogy urat cserélhetne, ellenben ennek jogában áll öt bárkinek átadni (igazabban mondva eladni).

4. A szerződési 8 év lefordultával, mely a Habanába érkezés idejétől számittatik, a chinai teljesen szabad, s a szabad ember valamennyi jogaiban részesül.

E szerint a chinaiak 8 év hosszant valóságos rabszolgák. A 4 dollár havi fizetés — napjára alig

esik 1 ½ *real sencillo* — Habanában ugyancsak csekélység. A legközönségesebb napszámos, ha egyebet sem tesz, csak például téglát hord, megkeresi naponkint az 1 dollárt (10 *real sencillo)*, mig a valamivel ügyesebb napszámos, ha szorgalmas, könnyen szert tehet például mesteremberekнél 3—4 dollárra naponkint — ez pedig a chinainak egész havi bére. „De“ — mondják a vállalatok pártolói — „mi öket ingyen szállitottuk át, aztán meg 8 év múlva szabadok s ezzel meg van alapitva szerencséjök.“ Ám itéljék meg tisztelt olvasóim, hogy mennyire igazságos az átszállítás díját — mely China s Habana közt, vitorlás hajóval s oly módon mint ezen kivándorlók szállíttatnak, fejenkint legfeljebb 80—100 dollárra rúg — 8 évi terhes szolgasággal egyensúlyba hozni. Ama szerencse is, melynek megalapitását a vállalkozók s az ügy pártfogói igérik, hogy mily nagy legyen, látni fogjuk alább. De Habanában általánosan elfogadott vélemény, hogy e szerencsétlenekre nézve nagy jótétemény ily fölvilágosodott s folyton fejlödő társaság kebelében élhetni, valaminthogy C. F. ur s rabszolga-tartó társai szintén váltig állítják, hogy — mint már emlitettem is — szerecsenyeik boldogabbak a rabszolgaságban, mint ösi hazájokban, a vadság közepette.

A chinaiak pulyák, elpuhultak, ravaszok; „*son muy flojos*,“ mint a kreolok mondják *(flojo*, laza, tág); garázdálkodók és szenvedélyesek; nem ritka dolog, hogy urok ellen lázadnak, söt meg is gyilkolják; ugyszintén az öngyilkosság (többnyire akasztás által) nagyon gyakori, mi épen nem bizonyítja, hogy különösen megelégedettek s boldogok volnának. De hogy is lehetnének? lássuk közelebbről állapotjukat.

Hazájukat odahagyva rabszolgaságba jutnak idegen földön, emberek közé, kiknek nyelve és szokásaik az övéiktől annyira elütök, hol szokatlan élelem és munka, szigorú bánásmód és sok botozás vár reájok (mi állitásuk szerint honukban tilos, s mi öket igen gyakran indítja urok s önmaguk meggyilkolására), hol mindezen felül még nélkülözniök kell az élet egyik fö füszerét — a nö társaságát. A chinai kormány ugyanis tiltja a chinai nök kiszállitását, az odavalók pedig, fehérek ugy mint feketék, szinte undorodnak a chinaiaktól s velök kötött házasságokról hallani sem akarnak, s igy történik, hogy e kivándorlók a nötlen életre vannak kényszerítve. Ebböl aztán természet-ellenes viszonyok fejlödnek, s a büntetö-törvényszék elött nem ritkán fordulnak elö oly esetek, hogy egyik chinai a másik meggyilkolásával vádoltatik „szerelemféltésböl.“ Nyiltan is kimondják ök: „megöltem, mert hütlen lett,“ s azt állítják, hogy Chinában nincs eltiltva a sodomia.

Ezen aljas iudulatok mellett azonban kétségkivül vannak a chinai jellemnek szép vonásai is; ilyen az összetartás, az egység, mely közöttük uralkodik. Habanában eddig hallatlan dolog, hogy egyik chinai a másikat, akár kisebb csiny, akár nagyobb büntett esetében elárulta volna. Söt ellenkezöleg, ha például valamely felügyelöt megölnek (mint ottlétemkor a *Reglai* nagy czukorraktár *mayoral*-ját), a gyilkosságot mindenike magára vállalja. „Ki ölte meg?“ — ‚Én;‘ — igy felel az elsö, a második és valamennyi; a legszigorúbb vallatással sem birnak tölük egyebet kicsalni.

A chinaiakkal való kereskedést (mert egyébnek nem is nevezhetö) nagyban s nagy haszonnal üzik az egyes vállalkozók. Átszállitásuk fejenkint 80—95 dollárba kerül, Habanában pedig 200—350 dollárt kapnak egyik-egyikért. A Cambel et Comp. kereskedö-háznak, melyet magam is ösmerek, egymagának négy nagy fregattja van évenkint a tengeren, mindegyike 3—400 chinaival.

Az égaljhoz könnyebben hozzátörödnek a chinaiak, mint valamennyi más bevándorlók, kikkel eddigelé kisérletek történtek. Az elsö szerzödésbeli 8 év nem régen telt le, s eddigelé egy sem tért vissza honába. Sokan elvesztek, mások jobb fizetés és kedvezöbb föltételek mellett folytatták szolgálatukat, még mások — s ezek a kivételeket képezték — kik véletlen jobb házakhoz jutottak, s társaiknál rendesebbek, dolgosabbak voltak, a csekély havi bér daczára birtak annyit megtakarítani, hogy a szolgálati idö leteltével megalapithatták szerencséjüket. — Ezt nevezik Habanában „szabad telepitésnek“ *(colones libros de Asía)* — tartós lesz-e, azt még hosszabb idö tapasztalásának kell majd eldönteni.

Az angol kormány szintén keletröl szerez munkás kezeket gyarmatai számára (tudtommal eddig csak Trinidadba), hanem emberségesebb alapon. Összehasonlitás kedveért legyen szabad erröl is néhány szóval megemlékeznem.

Az angol kormány Kelet-Indiából, Madras vidékéröl szállítja az ugynevezett cooli-kat, hindukat, kikkel 5 évre olyformán szerzödik, hogy egy-

egy férfi 50 dollárt kap évenkint, Trinidad szigetén pedig meghatározott áron adatik bérbe az egyes birtokosoknak — mig Habanában a kereskedő tetszés szerinti áron adja el a chinait. E szerződéshez képest a cooli uránál, ki öt a kormánytól 5 évre kibérelte, ezen egész idő lefolyása alatt kénytelen megmaradni; kap lakást s naponkint, de csak ha dologban van, $2^1/_2$ reált, élelemről azonban magának kell gondoskodnia. A coolik családostól átkelhetnek; nejeik és gyermekeik semmiféle szerződésben sincsenek a kormánynyal, sem az egyes birtokosokkal, azonban ha dolgoznak, rendes napszámot kapnak.

A coolik jellege egészen elüt ugy az amerikai indusokétól, mint a szerecsenyekétől. Magas, karcsu, izmos, szép emberek (mig a szerecsenyek s amerikai indusok jobbára zömökök); arczvonásaik rendesek, orruk hajlott, szemük, hajuk s bajuszuk fekete; testszinük sötét-barna, néha szinte oly fekete mint a szerecsenyeké, de nem bir ezeknek jellemző fényével. A cooli-k közől némelyek feltünőleg emlékeztetnek a magyar jellegre, bárha arczuk szine a czigányénál is tetemesen barnább. Nyelvük azonban igen kellemetlen, az orrhangokat szerkivül böven használják.

Sokan, főkép az ujan-érkezettek közől megtartották nemzeti öltözetüket; a fehér, felgyürt gatyaféle nadrágot, könnyü kelméből készült, többnyire veres, nyitott ujjast, a turbán-féle vagy karimátlan veres sapkát *(fez)*. Ugy a férfiak, mint az asszonyok nagy fülbevalókat, kar- és lábcsuklóikon pedig többnyire ezüst kar- s lábpereczeket viselnek. Az asszonyok kivált a veres, sárga szint kedvelik ruháiknál. A cooli-k mozdulatai s beszéde igen elevenek s lármások; a legbarátságosabb beszélgetés közben is oly zajt ütnek s ugy hadarásznak, hogy veszekedésnek is beillenék. Egyébiránt dolgos emberek, uraik iránt nagy alázatossággal viseltetnek, s eddigelé Trinidad szigetén meg vannak velök elégedve.

VIII.

DOHÁNY ÉS SZIVARGYÁRTÁS.

Cuba szigetének főgazdagságát a czukor és dohány képezi, s e tekintetben e sziget méltán mondatik az Antillák leggazdagabbjának, Habana pedig az „Antillák királynéjának;“ ugyancsak a czukor- és dohány-termesztésnek s szivargyártásnak nöttön növekvő gyarapodása éreztette meg a munkás kezek hiányát, melyen hogy miként törekszenek segíteni, az előbbi fejezetben láttuk. Tisztelt olvasóim férfi-része tán nem veendi kelletlenül, ha néhány szót szólok ezen kéjdeletünkről — a habanai szivarokról s dohányról.

Miért terem e finom dohány épen csak Cuba szigetén s ennek is csak egy részében, *la Vuelta de abajo* vidékén? épen oly kérdés, mint az, hogy miért terem boraink királya épen Tokaj hegyén? a növények földrajzi elterjedéséről szóló tan (Pflanzen-Geographie) egyikére sem tud kielégitő választ adni. Ismerünk ugyan sok tényezőket, melyek a növényzet különböző eloszladását földünk szinén magyarázzák, ilyenek : a hely földrajzi szélessége, a tenger szine fölötti magassága, évi s nyári közép-melege, termőföldjének minősége stb. Ezek alapján megfejthetjük, miért nem terem Európa éjszaki részén narancs; miért termeszthetnek Quitoban*), mely épen az egyenlitő alatt fekszik, rozsot, árpát, buzát, holott a forró öv alatt a gabnanemüek nem tenyésznek; miért van, hogy egyazon szélességi fok s tenger szine fölötti magasság mellett is egyik helyen dohány, luczerna, s más egyéb mész-földet szerető növény megterem, másik helyen pedig, merő agyag- vagy homokban, kivész. A figyelmes buvárlás már sok ily tényezőnek jött nyomába s ezzel sok sajátságos tüneménynek is nyitjára — mindazonáltal van még itt sok kérdés, melyre a növény-földrajz, fejlettsége mostani fokán, választ még nem adhat. Legyen szabad példaképen csak egy-két ily megfejtetlen kérdésre utalnom.

*) Quito 1492. *toise*-nyira (mintegy 9190 bécsi lábnyira) fekszik a tenger szine fölött s évi közép hőfoka Humboldt Sándor szerint 14° 3′ C.

Réteinken s egész Európa rétein, egyik legterjedtebb virágocska a kis százszorszép (Gänseblümchen, *leucanthemum vulgare)*; otthonos az Austráliában is, valamint Éjszak-Ázsiában, s Afrika meg Dél-Amerika egyes vidékein is található, még pedig a tengerrel egyszint épen ugy, mint magas hegyeken, csaknem az örökös hó határáig : de egész Éjszak-Amerikában hiában keressük, az ott nem terem ; s mig nálunk e picziny virágot figyelembe sem veszszük s réteinken szerte tiporjuk, Éjszak-Amerikában a füvész-kertekben nagy gonddal ápolják. Afrika legdéliebb csucsától , a jó remény fokától egész az éjszaki fokig Mageroe-ig, az egész ó-világon szerte — a forró-öv kivételével — el vannak terjedve a hangák *(calunna Salisb.)* — Éjszak-Amerikában hasonló égalji viszonyok, a termőföld hasonló minéműsége mellett egyetlen valóságos hanga-fajt sem találni : ezek helyét egy más rokon növény-család pótolja, Austráliában pedig még ez utóbbi is hiányzik. A théabokor Ázsiának ugyszólván csak egyik zugában terem meg s bizonyosan nem a kellő égalj vagy termőföld hiányában, hanem más, még föl nem deritett viszonyokban rejlik oka, hogy a théa széles e világon egyedül Chinába szorul*). A kínahéjat (Chinarinde) szolgáltató fák Dél-Amerika éjszakiabb részén az Andeseken teremnek — s nem volna a föld messze szinén más oly hely, hol hasonló égalji s földminőségi viszonyok léteznének, mint épen ott?

Az elősoroltakhoz hasonló, nyilt kérdés marad jelennen az is, miért nem érheti el a különben jóhirű magyar, török vagy cumánai (Dél-Amerika Venezuela tartományában termett) dohány, jóságban a cubait. Kisérletek e részben már történtek : hoztak magot, sőt földet is a *vuelta de abajo*-ból, a növényt nagy gonddal ápolták, ugyanoly módon kezelték, ugyanazon hömérséken tartották, mint otthon stb. — mind hasztalan volt. A növény kihajtott, kitünő dohányt is termett, de az eredeti honi termést jóságban koránsem érte el.

A Cuba szigetén termett dohánynak két osztálya van : 1-ör *tabaco de la vuelta abajo* (azaz : alsó fordulatbeli dohány), ez a valóságos, nagybecsü, ugynevezett „habanai dohány“ terem Habanától nyugat felé (az alsó fordulón); 2-or *tabaco de la vuelta arriva* (azaz : felső fordulatbeli dohány), az előbbinél alsóbb rendü, terem Habanától keletre (a felső fordulón); Európában „cubai dohány“ neve alatt ismeretes. Ez utóbbi több alosztályra szakad s a termőhelyek szerint kapja nevét, mint p. o. Yara, Yguani, Juiza, a sziget déli részén; e dohánynemeket nagyobbára kiviszik (exportálják); a leveleikből készült szivarok fölötte feketék, s igen fehér hamut adnak, mit a hozzá nem értők a jó és finomabb szivar ismertető jeléül tekintenek, helytelenül pedig, mert a valóságos, finom habanai szivar hamva sárgás. A Gibarrai dohány a sziget éjszaki részén terem és szintén kiküldetik, leginkább Brémába, Hamburgba s Bécsbe.

A vuelta de abajo-i kerület mintegy 20 órányira Habanától nyugatra kezdődik s kerülete szintén körülbelől 20 órányi. Eleinte csak lapályos részében termesztettek dohányt, de most, midőn a dohány kelete nöttön nö, a partos, dombos helyeket is dohányföldekké alakitják. Egy-egy dohányföld ritkán nagyobb 100 holdnál, s neve „*vega*,“ igy nevezik különben magát a dohánytermést is; birtokosaik, a dohánytermesztők „*vegueros*“-nak neveztetnek s innen bizonyos szivarfajta elnevezése : *vegueros,* melyek Európában *plantages* szivarok neve alatt ismeretesek*). Ezen birtokosok többnyire kisebb mezei gazdák, kiknek Habanában már évek óta bizonyos vevőik vannak, ugy hogy ujoncz gyárosnak bajos, szinte lehetetlen valóságos *vuelta de abajo*-i dohányt szerezni. Ezen kerület mintegy 60—70,000 embert foglalkodtat, évi termése pedig átlag 120,000 köteg (Ballen, $^3/_4$ mázsa).

Ezen évi termésnek körülbelől egy harmada, mint a többinél gyengébb, kivitetik, a szigeten maradó két harmada pedig ama nagyrabecsült, valóságos habanai dohány *tabaco legitimo de la vuelta de abajo.* Azelőtt épen semmit sem vittek ki ezen dohányból, minek oka abban keresendő, hogy a habanai nedves, meleg levegöben a dohány levele nyulékonyabb s igy több boriték-levelet

*) Braziliában megkisértettek théát ültetni; a növény diszlik, de az abból készült ital, ha nem is épen rosz, a chinainál mégis sokkal alábbvaló.

*) A valóságos *vegueros* vagy *plantage*-szivarok nem gyárakban, hanem helyben a *vegán* készülnek; dohányuk kitünő, de alakjuk nehézkes és roszul vannak készitve. Némely veguero földje legjobb dohányából készittet saját használatára szivarokat a gyárosnál, kinek el szokta adni dohányát, vagy pedig ez utóbbi tiszteli meg a termesztőt ajándékképen *(regalo)* néhány ládácska szivarral, mely a legjobb dohányból készült. Ez aztán a habanai szivarok „non plus ultrája“ s ily füstnek illatát Európában nem élvezhetni, mert e szivarok kereskedésbe nem jönek. Alakjuk hosszu, sajtolt, és kokoszpálma háncsával vannak csomókba kötve : a kereskedésben forgó *vegueros* és *plantage* nevezetü szivarok csupán az eredetiek alakját utánozzák.

(capas, kögönyeget) szolgáltat, mint másféle égalj alatt; ezen levelek egyik főbecsét képezvén a dohánynak, a szivargyáros helyben Habanában többet adhat a dohányért, mint Európában, hol a leveléből kevesebb *capa* készülne s igy nem fizetné ki magát e drága dohány. Már ebből is kitünik, hogy Habana égaljának nagy befolyása van a szivargyártásra s magyarázhatónak fogjuk találni, miért nem lehet a vuelta de abajo-i dohányból s habanai munkásokkal Európában szintoly jó szivarokat készittetni, mint Habanában — miként ezt már sok izben megkisértették.

A habanai szivargyárosok rendesen a vuelta de abajo-i dohány-termesztők egész termését, azaz: egész *vega* dohányát meg szokták venni s ezt azután 8 felé osztályozzák a dohány minémüsége szerint. Az első osztályzat, *la primera,* a legfinomabb s legbecsesebb leveleket tartalmazza, s ez kitüntetőleg *libra*-nak neveztetik. Ezen első osztályzatból, ugyszintén a valamivel kisebb, de szintén elsőrendü leveleket tartalmazó második, harmadik s negyedik osztályzatból *(la segunda, tercera, quarta)* kerülnek a borítéklevelek, *las capas,* melyek a legtisztább, legegyenlőbb (erek nélküli) finom leveleket igénylik. Egy köteg dohány mintegy 20,000 *capas*-t ad; egy-egy levél, szeletekre hasítva, mintegy 6 boritékot, természetesen különféle kisebb-nagyobb szivarok számára. Az ötödik s hatodik osztályzat is tartalmaz ugyan még boriték-leveleket, de nagyobbrészt már a szivarok kitöltésére *(la tripa),* vagyis a tulajdonképeni szivar készítéséhez fordíttatik, hasonlóképen a hetedik s nyolczadik osztályzat, hová a durvább, eresebb, kevésbbé egyenlő, mindamellett szintén kitünő jóságu leveleket sorozzák. A szivargyártók egyik főtitka, főügyessége abban rejlik, hogy a *tripa*-hoz kellőleg megválaszszák a boritékot, hogy e kettőt — a gyárnokok mükifejezésével élve — jól összeházasitsák : *de bien casarlas.*

A dohánynak, a mint a vegákból kötegekben beszállíttatott, mindenek előtt bizonyos forráson (a gyárosok münyelvén *tercio)* kell átesnie, mivégre a nap hőségének s hüvös éjszaki szeleknek marad bizonyos ideig kitéve. Ez okból a szivargyártáshoz nem lehet fogni october, november hava előtt, jóllehet a dohányt már február havában leszedik, egy hónappal utóbb, ha az idö kedvező, kötegekbe rakják s a gyárakba küldik.

A gyárakban a *tercion* már tulesett dohányt meghatározott ideig tiszta vizben áztatják, s különböző módokon előkészitik, mi az egyes gyárosok titka; annyi egyébiránt bizonyos, hogy jó, elsörendü szivargyárban a dohányáztatáshoz csupán tiszta vizet használnak. Ezen áztatásra következik a *tripa* és *capa*-ra szolgáló levelek elkülönzése, mire aztán a szivargyártáshoz fognak. Valamennyi szivar egyszerre készül, s mihelyt több ezernyire gyültek, elkülönzik a világosokat *(claros),* a barnákat *(colorados,* tulajdonképen vöröseket), a sárgákat *(amarillos),* a sötéteket *(oscuros);* nemkülönben a finom, eretlen borítéku, gonddal készített szivarokat a kevésbbé tisztáktól s ily módon támadnak a *primeras, segundas* stb. osztályzatok, melyek különböző áruak ugyan, de egyazon dohányból készültek, nem pedig, mint Európában rendszerint vélik, külön-különfajta dohányokból.

A mi az elnevezéseket illeti, az említetteken kivül, melyek a színre, a dohány tisztaságára vonatkoznak, vannak olyanok is, melyek az egyes gyárak nevei s czégjei p. o. Figaro, Andez, Flor de Cuba, Flor de Tabacos, la Estrella, la Fama, la Esperanza stb. vagy egyes, hírre kapott gyárosoké, mint Cabañas, Partagas, Lopez stb. vagy végre önkényesek, s a szivarok bizonyos alakjára vonatkoznak, milyenek : *Imperiales, Regalías, Cazadores* (vadászok), *Trabucos, Londres,* stb. Egy Cabañas vagy Figaro-féle szivar tehát nem jelent bizonyos szivarfajtát, mint az nálunk a hiszem, mert az lehet *Regalía, Londres, Trabucos,* stb. lehet jó vagy rosz. Ily nevezetek, mint : *Communes, Regulares, Millares* (közönségesek, rendesek, ezrenkintiek), alsórendü szivarokra alkalmaztatnak s nem vonatkoznak sem bizonyos gyárosra, sem a szivar bizonyos alakjára. A *maduro* szó, hogy e terminologiát bevégezzem, érettet jelent, s a *prenzado* sajtoltat.

Valamely szivargyár jósága s a gyáros jó híre leginkább attól függ, hogy minél jobb dohányból dolgozzék. A gyáros ugyan — mint említettem — vega számra vásárolja a dohányt, de miután ez nem szolgáltat többet 100 kötegnél, könnyen megeshetik, hogy a gyáros nem kaphat a különböző vegákból egy-jóságu dohányt szivarjaihoz, mert még *vuelta de abajo*-ban is van különbség a vegák között, a legjobbnak gyakran silány jut tőszomszédjába. De ugyanazon vega sem terem egyaránt minden évben; igy p. o. 1837-ben az egész *vuelta de abajo* termése hasznavehetlen volt, mert a do-

hány nem égett jól, a szivar nem vált hamuvá, hanem elszenesedett. Az ily dohány neve *joro* és semmi értéke sincs. 1856-ban szintén rosz volt a termés, a dohánylevelek ugyanis nagyon eresek, durvák voltak, ugy hogy egy köteg *libráből,* melynek ára 120—130 dollár, csak 5000 *capa* készült, holott termékeny évben ily mennyiségből 10—15,000 *capa* kerül ki; e körülmény természetesen felszökkentette a szivarok árát. A dohánytermés inkább minőségre, semmint mennyiségre nézve van ilyes változásoknak alávetve. Ugy tapasztalták, hogy átlag 4 termés közöl egy igen jól, egy pedig igen roszul szokott kiütni.

A dohánytermesztésről még megjegyezhetem, hogy ujabb időben néhány helyen *guano*-t kezdtek trágyául használni, hanem ennek használatától a legtöbb veguero vonakodik, attól tartván, hogy az vega-ját átváltoztatja, megrontja.

Habanában mintegy 150 kisebb-nagyobb szivargyár van, ezek között első rangu körülbelöl 30. Legnagyobb hire volt eddig Cabañas-nak; szerzett is magának elég vagyont, s herczegi fénynyel berendezett házat. Vetélytársa Partagas; néhány év óta pedig a legjobb gyárnak a „Figaro“ czimüt tartják, — ennek szivarjai feledhetlenek nekem. — Európában egyébiránt kevésbbé becsülik e szivarokat, minthogy igen feketék s fölöttébb erösek — de a habanaiak épen e tulajdonokat keresik s azért Figaronak inkább csak a szigeten van hire, mint a külországokban. Az erös szivarok ennélfogva nagyobbrészt a szigeten maradnak s Európában nehezen kaphatók, mig a világosabb, gyengébb szivarokat mind a külföldre szállítják.

Egy első-rendü szivargyár évenkint 2—3 millio szivart készít, 60—80 (részint rabszolga, részint szabad) munkással, kik egy-egy ezer darab szivarért 3—4 dollárt kapnak, az ügyesebbek pedig ennél többet is készíthetnek napjában, a nagy szivarfajtákból, pl. Imperiales, Regalías stb. azonban legfölebb 5—600-at. Az első-rendü szivargyárosoknál egyébiránt csak ugy kaphatni szivart, ha ez több hóval elébb meg van rendelve, még pedig nagyobb mennyiségben; kicsiben el nem adnak szivart, raktáruk sincs, alig győzvén eleget tenni a megrendeléseknek, melyek egyes kereskedelmi házaknál 10—100,000 darabra szólnak. Ily kereskedöház szivességéből juthatni aztán egyik-másik gyárosnál 100 vagy 1000 darab szivarhoz. Nem kell tehát azt gondolnunk, hogy Habanában boltokban árulják a jó szivart, nincsenek is oly boltok mint nálunk, csupán a kisebb gyárosok készítnek s adnak el kicsiben, darabonkint a közönségnek szivarokat, hanem ezek mind alsó-rendüek s roszak. Állott szivar nagy keletüknél fogva alig kapható, — a mint a gyárból kikerülnek, megszivják nedvesen s puhán. Ezáltal a különben is erös szivarok még erösebbek lesznek ugyan, de ez a valóságos habanai szivarnál legkevésbbé sem kellemetlen, nem csipi a nyelvet, mint az ujankészült rosz szivar szokta. Legjobb a szivar néhány hóval elkészülte s kivált tengeri út után, ha hosszabb ideig évszámra fekszik, akkor kiszárad, elveszti erejét s zamatját.

A szivarok fogyasztása s kivitele roppant. Habana városa egymaga 4—5-millio darabot küld ki évenkint. A fogyasztást magán a szigeten másfél millióra vehetjük napjában, ha az 500,000 szivarozóra csak 5 szivart számítunk naponkint, mi pedig kevés, mert igazi szivarozók 10—15 darabot, sőt ismertem egyéneket, kik 25—30 darabot szoktak volt napjában elfüstölni. Átalánvéve Habanában mindenki s mindenütt szivarozik, még a szép nem is — ámbár ujabb időkben már a jobb társaságbeli nök a szivarozást, lagalább nyilvános helyeken elhagyogatják. A szivar neve : „tabaco;“ „cigaros“ alatt a szivargyárakból került, apróra morzsolt, s kis papirszeletekbe tekert dohány-hulladékot értik, melyeket nem a gyárakban, hanem többnyire az ott állomásozó spanyol katonák készítenek szabad óráikban; árulják pedig szerteszét az utczákon kis papirtokban. Kevés nö állja meg, hogy e szivarkát ne használja; a férfiak egész nap fölváltva a szivarokkal szivják, a telivér szivarzó ebédje után elébb egy ily szivarkára gyujt és csak utána a valóságos, élvezetes habanai szivarra. Végzem soraimat, nehogy hatalmat vegyen rajtam az elmult kéjdeletek emlékezete.

Jegyszet. Sokan hiszik s állitják, hogy Cubára külföldi dohány szállíttatik s onnan habanai szivar képében kerül ki. Ez nem való. Habanában a dohány bevitele a legszigorúbban meg van tiltva, csak bizományban *(deposit, bond)* s a rövid rágni való dohányt *(tabacco breva, chewing tabaco)* szabad bevinni. E rendelet azonban nem gátolja meg végképen a szivarra való dohány becsempészését, kivált Floriadából.

IX.

HABANÁBOL S. THOMAS ÉS LA GUAYRÁBA.

Az elébbi fejezetekben elősoroltam röviden, Habanában szerzett tapasztalásaimból a lényegesebbet, a nélkül, hogy azon számtalan apróbb jelenségek rajzolásába mertem volna fogni, melyek akár a társas-életben, a nép jelleme és szokásaiban, akár a növényzetben s égalji viszonyokban az európai utast minden lépten-nyomon meglepik. Pedig épen ezen apróságok érdeklik leginkább a figyelő vándort, ezek gerjesztik fel legélénkebben kiváncsiságát. Folytonosan ujat meg ujat látva, minden ilyennel bővebben s alaposabban kiván megismerkedni és szinte megfeledkezik, hogy utas s hogy a továbbmenetelre is kell gondolnia. Igy történt velem is. Martius hava csakhamar beköszöntött, s igy az eredeti tervemben megállapitott két hét helyett már két hónapot töltöttem a szép Habanában. Szándokomban volt a sziget belsejét is bejárni, *Trinidad, Sant-Yago de Cuba* s a sziget más nevezetesb városait meglátogatni : de az idö rövidsége s más egyéb körülmények ezt meg nem engedték. A höség nöttön-nött, a közeledő esős időszak egyes kemény záporokban jelentkezett. Ilyenkor a télen olyannyira kellemes, élvezetes tartózkodás Habanában türhetlenné, söt az égaljhoz még hozzá nem törödött európaira nézve — a sárgaláz miatt — veszélyessé kezd válni. Habár — mint emlitettem — azonnal, megérkeztem napjától kezdve, rendszeresen és lassankint szoktattam magamat a höséghez, még sem véltem magamat a forró égaljhoz annyira törödöttnek, hogy még továbbá is Habanában s a forró-övi tengermellékeken tartózkodni s utazni merészkedtem volna — mit utóbb egy év mulva, csakugyan tettem is.

Nehéz szivvel el kellett tehát hagynom Habanát, Cuba szép szigetét s Dél-Amerikába indultam, *Venezuelába,* a columbiai köztársaságok egyikébe, hol *Caracas*-nak a tenger szine fölött már 2000 lábnál magasabban fekvö kies völgye, kellemes nyári tartózkodással kecsegtetett.

Venezuelába a már emlitettem *San Thomas* szigetén át juthatni, honnan *La Guayrá*-ba, Venezuela egyik fökikötöjébe, kis vitorlás hajó jár pontosan, havonkint kétszer. S. Thomas és Habana közt szintén bámulandó pontossággal fordúlnak meg havonkint egyszer az angol *„Royal Mail-Steam-Paquet-Company“* pompás gözösei; minden hónap 17-dikén ugyanis elhagyják S. Thomast (az ugyanezen társaság által Southamptonból minden hó 2-án elinditott gözös megérkezte után), 23-kán Habanába érkeznek, onnan 24-dikén Veracruzba indulnak, mely kikötöből a jövö hónap 5-dikén elindulva 8—10-ike közt ujra Habanát érik s onnan néhány órai tartózkodás után visszatérnek S. Thomasba, hol összeköttetésben vannak az Európába induló gözösökkel. A R. M. S. P. C. gözösei által tehát Habana havonkint egyszer rendesen közlekedik Európával. Az éjszak-amerikai államokkal sürübb a közlekedés; névszerint New-Orleans- Habana- s New-York közt havonkint kétszer, Mobile- s Habana valamint Charlestown s Habana közt pedig egyszer fordul meg egy rosz kis gözös. Végre Cadixba is jár spanyol gözös havonkint egyszer, ugy hogy Habanát bármely héten elhagyhatni gözössel, nem is említve a sok vitorlás hajót, mely naponkint indúl a világ minden része felé.

Martius 11-dikén a rosz időjárás miatt kissé elkésett angol gözös megérkezett Veracruzból s másnap velem együtt S. Thomasba indúlt.

Hajónk, *The Solent,* (1804 tonnás, 400 lóerejü), gyors járásu, tiszta s kényelmes volt; kapitánya s tisztjei — mind angolok — szivesek s elözékenyek; társaságunk elég kellemes, jobbára Európába visszatérö utasok vagy a nagy világ nézésére indúlt gazdag kreol családok. Kétségkivül legmulattatóbb tagja a hajóbelieknek kapitányunk nagy majma volt, mely bohóságaival, ugrándozásai- és szökdeléseivel az árboczokon s köteleken átalános derültséget gerjesztett s legkevésbbé sem látszott rokonainak vad, hamis természetével bírni. Utunk mindössze csak 5 napig tartott s igen

kellemes volt. Elindúltunkkor a tenger csendes, sima tükre oly szép kéken terült el előttünk, mint az ég boltozatja fölöttünk, s a kellemes keleti szél egészen elvette a nap melegének tikkasztó erejét. Keletnek tartottunk, Cuba szigete hosszában, szép partjait majd elhagyogatva, majd megközelítve, ugy hogy tisztán láthattuk a zöld czukornád-földeket, a sürü erdőket, a dombok mentében a zöld réteket, itt-ott festőileg csoportosúlt pálmáikkal, a háttérben a mind magasabb meg magasabbra emelkedő hegyeket, melyeknek szaggatott gerinczeit olykor felhők boritották — mig végre 14-kén délután Cuba partjai csak fekete vonalkint tüntek fel s lassankint végkép elenyésztek a messze távolban.

Az idő folyvást szép volt s a tengernek hosszu, hatalmas hullámai kecsesen rigatták szép gőzösünket, mely vitorláit is kibontva s a csaknem szemben jövő keleti széltől féloldalt terítve, fürgén szeldelte a rendesen dagadó s apadó hullámokat, — csak olykor-olykor csapott fel egy-egy hab nagy mérgesen, mintha haragudnék, hogy hajónk merészkedik utját állani. Daczára szép időnknek gyakran voltunk hirtelen feltünő s letünő fergetegeknek kitéve; az angol tengerészek az ily szélrohamokat, melyek a forró-övi tengereken ily időszakokban gyakoriak, *gale*-nek nevezik. Feltünő, mily hirtelenséggel jár az efféle tengeri fergeteg; az ég egészen tiszta, felhőtlen, midőn a láthatáron rögtön fekete felhőcske mutatkozik, s alig telik bele 10—15 percz, már szakad a zápor, s az árboczok kötélzete között egész dühével sivít a szél; de alig múlik el egy félóra, s már ismét minden nyugodt, csak a tenger kavarog, ha a *gale*-k számosabbak. Napjában négy-öt ily *gale*-unk volt, s ez meg is akasztotta különben gyors járásu hajónkat, ugy hogy egy egész nappal később, mint kellett volna, érkeztünk S. Thomasba.

15-dikén *S. Domingo,* a gyönyörü, nagy sziget volt előttünk, melynek partjai mellett haladtunk aztán egész nap. Északra fekvő hegysorozata a budai hegyeket juttatta eszembe; dél felé is mind magasabb s magasabb hegyek emelkednek egymás mögött. A többi hegyektől tengeröböl által különválasztva a *Monte Isabel* óriási gúlakint emelkedik föl a tengerből ormaival a fellegekig — ekképen tövét és fejét egyaránt fürösztve.

16-dikán S. Domingo legdéliebb partjai s legmagasb csúcsai is eltüntek, és szemünk mindenfelé csak a vigan kergetőző habok végtelen sorát szemlélte. Késő este *Portoricco* szigetének egyik világitó tornya lön láthatóvá, ragyogó csillagkint a messze láthatáron, majd eltünve, majd ismét egész fényében tündökölve. Az ujabbkori világitó-tornyok ugyanis oly módon vannak berendezve, hogy a lámpák világát egy köröttük forgó ernyő majd elrejti majd meg előtünteti; a világosnak és sötétnek ezen váltogatása által nemcsak hogy szembeszökőbbé leszen a kilövelt fénysugár, hanem minden egyéb parti világosságtól is megkülönböztethető. Portoricco szigete mellett éjjel haladtunk el s mire 17-dikén reggel fölébredtem, hajónk állott s minden csendes volt — a födözetre mentem s a bájos S. Thomas kikötőjét láttam magam előtt. Alig irhatom le a hatást, melyet e deli, kis sziget rám gyakorolt, mintha csak büvész varázsolta volna éjen át hajónk elé!

S. Thomasban ugyan csak néhány órát mulattam, de a *bay,* a város kies fekvése, a kis sziget gyönyörü tekintete bő kárpótlást nyujt a tengeri utnak netán unalma s kellemetlenségeiért. Mindig ilyfélét vártam amerikai szigettől. Fölöttébb megleptek e parányi szigetnek nagy, legalább nagyoknak mutatkozó hegyei, melyek homlokukon viselik vulkáni eredetük bélyegét; jobbára gyöngysorkint egymáshoz füzve emelkednek, melyekkel az előttük elterült kisebb hegyek, kies völgyeket s öblöket képezve, egybefolynak, s mindez zöld, oly eleven, kedves zöld! csak a hol a tengerbe ereszkednek, válnak fekete sziklákká, mintha szép zöld köntösüket féltenék. Egyes sziklacsoportok mintegy a szigetnek, kivált pedig a bay-nak őreit képezik, mig a végörs, alföldi határdomb gyanánt, egyes-egyedül meredezik föl a tengerből. S. Thomas kikötője mély vizü, kerekded tengeröböl, melyet a nyilt tengerrel keskeny torkolat köt össze; e helyt valami vár-féle épület is van, tulajdonképen csak czifraságnak, — őrházul egy szép lugas szolgál. E kikötő a messze ágazott R. M. S. P. C. hajóinak találkozója. Megérkeztünkkor ott állott már egy pompás gőzös s még az napra hármat-négyet vártak; amaz *Chagraz*-ből jött s a csendes tengerről a panamai szoroson átkelt utasokat hozta, az érkezendők közől pedig az egyiknek *Trinidadból,* végig az Antillákon, a másiknak *Jamaikából,* a harmadiknak *Európából* stb. kellett jönnie. Néhány óra múlva már valamennyi elindúlt különböző irányban. S. Thomas szép öblében azonban nemcsak

angol hajók horgonyoznak; a dán kormány ugyanis szabad kikötőnek engedte azon öblöt, s azáltal a kis — nem egészen 2 □ m.földnyi — szigetnek nagy fontosságot szerzett, s mostani fölvirulásának alapját vetette meg. Azonkivül a kikötő igen kedvező s biztos fekvése miatt, az egész környező vidéknek, — az antillai szigeteknek úgy, mint az amerikai száraz földnek — vásárhelyévé vált, s évenkint mintegy 1800—2000 hajó fordúl meg St. Thomas szép kikötőjében. Ennélfogva a világ minden részéből láthatni ott hajókat, melyeken végig tekintve valóságos lobogó-tanulmányozáshoz lehetne fogni.

A száraz földön még inkább mint a vizen nyilik alkalom képviselőket láthatni a világ minden tájáról s vizsgálat alá vethetni a fej-alkat szerint osztályozott emberi-fajok külön-külön jellegét. Első pillanatra meg lehet egymástól különböztetni a dánt, a hollandit, az angolt, a yankee-t s a pápaszemes szőkehaju németet, jóllehet *egy* néptörzshöz valók. Hasonló módon különválnak a fajrokon francziák, olaszok, spanyolok s portugallok. Az angol a legáltalánosabb nyelv, franczián is ért ugyan mindenki*), de azért ki-ki a maga nyelvén szól; vessük még hozzá a számos szerecsenyt és még számosabb szerecsenynőt, kik nem beszélnek sem spanyolul, sem angolul, sem dánul, sem francziául, hanem oly nyelvet, mely spanyol is, angol is, dán is, franczia is együttvéve, — s elgondolhatjuk, mily Bábel tornya ez a város, mely voltaképen csak egy utcza, s melyben sok ember, még pedig ugyancsak sokat forog. Ez a zürzavar valóban mulatságos, de annál kellemetlenebb másrészt a pénznemeknek hasonlókép szertelen összezavarodása, melyről már fennebb volt szó. Népet voltaképen nem láttam S. Thomasban; a mi csak embernek mondja magát, az ott mind nagy vagy kis kereskedő, hajós-kapitány vagy hajós-legény, ha pedig egy sem ezek közől, akkor bizonyosan szerecseny vagy mulatta (egykor rabszolgák, de most már szabadok). Ez utóbbiak jellegükre különböznek a habanaiaktól, kik zömök, alacsonytermetüek, s roppant széles, szinte négyszögletes orruknál fogva igen-igen rútak, mig a st. thomas-iak magasabbak, szép termetüek, sőt a félvérüek között egyesek szépeknek is mondhatók. A szerecseny-nők S. Thomasban nem a habanai módra kivágott, hanem mind magas ruhákat, sokan pedig kalapokat hordanak, melyek nem épen az utolsó párisi divatot látszanak követni, mi olykor elég nevetséges, főképen olyannak, ki a habanai eredeti viseletet megszokta. Különben nemzeti viseletnek, jellemnek, sajátságos szokásoknak nyomára nem akadunk.

St. Thomasban a cosmopolitismus tetőpontját érte, azon válaszfal, melyet nyelv, nemzeti jellem, sajátságos szokások, nézetek a népek között emelnek, St. Thomasban leomlott. A st. thomasi nem Európa, nem is Amerika, ő a világ polgára, s mindazon kérdésekkel, melyek — mint a nemzetiség — más országok s városok polgárainál életkérdésül tekintetnek, — mitsem törődik. St. Thomasban New-Yorkról, Rio-Janeiro-ról, vagy Calcuttáról épen úgy beszélnek, mintha azok szomszéd városok volnának, s egy 14 napi út Southamptonba a R. M. S. P. C. gőzöseivel a st. thomasinak csak annyi, mint pl. a pestinek egy „felrándulás“ Bécsbe. A cosmopolitismus ezen kifejlödöttsége mellett nem kell csodálnunk, hogy a st. thomasiak még azon városnak nevét sem ismerik, a melynek lakosi; mert *St. Thomas* tulajdonkép a sziget neve, ama városé, melyről szólottunk — az egyedüli a kis szigeten — *Charlotta-Amalia*, de azt a Charlotta-Amalia csak kevés polgára tudja, s még kevesebbje használja, „*St. Thomas*“ alatt általában mindenki a várost, mint szigetecskét érti.

Mulatásom a száraz földön rövid ideig tartott, ráértem mégis utlevelemet elébb a dán rendőrséggel, aztán pedig a venezuelai konsullal láttamoztatni s itt is ott is két-két dollárt fizetni. Az utóbbinak irodájában Venezuela czimere alatt igen ismert s nagyhirü honfitársunk arczképét pillantottam meg, minek megörültem annyiban, hogy van legalább egy ember S. Thomasban is, ki tudja mi fán terem a magyar ember. Eddig s később is utazásom folytában egy nagyobb városban sem voltam, hol földire ne akadtam volna — igy Habanában is találtam egy M. nevü kereskedőt, ki magyar nyelvét s külsejét (a pödrött bajuszt is betudva) megtartá ugyan, de különben egész yankee lett belőle; csak egyszer találkoztam vele, mert mi sincs ugy ellenemre, mint magyar ember, ki nem magyar.

Délután két óra volt (mart. 17.), midőn a fehérre festett kis shooner, *Isabel*, hófehér vitorláit

*) A dán csupán a „*Dansk Amerikansk Gouvernementet*“ (a dán-amerikai kormány) hivatalos nyelve, s én azt csupán a „*Politi-cammer*“ (a rendőrségi irodában) hallottam.

kibontotta, s fris keleti széllel vigan utnak indúlt. A kis S. Thomas, vakitó fehérségü vagy világossárga házaival, magas, levágott, vörös födeleivel a házak között előtünedező kis kerteivel és zöld facsoportjaival, a hófehérre mázolt váracska harmadfél embernyi örségével, a város előtt a kis öböl mindenféle hajóival, a város mögött köröskörül a dombok, melyeken itt-ott elszórva nyári lakok s egyes, elhagyott romladozó erősségek mintegy gyermeteg kiváncsisággal kandikálnak ki a zöld bokrokból, végre a háttérben az egészet körülfoglaló szép zöld hegyecskék : mindez oly eleven szinekben ragyogott, oly csinos, oly sajátságos képet alkotott, mintha csak valami norimbergai játékgyárból került volna ki s kedvem kerekedett az egészet szépen összerakni s haza hozni.

A következő sorokat egyik levelemből vonom ki, melyet az Isabel födözetén irtam volt :

„A kis shooner, jóllehet 146 tonnás, kétségkivül mindenestöl — az árbocz kivételével — kényelmesen beférne a (1804 tonnás) *Solent* ebédlőjébe. Kabinja természetesen csak egy van, s ez a kapitányé, a kormányosé meg az egész társaságé, egyuttal azonban podgyász-raktárul is szolgál; lakja pedig vagyis inkább fekszi jelenleg 3 nő, 5 gyermek s 3 férfi, férjei ama nöknek s apái az 5 reményteljes gyermeknek — az egyik pár épen most tér haza menyekzői utazásáról Európából, egy csecsemöt és sok ferde nézetet hozva magával. Az egész társaság beteg s összevissza fekszik, ki a földön, az asztal alatt, ki a falba eresztett ágyakon. Még legjobban érzi magát egy kis, gömbölyü spanyolnö, ki legfesztelenebb pongyolában ül egy málha-csomón s bal karját nagy kecsesen egy bizonyos, megnevezhetlen cserépen pihenteti, mintha ez valami aetruski ódon edény, maga pedig Neptunus egyik nymphája volna. Ily képeket láttam, midön lementem irószeremért, mert mindig a hajó fedezetén irok s egészen ott élek. Ágyam egy a hajó párkányához támasztott láda, melynek egyik oldalát kinyitom, bebujok s ugy lefekszem, de gondom van rá, hogy a láda oldala nyitva maradjon, nehogy megfulladjak — ez a butor nagyon hasonlit ugyan tyuk-ketreczhez, az Isabelon azonban ‚*Deck-Cabin*‘ a neve.“

„Igaz, hogy ily kis hajón, — mely különben fürgén szeldeli a habokat — több kellemetlenséggel jár az utazás, mint nagy gözösön, de másrészt költöibb is, mert ily kicsiny hajóról még bámulandóbbnak tünik elő a tenger végtelensége, még mélyebbnek s ünnepélyesebbnek a csend s az elhagyatottság , mely kedélyünket annyira megindítja. Kivált pedig költöi az éj : szeretek gyönyörködni benne, midön a hajó népsége mély álomban nyugszik, csak a kormányos festöi tengerész-öltönyében, idöviselte s nap-barnította arczával egymaga van ébren köröttem. A tenger fekete mint maga az éj, de szintugy megvannak csillagai is. A mint a hatalmasan egymás után zúduló hullámok hajónk orrán megtörnek, majd nagy robajjal a fedezetre zuhannak, majd meg ezüst-patakkint omlanak le, mely világitó fátyol gyanánt lengi körül hajónkat, s aztán tovább-tovább szökdösnek, kergetöznek, szikrázó, ragyogó csillagokat himezve, mig a messziségben egy-egy átcsapó hab föl-fölcsillan, mint pásztortüz a pusztában. S ha e csillongó, hullámzó égről föltekintek a szilárd, csendes menny boltozatára, uj ámulat fog el : ott ragyog az *Orion* csillag képe a zenithben, a csillagok királyával a *Siriussal;* dél felé még minden uj, minden szokatlan előttem, csupán a négy elsörangu csillagból alakult déli kereszt gyönyörü képe ismerösöm. A déli ég az alpesi növényzetre emlékeztet engem : itt kevés, de nagy kelyhü s eleven szinü virágok, amott is kevés, de nagy s fénylö csillagok. Észak felé régi barátokra akadtam, s ezekhez az ember mindig jobban vonzódik mint az uj ismerösökhöz; de ott is más alakban tünik fel minden; a nagy medve fején áll, a *Cassiopeja* bukófélben trónjáról, már csak egy arasznyira van a tenger szinétöl. Reggel felé föltünik a félhold s a bübáj tetöpontját éri. Órahosszant bámultam mindezt s hálát adtam a Mindenhatónak, ki e nagyszerü tengert s föléje a csillagokat teremtette, és teremtette az embert, hogy e csodák szemléletére elteljen gyönyörrel és ámulattal!“

„De, mint már említettem is, a tengeri utnak költöisége mellett megvannak kellemetlenségei is. Nem a veszélyeket értem, mert hiszen ezek még fokozzák az érdeket, hanem értem azt, minek a francziáknál „*petites misères*“ a neve. Első helyet foglal ezek között az unalom s bizonyos levertség; mert utóvégre a legnagyobbszerü jelenetek között sem maradhatunk szüntelen való elragadtatásban s idő folytán az ember csakugyan mindent, a jót s roszat, a szépet s rútat többé-kevésbbé megszokja. Elröppen a költészet s marad a próza, mely pedig mindenkor bizonyos unottsággal jár. Azonkivül a tengernek nagy hatása van az ember kedélyére, az

egyformaság, melyhez szemünknek kell szokni, kedélyünkben is hasonló egyhanguságot költ s bizonyára sok erőltetésembe kerül, hogy valami iráshoz vagy olvasáshoz fogjak. Hozzájárul nálam még az is, hogy tengeren sohasem érzem magamat egészen jól, ámbár a tengeri betegség nem bánt, s e részben most az Isabelon a főpróbát állom ki. Még legjobban érzem magamat fektemben, kivált ha azt kabinban tehetem.“ Szolgáljon ez némi ujjmutatásképen azon olvasóimnak, kik tán tengerre készülnek, s ezeknek még azt is ajánlhatom, vigyenek magukkal minél erősb hitet, jóreményt, tántorithatlan béketürést s ráadásul — jó sok czitromot.

„Mart. 20-kán. A mit ma láttam, bőven megjutalmazta béketürésemet, ha még oly kellemetlenségekkel járt volna is tengeri utam.

A kedvező, szinte folytonos kelet-éjszaki szél utunkat várokozáson felül megrövidítette; a szokott 3—4 nap helyett csak $2\frac{1}{2}$ napig tartott. Már tegnap este elhaladtunk a kis *Orchilla* szigete mellett (La Guayra-tól 76 tengeri mtfd.) s a kapitány ma reggelre száraz földet igért: néztünk, néztünk, 9 óra is lett, s még mitsem láttunk. A szárazföld közellétét csak a tenger csendessége, világos zöld szine és sokkal rövidebb habjai gyaníttatták. Egyszerre, mint Döbler ködfátyolképeinél, a köd vagyis inkább sürü aszály ritkúlni kezdett s a megnyiladozó levegőégben 8000′ magasra a caracas-i hegysor emelkedett ki a tenger mélyéből. Közelebb érve hosszukás tengeröblöt néhány franczia hajóval, parthosszant pedig a hegyekre támaszkodva kis várost vettünk észre, balfelé kies, zöld dombon várromot, mely jelennen csak tengeri kilátóul szolgál jeladó árboczczal, jobb felé az öblöt képező hegyes, szaggatott sziklasort. 11 órakor horgonyt vetettünk La Guayra kikötőjében.“

VENEZUELA.

I.

VENEZUELA ÁLTALÁBAN.

Azon ország, melybe hogy kövessenek, tisztelt olvasóimat kérem, 1830 óta önálló, szabad köztársaság. Azelött (1810-ig, mint a spanyol telepítmények egyike) spanyol birtok volt „*Capitania general de Venezuela y Caracas*“ neve alatt. Ámde a féltékenység, melylyel a spanyol kormány, az anyaország kereskedelmi s ipari felsőségét biztosítandó, ennek fejlődését a telepítményben elnyomta; a túlságos szigor s több rendbeli igazságtalanság, melylyel, fájdalom a spanyol udvart méltán vádolhatni : elégületlenséget s végre nyílt lázadást szültek, melynek élére *Miranda* állott.

1811. julius 11-kén Venezuela kinyilatkoztatta függetlenségét.

A spanyoloknak sikerült ugyan újra elfoglalni az országot, de újabb harczok után elvégre *Bolivar* 1813-ban augustus 4-kén bevonúlt Venezuela fővárosába Caracasba, s az országot újra felszabadította.

Új-Granadát szintén Bolivar szabadította föl, és ugyancsak e hős választatott aztán a columbiai szövetséges köztársaság (Venezuela, Új-Granada, Aequator) elnökévé. Folytonos polgárháboruk, belviszályok okozták, hogy 1829. nov. 28-kán Venezuela különszakadt Columbiától s önálló köztársasággá alakúlt.

Ez néhány szóval Venezuela története.

Hasonló s fővonásiban azonos Dél-Amerika (az úgynevezett Spanyol-Amerika) valamennyi telepítménye történetével. Azonos, minthogy e telepítményeket mind egyazon szellemü s jellemü nép alapította, ugyanazon viszonyok s körülmények között, ugyanazon indokok, vágyak és szenvedélyek hatalma alatt.

A spanyolok elfoglalták Amerikát, hogy fölötte uralkodjanak, hogy dicsöséget s hírtnevet szerezzenek, végre, hogy határtalan kincsvágyukat az új-világ aranyával kielégíthessék. A kapzsiság, a mindig kegyetlenséggel párosult nyers bátorság szülte ama szörnyedelmeket, melyek *Pizarro* nevéhez füzvék.

Később az anyaország e telepitményeknek nöttön-növekvő gyarapodását tapasztalván, érdekében állónak vélte, hogy azokat zsarolja, kereskedelmük s iparuk kifejlödését megakaszsza. A kormányzók, főbb hivatalnokok kényurakká váltak, kik csupán személyes érdekeiket tartva szem előtt zsarolták, nyomták a népet, s kegyetlenkedtek; ezt pedig a spanyol kormány már nagy távolságánál fogva sem korlátozhatta végképen.

Mindez előbb elégületlenséget, utóbb nyílt lázadást s véres háborúkat szült, végre pedig az anyaországtól való elszakadást s végképeni különválást eredményezte. Ámde a kreolok aligha még érettek az önállóságra, aligha még képesek arra, hogy a szabadság eszméjét egész magasztosságában fölfogják, s azt önjavukra, dicsőségükre fordítsák; — a szabadság kétélü kard : nemeslelkü, komoly férfi kezében dicsö fegyver, melynek oltalma alatt a polgári jólét, a nemzeti dicsőség bátran fejlödés-

nek indúl, ámde magamagát sebző gyilok a tapasztalatlan gyermek kezében.

Két ilyen egykori spanyol gyarmatot, most szabad köztársaságot, volt alkalmam kitanúlhatni : Venezuelát, hol öt hónapig, s Mexikót, hol hét hónapig tartózkodtam. A nép a szabadsággal, melynek dicső mivoltát, áldást hozó hatásait föl nem birja fogni, visszaél, s azt rablásokra, erőszakoskodásokra, aljas czélok elérésére, örökös viszályok s polgárháborúkra használja föl. Kormány-férfiai pedig, kik inkább önhasznukat semmint a nemzet dicsőségét s jólétét hordják szivükön, hatalomra s kincsekre vágyódnak, s minden kezükben levő eszközt és befolyást csak maguk és saját pártjok érdekére fordítanak.

Innen a folytonos elégületlenség s belháború, s ha aztán új kormány keletkezik is, jobbára csak a személyek változnak, nem pedig az elv; nagyon is sokan vannak, kik uralkodni, parancsolni, gazdagodni, vagy elnöki, miniszteri, tábornoki rangra emelkedni óhajtanak, de vajmi kevesen, kik engedelmeskedni s a haza javára közremunkálni kívánnának. — Ily körülmények között a mezei gazdaság, ipar, kereskedés, tudomány és művészet okvetlen megakad szabad kifejlődésében, s ebből magyarázható, hogy Venezuela népessége s termesztése évről évre csökken.

Venezuelában-létemkor *Monagas* volt a köztársaság elnöke, az alkotmány értelmében három évre választva. — Monagas a nép kegyét hajhászta, a rabszolgaságot egy tollvonással eltörölte, s ez uton a szerecsenekből szabad választókat, egyszersmind azonban bitangokat s tolvajokat képezett, s az ipart, a gazdászatot egy csapással tönkre tette. Korántsem akarom én a rabszolgaságot pártolni, ez azonban oly fekély, melyet egy vágással kiveszteni nem lehet.

Ilyféle fondorkodásai következtében Monagas újra megválasztatott három évre; hatalma, s ezzel együtt ellenpártjának ingerültsége s a közelégületlenség nöttön-nött. Ennek daczára épen Caracasban-létemkor az egybegyült *Camara de representantes*, (az országgyülés,) azon fáradozott, hogy új alkotmányt készítsen, s Monagast újra, még pedig 10 évre, elnökké válaszsza.

A törvényhozó testületben ugyanis az történik, mit Monagas akar; ha valamelyik nép-képviselőnek eszébe jut ellenkezni, nem kap diurnumot, s ha erre sem hajt, bezáratik. A felelős miniszterium semmiről sem felel, a főhivatalnokok, az egyes provinciák kormányzói mind Monagas rokonai, a főbb tisztviselők is mind meghittjei, úgy hogy Monagas csak névszerint alkotmányos köztársasági elnök, valósággal pedig teljhatalmú kényúr.

Hogy világosabban előtünjék, mily kezekre van ott bízva a közügy, miféle emberek az ottani kormány férfiai, elmondok néhány történetecskét, melyekről a leghitelesebb kútfők szerint van tudomásom, egyébiránt Caracasban köz-kézen forognak.

Monagasnak egyik rokona, földmívelő s marhatenyésztő a *llanosokon* (a venezuelai alföldön), megszorúlván egykor pénzdolgában, elment öcscséhez az elnökhöz, kérvén őt, hogy a birtokában levő, mintegy 10,000 dollárnyi állam-kötelezvényeket fizettesse ki neki. Monagas tüstint parancsot ad Gutieresnek, az akkori pénzügy-miniszternek, hogy fizesse ki bátyjának amaz összeget. „Nincs pénz“ lön a válasz. Újabb s ismételt elnöki parancsokra s utalványokra hasonló válaszok érkeznek. Igy telik el néhány nap, miközben llanosi gazdánkat körülfogják, s rábirják adja el kötelezvényeit fele-árán, s ő, — pénzre levén szüksége — csakugyan át is engedi kötelezvényeit 5000 dollárért. Kis idő múlva azonban tudomására esik, hogy bizony a miniszteri pénztárban csakugyan volt pénz, miután a kézalatt fele-áron eladott kötelezvények e közben teljes értékök szerint lettek kifizetve. Ennek megtudtával elmegy llanosi barátunk elnök-öcscséhez panaszra, ki nagy felindulásában rögtön magához parancsoltatja Gutierest s keményen kérdőre vonja, hogy mer parancsa ellenére igy bánni kedves rokonával? *„Señor, es de orden de doña Luiza“* (uram, Luiza asszonyság parancsára történt). Doña Luiza pedig nem más, mint Monagas neje, ki ily szép utakon már is 200,000 dollárnyi vagyonkát szerzett magának.

Másik eset.

Egy franczia kereskedő *Maracaibóban* a tó partján fürészmalmot állíttatott fel telkén; de mint azon országban rendesen történni szokott, vállalata nem sikerült. Ez okból túl akart adni telkén, nem akadt azonban vevője. Elment tehát egyik cabinetbeli emberhez, s neki valamint Monagasnak is bizonyos pénzösszeget igérvén, fölkérte, tanácsolná a kérdéses telek- s malomnak, mint kikötőre alkalmas helynek megvételét az ország részére. A vétel csakugyan meg is történt, még pedig kétszeres áron, de a kikötő mai napig sem készült el.

Egy másik úri emberrel több évre szerződött a kormány a *porto-cabelloi* erősségek jó karban tartására, évenkint 10,000 dollárt tűzvén ki neki; szakértő emberek állítják, hogy e kikötött 10,000 dollárból az illető 2000-et sem fordít a nevezett javításokra.

Nevezetes az *Isak Pardo*-féle történet is. Ezen úr ugyanis (elébb *Isak Braun*, „barna“ spanyolul *pardo*) 10,000 dollárt adott egy forradalom elősegítésére, egyuttal azonban 100,000 dollárt Monagasnak a forradalom elnyomására; egész hajóval hozatott fegyvert Európából, hanem ő az első, ki megérkeztüket Monagasnak titokban följelenti. „A zavarosban jó halászni“ gondolá Pardo úr, és helyesen, mert ez úton tetemes vagyont szerzett magának.

Ilyen azon férfiak jelleme, kikre ama szegény ország kormányzása bízva van, és fájdalom, ilyen férfiak támadnak azon nép kebeléből. A bajon, melynek gyökere a nép romlottsága s önkormányzási képtelensége, noha egyes dicsérendő kivételek ott sem hiányzanak, nem segít, bár hány forradalmon essék is át az ország s változtassa bár évenkint kormányát. Venezuela önmagára hagyva, kreol kormány s köztársasági alak mellett aligha lesz egyhamar virágzó.

Venezula szép, termékeny és terjedelmes ország; határos Uj-Granadával, a karaibi tengerrel, az atlanti Oceánnal, az angol Guyanával és Braziliával; terjed tehát az éjszaki szélesség 2-ik fokától a 11-ig. Területe mintegy 35,900 □ mfld., e szerint nagyobb, mint az ausztriai birodalomé, Franciaés Spanyolországé együttvéve. De e nagy területü országnak csak csekély része van népesítve; a rengeteg őserdők, melyek a hatalmas Orinocco s ennek számos mellékfolyói : Apure, Rio-Negro stb. mentén ezer meg ezernyi négyszögmértföldet foglalnak el, csak egyes hittérítő telepítményeknek, fél vagy egészen vad indus törzseknek, meg vadállatoknak nyujtanak lakhelyet.

Orinocco őserdőitől a tengerpartig völgységek s megmérhetetlen lapályok, pusztaságok *(los llanos)* terülnek, hol őzek és szarvasok közt félig elvadúlt számtalan gulyák s ménesek legelésznek korlátlan szabadságban.

Ott napokig útazhatunk, mig valamely kis falura vagy egy-egy tanyára akadunk. Csupán a tengermelléke müveltebb s népesebb, ott már egyes falukat, városokat, czukorföldeket, kávé- és kákaó-ültetményeket találunk, s a földmívelés mellett az ipar és kereskedés is fejlettebb.

E nagy kiterjedésü köztársaság összes népessége csak másfél millió lélek (1841-ben 1,200,000). Tágas tér nyílik tehát még az iparnak s kereskedésnek, a kézmüves és földmüvelő tevékenységének, mert az ország gazdag termékei külföldön nagy becsben tartatnak; a *laguairai* kávé, az *orituco*i kákaó, a *varinasi* dohány európai hírüek. Fő kiviteli czikkek a czukor, indigo, vanilia, nyersbőrök, melyek az ország fökikötőiből, Porto Cabello, Barcelona, Cumana és La Guairából szállíttatnak külföldre.

II.

LA GUAIRA-BÓL CARACAS-BA.

La Guaira kikötője, mely csak három órányira van az ország fővárosától Caracastól, inkább csak révnek nevezhető; a tenger ott mindig zajos, feneke horgonyvetésre rosz, és a hajók a szélrohamokon és zátonyokon kivül még a hajó-féregtől is *(teredo navalis, la broma, le taret)*, sokat szenvednek. A hajók a parthoz nem közeledhetnek s csak nagy nehéz bajjal rakodhatnak; öszvéreket, mint Venezuela egyéb kikötőiben (p. o. Porto Cabello, Nueva Barcelonában), a hajókra nem szállíthatni. A kákaó- vagy kávé-zsákokat mellig vizben gázoló szerecsenyek hordják hátukon a hajókra.

Még a kis Isabellel sem juthattunk a parthoz. Több órahosszant kellett a nap forró sugarai alatt várakoznunk, mig végre a rendőrségtől, egészségügyi bizottmánytól hajónk elhagyására engedelmet

kaptunk. A szerecsenyek darabszám kapták hátukra podgyászunkat s önmagunkat, átgázoltak a vizen s partra tettek.

Ily módon léptem elöször Dél-Amerika száraz földjére.

La Guaira (éjsz sz. 10° 36′ 19″ nyug. h. 69° 26′ 13″) a forró-övi nap egész hevét szenvedi. A höség nappal sokszor tikkasztó, néha még éjjel is. Az év közép höfoka 28°,1; a legmelegebb hónapé 29°,3; a leghüvösebbé 23°,2. La Guairát méltán az új-világ egyik legmelegebb partvidékének tartják. A mi La Guaira höségét kivált neveli és sokszor türhetlenné teszi, az gyakori hiánya a kellemes tengeri szellönek *(briz)*, mely például Habanában söt Veracruzban is a legforróbb napokat is annyira enyhíti. Ezenkivül a kopár sziklák, melyekre a város egy része támaszkodik, s melyek éjszaknak egész a tengerbe nyúlnak, a nap sugaraitól fölhevülve izzó kemenczék módjára tüzelnek.

A sárgaláz 1797 óta itt is honos és pusztítja az újon érkezett európaiakat; ottlétemkor azonban még egy eset sem fordult elö. Megérkezésem napján nekem is erösen megfájult ugyan fejem, de ez nem csoda, mert egész délután, 4—5 órahosszant kellett szenvednem a nap izzó hevét, várva, mig a szerecsenyek podgyászommal s fényképészi szereimmel egyenkint megérkeztek és szabad ég alatt hagyott ládáimat a vámszemélyzet megvizsgálta. Különös, hogy ámbár hazámban sokat szenvedek föfájásban, egész amerikai utamban, hol két év folytán, nagyobb kisebb höséget szenvedtem, alig látogatott meg e baj két-három izben. Este felé a kissé meghüvösödött levegö és zöld lombok közepette élvezett ízletes és a maga nemében kitünö csokoladé-fagylalt, melylyel a kaszinóban megvendégeltek, s melyet az ottani kávés fris, helyben termett kákaóból szokott késziteni, teljesen helyreállítottak.

A kaszino a la guairai kereskedök s honoratiorok esti gyülhelye, s egészben véve csak olyan, mint hazánknak efféle társas-körei. Levelem levén egyik tagjához, bevezettek s igen barátságosan fogadtak, és midön megtudták hogy magyar vagyok s utazó, ugy megbámultak, mint valami csodát; ök még sohasem láttak magyar embert, valamint általában senkit sem, ki La Guairába jöne, a nélkül, hogy ott dolga volna, csak azért, hogy utazzék.

A hegyláncz, melyre a kis La Guaira támaszkodik, éjszaktól délnek vonúl, s e kikötöt elválasztja a csak néhány órányira egy bájos völgyben fekvö *Carácastól,* Venezuela fövárosától. A hegyláncz nem magasabb Karpátjainknál; legmagasabb csúcsa, a La Guaira s Caracas közt emelkedö *Silla de Carácas,* egy-két kúpos, nyereg-alaku hegy (innen neve *silla*, nyereg) körülbelöl 8000′ magas; e bérczet tövétöl fel csaknem legmagasb ormáig — mely napközt majd mindig felhökbe van burkolva — örökké lombos, zöld erdök s pálmacsoportok takarják. A tengertöl tekintve óriás nagyságban tünik fel e hegy s a pyraeneusokat vagy a havasalföldi hegyeket vélnök magunk elött.

Ezen hegylánczon át két út visz Caracasba, a *„camino viejo“* és *„camino nuevo,“* a régi s új út. Amaz omladozó sziklafalak, morajló zuhatagok, tátongó mélységek mentén vezetö regényes, meredek ösvény; az utóbbi az — új út, szekérút lenne, de csak lovasok s öszvérhajtók, legfölebb két-kerekü taligák járhatják, meg a la guairai „fehér ló“ fogadósának mult századbeli hintaja, melybe három öszvért fognak oly utasok számára, kik a nap hevét s a 3—5 órai lovaglást vagy öszvérezést inkább rettegik, mint e kocsiban való rázódást és sanyarúságot; egyébiránt ezen hintó is csak akkor jár, ha az út jó, az esöszak beálltával az járhatlan.

Podgyászomat egy *ariero*-ra vagyis öszvérhajtóra biztam. Ezek becsületes emberek, kikre veszélyezés nélkül bízhatni tetemes pénzösszegeket s értékes holmikat is, annyival inkább, mert rablások ott a ritkaságok közé tartoznak. Magam csak másnap, a hüssel, indúltam egy bérlett öszvéren Caracasba.

Kanyarodva s meglehetös meredeken emelkedö útunk majd terebélyes óriási fákban, új meg új eddig nem láttam növényekben dúsgazdag sürü erdökön, majd árnyékos kávé-ültetmények mellett, majd meg zöld réteken, vagy kopár szirteken s tátongó mélységek mentén vezetett. A mint a magasb légrétegekbe jutottunk, a höség valamennyire enyhült; egyre szebb meg szebb kilátási pontokra akadtunk : ott terült elöttünk a messze tenger sima, sötét-kék tükre, melyen itt-ott egyes fehér vitorlák lebegnek, mig mérhetlen karimáját aszályos köd borítja, ugy hogy a viz és lég határai összemosódnak; alattunk La Guaira hófehér házaival, a tenger morajló hullámaitól szüntelen fürösztött kopár szikláival, tovább a rév nyugtalanúl hintázó hajóival, körül pedig a part hosszában

zöld dombok várromokkal, pálmacsoportoktól árnyékolt halász-kunyhók, és mind messzebb s messzebb a távolban eltünedezve egyes falucskák és lombos ligetek. — Mily hatással lehet e látvány a belföldön született utasra, ki e pontról először látja a tengert!

Egy ily szép kilátónál értük el a „*la Venta Grande*“ nevü csárdát, hol reggeliztünk. Többes számban beszélek, mert útitársam akadt, egy telivér venezuelai gentleman, ki szintén Caracasba iparkodott. Nagyon megelégülten s örvendve fogadta, hogy én hazája szépségeinek s érdekességének hirét hallván, messze földről jöttem azt beútazandó. Szives készséggel s bizonyos gyermekdedséggel felelt kérdéseimre, csak midön azt tudakoztam, miként lehet, hogy egy ily nagy fontosságú útat, mely az ország fővárosából annak főkikötőjébe vezet, ennyire elhanyagolják s rosz karban tartják, holott hír szerint a kormány 20,000 dollárt szánt annak jó karban tartására? felelet helyett szánakozó mosolylyal vonított vállat. „Együgyü útas“ — gondolá magában — „te még nem tudod, mint kezelik a közjavakat hazámban.“

A *Venta grande*-tól még mintegy 1000 lábnyira másztunk fölfelé, hol aztán egy kis magaslatra értünk, szép zöld réttel, mely száz meg száz előttem ujnál újabb úgynevezett havasi virágokkal volt hímezve. Akár a messze láthatáron elterülő tengerre, akár a szaggatott, meredek sziklasor által összefüzött *Silla* és *Cumbre* ormaira, akár közelünkben az elevenszínü virágokkal hímzett zöld rétre, az illatozó bokrokra, a zöld, oly kimondhatlanúl szép zöld facsoportozatokra vagy az áthatlan sürüségekre vessük tekintetünket : mindenütt ugyanazon nagyszerüség s magasztosság!

Útunk számtalan kanyarodással mintegy félóráig tartott e szép téren, honnan először pillantók meg mintegy 2000 lábnyira alattunk *Caracast*, egy kies hosszukás völgyben, kávékertekkel, czukornádföldekkel, pálma- s narancsfákkal övezve.

III.

CARACAS.

A FÖLDRENGÉS, A VÁROS FEKVÉSE, ÉGHAJLATA.

Szomorú, valóban mélabús hangulatba ejtett Caracas, (mondd Carácas) a mint a deli völgybe leérve, végig lovagoltunk hosszú, egyenes, egymást derékszögben metsző utczáin, melyek egykor tán kövezettek voltak, most azonban bérczi patak kiszáradt medréhez hasonlitának. Dél volt, a nap függélyesen állott felettünk, s bár nem lövelte is sugarait oly hévvel mint La Guairában vagy az alant fekvő tengerparti vidékeken, elegendő hőséget fejtett ki mégis, hogy mindenkit, kinek odakünn nem volt dolga, a nap meleg szakát átaludni, hajlékába szorítson.

Mintha holtak városába érkeztünk volna; itt-ott mint kóbor lelkek, egyes szerecsennők, arczuk feketeségét még jobban előtüntető hosszú, fehér leplekkel fejükön, hallgatag vittek egy-egy edény vizet vagy gyümölcsöt úrnőik lakába. A mély csendet csak lovaim léptei zavarták, vagy valamely *haciendából* (tanyából) épen a városba érkezett, kávé-zsákokkal terhelt, egy-két szamár tüszszögése s nyögése. Kocsi-robaj Caracasban sohasem hallható, mert kocsi, szekér ott ismeretlen dolog, az emberek lóháton vagy öszvéren járnak, a terhek s málhák szamarakon vagy öszvéreken szállíttatnak.

Az egyenes, eléggé széles, de nyugattól keletnek lejtősen ereszkedő utczákat földszintes téglaházak képezik, előre nyúló cserépfödelekkel. A házak mind újak; a régiek részint dülőfélben vannak, részint romokban hevernek. A kolostoroknak, templomoknak, egykori magasabb, emeletes házaknak elhagyott, roskadozott falai között pozsgárok (kaktusok) s futó növények gyökereztek s a búsító hatást, melyet rám az élettelen város gyakorolt, még növelték, azon borzasztó csapásra emlékeztetvén, melynek e romok eredményei. T. i. a hajdan szép, díszes Caracast az 1812-diki földrengés teljesen romokba döntötte, megsemmisítette. Ezen rettenetes esemény a szegény város történetében oly fontos, és annyi ezer lakosának került

életébe, hogy azt Humboldt hiteles adatai szerint tisztelt olvasóimmal közleni el nem mulaszthatom.

„Az 1812-diki martius 26-dika feltünőleg meleg nap volt, a lég nyugodt, az égboltozat felhőtlen. E nap nagycsütörtököt ünnepelvén a városi népség, nagyobbrészt a templomokba volt egybegyülve. Semmi sem látszott azon szerencsétlenséget, azon szörnyü csapást hirdetni, mely e nap a várost érendő volt. Délutáni 4 óra s 7 percz volt, midőn az első rendülést érezték, mely eléggé erős volt, hogy a tornyokban a harangokat megkongassa. Ezen első 5—6 másodperczig tartó lökést nyomban követte egy második 10—12 másodperczig tartó, mely közben a föld folytonos hullámzásban volt, mint valami forrásban levő folyadék. Már azt vélték, hogy a veszély elmúlt, midőn iszonyú földalatti robaj hallatszott, mely mennydörgéshez hasonlított, de erőre s tartósságra nézve a legborzasztóbb égi háborút is felülmúlta. E robajt a földnek 3—4 másodperczig tartó függélyes föl s leingása, s ezt ismét valamivel tartósabb hullámzó mozgás követte. A lökések ellentétes irányokban történtek éjszaktól délnek, s kelettől nyugatnak. Ezen föl s lemenő és egymást keresztben szegő mozgalomnak misem állhatott ellent.

Caracas városa teljesen romba dőlt.

Ezer meg ezer lakos (9—10-ezer) lelte sírját a templomok s házak romjai alatt. A szent hét alatt szokásos körmenet*) nem hagyta még el a templomot, s a szentegyházak annyira telvék voltak néppel, hogy a leomló boltozatok mintegy 3—4-ezer embert zúztak agyon. A felrobbanás legerősebb volt az éjszaki félen, az *Avila* és *Silla* hegyekhez legközelebb eső városrészben. A *Trinidad* és *Alta Gracia* nevü templomok, melyek 150 lábnál magasabbak voltak, s melyek hajója 10—12 láb vastag oszlopokra támaszkodott, alig 5—6 lábnyi magas romladékká omlottak össze. A *Quartel de San Carlos* nevü kaszárnya, mely a Trinidad templomától tovább éjszakra esett, csaknem tökéletesen eltünt. Egy sorezred, mely ott a körmenethez indulandó, fegyverben állott, kevés ember kivételével a nagy épület romjai alá temettetett. Caracas szép városának kilencz-tizede teljesen elpusztult. Házak, melyek össze nem roskadtak, mint a város déliebb részében a *San Juan* utczában, annyira megrepedeztek, hogy azokban lakni nem lett volna tanácsos. A város déli s nyugati felén a földrengés hatásai valamivel gyengébbek voltak, s így történt, hogy ott a hatalmas oszlopokon nyugvó székes-egyház kikerülte a végképeni romlást.

Midőn 9—10,000-re teszszük azok számát, kik Caracasban ezen földrengés alkalmával odavesztek, nincsenek betudva azon szerencsétlenek, kik súlyosan megsebesítve, csak hetek s hónapok múltán haltak el sebeik következtében, vagy pedig táplálék s ápolás hiányában. Az éj, mely e szörnyü napra következett, szívszaggató, kétségbeejtő látványt nyújtott. A sürü porfelleg, mely a romok fölött emelkedett volt, földre verődött. A legkisebb rendület sem volt többé észrevehető: a legbájosabb, legcsendesebb éj vala. A teli hold megvilágította a *Silla* gömbölyded ormait, s a tiszta ég mi egészen más látványt nyújtott, mint a romokkal s holttetemekkel lepett föld! Itt anyák szorongatták ölükbe gyermekeik tetemét, reménylve még, hogy siralmaikkal fölélesztheték; amott családok bolyongtak siránkozva a romok között, keresvén a testvért, a hitvest, a barátot, kiknek sorsát nem tudták s kiket elveszetteknek véltek.

A lissaboni, messinai, limai s riobambai nagy csapások valamennyi rettenete ismétlődött Caracasban e vésznapon, 1812. mart. 26-dikán. A romok alá temetett sebesültek szívrehatólag kértek segélyt az arra menőktől, és sikerült is csaknem 2000 ily szerencsétlent megmenteni. Soha az emberi irgalmasság megindítóbban s tevékenyebben nem nyilatkozott, mint ime kisérletekben a szerencsétlenekhez hatolhatni, kiknek nyöszörgése a romok alól hallatszott. Szerencsétlenségökre, az omladékok eltakarítására s a kiásásra szolgáló eszközöknek teljes hiányában voltak, s kezökkel kellett a még életben levőket a romok alól kiásni. A sebesülteket s betegeket Guayre folyócska partjára vitték, hol azonban nem találtak egyéb födelet, mint a fák lombjait. Ágyak, a sebek bekötésére való vászon, sebészi müszerek, gyógyszerek, egy szóval a legnélkülözhetetlenebb czikkek mind a romok alá voltak temetve. Mindennek, söt első napokban még az élelemnek is hiányában voltak; ehhez járult még a víz szüke a városban, miután a földrengés a vízvezetékeket összerombolta, a kútakat s forrásokat behányta. Vízért le kellett mászni a *Rio Guayre* meglehetös mély medréig, vízmerítő edények pedig hiányzottak.

*) Erről a következő fejezetben lesz szó. Sz.

Hátra volt még a holtak iránti kötelesség teljesitése. Miután annyi ezer meg ezer, félig romok közé temetett halott számára sírt ásni teljes lehetetlen lett volna, külön bizottmányt rendeltek a tetemek elégetésére; máglyákat állítottak, s ezen eltakarítási ünnepély napokig tartott. E köznyomorban a nép a vallásos szertartásokhoz folyamodott, melyekkel az ég haragját megengesztelni reménylette. Némelyek körmeneteket tartottak s halottas énekeket zengedeztek, mások fennhangon gyóntak az utczákon. Ekkor megtörtént itt is, a mi Quitóban az 1797. febr. 4-diki borzasztó földrengés után előfordúlt; sokan, kik évekig papi áldás nélkül éltek együtt, törvényes házasságra léptek, szülők visszafogadták eddig eltagadott gyermekeiket, adósságok visszafizettettek, rablott vagyonok visszaadattak, sok ideig ellenségeskedésben élő családok kibékültek. Némelyeket a szörnyü csapás megjavított, szívöket s jellemöket megszelidítette, másoknál azonban épen ellenkező hatással volt, még kegyetlenebbekké s istentelenebbekké tette*).“

Csak lassan s minden dísz nélkül emelkedik ki a mostani Caracas a régi város romjai közől; a folytonos polgárháborúk, az ország jelen szomorú állapotja nem engedik fölvirágzását, újjá-születését. Mint említettem, a város alacsony, jobbára földszinti házakból áll, nincs utcza omladék nélkül s némely városrészek jóformán merő romokból állanak. A repedt falazatú, gyakran fedetlen, félig bedőlt házakat s kunyhókat szerecsenek, mulatták, a nép legalsó rétegei lakják a legnagyobb nyomorban. A teli hold világában, — mely azon égalj alatt különösen bájos — festői, regényes látványt nyujtanak a lombok s forróövi növények árnyába takart romok s nyomorúlt kunyhók, melyek itt-ott egy-egy pálma mögől vagy széles levelü aristolochia-csoportból mintegy a hold ezüstös sugaraival kaczérkodnak. E festői hatást növeli még a *Quebrada***) *de Catuche,* egy széles, szaggatott földrepedék, medrében Catuche patakocskával, mely a várost végig futja éjszaktól délnek; meredek partjain legborzasztóbban mutatkoznak a szörnyü veszedelem hírjelei. A város mögött a vidék legmasabb hegye a *Silla de Caracas* méltóságosan emeli iszonyú két kúpját a tiszta egekbe, s uralkodólag tekint alá a hosszúkás völgyre, a mélyen nyugvó városra és festői, de szomorú emlékü romjaira, a zöld térekre, rétekre s nádföldekre, melyeken a kis Guaira folyócska, illatos oleander-bokrokból kevélyen kinyúlakodó, jegenye-alakú füzfákkal szegélyezve, útat tör magának, mig távolabb a sötét berkek s ligetekben a száz meg százféle virágzó bokrok kéjes illattal töltik a levegöt, s a sok mindenféle férgek, lepék, fénybogarak mint tüzes szemü tündérek kergetőznek s hemzsegnek a lombok között az éj csendjében. A szende hold ezüstös sugaraiban csillogó harmat és pára az egész vidékre tündér-fátyolt borít, melyet, mintha felső, láthatatlan kéz bocsátana alá, ugyanazon láthatatlan kéz, mely mindenütt, a végtelen tengeren s mérhetetlen pusztákon, a jeges bérczeken, rengeteg erdőkben, és kies berkekben s völgyekben elénk tárja csodáit; mely az éj csendjében s andalító nyugalmában, meg a föld szikláit megrendítő s a tenger vizeit felhőkig csapdosó rettenetes viharban egyaránt érezteti hatalmát.

Caracas az éjsz. sz. 10° 30′ 50″ (nyug. hossz. 69° 25′), tehát a forró ég alatt, de magas hegyektől kerített völgyben 2880 lábnyira a tenger színe fölött fekszik, s e körülménynek köszönheti kellemes, mérsékelt égalját, mely körülbelől a magyarországi juniushavi mérséklettel bir. Sokan „örökös tavasznak“ mondják a caracasi völgy éghajlatát, mint általánvéve mindazon tájakét Dél-Amerikában, melyek a Cordillerák között 4—900 öl magasságban fekszenek. Valóban alig is kivánhatni kellemesebb hőmérséket, mint az, mely a hőmérőt nappal 20—25C. foknál magasabbra nem emeli, éjjel pedig 16—22C. foknál alább nem sülyeszti, mely tehát a pálmák, banánok, narancsfák s kávébokrok, valamint az alma, baraczk s búza tenyésztésének egyaránt kedvező.

Ámde ezen különben oly kellemes és mérsékelt éghajlat nem egyenletes, mi elég baj. A caracasiak panaszkodnak, hogy némelykor egyazon nap a hőfok tetemesen változik, s hogy ezen átmenetek hirtelenek, igy például január havában oly éjre, melynek közép hőfoka 16°C. sokszor oly nap következik, melyen a hőmérő az árnyékban alig mutat 8°C. A hőmérséknek ilyes ingadozásai ugyan igen megszokottak Európában a mérsékelt öv alatt,

---

*) Lásd Humboldt: *Voyage aux régions équinoxiales du nouveau continent.* Chapitre 14; pag. 7.

**) *Quebrada,* repedék (*quebrar* spanyolúl repedni, törni); Mexicóban ez elnevezést nem ismerik, legalább nem használják, az efféle földrepedéseket, vízmosásokat ott *Barrancas*-nak nevezik.

hanem Amerikában a forró öv alatt még a bevándorlott söt utazó európaiak is annyira megszokják az egyenletes mérsékletet, hogy a hömérséknek 6 foknyi változását már nagyon is megérzik. Cumánában a llanosokon vagy bárhol a forró övbeli lapályokon a hömérsék délelötti 11 órától éjjeli 11 óráig rendszerint nem mutat 2—3 foknyinál nagyobb változást. Egyébiránt, ha egyedül csak a hömérőt veszszük számba, alig hihetjük, hogy ekkora höváltozás olyannyira kellemetlen hatást gyakorolhat idegzetünkre, testünk szervezetére; tekintetbeveendö ugyanis, hogy ezen szinte 3000 lábnyi magasságban a lég tisztább, gyérebb, idegzetünk ingerlékenyebb. Caracas égaljára nagy befolyással van a szél is, kivált a nyugati, melyet ott *Catia*-nak neveznek, minthogy Catia felöl fúj; ezen szél a tengerpart felöl vízgözökkel terhelten érkezik, melyek a hömérsék változásakor harmat s köd alakjában lecsapódnak; ilyenkor a Silla ködbe borúl s az érzékeny idegzetüek rendszerint föfájásban szenvednek. Emlékszem egy estre Caracasban (apr. elején), midön a höség szinte türhetetlenné vált, az ég elborúlt, s a tikkadt, nyomasztó lég annyira lehangolta kedélyeinket, hogy még a társalgásra is képtelenek voltunk. A légnek ezen fojtottságát, tikkasztó nyomását hazánkban sokszor tapasztaltam, többnyire égiháború elött, de a forró öv alatt csak nagy-ritkán. La Guairában ugyan igen nagy a höség, de korántsem oly kellemetlen, mint az alantabb hömérsékü hanem tikkasztó levegö.

Daczára az említettem hirtelen höváltozásoknak Caracasban, a télnek és nyárnak, vagyis jobban mondva a hüvösebb és melegebb hónapoknak közép höfokai csak keveset térnek el egymástól. A hüvösebb évszaknak, november, deczember és januárnak közép höfoka nappal 21°—22°C. éjjel 16°—17°C.; a melegebb évszaknak, julius és augusztusnak közép höfoka nappal 25°—26°C., éjjel 22°—23°C. Ez a caracasi légmérsék rendes állapota, s e szerint évi közép höfoka 21°,5C. Ezen évi közép höfok körülbelöl megfelel a mérsékelt öv 36—37 szélességi foka alatti közép höfoknak a síkon. Ezzel azonban csak az van mondva, hogy e vidékeken egy év folytán annyi meleg fejlödik ki, mint Caracas vidékén, nem pedig hogy éghajlatuk olyan mint a caracasi.

Caracasbanlétemkor (1857.) az esöszak május havában kezdödött (5-dikén), néha már aprilisban áll be. Az esöszak elsö három havában az eső és zivatar igen gyakori, némelykor két-három zivatar is esik egy napra. A forró öv lapályos és alantabb fekvö vidékein zivatar alkalmával sohasem esik jég; ezen nálunk oly gyakori s nagy károkat okozó tünemény Caracas völgyeiben is csak mint ritkaság mutatkozik 4—5 évben egyszer, és szokatlanságánál fogva mindenkor nagy hatással van az ottani lakosokra.

Caracas szép völgyében a kellemes és mérsékelt éghajlat, mely esztendön át egészben-véve eléggé egyenletes és csak csekély hömérséki ingadozásokat mutat, a forróövi növények nagy részének tenyészetét s müvelését lehetövé teszi. Igy jó sikerrel müvelik ott a czukornádat, bár ez nem oly gazdag terméső is mint Cuba szigetén, ahol, mint láttuk, a nádat úgyszólván egyszer mindenkorra ültetik. Caracas völgyében 3 évi termelés után ugarnak hagyják a földet, fölszántják s a nádat ujonnan ültetik. Csak alsó-rendü nádméztöl*) áthatott, barna czukrot, úgynevezett *Papelont* készítenek, mely a fehér czukornál olcsóbb s melyet a nép különösen kedvel. Elbeszélésem folytában lesz még alkalmam bövebben e tárgyról szólhatni.

A caracasi gazdaságnak fötárgyát nem a czukornád képezi, sokkal elterjedtebbek a kávébokorültetvények; ezek banánékkal *(cambures)* és számtalan gyümölcsfával beültetve kies berkeket s ligeteket képeznek, melyek kivált a kávébokor virágzásakor gyönyörü látványt nyújtanak.

Az európai útas, ki hosszabb ideig tartózkodik a forróöv alatt, kellemetesen lepetik meg, ha fölérve Caracas völgyébe, a forróövi növények között hazája gyümölcsfáira talál. Díszlik ott a szeder, baraczk (öszi), alma, kivált pedig a birsalma *(membrillo)*; az ebböl készült édesség *(dulce de membrillo)*, az úgynevezett birsalmasajt kedves nyalánksága a kreoloknak, kik általában az édességet szerfölött szeretik, mert azon hiszemben vannak, hogy a víz csak úgy esik jól, ha a szomjat elébb édességgel gerjesztik.

Caracas égalja, fájdalom, korántsem oly kedvezö az idegenek egészségi állapotjának, kik Venezuela fövárosában telepedtek le, mint a növényzetnek. A hömérséknek hirtelen változásai, a test kipárolgásának gyakori visszaverödése különféle lázas és hurutos bajokat szül. Az európai, ha már egyszer megszokta a forró-öv höségét, például az

*) Nádméz l. 18-ik lap.

araguai völgyben s egyáltalában ott, hol a forró öv alantabb fekvő térei- s völgyeiben a lég nem fölöttébb nedves, tartósabb egészségre számolhat, mint Caracasban s mindazon magasan fekvő völgyekben, melyeknek éghajlatát „örökös tavasznak“ hirdetik. A mi egyébiránt személyemet illeti, Caracas égalja ellen nem lehet panaszom; egy hónapot töltöttem e városban s legkisebb baj sem ért.

A sárgaláz, mely a csak néhány órányira eső La Guairában évenkint pusztítja az ujan-érkezett, vagy még hozzá nem törödött európaiakat, Caracasban csak kivételkép és La Guairából áthozva egyes esetekben jelentkezik.

IV.

CARACAS NÉPE S TÁRSAS-ÉLETE. A NAGY-HET ÜNNEPLÉSE.

Caracast 1800-ban 40,000 ember lakta, 1810-ben 50,000, 1823-ban 23,000, 1840-ben 35,000, jelenleg ismét mintegy 40,000 ember lakja. Ezeknek csak kis része tiszta fehér vérü, vagy kreol, a lakosok nagyobbrészt kevert-vérüek, mulatták, metisek (meztissák, mesclák, fehér európai vagy kreol és vörös-barna indus szülőktől származók) és zambók (szerecsenyek s indusok magzatai), továbbá ezen keverékeknek számtalan alosztályai; végre telivér szerecsenyek, egykoron rabszolgák, most mind szabadok. Az indusok nemcsak Caracasban s környékén, hanem általában Venezuela lakottabb, müveltebb részében mindenütt kipusztultak, csupán az ország belsejében, s az Orinocco és Apure partjain találhatók egyes indus faluk, valamint a rengeteg öserdőkben itt-ott missiók vagy épen még félvad állapotban egyes indus törzsek, melyek nyomorúlt kunyhókban laknak, s ősi szokásukhoz képest testüket bemázolják s meztelen járnak. Ezekről alább még szólandunk. Caracasnak indus eredetéből csak a neve maradt meg.

A caracasi nép jellegét kellően kifürkészni bajos, épen ezen sokféle összekeveredés miatt, mely nagyobbrészt a számos törvénytelen egybekelés és viszony következménye. A mi szempontunkból itélve ugyanis az erkölcsiség Caracasban gyenge lábon áll, mert hogy a nép között például már egy 13—14 éves leánykának meg legyen kedvese, ezen senkisem ütközik meg, még saját szülői sem, az ily viszonyt ugy tekintik, mint valami *„matter of course.“* Nagy tehát a törvénytelen, elhagyott gyermekeknek s ennek folytán a csavargóknak száma. De a jó természet e szerencsés völgyekben oly bőkezüséggel gondoskodott magzatairól, hogy sok helyt p. o. az araguai völgyekben éhen halni a szó teljes értelmében lehetetlen. Még a ki nem dolgozik is, böven juthat táplálékhoz, oly nagy mennyiségben terem a banane s egyéb gyümölcs; a mi pedig a ruházatot illeti, ezt ugyan nagyon csekély fáradsággal, rövid napi munkával bárki is megszerezheti.

Az említettekből tisztelt olvasóim azt következtethetnék, hogy az élet e Kanaan földjén szerfölött olcsó, de sziveskedjenek csak a caracasi piaczra kisérni, s épen az ellenkezőről fognak meggyőződni. Caracas főpiacza, *la plaza mayor*, körülbelől a város közepén fekszik; egyik oldalát az ugynevezett jezsuita-stylusban épitett (mint p. o. a pesti barátok temploma), fehérre meszelt s omladozott székes-egyház képezi, ezzel szemben van az ország háza, a harmadik oldalon az érsek laka, mind jelentéktelen, egyszerü épületek. A tulajdonképeni piacz be van kerítve. Körüskörül ponyvával födött bódék emelkednek, hol üveggyöngyöt, szalagot, selyem- és gyolcskelméket, kést, olvasót, szent képeket stb. árulnak a népnek, más bódékban ismét a hust vágják, részint mint friss marhahust, részint pedig hosszura szabdalt, napon szárított szeletekben, mint *tasajo*-t. A hús a fő s legolcsóbb élelmezési czikk Caracasban. Van továbbá a piaczon hal, melyet La Guairából hoznak szamarakon, kecskehús, melyet birkahúsúl árulnak, baromfi, tojás, vaj (Európából vagy Éjszak-Amerikából), *papelon*, mindenféle édesség *(dulces)*, melyek közt főleg szerepel a már említett birsalma-sajt, s egy ehhez hasonló készitmény *quayavaból*, egy igen izletes gyümölcs-

ből, aztán kenyér kukoricza-lisztből *(arepa),* s ugyancsak e lisztből, meg tojás-, nádméz- és kókoszdióból készitett mindenféle sütemény, (egynémelyike valóban izletes), más fajta kenyér a *yucca* gyökeréből az óriás lepény-alaku *cassave,* mely néha malomkövel is mérközhetnék nagyságára nézve, s mely a nép kedvencz eledele, bár olyan izü, mintha aprózott forgácsból sütötték volna; és végre van még a piaczon mindenféle zöldség is, meg virág, meg gyümölcs, meg olykor egy pár majom s kajdács az Orinocco erdőiből.

Az egyes tárgyak ára bámulatosan drága, igy p. o. egy zsák burgonya 5 dollár (10 forint pengőben), egy font vaj 6 real (mintegy 1 frt 30 kr. p. p.), a csirke darabja 1 dollár, a pulykáé 5 dl.; tojást négyet kapni 1 realért, s ezen ár oly megszabott, hogy gyakran más czikkek árának meghatározására használtatik, mondják például, hogy a banánénak ára: „*dos huevos,*“ két tojás, s ez alatt fél reált értenek.

Honnan van hát, hogy ezen áldott vidéken, hol a természet mindenben bövelkedik, s az embernek pazarul szór mindent, a mit csak élte föntartására kivánhat, hogy ott a piacz oly szegény, az árak oly nagyok? Fordúljunk csak ama kávészinü legényhez, ki tunyán a falnak dölve, ugy látszik, nem gondol egyébre csak szivarjára, melyet épen most készített egy mulatta leány számára, s intézzük hozzá az imént fölvetett kérdést: „*Y por que señor?*“ feleli, alig hunyoritva álmos szemével, minek uram? minek dolgozzam? a szükséges élelem minden fán megterem, csak kezemet kell kinyújtanom, hogy leszedjem; ha új *cobijara* vagy *machetere,* vagy egy kis *aguardientére* (égettborra) van szükségem, néhány bananét vagy más gyümölcsöt hozok a piaczra, s bőven megkapom, a mit kivánok; minek nekem egyéb? nem lehetne jobb dolgom, ha oly gazdag volnék is mint señor X. vagy Y.“ És igy érez, igy vélekedik Venezuelában minden *peon* (paraszt). Igy történik aztán, hogy nekem például 5 dollárba (10 frt), sok időbe s nagy rábeszélésembe került egy levelet Caracasból La Guairába küldhetnem (nem több pedig három órai útnál, mint több izben tapasztaltam); igy történik, hogy a vajat, bár a réteken ezer-számra legelésznek a tehenek, Éjszak-Amerikából vagy Európából hozzák, hogy Caracas előbbkelőinek asztalára a jobbféle zöldség s étek egyenest Francziaországból kerül, s innen magyarázható, hogy az ipar, mezei gazdaság, pusztulásnak indúl, s az ország jóléte évről évre hanyatlik.

Feltünt, hogy Caracas fehér népessége, a kreolok, kik jobbára a társaság felső rétegeit képezik, noha szintén spanyol eredetüek, jellegükre nézve a habanaiaktól nagyban különböznek. Termetük magas, sugár, vonásaik rendesek, orruk kissé hajlott; a barna testszin, villogó szem, gazdag fekete haj, kis láb itt is megvan, mint Habanában. A caracasi nő vagy igazi szépség, vagy pedig rút; mig a habanai nők között kevés ugyan az igazán szép, mégis csaknem valamennyi bájolónak mondható, kedves, kerekded kis arczával. Habanát s általában Cuba szigetét catalánok gyarmatositották, Caracast pedig s egész Venezuelát andalúzok. A származás ezen különbözőségén kivül azonban kétségtelen, hogy Habana és Caracas különböző égalja, fekvése s más egyéb eltérő viszonyai, szintén nagy befolyással vannak a két város lakóira, ugy testi kifejlésükre, mint jellemök, szokásaik módosulataira. Egyébiránt mindkét városban föltalálható a kreol jellem fővonásaiban: a nagyravágyás és uralkodási vágy, a gög, a szenvedélyesség, nyers durvaság kivált a népnél, határtalan közönyösség és renyheség, másrészt vendégszeretet is és bizonyos lovagiasság. Im e fővonásokat találtam Mexicóban is, és mindenütt, hol a népesség főelemét spanyol kreolok képezik. Ha az elősoroltakhoz veszszük még a tartózkodás bizonyos német idegenek irányában, a kormányzás módját sokféle hátrányaival, a vakbuzgóságot számtalan előitéleteivel s babonáival, melyek a népet butaságban tartják s bizonyos osztályoknak tulságos befolyást engednek: elképzelhetjük, hogy e nép még távol van attól, hogy határozottan a nemzeti jólét gyarapitásának, szellemi fejlődésnek, haladásnak ösvényére lépett volna. Caracasban első izben éreztem, hogy Európától messze, s mintegy elzárva vagyok a polgárisult világtól.

Caracas mélabús hangulatba ejti az idegent, ki a nagy városok örökös zajához szokott; kereskedelmi s gyáripari mozgalom, söt még kocsizörgés hiányában halotti csend honol a félig romba dölt városban. Nyilvános mulatóhelyek, szinházak nincsenek, söt még sétányok sem; társasélet csak a legmeghittebb körökben található.

A caracasiak nappal szobáikba zárkoznak s alusznak, 4—5 óra tájban ebédelnek, naplementekor pedig (6 óra felé) a csillogó szemü hölgyek az ablakba ülnek, mig az uracsok apró, fürge lovaikon

kirándulnak, nem annyira, hogy a szép völgy mentében szerte száguldozzanak, mint inkább, hogy a főváros kövezetlen, csendes utczáin végig lépdelve udvarolgassanak. Mindegyik lovagnak megvan kedves utczája, abban egy kedves háza, melynek egyik ablaka előtt kiváltképen szereti lovát viczkándoztatni. Esteli 8 órakor már mindenütt az utczán mély csend uralkodik és csak éji őrökkel találkozunk.

Ez a caracasi köznapi élet. A nők nem sétálnak ki, de ha kivételkép nappal dolgaikban eljárnak vagy látogatóba mennek, öltözetükben rosz izléssel a franczia divatot majmolják; itt tehát ismét női kalapokat s ugynevezett magas ruhákat látunk, mi korántsem oly kedves és oly hozzá-illő a spanyol arczhoz, mint a habanai fátyol s mantilla, mely fejdiszt Caracas szépei csak templomjáráskor, általában csak vallásos vagy másféle ünnepélyek alkalmával használják. Az uracsok rendesen posztóruhát s magas tetejü kalapot viselnek, vasárnap s ünnepnap pedig fekete frakkot öltenek, aztán folytonosan duzzognak a nagy hőségre, és méltán, miután ezen európai divat épen nem alkalmas az odavaló égaljhoz.

Caracasban egyedüli mulatság a templomjárás; és valamint a párisiak a boulevardokra, más városbeliek a sétatérekre gyülekeznek, hogy embereket lássanak, ismerőseikkel, barátjaikkal vagy a szépnemmel találkozzanak, vagy hogy öltözeteiket fitogtassák : ugy a caracasiak egy templomjárást sem mulasztanak el, hogy ez alkalommal új mantájukat vagy mantillájukat mutogathassák. A spanyol katholikus naptár bövelkedik ünnepekkel, de ezekhez Caracasban még számos helybeli ünnep, templombúcsuk, egyes, különösen tisztelt szentek ünnepei, földrengéseknek vagy egyéb veszedelmeknek, nagy politikai eseményeknek stb. emléknapjai járulnak.

A templom, melyben ily rendkivüli ünnep tartatik, gyertyákkal s virágokkal van földiszítve, a templom előtti téren pálmalevelekből állított és szines papirral s virággal ékesített diadalkapuk emelkednek. A mozsarazás ott sem marad el, már korán reggel kezdődik, s az istenitisztelet bizonyos részei közben ismétlődik, ezenkivül azonban a röppentyük is, fényes nappal, elkerülhetlenek. Az istenitisztelet órákig tart; a tikkasztó hőség daczára a templom s az utczák zsufolásig telvék, s a hölgyek nem átalják hazamentükben a leghosszabb utat választani.

A templomi ünnepélyek között Caracasban legnevezetesebbek a nagyhétiek. Ezen hétre a caracasi hölgyek már hónapokkal elébb örülnek, mint nálunk a gyermekek karácsony estéjére. Virágvasárnapján is már nagyszerü istenitisztelet van mozsarazás, röppentyüzés kiséretében, s ez alkalommal eredeti módon összefont, szalagokkal vagy virágokkal ékített zsenge pálmaleveleket — fiatal kókoszpálmáról nyesetteket — szoktak fölszentelni, azután pedig az ablakokra s főleg ajtók fölé függeszteni, hogy a betegség s a gonosz a háztól távol tartassék. Virágvasárnapjától kezdve az egész nagy hét folytán tartanak a körmenetek, egyik templomból ki, aztán valamely városnegyeden végig s ugy másik templomba be.

E szertartás rendesen naplementekor 6 óra tájban szokott végbemenni. Elől nagy lobogót vagy keresztet visznek és pedig mindennap másikat, ezután hosszu sorban jönek a gyertyahordozók, a szélellenzők papirosból valók, (természetesen semmi hasznuk s minduntalan meggyuladnak. A gyertyák után nehéz, négyszögü asztalféle állványon hozzák a fából életnagyságban faragott szenteket, melyek bársonyba s aranyba öltöztetvék s virágokkal, gyertyákkal, zöld levelekkel, koszorukkal körüllepvék. Az öltözék disze, az asztal fölékítése a szentek rangja s a nap szerint változik, ugy a szentek menynyisége is. Valamennyi között legnagyobb s legpompásabb állványon hozzák sz. Máriát, többnyire nehéz, fekete bársony uszályos köpenyben, mely gazdagon arany csillagokkal himezve, spanyol divat szerint mantilla módjára van fejére tüzve; hat ezüst lábon nyugvó mennyezete szintén arany csillagokkal himzett fekete bársony. Az ily módon körülhordozott szentek után következnek aztán a papok, befejezésül pedig 1—2 század katonaság s a néptömeg.

Alig gondolhatni nevetségesebbet, mint a venezuelai katonaságot ily körmenetek alkalmával. A legénység nagyobbrészt kevert-vérü , mentül bárgyúbb arczkifejezéssel. Egyenruhájok vöröscsíkos kék nadrág, rövid farku, vörös hajtókás frakk vászonkelméből; ez is kék volna, hanem, — a diszruháról szólok, — oly ütött-kopott, oly rongyos, hogy inkább szürkét vagy tejszint mutat, eredeti szinét legfölebb gyanitani lehet; a csákó fökelléke, hogy ferdén legyen a fejen. Ennyiből áll a szükségképeni ruházat. Lábbeli s nyakravaló nem szükséges elkerülhetlenül a venezuelai katona egyenru-

hájához, a ki azonban ezen fölösleges czikkekre szert tehet, szabadon viselheti. Egyébiránt vannak rendkivüli esetek, hogy az ujoncz csakugyan kap egész szolgálati idejére egy pár czizmát. Igy a diszmenet alkalmával több csizmát volt szerencsém láthatni, s annak többé-kevésbbé kopott voltából egyuttal a tulajdonos szolgálati idejét is kivehettem. Az ott divatozó kényelmes csizmában vagy mezitláb diszelgő hadfiakon kivül találkozott egykét hetykébb legény is, ki ez alkalomra fénymázos topánt rántott. A fehérnemü szintén fényüzési czikk, azért a széles, kemény, az ausztriai hadseregben használthoz hasonló nyakravaló gyakran a meztelen nyakat köríti, olykor gallért, ugynevezett „vatermördert“ is tüznek melléje ad libitum, mig mások, kiknek van ingük, kihajtott gallért viselnek nyakkendő nélkül. Nyakukba akasztott löszertáska s egy rosz fegyver némi harczias szint kölcsönöznének ugyan a hadseregnek, de ezt tunya, hanyag, minden inkább mintsem katonás maguktartása egészen eltörli. A tisztek (ezek között is sok a kevertvérü) kék posztó frakkot s nadrágot és háromszögü kalapot viselnek; ezek legalább annyira-mennyire tiszták.

Az egész venezuelai sereg 2000 emberből áll, ezek közöl 300 Caracasban tartja féken a népséget (a mig t. i. ennek tetszik magát féken tartatni). A szabad venezuelai köztársaságban nincs semmiféle katonai összeirás, vagy katonakötelezettség, mint Angliában, de van a helyett szabad önkénytes ujonczozás és kötéllel fogás, mint nem Angliában. Igy hát a katonasághoz a nép söpredéke gyül. Közmondásunk azt tartja, hogy: „katonaság czifra nyomorúság“; a nyomorúság, lehet, Venezuelában is megvan, de az bizonyos, hogy czifraság nélkül. Ha a börtönök túlnépesednek, vagy ha honvédökre, rendfentartókra van szükség, a minden rendü s rangu gonosztévőket 8—10 évre vagy élethosszig katonaságra itélik. A fegyelmet s katonai gyakorlatokat a venezuelai hadak hírből sem ismerik, s hogy mily szellem uralkodhatik e seregben, azt a mondottak után fölösleges említnem. De térjünk most már vissza a körmenethez.

A menetet kisérő 1—2 század szakaszonkint halad és széltében az egész utczát elfoglalja, s minthogy a menet igen lassan mozog, a katonák is lassu, kimért, félbeszakított léptekkel biczegnek előre, mint a szinészek valamely szomorujátékban, mi a szinpadon megjárja, de hadseregnél szerfölött nevetséges. Zenekaruk is van, pedig jobb, mintsem várni lehetne. A katonain kivül egyébiránt még más zenekarok is kisérik a körmenetet, némelyek hegedüvel, gordonkával s bögővel. A szerecsenyek hajlamát a zenéhez, s azt, hogy ama vidéken czigányaink helyét pótolják, már említettem.

A szentek állványait emberek hordják fejükön, némelyiket tizen is, és hogy ezen „vis motrix“ ne lássék, az állványról földig érő vörös bársonylepel lógg alá. Elöttük selyembe öltözött templomszolgák s gyermekek mennek tömjénezve, mig fehér ruhás leánykák, mint angyalok papirból készült pillangószárnyakkal virágot és zöld leveleket hintegetnek. Midön kérdeztem, miért nem rakják e nehéz állványokat kerekekre, mi sokkal czélszerübb s kevésbé fárasztó volna, azt nyertem válaszul: „mivel, hogy azon emberek, kik önszántukból, díjmentesen a szentek hordására vállalkoznak, teljes bünbocsánatot nyernek.“

Körmenetek alkalmával az előbbkelő hölgyek az ablakokba rejtőznek, saját vagy ismerőseik házában; oda gyülekeznek az ifjak is, vígan társalognak s a körmenet elhaladtával nem ritkán tánczra kerekednek. A nép, mely ezen alkalmakkor bámulatos mennyiségben gyül össze, nem követi a körmenetet, hanem egyik utczasarokról a másikra siet, hogy a menetet megelőzze s a látványt újra meg újra élvezhesse. Valóban az egész inkább mulatság szinét viseli magán, s a nézők, bár a tiszteltebb szentek előtt mellöket verdesve letérdelnek, még szinlelni is csak alig tudják az ájtatosságot.

Naplementekor kezdődvén a menet, esti 8—10 óráig is eltart, s ilyenkor a hold gyönyörü világában e félig romba dölt város közepette a gyertyákkal, zászlók-, szalagok- s virágokkal díszitett szentek hosszu sora, a virágszóró leánykák, mint valóságos földi angyalkák, a tolongó néptömeg, a hosszu fátyolaikba burkolt nők külön-külön csoportjai, a barna legények eredeti népviseletükben, fölöttébb érdekes, valóban festői jelenetet képeznek.

Zöld-csütörtökön a székes-egyházban, mely egyébiránt egyszerü s épen nem hasonlit érseki templomhoz, a caracasi érsek végzi a lábmosást a köztársaság elnöke, miniszterei, a diplomatiai kar s nagy néptömeg jelenlétében. E szertartás bevégeztével a nők a nagyszámu templomokba s kolostorok kápolnáiba mennek szent sírokat látogatni. A fekete csipkefátyol vagy mantilla megöl kaczérkodó fekete szemek sok epedöt, sok kisérőt vonnak

maguk után, nagy tehát a tolongás mindenfelé. A szent sírok nem olyanok, mint a nálunk szokásban lévők; ott t. i. ugynevezett „monumentumok“ vannak, azaz : a főoltárt egészen megrakják virággal, kivált igen sok camomillával szárastól, gyökerestől, a mint megtermett, e közé rózsát, szegfüt, oleandert vegyitve, azonkivül pedig sok, néha több száz gyertyát, melyeket azonban csak este gyujtanak meg. Az igy földiszített oltáron van kitéve a szentség.

Nagy-pénteken az utczai futkározás, a néptolongás tetőpontját éri. Az uri hölgyek s a nép közől is, kiknek módjában van, feketébe öltöznek, a férfiak szintén fekete frakkba; e szokás annyira általános, hogy magam is elszántam magamat ezen európai divatu öltönyt már kora reggel felölteni, nehogy valamiképen még pogánynak tartsanak. E napon már reggeli 10 órakor indúlt meg a körmenet, még pedig a szokottnál sokkal lassubb lépésben, ugy hogy negyedóra alatt alig haladt egy ölet. Este záradékul ismét új körmenet, s ez valamennyi közt a legfényesebb volt; a különben 8—9 órakor már elhagyott utczákon még éjfél után is nagy élénkség mutatkozott.

Most már a keserv napjai után a vígság ünnepei következtek. Mozsarazás, röppentyüzés, lobogók, zöld galyak, virágok és szalagok, zene, sátorok, a háromszáz főnyi örsereg az utczákon rendbe állítva, templomokba tolongó, mentül tisztább s ünnepiesb ruhákba öltözött néptömeg, közbe vegyülve csillogó szemü hölgyek, kaczérkodó kecscsel : hirdették husvét vasárnapját. A délutánt s az egész következő hetet az uracsok az ott honos nemzeti sporttal, az ugynevezett bikafutással ünnepelték.

E sportnak tulajdonképen a Llanosokon (a venezuelai alföldön) van hazája, hol némi jelentőséggel is bir, s helyén van. A fiatal bikát megkergetik, a Llaneros virgoncz, bátor kis lován utána iramodik, a futó bika farkát megragadja s azon pillanatban, midőn az futás közben hátsó lábát fölveti, eléje vágtat s megrántja ugy, hogy az állat egyensúlyt veszitve lerogyik. E kellő pillanat eltalálására, ügyesség s gyakorlat, valamint ezen egész sporthoz jó ló s bátor lovas kivántatik.

Ime sporttal mulattaták az uracsok Caracas népét, kivált pedig hölgyeit, kiknek kedveért voltaképen az egészet rendezték volt. E czélra egy hosszu s meglehetősen széles utczát mellékutczáitól elrekesztettek, felső végén pedig zöld ágakkal ékesített állványt emeltek a zenekar számára. A nép a kapuk alá, utcza-rekesztékek mellé stb. szorúlt, mig a kisasszonyok az ablakokban s erkélyeken foglaltak helyet. Az elrekesztett utczába 6—8 fiatal bikát eresztettek; a nép durva orditással fogadta, botokkal ütötte-verte, kővel dobálta s mindenképen ijesztgette a szegény állatokat, mégis ha valamelyike, inkább menedéket keresve, semmint boszút forralva a körülállókra vetette szemeit, rögtön futásnak eredtek, s gyáván elrejtöztek. Ujra volt alkalmam tapasztalni, hogy kegyetlenség s gyávaság karöltve szoktak járni.

A szegény bikák inkább rémülten, mint dühödten végre neki iramodtak, s nagy bőgéssel végig futották az elrekesztett utczát; utánok az uracsok száguldoztak könnyü lovaikon. Ezeknek ügyességét s ép lábát bámulnom kellett; az utcza lejtős volt, a kövezet igen rosz, mi ez esetben a semminél sokkal roszabb, mégis sebes vágtatásában s midőn a bika ledobatása után lovasától hirtelen visszarántatott, el nem esett, meg nem botlott egyike sem.

A venezuelai ló apró 13—14 markos, száraz fejü, tüzes szemü, vidor és győzős. A nyereg, mely általánosan divatozik, sokban hasonlit magyar nyergünkhöz; nem egyéb, mint bőrrel bevont bak, elöl igen magas kápával; hátul kis támaszszal. A kengyelt, mely némelykor czifrán van dolgozva, igen hosszan használják, úgy hogy lábukat egészen kinyújtják és azt csak lefelé fordított lábújhegyükkel érik. A llanerosi kengyel talpából két gúla-féle vég csüng le sárga rézből, ezüstözve s arabeszkokkal vagy másféle faragványokkal diszítve. A népnél az efféle kengyel többnyire fából való. Valamennyi kengyel különben oly szük, hogy csak a lábhegye fér belé.

Naplementekor a sport befejeztével, melynek gyakran nyak- vagy lábtörés a vége, a lovagok diszmenetben vonulnak végig az utczákon, előttük a zene, mögöttük az örjöngő nép. A kisasszonyok koszorúkat dobálnak a nap hőseinek és sok szép kebel dobog ilyenkor örömében, ha épen a kedves volt legügyesebb, vagy összeszorúl keservében, ha az mások által túlszárnyaltatott.

Este tánczra gyülnek az úri házak valamelyikében. Nekem is volt szerencsém ily vigalomban résztvehetni. Ott is, mint Habanában, az Európában honos táncznemek, franczia, polka, keringő stb. divatoznak, legkedvesebb azonban ott is a *danza*. A hölgyeket rendesen egész tánczkörre, *(un turno)*

kérik föl, mely három-négy tánczneműből áll s a danzával végződik. De az illető tánczos beleegyeztével egyes tánczot, *(un palmito)* is nyerhetni a szép señoritától; kinek ragyogó szemében sokkal több a kifejezés, mint rózsás ajkában. Bármily igézők is a caracasi hölgyek, társalogni velük nehéz föladat. Öltözékük európai divatu némi túlzással, sok aranylánczczal, ékszerrel, sok szalaggal s csipkével, de annál kevesebb izléssel. Mindegyik *turno* után kis szünet következik, mi közben a nők egy sarokba húzódnak unatkozni, a férfiak pedig a mellékterembe vagy folyosóra — *coridor* — kis papirszivarjaikat szívni s a játszókat nézni, mert a kártyát szenvedélyesen szeretik. Összejövetel nem eshetik meg kártyajáték nélkül, s nagy pénzbe játszanak, ugy hogy az asztal rakva van aranynyal. Reggeli 2—3 órakor mindennek vége, s a caracasi hölgyek, kocsik hiányában, gyalog sétálnak haza.

Egy hónapot töltöttem Venezuela fővárosában, a caracasiak féltékeny tartózkodásánál fogva idegenek irányában kevesebbet a társas-körökben, semmint azt utas létemre ohajtottam volna. Nagy sétákban megjártam Caracas szép hegyeit, völgyeit s a gyönyörü fekvésü város legérdekesb pontjait fényképeztem. Képeim közöl a sikerültebbeket szerencsém volt fényképi gyüjteményem ötödik, hatodik s hetedik lapjában a magyar nemzeti muzeumnak ajánlhatni.

Szándokom volt a fővároson kivül Venezuela egyéb részeivel is megismerkedni.

A tartomány physikai, népességi s gazdasági szempontból három fő, különvált részre oszlik, melyek tágas övek gyanánt huzódnak hosszant az országon. Ezen övek elsejét képezik :

A) a tengerpart vidékei, s az ezeken végig húzódó hegylánczok völgyei; itt a föld müvelt s találunk kávé- kákaó- indigo-ültetvényeket, gyümölcskerteket, czukornád-, tengeri-, söt néhol árpa- s búzaföldeket; ezután következnek

B) a messze terjedő pusztaságok, *llanosok,* melyeknek tágas rétségei csaknem kizárólag marhatenyésztésre szolgálnak; ezekhez sorakoznak végre

C) a rengeteg öserdők az Orinocco mentében, melyek belsejébe egyedül a vadont végig kígyózó egyes folyók mentén hatolhatunk.

Im ezen három külön-külön jellemü vidékkel kivántam megismerkedni s törekedem most azt megismertetni, tisztelt olvasóimmal, mi végre föl is kérem, hogy vándorlásaimban oda kisérni szíveskedjenek.

A.

A TENGERPART VIDÉKEI. AZ ARAGUAI VÖLGY.

V.

CARACASTÓL PALMÁRIG.

Az araguai völgy, mely nevét az *Aragua* folyócskától kölcsönözte, Venezuela legvirágzóbb vidéke. Egymást érik ott a kávé- és kákao-ültetmények, a czukornád- tengeri- s indigo-földek; a legzamatosabb gyümölcs-termő fákkal, bananékkal s pálmákkal környezett falvak valóságos gyümölcsös berkek. *La Victoria* és *Valencia* városai Caracas után a legjelentékenyebbek. Az utóbbi város közelébe eső valenciai tó regényes, festői környékéről a caracasiak csodadolgokat beszélnek, s hogy kiességével, nagyszerüségével a svajczi és skót tavakat felülmúlja, még azok is egyre bizonyítgatták, kik soha színét sem látták Európának. Képzeletem már is elkészült a táj festésével s valóban túlvilági tündérképet alkotott. Mindamellett vágyódtam az eredeti után s elhatároztam, hogy az araguai völgyet a valenciai tó partjáig beútazom, kifürkészem.

Venezuelában nem levén vasút, sem postakocsi vagy gyorskocsi, s egyátalában semminemü kocsi, az útas lóháton vagy öszvéren, szamáron kénytelen járni. A kinek ilyféle állatja nincs, legjobban teszi, ha *arrierot,* azaz öszvérhajtót fogad, kik ott a mi fuvarosainkat képviselik. Ezen gaz-

dáknak öt, tiz, néha száz vagy ennél is több öszvérük van, melyeken terményeket vagy kereskedelmi czikkeket egyik helyről a másikra szállítják. A Caracasban megfordúló arrierok többnyire az araguai völgybe valók, honnan kávét, tengerit stb. szállítnak a városba s aztán üresen vagy áruczikkekkel ismét visszatérnek. Jobbára rendes, munkás emberek, kikben megbízhatni.

Szerződtem tehát én is ily *arrieroval.* Hat öszvére volt, épen ennyi kellett nekem. Egy-egy öszvérért egy dollárt kivánt napjára (ez rendes ár), s igy összesen 6 dollárnyi (12 forintnyi) napi bérben meg is állapodtunk. Maracaiba való volt, a valenciai tó partja mellé; csak addig is vállalkozott, igérvén, hogy negyed napra ott leszünk.

A rakodásnál főleg két dologra kell figyelni, először, hogy a teher lehetőleg egyaránt legyen elosztva az öszvér hátán, hogy két-oldalt meglegyen az egyensúly, másodszor pedig, hogy a teher minél szorosabban legyen az öszvérre csatolva, nehogy ide s tova csúszszék s az állatnak hátát feltörje. Személyemhez tartozó podgyászommal nem volt baj; eladtam ugyanis eddig használt angol málhámat s vettem egy *cargát,* azaz két egyenlő nagyságú ládát czédrusfából, — milyenből a habanai szivarládácskák is készülnek, — ezekbe lehetőleg egyarántosan elhelyeztem ruháimat, a szükséges könyveket, irásokat stb. s mindkét ládát egy öszvérre rakattam, mely azt könnyen meg is birta. De fényképi szereimmel igen meg voltam akadva, mert ezeket nem lehetett rendes cargákra osztani, úgy hogy nagy türelemre volt szükségem, mig négy darab öszvérre fölrakathattam azt, mit különben tán egy is elbirt volna. A mi a hatodik öszvért illeti, ennek csekély személyemet vihetni jutott a szerencse.

Igy felkészülve april 19-dikén elbucsúztam a regényes fekvésü fővárostól és kies völgyétől s útnak indúltunk, elöl magam, könnyü, fehér nyári öltözetben, szalma-kalapomon a nap meleg súgaraitól óvó turbánfélével, kezemben a caracasiak nagy bámúlatára lepkefogó hálóval s övemben egyedüli fegyvereimmel, ötcsövü pisztolylyal és széles késsel, melynek ott *daga* a neve. Utánam ballagott az arriero s az öt darab öszvér. Az ily öszvér-caraván a városban egymáshoz van kötve, még pedig mindegyik öszvér kötőfékjénél fogva az előtte járónak farkához; a városon kivül szabadon haladnak. Mint birkáinknak kolomposuk, ugy az öszvéreknek is megvan vezetőjük s ettől függ minden : ha ez megáll az útfélen legelészni, a többit lehetlen továbbmenésre bírni, s ha az arriero útközben meg akar állani, hogy egyik-másik öszvér terhén igazítson, csak a vezetőnek köti be szemét, hogy ne mehessen, tüstént megáll valamennyi.

Az elindúlás ideje rendszerint napkölte, 6 óra tájban, s ha az arriero egyszer már nagy bajjal fölrakodott s megindúlt, meg sem áll pihentetni, etetni vagy lerakodni, mig csak az ezen napra kitüzött czélt el nem érte, napi útját *(la jornada)* el nem végezte. Igy a szegény állatok súlyos terhük alatt s a terhelővel kegyetlenül megszorítva olykor esti 6—8 óráig ballagnak etetés nélkül, legfölebb ha déltájban valamelyik *posadát* azaz csárdát érve az arriero rövid, alig félórányi pihenést enged s ilyenkor állatjainak néhány maroknyi zöld takarmányt *(malojo)* vet, mely a mi csalamádénknak felel meg. Rendesen, csak reggel este etetnek, még pedig száraz tengerit s ugyancsak malojo-t; napközt tengerit étetni ártalmasnak tartják. Az arriero is ilyenkor eszik, délben alig néhány falatot. A posadákban kávé, czukor s papelon, kákaó és csokoládé mindig kapható, azonban tej, tojás, baromfi vagy gyümölcs nagy ritkaság; kenyérül a tengeri lisztjéből s vizből készült pogácsa, az *arepa* szolgál. A *biscocho,* vagy hónapokig tartható, kemény búzaliszt-kenyér nyalánkság; vannak egyébiránt más táplálóbb étkek is, mint például gumónövények, nevezetesen burgonya, *ñame, apio,* stb. aztán a *sancocho,* vagyis főtt marhahus mindenféle főtt gyökérrel s a *tasajo,* azaz szárított marhahus.

Utunk a *Higerote* hegylánczán vezetett keresztül, majd a hegy gerinczén meredek sziklafalak közt, majd meg zordon tetők alatt, tátongó mélységek mellett leereszkedve zöld réteken vagy sziklás, kopár völgyeken. Az út részleteivel nem akarok untatni, nem mellőzhetem mégis megemlitését, mi nagy behatással volt rám a növényzet folytonos változata, új meg új alakokbani dúsgazdagsága. Majd minden völgynek, minden gerincznek megvolt sajátságos növényzete, minden lépten-nyomon új fákra, virágokra s kuszályokra akadtam.

Különösen meglepett s gyönyörködtetett egy erdei fa, melyet szép virágjai-, s törzséből készíthető pompás szene miatt a benszülöttek nagyra becsülnek; e szép s hasznos fa neve nálok *Roza del monte* (erdei rózsa) vagy *palo de Cruz* (kereszt-fája); növénytani neve *Brownea grandiceps.* Növésében

Roza del monte. (Brownea grandiceps.)

ákáczfánkhoz hasonlít, ha teljesen kinőtt, 50—60 lábra is felnyúlnak csúcsai; levelei — mint fametszvényünkben látható — összetettek, erősek és sötétek mint a körisfáé; virága összetett mint a scabiosáé, élénk sötét rózsaszínü, de fájdalom illata nincs, az egy-egy kehelybe foglalt virágcsoportozat átmérője mintegy 7 hüvelyk. April havában a szép *palo de Cruz* terebélyes koronája megtelik a gyönyörü virágok ezreivel, melyek a sötét lombozat között tüzes golyókkint tündöklenek.

Az út minden kanyarúlatánál új arczulatot mutatott a vidék. Itt a kopár sziklákat csupán egy-két gerely- *(geranium),* kötör- *(saxifraga)* vagy hangafélék, egyes pozsgárok vagy agavék ékítik; ott a völgy mélyébe iramló patak mentén óriási nádasok, széles levelü vízi-liliomok, tarka virágu s illatos *pancratium* és *strelitiák* (1. fametszvény 56-ik lap.) zöldelnek; mig a hegyoldalon a rengeteg ös fáinak ágait ezer meg ezerféle folyondárok és kuszályok, kosborfélék *(orchideák)* s egyéb élösdiek fonják össze, közben pedig illatozó bokrok díszlenek és sudar pálmák nyulakodnak fel. Minden fordúlatnál uj csodákat tárt elém a kimeríthetlen természet; épen ezen dúsgazdagsága, ezen örökös változatossága a növényzetnek kelti azon érdeket, azon gyönyört, gerjeszti azon bámúlatot s a magasztosnak azon érzetét, melylyel minden útas eltelik, kinek a forró ég alatti növényzetet szemlélhetni jutott a szerencse.

A Higerote gerincze a *Buena Vista* nevü *pul-*

periánál (korcsmánál) Humboldt szerint 835 toise (5000 lábnál több) magasságban van a tenger színe fölött. Az erdös tetöről meredek út visz le *San Pedro* falucskához. San Pedro völgyecskéje választja el e higerote-i hegyeket a *Los Teques* hegyláncától, mely mintegy 5—6000 lábnyira emelkedik s az araguai völgy keleti határát képezi. Ezen hegységen túl a *Tuy* folyócskához érünk. A tájék itt egészen megváltozik : a zordon szirtek, tátongó mélységek, meredek völgyek, a távolban hullámosan vonuló hegységek helyett most viruló réteket, kávé- s czukorültetményeket, kedves hegyláncokat s igen nagy höséget talál az utas. Ez utóbbi annyival inkább hatott rám, minthogy hetek óta megszoktam Caracas mérsékeltebb égalját. A Tuy völgye ugyanis, (mely már az araguai völgyhöz tartozik), már körülbelöl 1200 lábbal fekszik alantabb Caracasnál, mintegy 1700 lábnyira (Humboldt szerint 295 toise-nyira) a tenger szine fölött. A forró öv alatt ez csekély magasság, s azért nem csodálhatni, hogy a hömérö reggeli 11 órától esti 5 óráig az árnyékban 23°—24°C. mutat. Az éjek azonban hüvösek s igen kellemesek; a hömérö rendesen 17°C. száll le.

Egy darabig a Tuy folyó nádas partját kisértem, mignem az keletnek kanyarodva eltünt szemem elöl. Alacsony, de hegyes ormu mész-dombok közt értünk *Victoria* városához *Consejo* vagy *Mamon* helységén át, mely rendes épitkezésénél, a házhelyeket környező narancsberkei- s gyümölcsöseinél fogva oly hirben áll Venezuelában, mint Bruek csinosságánál fogva Hollandiában.

La Victoria csinos városka, alacsony, földszintes házakkal s tágas kertekkel; különben csekély érdekü; népessége s kereskedése nem nagy. Victoriából kiérve, széles, jó úton haladtunk gyönyörü kávé-kerteken keresztül, melyeket mint egy szép parkot, sürü, illatos czitromfák öveztek. Az araguai völgyben voltunk.

Az araguai völgy voltaképen csak Victoriától kezdödik s a valenciai tó tulsó partjáig terjed, hol a *Toritoi* hegyek határolják; nevét az *Aragua* folyócskától kapta, mely végigfutja s a völgy többi folyóival együtt nem a tengerbe, hanem a valenciai tóba ömlik. E tó kétségkivül hajdanta az egész völgyet borította el. Az araguai völgy Venezuela paradicsoma; sürübben akadunk itt falukra s helységekre, mint a tartomány bármely más részében; földje müvelt, számos czukor-telepítmény emeli füstölgö kéményeit s az egymást érö kávéültetmények valódi díszkertek. A vidék bájos; a tágas, viruló völgyet kellemes hegysorok övezik. Éjszaknak *Mariara* hegyláncza választja el az Oczeán partjától s óvja a dühöngö orkánok ellen; délnek *Quasimo* és *Yusma* hegységei szolgálnak védfalakul a szomszéd llanosok izzó levegöje ellen. Emelkedése a tenger színe fölött 1332 láb. Égalja ugyan sokkal melegebb mint Caracas völgyeé, de korántsem oly forró, mint La Guairáé vagy a mérhetlen llanosoké, melyeknél 1000 lábbal fekszik magasabban. Évi közép höfoka 25°5C. oly mérséklet, melynél nemcsak hogy valamennyi forróövbeli növény, de még búzánk is dúsan megterem és díszlik. Ez elég feltünö, mert a forró-öv alatt aligha találunk más oly vidékre, melyen ily csekély magasságban a tenger színe fölött búzát nagyobb mértékben termesztenének. Rendesen csak nagyon emelkedett vidéken termesztnek a forró-öv alatt gabnaféléket, igy p. o. Mexicoban azon tájak, hol a spanyolok bejötte óta buzát termesztenek, 3500 egész közel 7000 lábnyira vannak a tenger színe fölött. De az araguai völgyben is a többi termékekhez mérve a búza alig számbavehetö, bár ugy fizet, mint Európában sehol. *Victoria* és *San Mateio* környékén a buzát deczemberben vetik s februar elején aratják; szemje világos, nagy, nehéz és tizenhatszorosan fizet. E dús termés daczára a czukor- és kávé-termesztés még nyereségesebb, azért csak mellékesnek is tekintetik a búza termesztését s az naponkint hanyatlik.

A kávéültetmények a Cuba szigetbeliektöl annyiban különböznek, hogy a gyönyörü pálmasorok, a *magnoliák* és *cicasok* helyett az araguai völgyekben *bucharesek* s *bananék* vannak ültetve, az utóbbiak föleg a fiatal kávé közé, hogy széles leveleikkel a zsenge kávébokrot beárnyékolják. A *bucharesek* pompás árnyat adó, magas, terebélyes fák, levelök a nyárfáéhoz, törzsük s alakjuk a bükkfáéhoz hasonlít, viráguk sötét-vörös.

A bananék*) több fajuak, de kivált 3 faja van elterjedve : *platano Arton (musa paradisiaca)*, 6—7 hüvelyk hosszú, sárga kérgü gyümölcscsel; *platano Camburi (musa sapientium)* és *platano Dominico (musa regia)*, melyeknek gyümölcse apróbb, zamatos, és majd zöldes, majd ibolyaszinü, vöröses vagy

*) *Pizáng*, növénytani néven *Musa*, spanyolul *platano*. (Lásd fametsz. jövö lapon, továbbá czímlapunkon stb.)

Banane. Strelitia.

sárga kérgü. Legjobban szereti a meleget a *platano Arton;* ez csak oly vidéken terem meg, melynek évi közép höfoka 24° C., azért Caracas völgyében, vagy Mexico fenntérein nem található, helyette ott a *platano Camburi* és *Dominico* díszlenek, melyek csekélyebb hömérsékkel érik be. A *platano Artonnak* gyümölcse általánvéve csak félig érett állapotjában használtatik, a midön még lisztes mint a burgonya; részint megsütik kenyér gyanánt, részint megfözik, részint pedig — kissé érettebb korában — szeletekre vágják s kirántják. Íze ilyenkor igen zamatos, majd a sült almáéhoz, majd pedig a Camburi gyümölcséhez hasonlító, mely puha, leveses és édes mint a körtvély, vagy sárgadinnye, s igen zamatos; az utóbbit érett korában s nyersen eszik, mint nálunk a gyümölcsöt.

A banane, mely a forró ég alatt általánosan el van terjedve, nagy jelentöségü növény, müvelése kevés gondba kerül s gyümölcsével ezreket táplál. „Kétlem — mondja Humboldt*) — létezik-e földtekénken más növény, mely oly kis területen akkora mennyiségü tápanyagot birna szolgáltatni. A földből kibuvó növény 8—9 hó múlva kihajtja gyümölcs- és virághordó szárát s tizedhóra az érett gyümölcs leszedhető. A virágzás és gyümölcsözés után, (mely hónapokig tart) a növény törzse levágatván, gyökereiből számtalan sarjadékot hajt *(pimpollo)*, melyek 2—3 hónap múlva már az anyanövény magasságának két harmadára emelkedve gyümölcsöznek. Innen van, hogy a banane ültetmény (spanyolul *platanar)* magamagát fenntartja évekig, a nélkül, hogy az embernek másra gondja volna, mint az érett törzsöt levágni vagy legfölebb évenkint két—három izben a növény körül a földet, hogy porhanyósabb legyen, fölásni vagy megkapálni. Egy 100 négyszög meternyi téren legalább 30—40 banane-törzs fér el; e tér egy év folytán 2000 kilogramm vagyis közel 4000 font tápanyagot szolgáltat, ha egy banane gyümölcs-fürtjének sulyát nem is teszszük többre, mint 15—20 kilogramra, vagyis mintegy 26—36 fontra. Ugyanakkora területen a legjobb földön s legkedvezöbb körülmények között a búza csak 15 kilogram vagy 30 font magot adna; a burgonya ugyancsak oly nagyságu területen, Tessier szerint, Európában csak 45 kilogram vagyis 90 font gumót terem; e szerint a banane termése ugy aránylik a búzáéhoz, mint 133 az 1-hez, s a burgonyáéhoz, mint 44 az 1-hez.“ A banánéval tehát a forró-öv alatt minden lépten-nyomon találkozunk, s egypár négyszög ölnyi banane-föld a kunyhó mögött elégséges az egész család eltartására. Kétségtelen, hogy a könnyüség, a csekély fáradság, melylyel e bő termésü növény gyümölcséhez juthatni, egyik fööka az ottani nép restségének és csökönyösségének.

A banane magassága 1—2 öl, és szárán kihajtó, fényes, sötétzöld, széles (1—2 láb) s hosszu (4—5 lábnyi) leveleivel, ezek között kecsesen alácsüngö gyümölcsfürteivel, és sötétvörös, ibolyaszinü vagy sárga virágaival festöi képet nyujt. A venezuelai kávéültetményekben, kivált hosszabb utak mentében egybefonódott széles leveleikkel oly gyönyörü, árnyékes lugast képeznek, melynek képét csak mesterkéz festheti s a benyomást, melyet gyakorol, alig képzelheti az, kinek magának nem volt alkalma ily zöld lugasban andaloghatni.

*) Essai politique sur la nouvelle Espagne T. II. p. 388.

VI.

A PALMARI PUSZTA.

Nem messze San Mateio helységétől, az araguai völgy közepe táján fekszik a *Hacienda de Palmar* (magyarosan mondva palmari puszta) *Volmer Ferencz* úr birtoka, kihez egy caracasi közös barátunktól ajánlólevelem volt. Benyargaltam tehát Palmarra, s ott oly barátságos fogadtatásban részesültem, hogy azt valóban csak a magyar vendégszeretethez hasonlíthatom. Ámbár csak néhány órát, legfölebb egy napot szándékoztam ott maradni, szeretetreméltó gazdám folytonos marasztalásainak engedve, egész egy hónapot mulattam nála. Volt tehát alkalmam az araguai völgygyel, annak növényzetével, népe jellemével és szokásaival, valamint a kávéültetmények körüli kezeléssel közelebbről is megismerkedhetni.

Valamint Cuba szigetén a czukor, ugy az araguai völgyben a kávé képezi a vidék fögazdaságát, legyen tehát megengedve, ezen oly nagy fontosságú s közkedvességü növényről néhány szót szólanom.

A kávé apró, embermagasságnyi bokrokon terem. Levelei hosszukások, fodros szélüek, sötétzöldek, fényesek. A csemetét faiskolában nevelik körülbelől egy évig, a mikor aztán kiszabott helyére átültetik, még pedig *quincunxba,* mintegy 3—4 lábnyira egymástól s mint már említettem bucharesek s bananék alá, hogy ezek árnyában növekedjenek, mert a kávé meg nem szenvedi a napot, ha nincs árnyéka, kiszárad*). A bokor ugyan már átültetése évében (tehát a második évben) virágzik s gyümölcsöket hoz, de teljes termést csak az ötödik évben ad. A termés átlag véve 1—2 font bokrától, vannak azonban esetek, hogy teljesen megnött bokrok 16, 18 söt 20 font kávét is teremnek. A virágok aprók, fehérek, gyenge, de kellemes illatúak s a bokor veszszejét gyürükként fogják körül. A kávébokor rendesen csak egyszer, nevezetesen az első esözések után (april végével s májusban) virágzik. A virágzás csak 24 óráig tart, még pedig egyszerre az egész ültetvényben; ez gyönyörü látvány, mintha csak hó lepné be az egész táblát. A kávébogyó éretlen korában zöld, érett korában vörös. Az aratás, a bogyó-szedés septembertől decemberig szokott tartani, ennyi ideig azon okból, minthogy a kávé nem érik meg egyszerre, főkép ha egyes kora esök következtében (melyek

Kávé-bokor galya.

kivételképen martiusban s aprilisben egy-két napra beállanak) a bokrok a rendes időn kivül többszörösen virágzanak. Aratás idején minden házi s mezei munka abban marad, s a környék valamennyi asszonya, leánya s gyereke összesereglik kávét szedni. Valóban bámulatos ügyességgel s gyorsasággal tudják a szép bokrot vörös díszétől megfosztani. Munkájukat kosár-számra fizetik (ha jól emlékszem egy reállal); a kosarak pálmalevélből fonvák s mintegy vékányi nagyságuak. A leszedett

*) III-ik ábránk a palmari kávéültetvényt ábrázolja. A háttérben (az apróbb bokrok) — a kávé — a nagy árnyékadó fák a *bucha-res*-ek, s az előtérben, — néhány apróbb kávébokrok s kuszályokon kivül — a *banane* látható.

vörös kávébogyóban rendesen két, bab-alakú mag van (az általánosan ismert kávészem, a mint az a kereskedésben forog), finom hártyával egymáshoz kötve; hogy tehát a tulajdonképeni kávé-szemekhez jussanak, a bogyókat vízzel hajtott morzsológépen eresztik át, mely a felső, vörös kérget lehántja. Ezután a szemeket megmossák s megszárítják, s ha már egészen szárazak, szintén vizzel hajtott, könnyü törönczök lehántják a második hártyát. Most végre a nők megválogatják az ép szemeket a hibásoktól s ezzel a kávét elkészitik az elszállitásra, t. i. Cocuyza *(Agave Americana* és *Agave Cocuy)* fonalból szött, rövid, félmázsát tartalmazó kávézsákokba rakják, melyeket aztán az arrierok szamaraikon Caracasba vagy Porto Cabelloba szállítanak. A szállítási díj az említett városok bármelyikéig 3 dollár egy-egy *cargáért**) (2 mázsáért). A kávé ára változik, rendesen 10—12 dollár mázsája helyben, ottlétemkor (1857-ben) 15—16 dollár volt mázsája.

Az araguai völgyek termesztőinek a kávé mázsája átlag 6 dollárba kerül, betudva az ültetménybe fektetett tőke kamatját. A főkiadást az ültetmény tisztántartása képezi; ezen áldott földben ugyanis, ezen dúsan fejlesztő égalj alatt a sok mindenféle gaz is nagy bőségben terem, az ültetménynek pedig gazmentesnek kell lenni. Különös ellensége a kávébokornak egy kuszó-növény (élősdi, a *loranthus* egy neme), mely a szerencsétlen bokrot boa constrictor módjára körülfonja s elöli. De ezen egyen kivül nincs is más ellensége; nincs állat, mely leveleit, vagy zsenge ágait kedvelné, nincs bogár, hernyó, mely a termést megkárosítaná, mint a magyar alföld repczéjét. A kávéültetmény rendesen sokáig eltart, vannak Venezuelában 60—70 éves ültetmények; a palmari körülbelől 30 éves. Az utóbb nevezett ültetményben évenkint kerekszámmal 2000 mázsa kávé terem**).

---

*) Carga *(la charge,* teher) az, mit egy szamárra *(burro)* vagy öszvérre *(macho, mula)* fölraknak; sulya az állat szerint változik, a szamár cargája átlag 6—8 aroba (1 aroba = negyedmázsa), az öszvéré 8—12 aroba. Rendszerint a carga alatt 2—3 mázsát értenek.

**) Venezuela összes évi kávétermése, mintegy 10-millio klgr.ra vagyis 180,000 mázsára rúg. Összehasonlitásul szolgáljon a földünk egyéb részeiben termesztett kávé mennyiségének ime kimutatása :

Brazilia . .	173-mil. klgram.	Costarica . . .	5-mil. kgr.
Java . . .	67½ „ „	Singapur, Malakka	5 „ „
Ceylon . . .	33 „ „	Mokka	2½ „ „
San Domingo .	25 „ „	Angol ny.-ind. szig.	2½ „ „
Sumatra . .	10 „ „	Manilla	1½ „ „
Cuba s Portorico	10 „ „	Franczia s holland Ny.-Ind. . .	1 „ „
Venezuela . .	10 „ „		

Volmer urnak Palmaron czukornád-ültetménye is van; a nád mívelése s a czukor készítése némi részben eltér a Cuba szigetén szokásos eljárástól. Az elültetésre kiszemelt nádat ugyanis ½—1 láb hosszu darabokra vágják, melyek mindegyikén 3—6 rügy van; e darabokat egymástól mintegy 3 lábnyira ásóval, nem ekével húzott s egy láb széles, egy láb mély barázdákba befektetik s földdel betakarják, aztán rögtön csatornákon vizet eresztenek a beültetett földre. A nád 12—13 hó múlva érik meg s aratható. De itt a nád csak 3—4 aratást ad, melyek 12—13 havi időközben következnek; a negyedik aratás után a nádtarlót s a visszamaradt száraz leveleket leégetik, a földet ujra megmunkálják s a leirt módon beültetik.

Palmaron, mint az araguai völgyekben általában a nádból nem készitnek czukrot, mint Cuba szigetén, hanem csak *papelont* s pálinkát. A papelon nem levén más, mint a nádméztől meg nem tisztult, barna, nem jegöczödött czukor, vagyis a czukornád nedve összesürüdött, merev állapotban, készítése is sokkal egyszerübb mint a czukoré. A czukormalmot, mely a nádat kisajtolja, az araguai völgyben általában viz hajtja, áll pedig az három vashengerből, melyek egymás ellenében forognak. A kisajtolt nedvet, a *guarapot* három katlanban főzik be egymás után, mig sürü péppé válik, ekkor kúpos cserépedényekbe öntik s kihütik; a vizenyős részek elpárologván, merev, sötét kávészinü, 1—1½ fontnyi kup marad meg, melyet az edényből kivesznek és száraz banane levélbe burkolnak — ez a papelon.

Venezuelában a papelont általában — az uri házak kivételével — czukor gyanánt használják. Az édes-száju kreolok háztartásában e czikk nagy szerepet játszik s mindenféle süteményeket, édességeket készítnek belőle, melyek közöl egynémelyik épen nem rosz ízü. Sok helyt, kivált a llano-

---

Összesen 348-millio kilogramm. De a kávé fogyasztása még tetemesebb. Hiteles statistikai adatok szerint az évenkinti fogyasztás imez :

Éjszak-amerikai Egyesült-államok . . .	115,500,000 kilogramm.
Dél-Európa	67,500,000 „
A német vámszövetség	60,000,000 „
Belgium s Hollandia	47,500,000 „
Ausztria s a vámszöv. kivüli németállamok	37,500,000 „
Dánia, Svéd- s Oroszország	25,000,000 „
Nagy-Britannia	20,000,000 „
Cap, California s Ausztrália	10,000,000 „

Összesen tehát 380-millio kilogramm. A fölebbvaló 40-millio az előbbi évek felhalmozott készletéből pótoltatik.

sokban láttam, hogy a papelonnal kenyér gyanánt élnek p. o. egy darab száraz sajt mellé reggelire. Kétségkivül a papelon nádméz tartalmánál fogva sok tápanyagot foglal magában; íze, ha megszoktuk, nem kellemetlen. A papelon meleg vízben fölerésztve *(guarapo* a neve ennek is) egy-két csepp czitromlével s rhummal kellemes és egészséges ital.

A czukorház, *trapicho,* mellett áll az *alambique,* vagyis pálinkafőző. A pálinkafőzés igen egyszerü : a kisajtolt czukornedvet ugyanis nagy, nyilt kádakban forratják s aztán egyszerü, kigyózó rézkészülékben lepárologtatják. A pálinkának *(aguardiente)* oly nagy a kelete, hogy Volmer urnak egy akóval sem áll pinczéjében, de söt pinczéje sincs; a mint elkészült, tüsténT el is kel. Havonkint 300 cargát (egy-egy carga 80 itcze) készítnek; ottlétemkor egy carga ára 12 dollár volt, rendes ára azonban csak 6—8 dollár. A palmari czukornád-földeken, a trapichoban s alambique-ban naponkint 100—120 ember dolgozik; a férfiak napszáma 3—4 real, az asszonyoké 2 s a gyerekeké 1 reál (1 reál mintegy negyed forint a. é.).

A kávékertek s czukorültetmények között szemben a trapichoval s alambiqueval áll Volmer úr lakháza : egyszerü, emeletes, négyszögü házacska, körüskörül fafolyosóval, alacsony födéllel s előre nyuló ereszszel, mely ama folyosót árnyékolja. A ház még a régi időkből való, az épület födélzetét s főfalait erős czédrusfából ácsolt vastag gerendák tartják. A butorzat szintoly egyszerü, korántsem fényes vagy divatszerü, mindazonáltal kényelmes. Volmer ur családja Hamburgban lévén (maga is onnan vándorolt ki fiatal korában) Palmart csak egyedül lakta fiával, Don Fredericoval (lásd IV-ik ábránkat a „palmari puszta").

A mi ottani tartózkodásomat oly szerfölött kellemessé tette, a teljes fesztelenség volt s a baráti viszony, mely köztem és szives gazdám között fejlődött; mindenki tetszése szerint cselekedett. Az öreg úr valódi példányképe a szorgos gazdának : kora reggeltől a *trapichoban* s *alambiqueban* ült egy ingre vetközve nyakkendő nélkül, s a munkálatokat személyesen vezette, mig Don Frederico inkább a mezei munkát igazgatta.

A mi engemet illet, én magam esze után jártam és szives gazdáimat jóformán csak reggelinél s estelinél láttam. Reggel a hüsön kisétálgattam fegyveremmel s bejártam a kávébokrok sürüit, a hegyoldalok erdőségeit, a réteket, de gerliczénél s vadgalambnál egyéb vadra sohasem bukkantam. Az araguai völgyekben nincs vad sem ragadozó-állat, legfölebb mérges kigyók, bár én szorgos keresésem daczára a nádas és gazos réteken vagy a sürü bozótban, egyetlen egyet sem birtam megpillantani. A palmari lakház pitvarában van egy harmadfélöl hosszu s férficomb vastagságu *boa constrictor* kitömve, melyet Volmer ur földjén öltek meg; Don Frederico is mutogatott 5—6 kláris-kigyót borszeszben, melyek egyikét ottlétemkor fogták a czukornád között; kétségtelen tehát, hogy kigyók csakugyan találkoznak az araguai völgyekben. A kláris-kigyó legfölebb negyedfél láb hosszu, színe fekete, széles eleven-vörös karikákkal, szép de igen mérges állat. A czukornádban szeret tartózkodni s nem egy arató vesztette már életét mérges marása következtében. Ezen, valamint az egyéb itt található mérges kigyók, állatnak s embernek egyaránt réműletesek. Kigyócsípésre legjobb ellenszer a sebből a vért kiszívatni s a sebet etető amoniakkal kiégetni; azért e folyadékot a forróöv alatt tanácsos mindig magával hordani.

A nap meleg felét otthon töltöttem irással s olvasással, vagy az ottani szokás szerint *siestában,* a folyosón alálógó függő ágyban, vagy épen, ha a szükség ugy hozta magával, a nap égető sugarai daczára fényképek készitésével foglalkoztam. Estefelé kilovagoltunk, 6—7 óratájban ebédeltünk, az este pedig a társalgásnak s zenének volt szentelve. Don Frederico kitünően zongorázván, Beethoven, Mozart sonátáiban, Mendelssohn és Schubert dalaiban a forróöv alatt is gyönyörködhettem. 11 óra tájban lefeküdtünk, ajtó s ablak tátva-nyitva maradt. Szobám egyik sarkában denevér-család lakott s egyre vinnyogott, mig odakünn a hold bájos világítása mellett a békák, bogarak s tücskök ezreinek egyhangu, szünetlen csevegése, zsibongása s fütyölése még mintegy érezhetőbbé tették a berkekben s völgyekben uralkodó nyugalmat. Muszkitó vagy szunyog ama völgyekben nincs, hanem az esős időszak beálltával mindenféle apró lepék s bogarak repdesnek be a nyitott ajtón, ablakon s a gyertya körül szállonganak.

Ugyancsak ez időben (az esőszak beálltával, május elején) érdekes tünemény mutatkozott Palmaron, t. i. lepkevándorlás; voltak napok, midőn számtalan s mind egyazon családhoz tartozó pillangó sebes röptében, meg nem ülepedve sem bokron, sem virágon, egyazon irányban, többnyire

éjszaktól délnek vonúlt át Palmáron; e lepkesereg elvonúlása néha félnapig is tartott.

Vessünk most egy pillantást a palmari környék népségére. A napszámosok, kik a pusztán dolgoznak, többnyire a szomszéd helységekből való szerecsenyek, egykori rabszolgák, kevert-vérüek és kreolok is, de csak kevesen. A kreol, ha dolgozni akar, igen ügyes és kitünő munkás, de fájdalom, ez a kivételek közé tartozik. Egyszerüségökben nem ismervén a polgárisult társaságok számtalan szükségeit s igényeit, bámulatosan kevéssel beérik: egy új kútforrása lomhaságuknak s egykedvüségöknek, mely a munkásságot, a haladást megakasztja. A kreol azonkivül tele van babonával, s előitélettel, igy p. o. sokat tart a hold változásaira, a czukornád ültetését stb. holdfogytakor kezdi. Mindentől fél s a legkisebb akadályt óriás nagyságban festi, amint azt kivált később orinoccoi útamban tapasztaltam; áradásokról, tigrisekről, nyavalyákról, rablókról, meg a jó ég tudja mi mindenféléről beszéltek s a dolgokat oly szörnyüképen festették, hogy valóban megingattak volna tervemben, ha nem lett volna oly erősen eltökélett szándékom az Orinoccot megnézni s ha ezen utam szükséges voltáról nem lettem volna teljességgel meggyőződve. Az elsorolt tulajdonokkal szorosan egybefügg vakbuzgóságuk, mely a valódi vallásos érzelmet hátraszorítja, ha teljesen el nem fojtja.

Majd minden faluban van csodatevő kép, igy Turmeoban egy sz. Mária, melyet az erdőben a föld alatt talált volt egy szegény ember. Haza vitte, szobájában felfüggesztette s e perctől fogva gazdaggá lön. Később eladta vagy elajándékozta ereklyéjét s elszegényedett, ellenben az uj birtokos gazdagodott meg. Történt azonban, hogy a kép ujra visszakerült régi gazdájához, ki most ismét szerencsés lett s ezúttal jobban megbecsülte az ereklyét, halála után pedig a templomnak hagyta, hol mint csodaképet imádják; de évenkint egyszer eltünik s az erdőben a föld alá búvik, honnan aztán a papság szertartásos menetben visszahozza. A földből, melybe a kép elbújt, az emberek kis adagokat lenyelnek s ez őket mindenféle nyavalyából kigyógyítja, azért messze földről zarándokolnak oda a betegek, hogy e gyógyszert bevehessék. Ily csodatevő képek vannak még San Mateioban, Caguában stb.

Majd minden házban a szoba ajtaján egy iv papirra a pápai kereszt van rajzolva s mellé litánia irva, melyben minden szentek kéretnek, hogy a ház lakóit cholerától, döghaláltól, földrengéstől s efféle csapásoktól megóvják. Ezen óvszereket különös kegyelemképen a kerületi püspökség osztogatja csekély díj mellett.

Vannak vallásos szertartásaik, melyek nálunk ismeretlenek. A nagy hétről Caracasban már szóltam. Május hava első vasárnapján a szent kereszt ünnepét ülik *(el Domingo de la santa Cruz)*; e napon fiúk és leányok minden udvaron kis fakeresztet állítnak, s ezt virágokkal, szalagokkal felczifrázzák; e kereszt ott marad, mig az idő elpusztítja. Ugyancsak május havában tartatnak a *Rosariok* s a *Velorio de la santa Cruz*. Rosarióknak nevezik általában a társaságban fennhangon olvasó *(rosar)* után mondott imádságokat. Ilyenkor az araguai völgyekben estefelé magán-körmeneteket (azaz papság nélkül) tartanak, az elől vitt keresztet lámpákkal kisérik s az utczákon meg-megállva hymnuszokat meg kardalokat énekelnek a *biguela* (a nép közt használatos kis guitar) kisérete mellett, — ez a *Rosario de Cruz*. A *Velorio* körülbelől a magyar „tor"-nak felel meg, igy p. o. van *Velorio del muerto*, halottastor. A *Velorio de la Cruz* május hava vasárnapjain s ünnepein tartatik. Ekkor valamely házban, hol arra való tágas szoba van, rögtönzött oltárt emelnek, azt pálma-levelekkel, czukornáddal, szalagok- s virágokkal, gyertyákkal s lámpákkal fölékítik, s ha lehet, ezüst keresztet tesznek rá. *„En la tarde"* azaz, uzsonna tájban a fiatalságnak kivált női része egybegyül, rozáriumot imádkozik, aztán tánczol reá egyet éjfélig. A tánczra természetesen még jobban összecsődülnek a házi gazda ismerősei, ki aguardientével és süteménynyel szokta vendégeit tartani.

Valamennyi kreol, a legdivatosabb uracstól kezdve a legszegényebb napszámosig, nyakán fekete zsinóron, vagy szines szalagon kis keresztet, vagy szent képet, vagy valami ereklyét visel.

Mindezen szép és jámbor szokások daczára, valódi vallásosság ritka dolog; mennek a merre vezetik; s ha a nép általánvéve jó és szelid, rablásra, gyilkosságra s paráznaságra nem igen hajlandó, ez inkább a lomhaságnak s egykedvüségnek, semmint kiváló istenfélelmének következménye.

Közel Palmarhoz a kávéültetmények között fekvő Cagua helységében Don Frederico s néhány ismerőse *Haramocho*-t vagyis dalidót rendeztek kedvemért. A társaság a falusi nép felső osztályaiból állott, a nők valamennyien, a férfiak is nagyobb-

részt kevert-vérüek voltak. A kis paraszthaz kis szobájában néhány faggyu-gyertya világított túlságos szerénységgel; a sarokban volt a zenekar, azaz rosz hárfa, melyet egy szerecseny éneklésével, vagyis inkább recitáló ordításával kisért, mig egy másik a *maraccát* zörgette hozzá. A maracca *totuma* vagy lopótök féle növény*) (mintegy 6 fontos ágyúgolyó nagyságú), melyben kukoricza-szemek vannak; e zörgő tekéhez fogantyuk alkalmazvák s ezen a maga nemében egyetlen hangszert különös ügyességgel tudják különféle rythmus szerint zörgetni. A hárfát s maraccát mindig kisérő dalok, melyeket egyhanguan elordítnak vagy elrecitálnak, nem birnak sem zenei sem költői érdekességgel; tárgyuk többnyire a szerelem s nem ritkán sikamlósak. Mutatványul szolgáljon e kettő :

Ah campana, ah dolor
Acude me a llorar,
Su marido se la lleva
No se la puedo quitar stb.

vagy :

San Juan y la Magdalena
Fueron a coger café,
Encontraron la mata seca,
*Y se pusieron a . . . . comer**)

Szokás, hogy, ha uri ember lép be, nevére verset rögtönöznek s addig orditják, mig pénzt nem kapnak. A táncz különféle, van egy igen lassu keringőféle, ismét egy más, mely csárdásunkhoz hasonlít, csakhogy sokkal lassubb, ezt négy pár járja, a vers végével a négy tánczos félreáll, s a négy leány uj tánczost választ magának oly módon, hogy zsebkendőjét, ha van, a kiszemeltre dobja; a vers végével ismét a négy tánczosné áll félre, s a választás a négy tánczoson van s igy tovább. A ragyogó szemü barna szépek egyike engem is szerencséltetett választásával; barátim azt hitték, hogy idegen létemre csufúl járok az ismeretlen tánczban, de be lévén avatva a csárdás titkaiba, mindnyájunk bámulatára, úgy a hogy, kivergődtem a hinárból. Minden táncz végével a nők sorba ülnek keskeny padokra a fal mellett s egész este szót sem szólanak, a férfiak csoportokban beszélgetve vagy szivarozva legkevésbbé sem törődnek velök. Mi egészen más ez, mint a mi vig, pezsgő életü dalidóink!

*) A totuma-fa *(crescentia cujete)* alacsony, bodzafához hasonlit s igen apró levelü; gyümölcse pedig, a *totuma,* olyan mint a lopótök, hosszukás, de van gömbölyü is, nagysága igen különböző, némelyike mint egy alma, másika csaknem akós-hordónyi nagyságu. Venezuelában ez egyike a legelterjedtebb és legszükségesebb növényeknek, mert a totumából készül mindenféle edény, a hosszukásokat palaczkul használják, a gömbölyüeket pedig ketté vágva s húsos belüktől megtisztítva tálakul, teknyőkül, mosdótálakul, meritő-kanalakul stb. Azért alig van ház vagy kunyhó, melynek udvarán nem diszlenék a totuma-fa. Szerencsés ország, hol még az edény is fán terem!

*) Oh harang, oh fájdalom, jer segits siratni, az ő férje elviszi, s én el nem hagyhatom stb.

Szent János és Magdolna kávét mentek szedni, szárazon találták a bokrot, neki fogtak hát . . . enni.

VII.

SAN JUAN DE LOS MORROS.

Palmarról tett több rendbeli kirándulásaim egyike a hires „*San Juan de los Morros*“-i sziklaknak volt szánva, melyeknek szépsége s nagyszerüségéről Volmer ur elragadtatással beszélt.

San Juan de los Morros helysége nem messze fekszik Villa de Curától, hol a mérhetlen llanosok kezdődnek. Fényképészi készülékeimet két szamárra rakva előre küldtem, magam később lovagoltam utánok. Az út Villa de Curába Caguán át mintha folyvást nagy gonddal rendezett parkon vinne keresztül : majd sötét lombu, árnyékos kávéültetményeken haladunk, majd tágas, zöld réteken, hol egyes pálmacsoportozatok, apró levelü mimosaberkek, itt-ott óriási zamangok vagy ceibák örvendeztetik szemünket, majd meg sürü erdös hegyoldalakon s valamerre csak fordulunk, illatozó bokrok, virágzó csemeték varázs-illatát éldeljük. Az ösfák között fürge majmok vigan ugrándoznak, vagy nagy ügyességgel megkapva a kuszályt, mely a sudar pálmát terebélyes kenyérfához köti, negéde-

sen hintálóznak. Kajdácsok kiabálnak, mig némely rigófajok fütyölésükkel, mások ismét élénk szinü tollazatukkal gyönyörködtetik az utazót.

Villa de Curáig helységet nem, csupán néhány *pulperiát* vagy csárdát értem. Ezek többnyire szabad téren állnak, födelük elörenyúlik s faoszlopokon nyugszik; a csárda előtt egy-két nagy fa *(zamang* vagy *ceiba)*, tószomszédjában pedig nagy akol a marha számára, melyet nagy mennyiségben 2—300 darabnyi falkákban hajtanak a llanosokból. Jellemzik még e csárdákat a pitvaraikban nagy halmokba rakott szamárterhelök és szalmavánkosok börszijakkal. Estenkint, főleg vasárnap megzendülnek a *biguela* (kis gitár), a *maracca* s kiséretükben az egyhangu dalok.

Villa de Cura nagyobb helység s a llanosi kereskedésre nézve némi jelentőséggel bir. Szép, zöld hegyektől félkörben övezett tágas, kies völgyben fekszik s mögötte két, 3—400 lábnyi magas domb emelkedik, melyek egyes, óriási bazalt-sziklák halmazai. Valami csodás, festői e domboknak képe, miután az egyes sziklák közt agavék, aloék, s különböző faju pozsgárok díszlenek, melyeknek néhánya 2—2½ öl magas. A dombok egyikére fölmásztam és szép kilátásom volt a Villa Curai kerekded völgyre, valamint a távolban a valenciai tóra, melyhez keskeny völgy vezet. Kétségtelen, hogy hajdan a Villa Curai térség is tó volt. A helységben egy ismerősömnél háltam meg, kivel Palmaron Volmer urnál találkoztam volt.

Másnap korán reggel tovább indúltam. Az ut már kevésbbé volt jó mint eddig, de szintoly érdekes. Délfelé értem San Juan helységébe, melynek sziklái már messziről láthatók mint óriás falak. Vidéke nagyszerü ugyan, de várakozásomat ki nem elégítette egészen; rendesen igy vagyunk vele, ha már jó előre sokat hallunk valaminek szép nagyszerü voltáról s aztán tulságosan megeresztjük képzeletünk fékét. A morros-i két szikla fekete, tömör mészkő s két alacsony, széles zöld domb tetejéből nyulakodik mintegy 8—900 lábnyira*) San Juan helysége fölé, az egyik óriás czukorsüveg- a másik meredek, függélyes fal módjára. Ha valamely közel álló tárgy, ház, fa stb. eltakarja az alapul szolgáló zöld dombot, a sziklák nagyobbszerüek s magasabbaknak látszanak, mintha egészen tövestől látjuk, mely esetben a széles, zöld alap csökkenti a hatást. Mindamellett a táj gyönyörü s igen is megérdemli a fényképezés fáradságát (lásd V-dik ábránkat).

A *Morros*-ok tövében langymeleg (31°) kénkönenyes viz bugyog s kis tócsát képez. Az állatok általánvéve, kivált pedig a marha szenvedélyesen szereti e vizet; gyógyhatása ugyan gyenge, de mégis használják iszap-fürdöül. Ottlétemkor néhány, Caracasban megtelepedett franczia kereskedö s ezek családja használta a San Juani fürdöt.

Két barlang is van a Morros szikláiban: egyik a szélesebb, a fal-alaku sziklában s alantabb, másik a csúcsos sziklában igen magasan; az odavalók leirása szerint az első csepegőkőből áll és tágas, az utóbbi hegyi jegöczből s inkább csak üreg. Kellőleg kipuhatolva, tudományosan leirva egyike sincs; szerfölött sajnáltam tehát, hogy az idö rövidsége meglátogatnom nem engedte. Mégis, hacsak nagyjából is, meg akartam vizsgálni a kisebbiket „a kristályüreg"-et, mert ilyesmit még nem láttam és szemtanuk tündériesnek irták le. Sok kérésbe, rábeszélésbe s buzdításba került, mig néhány helybeli urat rábirhattam, hogy más nap velem a barlangot meglátogassák.

Gyönyörü hajnalra virradtunk május 12-dikén. A sziklák tövénél egyuttal tájképet is akartam készítni s a készülékeimet viendö szamár reggeli öt órára volt már rendelve, de a pontosság az utolsó, a lomhaság pedig főtulajdona levén a kreolnak, az csak 8 órakor jelent meg hajtójával. Ugyancsak ekkor gyült össze a társaság is, melynek hatkor már úton kellett volna lenni. Szerencsétlenségemre borúlni kezdett, s az egész társaság tanácskozáshoz, vitatkozáshoz fogott, hogy hát csakugyan útnak eredjünk-e vagy sem; mert az esötöl félnek, mintha czukorból volnának. Azt állitották, hogy esös időben fel nem juthatni a barlanghoz, miután az út meredek és síkos: egész szónoki tehetségemet és spanyol nyelvbeli összes tudományomat össze kellett szednem, mig valamikép rábirhattam, hogy útnak indúljunk, természetesen lóháton, mert gyalog járni ott oly hallatlan dolog, mint a pesti város-ligetben szamáron, s ha én a hegyeket másztam s gyalog sétáltam, megbámultak, mint mi az olyant, ki czigánykereket hányna.

A falun kivül egy folyócskán, a *Guaricón* kellett átgázolnunk; hidról természetesen szó sem volt, minek is? kocsi nincs, ki-ki lóháton jár, a ki pedig mégis gyalogol, az mezitláb van, derékig

*) Humboldt szerint 156 toise-nyira a falu s 350 toise-nyira a llanosok szine fölé.

gyürközve, minden nadrág vagy más efféle öltözet nélkül. Mig társaim elöre mentek vadászgatva, (vad galambot, *codornix,* a fogoly egyik faját, *perdrix*, s tengeri nyulat, *lapin, conejo),* én a szamár megrakásával idöztem; nemsokára utánok siettem egyenest a *Morros* tövéhez, hol fényrajzomat akartam bevégezni, mielött még a barlangot meglátogattuk volna. De alighogy a helyszinére érkeztem, nagy zápor kerekedett s egy közel eső kis kunyhóba kellett vonúlnom, hol egy mulattának, s szerecseny nejének vendégszeretetéhez folyamodtam. Társaimat sehol sem láttam; az ég mindig jobban s jobban elborúlt, az eső szakadt s a morrosokat sürü köd lepte be, úgy hogy fénykép készitéséröl szó sem lehetett többé. 11 óra felé megszünt kissé az eső, magamra rántottam tehát amerikai vízmentes *gutta-percha* gallér-köpenyemet, ugyancsak ilyen lábravalómat, s lóra ültem haza indúlandó, a szamarat hajtójával s terhével hátrahagyva, hogy várná be a barátságos szerecsenynél, mig az eső végkép megszünend.

Mire a *Guarico* folyóhoz értem, ez még egyszer akkorára dagadott, mint mikor átjöttem rajta s a megáradt folyam sebesen rohant. Sokat beszéltek az ottaniak, hogy nincs veszélyesebb, mint ilyen záporoktól hirtelen megáradt folyó, hogy minden évben számtalan szerencsétlenség történik, hogy többek közt mult évben itt-lakó barátomnak *señor Pulidonak,* ki ezen kirándúlásunk vezére volt, anyja s 20-éves öcscse fult be ugyancsak ily alkalommal a Guaricoba, hogy kiváltkép veszélyesek a fatörzsek, melyeket a rohanó ár nagy sebességgel ragad tova. A parthoz érve tehát kissé fontolóra vettem a dolgot, de nem látván fatörzseket, s a vizet sem nézvén oly fölöttébb nagynak s rohanónak, neki mentem a folyamnak. Lovam, mely csak nagy unszolásra s kemény velebánás után fogadta szavamat, hasig gázolt a vizben s minden jól ment, mignem a túlsó parthoz már közel, tán gödörbe lépve, egyszerre alásülyedt, úgy hogy csak feje látszott ki, magam pedig mellig merültem. A ló kapálózni kezdett, s én attól tartva, hogy eldöl, s magával ránt s befulaszt, tanácsosnak tartottam magára hagyni. Úszni kezdtem tehát, s már csak egy ugrásra a parttól veszélyen kivül voltam egy sziklán, midön a szél elkapta szép panama-kalapomat. Én látván, hogy a nagy köpeny s lábbeli daczára is megbirom az úszást a sebes vízben, neki bátorodtam, a kalap után kaptam, elcsúsztam, s egy pillanat alatt magával sodort az ár. Usztam erösen s eleinte szintén jól esett a fürdö s örültem a kalandnak, de midön úszómesterségem s legnagyobb erőfeszitésem daczára sem közelíthettem meg a partot, söt ellenkezöleg mindig mélyebb s mélyebbre sodortattam, komolynak kezdtem találni magam is a tréfát, annál inkább, mert erőm már-már lankadozott, s egy pár itczét megittam már Guarico vizéből. De lelkem jelenlétét nem vesztettem s ez megmentett. A partról két fiu nagy nyugodtan nézte küzdelmemet, nem kiálthattam, mert szájam megtelt volna vízzel, de intettem nekik segélyért. Többet bíztam azonban Isten végzésében és saját erömben, s ettöl vártam inkább szabadúlásomat. Mintegy 50 ölnyi távolságban megpillantottam egy fát a víz medrében, mely hosszu, széles ágait szinte a folyó közepéig terjesztette : e fába vetettem most reményemet, s minden erömet összeszedtem, hogy elérjem. Az első ág üvegvesszöként eltört, a második megmentett. Darabig az ágak közt ültem, hogy lélekzethez jussak, s onnan mint madár néztem a világot. Lovam, melyet a víz még erösebben elsodort volt, a másik partra vergödött s most egy ideig farkas-szemet néztünk egymással, mig az új erőre kapván, az alacsony parton odább állt. De nekem az ágakról s a bokrok közöl előbujnom s a sürüen benött, meredek parton fölmásznom nem volt oly csekély feladat, főkép ily kimerült állapotban s a nedves köpenynyel nyakamban. Végre sikerült ez is.

Midön a sürüből fölértem a magas partra, már az egész falu talpon volt; férfi, asszony, gyermek, ki lóháton, ki szamáron, ki gyalog, mind keresni jöttek, mely felebaráti szeretetük tanubizonyságát szivemből kell, hogy köszönjem. Éjszak-Amerikában a yankee-k közt alkalmasint nem keveredtem volna ily bajba, mert ott kész hidat találtam volna; de ha mégis veszedelembe jutok, bizonyára senki sem „ér rá“ segítni rajtam vagy fölkeresni. Ez egyik különbség Éjszak- s Dél-Amerika lakói között.

A faluban mindnyájan sokkal jobban meg voltak ijedve, mint magam; ujra többnél több baleesetet beszéltek el, s hány ember ful be évenkint a Guaricoba, miből azt következtették, hogy ma különös szerencséről szólhatok, hogy ujonnan születtem, s hogy csak „ráadásból élek.“ Mégis ha azt kérdi az ember, hogy e bajoknak elejét veendök, miért nem vernek hát hidat, mi oly könnyü volna

s kevés költségbe kerülne, azt felelik: „*Ypor que?*“ minek? hiszen a folyó csak télen (azaz : az esöszakban) s akkor is csak néhány órára szokott megáradni.“

Az eső megszünt, a víz lassan-lassan leapadt, este megjött a szamár eszközeimmel, s lovam is előkerült. Az egész eseménynek nem volt egyéb kellemetlen következése, minthogy órám fürdés közben megállt s azóta sehogysem akart szolgálni, mi pedig nagy baj, kivált azon vidéken, hol az óra fényüzési czikk. Sok jó módú, gazdag uri embert ismertem, kinek nem csak zsebében, de egész házában sem volt órája; vannak faluk, söt nagyobb helységek egyetlen óra nélkül, toronyóra pedig már épen nincs, azon egyszerü okból, minthogy a földrengések miatt torony sincs. Az időt csak úgy találomra határozzák meg, a szakácsné tálal, mikor eszébe jut, az arriero előáll, mikor kedve tartja, s a légyottoknál fél vagy egész óra nem jö számba.

Másnap ismét borús volt az idö és csak nagy bajjal készíthettem el San Juan helységének s a Morrosoknak két középszerü képét, melyeket fényképi gyüjteményem 11-dik s 12-dik lapjában volt szerencsém a nemzeti muzeumnak ajánlhatni. (Ezek egyike után — Klette Gusztáv urtól — készült hü rajza említett V-ik ábránkon látható.)

Bármint sajnáltam is, hogy ennyi fáradság daczára sem készíthettem tökéletes képeket s nem látogathattam meg az említettem barlangokat, az idö szüke miatt vissza kellett sietnem Palmarra. Készülékeim szállítására nagy bajjal szereztem két szamarat. Másnap a megszabott 6 óra helyett 8 órakor előállt az arriero s kinyilatkoztatta, hogy ö máskép gondolta meg magát, s csak holnap mehet. Egy nap ott nem a világ; mit tehettem, kénytelen voltam maradni, még egy napot idözni és csak harmadnap este érkeztem vissza nagy záporban Palmarra.

VIII.

A TOVARI TELEPITMÉNY.

Palmárról még egy más kirándulást is tettem, egy közel eső német telepítmény meglátogatását tüzvén ki czélomul.

A venezuelai kormány ugyanis 1843-ban megbízta a kitünö s tudományos Codazzi ezredest, hogy gyarmatot alakítson némethoni kivándorlókból. Codazzi a tengerpart s *Victoria* városa közé eső öserdös hegységeket választotta telepítménye helyéül, hogy ott a bérczeken a kivándorlók enyhébb s az európaihoz hasonlóbb légmérséket találjanak. A helyiség *Tovar Márton* (azelött *Tovar* gróf) nagy birtokába esett, ki a telepítményhez megkivántatott egész területet (öserdöt a bérczeken) hazafiúságból ingyen ajánlotta fel, miért is a telepítmény „*Colonia de Tovar*“ nevezetét kapta.

Legyen szabad e gyarmatot akkorbeli úti naplóm közlésével megismertetnem.

April 27-dikén La Victoria városába mentem éjszakára s másnap reggeli 6 órakor egyes-egyedül (mint mindenkor szoktam), jó öszvéren a továri telepítménynek tartottam.

Az út *Tiger* völgyén viszen végig, mely nevét Tiger úr *haciendájától* vette, de innentöl kezdve nagy meredek hegynek emelkedik. Ez kopár, a mennyiben erdeje nincs, csupán magas füvel van benöve, s csak itt-ott mutatkoznak egyes agavék, pozsgárok s kevés de széles levelü törpe bokrok, melyeknek ágai ritka vastagságuak, hanem törékenyek. Hogy öszvéremen könnyítsek, hegynek föl gyalog ballagtam. Déltájban már csak kis darab kellett a hegy gerinczeig s az erdöig, midön egy lepke után kapva megijesztettem öszvéremet; ez elszabadúlt, megfordúlt, s alig érzé szabadságát, vígan ugrándozva kezdett szökdösni le a hegyen. Én utána, kecske módra szikláról sziklára ugrálva, hogy útját állhassam, de ez nem volt könnyü dolog s már-már azt véltem, haza kergetözünk, midön sok baj s fáradság után egy szembejövö utas segélyével mégis csak sikerült a negédes állatot megfogni. Ezen öszvér-üzés két órámba került, s a meredek hegyen a nap déli hevében kimerülésig fárasztó mulatság volt.

Három órakor végre nagy éhesen-szomjasan fölértem a hegy gerinczére az erdőbe. Örömömre közel jó hideg forrásra akadtam, s a darab sajt meg kenyér, s kristálytiszta hideg víz, melynek élvezetét már hónapok óta nélkülöztem, új erőt öntöttek belém. Nagyobbszerű erdőben nem reggeliztem még életemben. Csak leirhatnám, mit alant a völgyben láttam! ezen erdőt hol kiváló vastag, hol kiváló sudar fáival, harasztnemeivel, 8—9 féle pálmáival, melyek majd a szomszédoktól elnyomva összetörpülnek, majd meg magasan a többiek fölé emelkednek erdőt alkotva az erdő fölött, s mindezt ezernyi kuszálylyal összevisszafonva, százféle illatos jázmin-bokrokkal diszítve. Az erdő énekesei csevegtek, fütyöltek, károgtak, mig szép tollaik a bájos virágokkal vetekedtek. Majmot vagy egyéb négylábu állatot vagy kigyót nem láttam. Mondják, hogy e hegyekben a *lapa, tapir* s az itt honos tigris *(jaguar)* nem ritkaság; de mérges kigyó nincs, s általánvéve a kigyóknak csak egy neme találkozik itt, a *cazadora* (vadásznő), mintegy ölnyi hosszu, zöld s ártatlan, söt házak körül hasznos állat, miután az egereket s patkányokat pusztítja. Európai növények közöl e vidéken vad fekete szedret és szamóczát találtam, az utóbbit annál nagyobb mennyiségben minél közelebb jutottam a gyarmathoz, ott helyben pedig oly bőven terem, hogy az erdőszélen, a domboldalon, úton-útfélen olykor négyszög-ölnyi területek is egészen pirosak.

Végre hatodfél órakor egy hosszú, széles keresztvölgybe értem; mentében kis folyó hömpölyög, melybe a völgy meredek oldalain szikláról sziklára szökelve s itt-ott festői zuhatagokat képezve apróbb patakok sietnek. E zuhatagok körül különösen bájoló a növényzet, s épen ez emeli a forró-öv vízeséseit az európaiak fölé. A folytonos nedvesség, az éven át egyenletesen eloszló melegség oly dúsgazdag növényzetet fejleszt, hogy ily forró-övbeli zuhatagnál valami bájosabbat a legélénkebb képzelet sem festhet.

A meredek völgyben egymástól mintegy negyed-órajárásnyira 20—30 házat találtam szétszórva, egyik fön a hegyen, másik alant a völgyben, minden látszólagos rend nélkül, úgy hogy e telepítmény voltaképen nem is mondható falunak. Az egyes házakat sürü erdő környezi, mely a hegységen mérföldekre terjed. A völgyben néhány kisebb épület közepett egy nagyobb ház emelkedik, ebben lakik Benicz Károly úr, a gyarmatnak a kormánytól kinevezett elöljárója — „Vorstand," mint nevezik. Továrban nem lévén korcsma, az említett háznak tartottam, s Benicz Károly úr vendégszeretetét vettem igénybe, kihez egyébiránt ajánlásom is volt. A szinte 12 órai lovaglás és gyaloglásra a szivesen nyujtott ebéd vagyis esteli, kivált már a régóta nélkülözött fekete rozskenyér s irósvaj valóban jól esett. Az öszvérkergetéstől a nagy melegben fölhevülvén, megfájdult fejem, s oly álmos és fáradt voltam, hogy már 8 órakor lepihentem, még pedig európai módra matraczos ágyban — szintén régóta nélkülözött kényelem! mert az ágyak Venezuelában is olyanok, mint Habanában. Az ágyruhát takaró s pokrócz egészítette ki, mi szükséges is volt, mert csakugyan fáztam; a lég e zordon hegyek s erdös völgyek között tetemesen hüvösebb, mint az alantabb fekvő, tágas araguai völgyben.

Kevéssel megérkeztem után beborult volt az ég, s esni, dörögni kezdett, éjjel pedig három-négy felől is oly hatalmas zivatar húzódott össze, hogy a gyarmatosok egész éjjel nem alhattak s azt állították, hogy mióta a gyarmat áll, nem emlékeznek ily szörnyü égi háborúra; én mély álmomban mitsem tudtam felöle. Ez volt a hosszú száraz időszak folytában ez idén az első eső s mennydörgés; általában a forró-öv alatt az esőszak rendesen hatalmas mennydörgéssel, zivatarokkal köszön be.

Codazzi a kivándorlókat Baden herczegségből hozta, mindössze hetven családot; de sok viszontagságokkal kellett küzdeniök szegényeknek. Már a hosszas tengeri úton is sok elveszett részint himlöben, részint egyéb betegségekben, a hely színére pedig épen az esőszak beálltával (május havában) érkezvén, ismét újabb nyavalyák, kivált mérges lázak s más viszontagságok apasztották számukat. Sokan czélszerüebbnek vélték Caracasban vagy az araguai völgyben megtelepedni, mások visszatértek Európába, úgy, hogy a kivándorlott 70 családból alig maradt meg vagy húsz. Jelenleg 50 család lakja a gyarmatot, miután részint Caracasból s az araguai völgyből többen visszatértek, részint pedig Szász-Mecklenburg s más német tartományokból újabb kivándorlók érkeztek.

A német nyelv, életmód, szokások, épitészet, egy szóval a német egész jelleg e gyarmatban még egész épségében megvan, s valóban Németország közepett vélnök magunkat, ha a környező dúsgaz-

dag növényzet, a forró-övi öserdőség rögtön ki nem ábrándítana. A tovari gyarmat e tekintetben ritka kivételt képez, mert a német nemzetnek különben nem igen tulajdona az, hogy erösen ragaszkodjék nemzetiségéhez, ellenkezőleg nagyon könnyen beolvad akármely más nemzetbe, amint azt vándorlásaim közben is sok helyt tapasztaltam. Egyébiránt a tovari telepítmény alig néhány éve, hogy fennáll, azonkivül gyéren érintkezik a spanyol néppel, s az öserdők mintegy védfalúl szolgálnak nemzetiségének.

A gyarmat környezete, mint már említettem, vad; mindenfelé sürü öserdőkkel, többnyire felhökbe borúlt hegyormokkal találkozik tekintetünk. De égalja fölséges s majd mindig egyenlő; az év közép hőfoka 19° C. Nekem s általában kik alulról, a meleg földről *(de la tierra caliente)* jönek, hidegnek látszik, mindamellett oly enyhe, hogy fütés, kályha vagy kandalló nélkül ellehetni, s hogy a forró-övi gyümölcsök s növények közöl is több megterem, így az ananász meg az apró s igen zamatos cambures. De a narancsfa fázik, azaz: megterem ugyan a fája, virágzik is, de gyümölcse meg nem érik, valamint a szőlő s baraczk sem. Az európai alma sem díszlik, csupán egy idevaló fajtája; ellenben van egy kitünő gyümölcse a vidéknek, melyet sem Európában sem másutt a forró-öv alatt nem ismernek : a *parcha*. E növény nálunk is található üvegházakban, még pedig *passio*-virág nevezete alatt; futó növény, törzsöke néha czombnyi vastagságu, sürü galyait tíz söt több ölnyire is eresztve a szomszéd fákra kapaszkodik vagy falakat s lugasokat ékít. Az egész éven át virágzik s virága szép nagy, kékszínü s fölséges illatú; gyümölcse öszi baraczk-nagyságú, melynek kérge érett korában narancsszínü s hasonlít a lopótökéhez. A gyümölcs teli van apró fekete maggal (mint az alma magva), melyek mindegyikét zöldes, leves kocsonya (Gallerte) borítja, ezt az ember kiszívja s magvastúl nyeli el; íze majd a legfinomabb szamócáéhoz majd az érett öszi baraczkéhoz hasonlít; ha a gyümölcs néhány napig állott, a kocsonya meghigúl, megsavanyodik s pöszméte ízü lesz. A parchatermesztés a gyarmatosok egyik jövedelmi forrása, mert e gyümölcsöt Caracasban nagyra tartják s olykor reáljával fizetik darabját.

A telepítmény megalakúlása első éveiben Benicz Károly úr szerkesztése alatt évi közlöny jelent meg német nyelven, de ezen vállalat legyőzhetetlen akadályokba ütközvén, már évek óta nyugszik. Tisztelt olvasóimnak tán nem lesz kelletlen, ha e folyóirat egyetlen fönmaradt példányából egyetmást kivonatos fordításban közlök.

Kimutató táblája

a légtüneti észleléseknek 1844.

Hónapok	Szelek	Eső, milliméterekben	Nedvességi fokok			Hőfokok Reaum. sz.		
			reggel	délben	este	reggel	délben	este
Január	Éjsz. Kel.	5	66	62	75	12·75	22·00	13·50
Február	K.	85	68	67	78	13·50	21·50	13·75
Martius	K.	95	73	70	74	14·50	20·25	14·00
Aprilis	K.	320	86	88	87	14·25	19·50	15·00
Május	K.	280	84	83	86	14·50	20·00	14·75
Junius	K.	17[illegible]	82	80	84	14·75	22·00	15·00
Julius	K.	70	75	71	76	14·50	22·75	15·50
Augustus	K.	235	82	86	87	14·75	21·00	15·25
Septemb.	K.	95	73	70	79	14·25	22·25	16·00
October	K.	185	72	74	83	13·75	21·50	15·25
Novemb.	É. Kel.	182	78	66	81	13·25	20·00	15·75
Decemb.	É. Nyug.	166	71	65	81	13·25	21·25	14·50

E táblázatból kiviláglik, hogy az uralkodó szél a keleti; az eső mennyisége éven át 1888 millimeter, vagyis 6' 8" 2'"; a nedvesség középfoka Saussure nedvmérője szerint 76°, mi mellett megjegyzendő, hogy ezen nedvmérő éven át 0 fokra sülyedt s 93 fokra is emelkedett; a hőmérő középállása árnyékban 12.°22 R. (17.°78 C.); a melegség legnagyja árnyékban 19.°56 R. (24. 44 C.), a napon 29.°33 R. (36.°67 C.) legalsó foka pedig 8° R. (10.° C.)*)

Baden nagyherczegségben (a kivándorlottak hazájában) Heunisch statistikája szerint 1836-ban a közép-hőfok 8.°29 R. a melegség legnagyja + 29.°27 R. a hidegség legnagyja pedig (a meleg legalsó foka) — 21.°40 R. volt. Tovarban tehát magasabb a közép hőmérsék mint Németországban, hideg pedig, azaz fagy épen nincs, mindamellett a bor, dohány stb. meg nem terem, de igen is a pálmák, fikusfák, s a forróövi növények egész serege, melyek Németországban csak üvegházakban találhatók. Hogy bizonyos növény, mint p. o. az említettük dohány vagy szőlő megteremjen, az nem annyira az év középmelegétől, mint inkább a melegnek az egyes hónapokban eloszlódásától függ. Másrészt vannak oly növények is, melyek tenyészése nem annyira a magas hőfokot, mint inkább a melegnek az egész évenáti egyarántos eloszlódását igényli.

*) Ezen adatok már elavúltak, a mennyiben sok erdőség kipusztíttatván a közép hőmérsék legalább egy fokkal emelkedett, az eső mennyisége pedig csökkent.

A gyarmatosok nagyobbrészt földmüvelök. Új hazájokba érkezve csak rengeteg erdöséget találtak s minden talpalatnyi földért kemény tusára kellett szállni a dúsgazdag növényzet ellen; óriási fákat kellett kivágni, bozótot és gazt pusztítani, férgeket és gyomot irtani, s megküzdeni a szokatlan időjárás viszontagságaival tapasztalás és vezérlö-tanács nélkül. Az erdöirtást csak october, november meg december hava első felében végezték; martius elején a levágott s irtogatott erdöt a földben megmaradt törzsekkel, gyökerekkel, gazzal s apró fával leégetik. Szükséges, hogy e levágott fa és gaz minél apróbb s a kiirtott területen minél egyarántabban elosztva legyen, hogy ily módon a hamu lehetöleg egyenletesen lepje a földet. Úgy látszik, e vidéken az ösföld megkivánja a kiégetést, és pedig nem csak fölületesen a fa és gaz kipusztítására, hanem úgy, hogy a tüz a föld szinéig érvén, a sok ártalmas férgek s bogarak tojásait s lárváit megemészsze, s a hamu trágyázó részei annál könnyebben vegyülhessenek a termöfölddel. Az ily kiégetés hiányában a föld túlságosan eltelik gazzal s pusztító férgekkel, s a termények elsorvadnak vagy csak keveset teremnek. A ki nem égetett föld csupán burgonyát és zabot terem, ezt sem gazdagon; azért kár is oly földet bevetni, melyen elöbb tüzzel ki nem irtották a gazt s kártékony állatokat.

A kiirtott erdöség földjét 1—2 láb vastag rétegben levelek, galyak s gyümölcsök korhadéka takarja; ezen réteg, ha teljesen kiszáradt, láng nélkül ég, parázslik mint a tapló vagy tözeg, de elpusztít minden ártalmas bogarat, ezek tojásait s lárváit, melyek épen ezen rétegben találkoznak legnagyobb mennyiségben. E réteg alatt terül 1—3 lábnyi vastagságban a gazdag, fekete termöföld (humus) s ezt követi az ösföld, melyet még sem emberi kezek sem növény-gyökerek nem érintettek, át nem alakítottak. Az ösföld kovát tartalmaz, s dr. Milano vegybontása szerint 100 részben foglal

Mészköves alkatrészeket		5
Agyagos	„	7
Kovás	„	82
Csillámos	„	2
Elveszett részek		4
		100

Magábanvéve a föld terméketlen, innen van hegyeik közt az ültetményekben annyi kiszáradt kávébokor; ha ez ugyanis fögyökerét ezen ösföldrétegbe ereszti, ott nem talál éltetö anyagot s kiszárad. A kávébokor egyébiránt fögyökerét csak harmadfél lábra ereszti s csupán a völgyekben 3 lábra.

A kellöleg elökészített földbe az esözések után april végével vagy május elején ültethetni vagy vethetni árpát, zabot, rozst, burgonyát, babot, borsót, lent, kendert, répát s mindenféle kerti növényt; búzát májustól octoberig bármikor; octoberben pedig kerti borsót, árpát s burgonyát is sikerrel ültethetni.

Az árpa mindig jól fizet, akár sok az eső akár kevés, s nincs alávetve azon betegségeknek, melyek a búzát gyakran megrontják. Ezek közt föhelyet foglal a rozsda egyik neme. A zabot esztendön át három-négy ízben arathatni, s majdnem két évig kitart, rá azután babot, burgonyát vagy más kapanövényt ültetnek.

Bebizonyúlt, hogy kerti növényeket, répát, borsót, burgonyát a gyarmatban egész éven át termeszthetni, s egy év folytában egyazon földön burgonyát, babot, borsót s árpát kétszer arathatni vagy szedhetni.

A tengeri termesztése, úgy látszik, az alantas höfok folytán nem czélszerü, de valószinüleg néhány év múlva már ezen növényt is sikerrel fogják tenyészthetni, miután az erdöirtás következtében a hömérsék már eddig is egy fokkal emelkedett, s alkalmasint idövel még fölebb fog szállni.

A burgonya, megéréséhez kiván			3—4	hónapot,
a búza	„	„	4	„
az árpa	„	„	4	„
a zab	„	„	4	„
a rozs	„	„	6	„

A rozs gazdagabb mint Európában (azaz a kivándorlottak hazájában); a többi növény is jól fizet az egyetlen búza kivételével, melyet az említett rozsda-féle betegség igen megrongál.

Ennyit tartottam érdekesnek a fennebb nevezett folyóiratból közölni.

A mezögazdaságon kivül a gyarmatosok iparágakkal is foglalkoznak, vannak köztük ácsok, bodnárok, vargák stb. Benicz urnak van fürészmalma; volt örlö-malma is, de az abba maradt, senki sem akar foglalkozni vele. Szemlátomást kreol szellem szállja meg a német gyarmatosokat; a mi nem elkerülhetetlen szükséges, vagy nem

szerfölötti hasznot hajtó, abba marad, bármi kívánatos volna is különben megléte. Így vannak p. o. a majorságokkal; tejet, vajat ugyan kapni, de ezen czikkekkel nagyban üzhetnének kereskedést Victoria s egyéb városokkal; sajtot is alig készítnek, ámbár a gazdag legelők fölséges tejet adnak, a zsíros sajt ugyanis nem levén a forró égalj alá való, csupán száraz, sovány sajtot, s ezt is csak kis mennyiségben készítenek.

Szemközt Benicz úrral lakik dr. Móricz úr, füvész; minthogy „nemo profeta in patria sua," kivándorolt s Tovaron letelepülvén tisztán természettudományi búvárkodásoknak él. Mintegy 60 éves lehet, hosszú ősz hajjal, fején valami idevaló vadállat bőréből készült prémes sapka, többi ruhája szintén vadállatok bőrével prémezett sajátságos reggeli öltözék; midőn az ajtót benyitva ilyképen megpillantottam, azt véltem Robinson Cruzoe áll előttem egész valóságában. Az öreg úr egyes-egyedül lakik házikójában, melyet csínos, tágas kertje környez; itt gondosan ápolt sok európai s ausztráliai virágot, különösen szép *fuxiákat* találtam, ez utóbbiak egész fákká nőnek, de vadon Móricz úr állítása szerint csak a meridai hegyek közt. Az ízletesen rendezett, csoportosított pálmák, fukoideák, aristolochiák, kosborfélék, bananék, kávé- s narancsbokrok közt folyondárokkal összelánczolt amerikai s európai virágok díszlenek. Itt láttam csak, mit lehetne ezen áldott égalj alatt kertészet útján előteremteni, ha megvolna az akarat s egy kis fáradságot és csekély költséget nem kimélnének. De fájdalom, a kreolok annyira megelégedettek a jó ég gyönyörü termesztésével, hogy legkevésbbé sem kívánják azt elősegélni s a gazdag ajándék rendezésére legkisebb gondot sem fordítanak.

Valamint Éjszak-Amerikában, úgy Venezuelában sem láttam kertet, még Palmaron sem, pedig német ember a gazdája. Ha mondtam Volmer úrnak, mi szép volna kis kert háza körül, mily könnyü móddal s kevés költséggel lehetne Palmart paradicsommá varázsolni; ha kérdeztem, miért nincs ananász-földje, narancsosa s egyéb gyümölcsös kertje : „Minek?" volt a felelet, „a kávé s czukornád jobban fizet, a gyümölcsöt pedig lelopnák." Egyébiránt a narancsról azt állította, hogy az csak rosz földben terem, s a palmari kövér földben nem díszlik. A gyümölcstenyésztésre már csak azért is kevés gondot fordít, mert a kreolok általában nem barátjai a gyümölcsnek, melyet minden betegségek okozójául tekintenek. A narancsról említettem közmondást itt is tartják, s estére itt is minden gyümölcsöt tiltanak az egyetlen parchát kivéve.

A tovari gyarmatban még egy nevezetesség van, egy óriás czédrusfa az őserdőben. A fa oly közel van, hogy a zöld lombtengerből kiemelkedő vastag, fehér törzsét Benicz úr házából is láthatni, mégis egy órai útba került az óriáshoz juthatnunk. Út csak az erdő széléig van, innen aztán magam akartam „torony iránt" a fának tartani, de csakhamar elvesztettem az irányt, s kénytelen voltam visszatérni vezetőért. Be nagyszerü ily őserdő! Akadtam ledőlt, rothadásnak indúlt törzsekre, melyek oly vastagok voltak mint én magam, mig mások halomra dőlve, mohával, haraszttal, kosborfélékkel, élősdiekkel, bokrok-, galyak- s repkényekkel összevissza fonva, zöld domb gyanánt állották útunkat. Itt a bokrok sürüjén lehetetlenné vált az előrenyomúlás, ott letöredezett ágak s kuszályok hálózata zöld falat emelt, mig fölöttünk a sötétzöld lomb ezernyi alakú, tömött mennyezetet képezett, melyen napsugár nem tört még át soha. Mintha sötét barlangban vándoroltam volna, melynek falait nem kopár szikla vagy tiszta kristály, hanem a legszebb, legélénkebb, zöld lombozat képezte. Bizonyos nemével az áhítatnak törtem a sürüségen át utamat, mert ily magasztos istenházába még nem léptem volt soha! Majdnem egy órahosszat törtük igy fáradságosan baltával s dágámmal az útat, midőn szinte véletlenül a nagy czédrusra bukkantunk. Ily sürüben lehetetlen megtartani az irányt, s vezetőm is csak úgy találomra haladott.

A nagy czédrusnak csak törzse látható, koronáját meg nem különböztethetni, mert a szomszéd fák ágaival s a folyondárok ezreivel fonódik össze. Törzse, melynél nagyobbat még nem láttam, rézsut s mint egy szikladarab emelkedik a földből, melyhez szinte ölnyi átmérőjü gyökerek csatolják. Ezek közöl több a föld színe fölött fut s a törzs egy részét képezi. Vezetőm segélyével megmértem a törzs kerületét; mértékemet a kötelek és zsinórok gyanánt lecsüngő számtalan kuszályokból készítettem. Nagy bajjal a törzsre mászva, mértékemet a föld színétől mintegy másfél ölnyire illesztettem oda, hol a törzs kezdődik a gyökerek fölött (mint ezt helyben készített, fametszetben mellékelt kézrajzom mutatja). Ezen eredeti mértékem megvan még; hossza, tehát a törzs kerülete $22^1/_2$ *vara,*

Óriás czédrus a tovari őserdőben.

vagyis kb. 56 bécsi láb. Visszafelé eltévedtünk s legalább egy órával tovább botorkáztunk mint odamenet. Akadtunk itt is még néhány csoda nagyságú ősfára, és számtalan előttem ismeretlen növényre, egyebek közt több harasztnemre, melyek férfi-derék vastagságú fákat képeztek. Gyümölcsfát egyet sem találtam, valaminthogy ezek itt általában gyérek, s az édes gyümölcs a forró-övi erdőkben nem kinálkozik minden lépten-nyomon, mint azt Európában sokan hiszik. A nemesebb gyümölcs ott is csak művelés után terem, a vadnarancs például keserűs és élvezhetlen.

A tovari telepítménynek van-e jövője, vagy tanácsos-e a németországiaknak ide kivándorolni, e kérdés taglalásába ereszkedni nem merek. Ha a letelepedők egy terv szerint s egy czélra munkálnak, ha a veszélyeket s viszontagságokat közerővel elhárítni iparkodnak, ha lesz bennök kitartás, vállalkozó szellem s fáradhatatlan munkásság : akkor, úgy hiszem, lesz megmaradása e telepitménynek, mert a föld, bár partos és nehezen munkálható, jó és gazdagon termő. A gyarmatosok Caracast s az ország főbb városait elláthatják gabonával s oly termékekkel, melyeket eddig Európából vagy az éjszaki államokból szállítnak be; mások pedig mesterséget üzhetnének, s ezzel nagy hasznára válnának mind maguknak mind az országnak, mely az ügyes mesteremberekneк, kivált pedig a szorgos és pontos munkásoknak, nagy hijával van. Az egészségi állapot pedig nem rosz, mert Tovar égalja nem oly forró, hogy ahoz az európai rövid időn hozzá ne szokhatnék, csak életmódját az ottani viszonyokhoz alkalmazza.

IX.

ÓRIÁSI ZAMANG. A VALENCIAI TÓ.

Caracasból indúltomkor ugy volt megállapítva tervem, hogy az araguai völgyön végig a valenciai tó mentén *Porto-Cabello*-ba, Venezuela második fökikötőjébe megyek, onnan pedig útamat *Villa de Curának*, a llanosokon keresztül *Calabozon* át *Apure* folyójáig folytatom, ezen aztán az *Orinoccora* jutva Angostura városában végzem venezuelai vándorlásomat s *Trinidad* szigetére kelek át; tehát jóformán azon utat követtem volna, melyen szinte félszázaddal ezelött Humboldt és Bonpland gyüjtéseikkel s megfigyeléseikkel a tudományt annyira gazdagították. De a vendégszeretet melylyel Palmaron találkoztam, fényrajzi kisérleteim s fönebb leirt kirándúlásaim kelletinél tovább tartóztattak a szép araguai völgyben, elannyira, hogy idö szüke miatt porto cabelloi utamról le kellett mondanom, s a llanosokon keresztül rövidebb útat választanom, hogy junius 13-dikára Angosturában lehessek, honnan caracasi kereskedök s hozzáértök állítása szerint minden hó 13-dikán indúl a gözös az Orinoccon végig Trinidad szigetére.

De nehogy Rómában legyek s a pápát még se lássam, elhatároztam, hogy a porto cabellói uton csak néhány mérföldnyire eső *Maracay* helységéhez utazom a valenciai tó partjára.

Maracay hires részint arról, hogy az araguai völgy legrendesebb, legvirulóbb helysége, részint, hogy a mögötte fekvö kalvária hegyéről gyönyörü a kilátás. Fényrajzi szereim szállításával ismét meggyült a bajom : a szamarak, mint rendesen, késön érkeztek s alig indúltunk útnak, oly silányoknak mutatkoztak, hogy gépem egy részét magamnak kellett nyergemre vennem s a tunya állatokat folyvást lepkefogóm nyelével biztatnom. Az út gyönyörü s többnyire kies kávéültetményeken vagy virágos réteken, illatos bokrok s lombos hegyoldalak mellett viszen *Mango, Magnolia* s terebélyes kenyérfák *(Artocarpus integri-folia)* árnyéka alatt.

Turmeon túl az útfélen egy csárda elötti tágas szabad téren ismét a növényország egyik óriásához, a hires és tán évezredek óta zöldelö „*Zamang del Guayre*"-hoz jutottam. *Zamang* indus szó s a *mimosák* családját jelenti, *el Guayre* pedig azon hely neve, melyen az óriás fa áll. A zamangok általában terebélyes fák, és szép, gömbölyded koronájuk által tünnek ki; ágazatuk csürt-csavart mint a cserfáé, levélzetük pedig igen finom, kettösen összetett *). Az óriás zamang kitünöen terebélyes és koronája, melynek kerülete 576 láb, gyönyörü gömbölyded. Törzse aránylag csekély vastagságu (átmérője 9 láb) s ez még emeli a fa szépségét, valamint az is, hogy terebélyes ágai, finom zöld levelei közt *tillandzsiák, lorantheák, pittaya* fajok s egyéb élösdiek fészkelik be magukat eleven virágaikkal s különböző lombjaikkal, melyek majd leereszkedve, majd egymással összefonódva kertet képeznek a tisztességes ös óriás tetején. A fa egész Venezuelában nagy hirben s nagy tiszteletben áll; gonddal ápolják s a köznép kegyelettel viseltetik iránta. Úgy látszik már az elsö hódító spanyolok, kik itt megtelepedtek, oly nagyságban találták a fát, a milyen az jelenleg; legalább mióta szemmel tartják, nem változott sem magasságára, sem vastagságára nézve.

E hirneves fának fényrajza eléggé sikerült, s ezt fényképi gyüjteményem 15-dik lapjában volt szerencsém a nemzeti muzeumnak ajánlhatni. (Mellékelt fametszvényünk ezen lap kisebbített másolatja.)

Midön 1858. nov. 1-jén azon ritka szerencsében részesültem, hogy említett gyüjteményem másolatát az ez idö óta — fájdalom — már sirba szállt Humboldt Sándornak hódolatom jeléül személyesen átnyújthattam : a dicsöült aggastyán nagy örömömre elsö pillanatra megismerte a nagy zamangot, melyet fiatal korában szinte félszázadnak elötte látott s leirt volt**); oly élénk volt a

*) Fametszvényünk 76-ik lapon a *mimoza pudicát*, a mimoza család képviselöjét ábrázolja.

**) Lásd : Voyage aux régions équinoxiales, Tome V. pag. 142.

Az óriási Zamang.

benyomás, melyet e szép növény az akkoriban még fiatal útas lelkére gyakorolt, oly bámulatos hű e nevezetes férfiu emlékezete, ki oly közel állott már sirjához, s oly csekély a változás, melyet 50 év az óriás fán ejthetett!

Maracayban első dolgom volt a hires kalvária hegyét meglátogatni. A kilátás onnan valóban gyönyörü, inkább kedves mint nagyszerü, de fényrajzi képnek nem alkalmas. A hegy alatt a rendesen épült Maracay terül el lombos gyümölcsfáival, virágzó narancs- és jazmin-bokraival, sudar pálmáival, a hegy mögött pedig elevenzöld czukornádföldek s a látszólag alacsony hegylánczokkal környezett valenciai tó hét kisebb-nagyobb szigetével.

A valenciai tó, melynek indus neve *Tacarigua* 10 tengeri mfd. hosszú; terjedelmesebb mint a neufchateli tó, de alakzata valamennyire a genfi tavat juttatja eszünkbe. Két partja szembeszökő ellentétet képez, a déli t. i. puszta és szinte lakatlan, magas kopár szikláktól környezett, zordon és egyhangú, mig éjszaki partja kies és be van hintve viruló czukor- és kákaó-ültetményekkel. Itt a zöld térséget átszegő s az egyes tanyákat összekötő útakat *caestrum, azedarák* s más folyvást virúló bokrok szegélyezik, az egyes lakokat facsoportok környezik s a nagy sárga virágu *ceibák (Bombax hibisci folius)* meg ezeknek galyai közé vegyülő sötét-vörös *erytrinák* a vidéknek különös arczulatot kölcsönöznek. A felhőtlen sötétkék égboltozat a növényzet eleven színezetét s vegyületét még jobban szembeszökteti. Itt-ott a bájos völgy közepette kopáron s csak egyes pozsgárokat táplálva megrepedezett iszonyu granitsziklák emelkednek, némelyiknek ormán egy-egy *ficus* vagy *clusia* kapaszkodik a szirthez s tekint mintegy uralkodólag le a környékre (lásd Humboldt Voyage etc. T. V.).

Bárha a valenciai tó nem is olyannyira bájoló s nagyszerü, milyennek képzeletem festette volt, caracasi barátim tán mégis igazán állították, hogy az araguai völgy tavát nem lehet összehasonlítani Svájcz vagy Skótország tavaival. Jól mondja ugyanis Humboldt, hogy „a vad vagy müvelt, kies vagy nagyszerü természet minden égalj alatt bizonyos meghatározott, különváló jellemmel bir; a hatás, melyet e vagy ama táj lelkünkre gyakorol, változataiban oly végetlen, mint az elmeművek hatása a kor szerint, mely azokat nemzette, vagy a nyelv minéműsége szerint, mely érdemük egy részét képezi. Összehasonlításról, igazán véve, csak ott lehet szó, hol az alakzat s annak terjedelme forog fenn. Igy p. o. összehasonlíthatjuk a Montblanc hólepte csúcsát s a Himalaya óriás gerinczét, vagy a Pyrenaeusok s a Kordillerák zuhatagjait, de ezen

összehasonlítások bármi hasznosak is tudományos tekintetben, aligha kellőleg ismertetik meg velünk a mérsékelt és forró-övbeli természetnek különkülön jellemét. Valamely tó partján, valamely rengeteg erdő közepette, vagy az örökös hó- és jégtakarta bérczek tövében nem csupán a dolgok tárgylagos nagysága költi fel ámúlatunkat; mert a mi szívünkhöz szól, a mi lelkünket oly mélyen meghatja, azt mértékeinkhez nem alkalmazhatjuk, sem kibeszélni nem tudjuk. Azért, midőn mélyen érezzük a természet szépségét, nem merjük azt más jellemű szép vidékkel összehasonlítani, nehogy gyengüljön az élvezet, mely ámúlásunkban áthatja lelkünket.“ (Humboldt. Voyages etc. T. V. p. 161.)

B.

A LLANOSOK.

X.

A LLANOSOKRÓL ÁLTALÁBAN.

A termékeny s viruló araguai völgytől egész az Orinocco rengeteg erdőségeig s a *parimai* hegycsoportokig, a *meridai* s *új-granadai* Kordillerák-tól az Orinocco torkolatabeli nagy deltáig 17,000 mérföldnyi téren (20-at számítva az egyenlítő egy fokára) nyúlnak el a *llanosok;* (mondd : lyános-ok) zöld, néha ölnyi magas füvel hullámzó tenger, végtelen pusztaság, mely ezernyi szarvasmarhát, lovat, öszvért, özet és szarvast táplál. Csak gyéren akadni ott egyes helységekre s messze egymástól itt-ott elszigetelten álló *Hatos*-okra vagyis nyomorult tanyákra. E síkságokon a száraz időszakban a rémítő forróság, por s a víz hiánya, az esőszakban pedig kiáradt folyók, esővíz-képezte pocsolyák és tócsák, krokodilok (kajman), vizi-kigyók s tigrisek nehezítik az utazást.

Leghőbb ohajtásom volt e nagyszerü térséggel megismerkedhetnem, s mint már említettem, azon utat választottam, melyet félszázad előtt az utasok Nestora Humboldt követett Bonpland kiséretében, t. i. *Villa de Curától Calabozon* át *San Fernandóba* az *Apure* folyójához, melyen egy éjszakamerikai társulat kis (a missisipi-beliek módjára épült) gőzösöket járat *Angosturáig* az Orinocco partján; utóbbi városból aztán *Trinidad* szigetére akartam hajózni.

Ámde a forró-öv alatt ily félmüvelt országban nem egy könnyen hajthatjuk végre tervünket. Villa de Cura-ban, San Juan-ban s már Palmaron is több *llanerossal* (llanosi lakossal) találkoztam, kik mind egyhangúlag állították, hogy llanosi útam most az esőszakban kivihetlen vagy legalább is igen hosszadalmas és veszélyes. De bármi rémületes és borzasztó dolgokat is beszéltek a vizáradásokról, a sok kajman és tigrisről, a veszélyes lázakról s mindenféle nyavalyákról, meg nem tántorithattak abbeli szándokomban, hogy a végtelen llanosokat s a hatalmas Orinoccot rengetegei közepette meglátogassam. Annyiban mégis hajtottam llanosi barátim tanácsára, hogy úti tervemet megváltoztatva a llanosokat nem ott, hol Humboldt, hanem sokkal déliebben eső s kevésbbé vad határukon jártam meg, t. i. Villa de Curától *Chagvaramasnak* tartva *Cabrutára* az Orinocco partján. Ez utat azon reményben is választottam, hogy Cabrután majd megkapom a kis gőzöst, mely többször említett barátim állítása szerint ott minden szombaton megjelenik s melylyel aztán még jun. 13-ika előtt Angosturába érhettem. Mennyire megbízhatók Venezuelában az ily értesítések, arról elbeszélésem folytában bőven lesz alkalmam felvilágosíthatni szives olvasóimat.

A llanosok egyes részei különböző neveket viselnek, s a mint ily roppant területen várható, különböző alakzatúak is. Azonkivül arczulatuk más a száraz- s meg más az esős időszakban. Igy utazásom alatt folytatott naplómban e helyet találom: „Humboldt leirása után a llanosokról egészen más képem volt, vagyis igazabban mondva, ott, a hol Humboldt utazott még pedig martiusban, a

llanosoknak kell hogy más legyen a kép, mint itt, hol én, még pedig az esőszakban utaztam.“

Hogy a llanosok felső s alsó részének s általában az egész végetlen pusztaságnak minél teljesebb képét nyujthassam, mielőtt a hely szinén irt naplómat kivonatokban közleném, a nagyhirü útas páratlan becsü s már több izben érintettem munkájából: „Voyage aux regions équinoxiales du nouveau continent“ a llanosokat különösen jellemző egyes pontokat fogom idézni.

„Az éjszaki szél. $9^1/_2$ foka alatt *Mesa de paja* mellett értük el a llanosokat. A nap majdnem tetölt; a hol a föld növényzetétől megfosztott, kopár volt, 48°—50° C. mutatott. Legkisebb szellő sem lengedezett, mégis e látszó nyugalom közepette forgószelek támadtak, melyek port s finom homokot söpörtek maguk előtt. E homokkal telt szelek még növelték a tikkasztó hőséget. A sík köröttünk az égnek látszott emelkedni s a mérhetlen pusztaság hinárlepte tengerként terült el. A látkör némely helyt tisztán, élesen határolva, másutt hullámosan föl s le görbedezve mutatkozott. A sürü aszályban levelüktől s zöldelő koronájuktól megfosztott egyes pálmatörzsek tüntek elő, mint messze a láthatáron elvonuló hajóknak árboczai.“

. . . . . .

„Valami nagyszerü, megható, de egyszersmind bánatos rejlik ezen folytonosan egyféle térségek látványában. Minden mintha megmerevedett volna; alig hogy olykor-olykor egy felhöcske a már közelgő esőszakot jelentve, elsurran a sötét-kék egen s veti árnyékát a gyepségre. Nem tudom első tekintetre a végtelenbe terülő llanosoknak vagy pedig az Andesek égre nyúló bérczeinek látványa-e a meglepőbb.“

. . . . . .

„A mi Dél-Amerika pusztáit *(steppes et savannes)* leginkább jellemzi, az a dombnak s a föld bárminémü egyenetlenségének teljes hiánya. Azért is a spanyol *Conquistadorok* e pusztákat nem sivatagoknak *(desiertos*, désertes) sem rétségeknek *(savanes)* hanem „sikságoknak“ *(los llanos)* nevezték. Sok helyt 30 □ mfdnyire egy lábnyi emelkedettséget sem találunk.

A föld szinének e hasonló volta a tengerrel kivált ott hatja meg képzeletünket, a hol a térség teljes hiányában van a pálmáknak s bokroknak s a hol oly messze vagyunk az Orinocco mentén emelkedő hegysortól, hogy ezt nem láthatjuk, mint pl. a *Mesa de pavones* nevü téren. A föld szinének ezen egyenessége tökéletesebb Calabozó délkörében, mint a llanosok keletiebb részeiben *Cari*, *Villa del pan* és *Nueva Barcelona* közt; mindazáltal ezen egyenes sík szakadatlanúl tart az Orinocco torkolatától *Villa de Araure* és *Ospinos*-ig 180 mfdnyi hosszu egyenközü vonalon és *San Carlos*tól egészen a *Caquetai* savanákig 200 mfdnyi délkörön (tulajdonképen éjsz. éjsz.-nyugattól dél-délkeleti irányban).“

. . . . . .

„A llanosokon látszólagos egyenletességük daczára kétféle egyenetlenség mutatkozik, melyek az utas figyelmét el nem kerülhetik. Az egyike *bancos* nevet visel; ezek széles alapu, 4—5 láb magas emelkedések s néha 3—4 mfdnyi hosszúk; fölületük vizszintes és létezésüket csak széleiken veszszük észre. Az egyenetlenség másik nemét csak lejtmérések vagy a vizek folyása által veszszük észre s ezeket *mesa*-nak nevezik. A *mesák* nagyobb fensíkok, melyek alig érezhetőleg emelkednek néhány toise-nyi magasságra.“

. . . . . .

„A llanosoknak folytonos, változatlan egyformasága, az utazás fáradalmai a nagy höségben s porral terhelt levegöben, az elölünk látszólag minduntalan hátráló látkör szemlélése, az egyes pálmák törzsei, melyek alakra mind egyenlök, s melyekről azt hinnök, hogy el nem érjük soha, mert mindig mások meg mások tünnek föl szemünk előtt; mindezen körülmények okozzák, hogy a llanosok nagyobbaknak látszanak, mintsem azok valósággal.“

. . . . . .

„Kiszámoltam a llanosok területét s ezt Caquetatól az Apureig s e folyótól az Orinocco deltájáig 17,000 □ mfdnyinek (20 mfdet számitva az egyenlitő egy-egy fokára) találtam. Éjszaktól délnek nyúló része majdnem kétszer akkora mint az, mely kelettől nyugatnak az alsó Orinocco partjai s a caracasi tengerparti hegylánczok közt terjed el.“

. . . . . .

„A llanosok ott, hol egyenközüleg nyulnak el az egyenlitövel, négyszerte keskenyebbek mint Afrika nagy sivatagja. Ez oly övben, hol a szelek folytonosan kelettől nyugatnak fújnak, igen nevezetes, számbaveendő körülmény. Mert minél tágasabbak ezen irányban a térségek, annál forróbb az égalj. Az afrikai nagy homoksivatag a Yemen által

összeköttetésben van Gedrozia és Beludzsistannal egészen az Indus jobb partjáig, s a keletre eső sivatagokon átfutott szeleknek köszönhető, hogy a Vörös-tenger vidéke, a meleget mindenünnen visszasugárzó, kopár síkságokkal környezve, földtekénk egyik legmelegebb része. Tuckey kapitány állítja, hogy ott a száz fokos hévmérő elég gyakran 40—44°-ot mutat (s 34°-ot éjjel). Csak hamar látandjuk, hogy még a llanosok *(Steppes de Caracas)* legnyugotiabb részeiben is, ritkán találtuk a légmérsékletet (árnyékban s távol a föld szinétől) 37° C.-nál magasabbnak."

XI.

LLANOSI ÚT HUMBOLDT UTÁN.

(VILLA DE CURA, CALABOZO, S. FERNANDO KÖZT.)

Humboldtnak imént közlöttem általános észrevételei a llanosokról annyiban térnek el saját uti tapasztalásimtól, hogy én a llanosok azon vidékén, melyet beútaztam, tökéletes sikságokat nem találtam, s hogy az esőszakban utazván, nem annyira a hőség és por, mint inkább a megáradt vizek nehezítették utamat. Mielőtt azonban olvasóimat fölkérném, hogy vándorlásimban kövessenek, legyen szabad a nagy útazó leirásából egyet-mást közölnöm, mik a llanosok vidékzetét, növényzetét, az útazás módját s fáradalmait oly hű s eleven színekkel festik, hogy engem teljesen fölmentenek e munka alól, melyet tehetségem szerint ugyis csak tökéletlenül végezhetnék.

„Miután két éjet töltöttünk lóháton s a nap égető sugarai ellen hiába kerestünk menedéket a *Murichi-pálmák* alatt, elértük estefelé a „krokodil" *(el cayman)* nevü kis tanyát. Ez egy *Hato de Ganado,* azaz : néhány náddal s bőrrel födött kisebb kunyhótól környezett ház a síkság közepette. A szarvasmarhák, lovak, öszvérek több négyszög mérföldnyi területen szabadon legelésznek; akol sehol sincs. Az emberek csipőig meztelen, lándzsával fölfegyverkezve, lóháton száguldoznak végig a térségeken, hogy a marhát szemmel tartsák, a *hatos*-tól messzebb távozókat visszatereljék s hogy a melyeken még nincs meg a jegy, izzó vassal megbélyegezzék. Ezen llanosi lakosok jobbára kevertvérüek s nevük *peones llaneros.* Alig vannak emberek, kik a forró-övi nap izzó hevének huzamosabban volnának kitéve, mint ezek. Élelmök napon aszalt, gyengén sózott hús; mindig lóháton, azt hiszik, hogy gyalog a legkisebb távolságra sem mehetnek. A *hatos*-ban vén szerecsenyre akadtunk, ki gazdája távollétében ott uralkodott. A *hatos* körül, mint mondják, több ezer tehénből álló csorda legelt, mégis hasztalan kértünk egy csésze tejet; a helyett egy tutuma-csészében zavaros, büszhödt vizet adtak, mely a szomszéd pocsolyából volt merítve. A llanerosok lustasága oly nagy, hogy nem ásnak kutat, noha jól tudják, hogy csaknem mindenütt alig 10 lábnyi mélységben jó forrásokra akadnának a görgeteg vagy veres homokkö-rétegben. Miután féléven át a vizek árjaitól szenvedtek, az év másik felében nyugalmasan türik a víz kinzó szükét. A vén szerecseny azt tanácsolta, borítsuk a vízedényre zsebkendönket, s így átszürve igyuk a vizet. Nem hittük akkor, hogy ezentúl hónapok folytán e módhoz fog kelleni folyamodnunk, mert az Orinocco vize is zavaros, sőt némelykor büdös is, ahol t. i. kisebb öblökben a partok mentén döglött krokodilok hevernek a homokon.

Alig hogy lerakták volt podgyászunkat, szabadon bocsátották lovainkat s öszvéreinket, hogy — mint ök mondják — vizet menjenek keresni *(para buscar agua).* A *hatos* körül kisebb pocsolyák vannak, melyekhez az állatokat elvezérli ösztönük, vagy egy-egy mauritia-pálma (mely a vizes helyeket keresi), vagy végre kis, valamivel nedvesebb légvonatok, melyeket e tócsák a látszólag csendes, nyugalmas lég közepett indítanak. Ha ezen pocsolyák messze esnek a *hatos*-tól, s ha a *peonok* lustábbak, semhogy az állatokat vízre vezessék, néhány órára jó meleg istállóba zárják azokat, aztán

szabadon eresztik. Az epesztő szomjúság ekkor fokozza víz utáni vágyukat, élesbíti ösztönüket s érzékeiket. Ilyenkor emelt farkkal, hátravetett fejjel és szélesre tárt orlyukakkal száguldnak a szél ellen, olykor-olykor megállnak, körültekintve s mintegy fürkészve a környéket, mig végre hosszu, örvendező nyerítéssel jelentik, hogy megtalálták az irányt, melyben a vizet kell keresniök. A llanosi s azon lovak, melyek húzamos ideig szabadon kószáltak a pusztákon, mindezen kémlelésekben, mozdúlatokban ügyesebbek, elevenebbek, gyorsabbak s könnyebben czélt érnek, mint az istálóbeli lovak.

Öszvéreink után indúltunk, hogy felkeressük azon pocsolyák egyikét, melyekből szomjunkat oly keservesen enyhítő italunkat merítették volt. A homokos szél, mely még inkább égette volt bőrünket mint a nap sugara, telehordott volt porral; nagyon szerettünk volna megfürdeni, de csak egy nagy zavaros és büzhödt vizü pocsolyára akadtunk, mely körül néhány pálma állott. Mindazonáltal hosszu utunk folytán megszokván, hogy valahányszor csak alkalmunk nyilt, néha kétszer is napjában megfürödjünk, nem sokat késlekedtünk, hanem beugrottunk a pocsolyába. Csodálkozásunkra a víz noha zavaros, valamivel hüvösebb volt mint a lég; de alig élveztük a fürdőt, midön a tulsó parton valami megzörrent s mi megfutottunk, még pedig elég ijedten. Nagy krokodil volt, mely épen a vízbe csuszszant; a fürdést nem lett volna tanácsos tovább folytatni.

Csak negyed mérföldre voltunk a *hatos*-tól, mégis egy óránál tovább ballagtunk, anélkül, hogy elértük volna. Csak későn vettük észre, hogy eltévesztettük az irányt. A nap lementével, még mielőtt a csillagok feltüntek volna, indúltunk volt a sikságnak csak ugy véletlenre, határozott irány nélkül. A delejtü ugyan, mint mindig, velünk volt, a *Canopus* s a szépen ragyogó déli kereszt után is tájékozódhattunk volna ugyan, de ez mind nem használt, miután nem tudtuk délnek vagy keletnek indúltunk-e a *hatos*-tól. Megkisértettük visszatérni a pocsolyához, hol a krokodil megjenlenése félben szakította volt fürdésünket; ismét egy órahosszant sétáltunk anélkül, hogy a pocsolyára akadtunk volna. Sokszor azt véltük, tüzet látunk a láthatáron : fölkelő csillagok voltak, melyek képe a föld páráiban nagyobbúltnak látszott. Hosszu bolyongás után a pusztában elhatároztuk, hogy egy pálma tövében, lehetőleg száraz és csak apró füvel benőtt helyen letelepszünk, mert az európai, ki még kevés ideje van a llanosokban, a krokodiltól s vizi kigyótól jobban fél mint a jaguártól. Nem reménylettük, hogy vezetőink, kiknek lomhaságát ismertük, keresni indúljanak, mielőtt estelijüket elvégezték volna. Minél kétesebbé vált helyzetünk, annál örömteljesebb volt meglepetésünk, midön egyszerre messziről felénk közeledő lódobogás hallatszott. Lándzsával fegyverzett *llanero* volt, ki a *Rodeot* vagyis a „czirkálót“ járta, melylyel a marhát bizonyos téren összetartják. Két fehér ember láttára, kik a pusztában eltévedteknek vallották magukat, eleinte azt gyanította, hogy valami csel rejlik a dologban; végre mégis beleegyezett, hogy a *hatos*-ba vezet, de lova gyors lépését azért nem mérsékelte. Vezetőink függő ágyaikban heverészve azzal fogadtak, hogy már ők is kezdtek aggódni sorsunkon s hogy hova lettünk; ebbeli aggodalmaik igazolására pedig hosszu mesékben mondották el azon gyakori baleseteket, melyek a pusztában való eltévedésnek sokszor már következményei voltak.

Hogy a hőségtől kevesebbet szenvedjünk, már éjjeli két órakor keltünk útra, azon reményben, hogy még délelőtt elérjük *Calabozot*, egy kis kereskedő várost a llanosok közepette. A vidék arczulata egyre ugyanaz. Holdvilág ugyan nem volt, de a déli eget diszítő k ö d f o l t o k nagy tömege megvilágítá leszálltakor a földi látkör egy részét. A csillagos égnek, mely egész kiterjedésében mutatkozott, nagyszerü látványa, a hüsítő szellőcske, mely az éj folytán lengedezett, a füvek hullámzása, mindez az óczeánra emlékeztetett. A csalódás még erősbült (mit elégszer nem mondhatok), midön a messze látkörön, mintegy a tengerből kiemelkedve föltünt a ragyogó nap s gyorsan szállt a tetőpont felé.

A napkölte síkságokon is leghüvösebb (vagyis legkevésbbé meleg) szaka a napnak, de a hömérséknek e változata nincs nagy hatással érzékünkre. A hömérő rendszerint 27°5 C. alul nem sülyedt, mig Mexicoban Acapulco környékén, szintén alant fekvő vidéken a hömérsék délben sokszor 32° C. napköltekor pedig 17° C. volt. A llanosokon a föld sík felszíne, (mely naponta soha sincs árnyékban) annyi meleget szí be, hogy az éjjeli hösugárzásnak daczára a mindig tiszta ég felé, a föld színe s az ezt környező levegő rá nem ér éjfél és napkölte között kihülni. Calabozo nappali hömérséke mar-

tiusban 31°—32°5 C. az éjjeli pedig 28°—29° C. volt. E hónap közép hőfoka, hozzávetve 30°·6 C. martius hava pedig nem legmelegebb hava az évnek. Kairóban a legmelegebb hónap közép hőfoka 29°9 C. Madrasban 31°8 C. és Abusharban (a persa öbölben) 34° C.; de az év közép hőfoka Madrasban és Abusharban nem oly magas, mint Calabozoban. Ámbár a llanosokat részben kisebb folyók szegik át s ámbár az igen sivár *bancos*-ok az esőszakban vizlepte térségekkel vannak körülvéve, a lég általánvéve fölöttébb száraz, Deluc nedvmérője ugyanis nappal 34, éjjel 36 fokot mutatott.

Minél magasabban emelkedett a nap, miáltal a föld s a színe fölött telepedett levegő különböző mértékben melegedtek meg, annál tisztábban mutatkozott különböző módosúlataiban a délibáb *).“

. . . . . .

„Napköltekor a síkság kissé megélénkült; a marha, mely éjen át a pocsolyák mentén, vagy a *Murichi*- és *Rhopala*-csoportok alatt heverészett, most csapatokba gyülekezett s a pusztaságot szarvasmarha, lovak s öszvérek lepték el, melyek itt tökéletes szabadon, hogy ne mondjuk vadan tanyáznak, nem szorulván sem bizonyos helyre, sem az ember gondviselésére s pártfogására. Calabozohoz közeledve, öz-falkákra akadtunk, melyek békességesen legelésznek a lovak s marhák közt; nevök itt *Matacani,* húsok igen jó. A mi özeinknél valamivel nagyobbak s dámvadakhoz hasonlítnak; szőrük finom, világos barna, fehér foltokkal; az embertől alig hogy ijedeztek. A matacani vagy kis szarvasok *(venados de tierra caliente)* oly nagy mennyiségben vannak, hogy börükkel kereskedést lehetne üzni; ügyes vadász husznál is többet lőhetne napjában. De a lakosok lomhasága oly nagy, hogy ha megöltek is egyet, bőrét lehúzni nem tartják fáradságra méltónak. Igy vannak a jaguárral vagy nagy amerikai tigrissel is, melynek börét Varinas vidékén csak egy, Cadixban pedig 5—6 dollárjával fizetik.

A síkságok azon részét, hol mi utaztunk, többnyire a *Killingia, Cenchrus* és *Paspalum* neméhez tartozó pázsitfélék borították. E növények azon időszakban *Calabozo* és *San Jerome del Pirital* környékén alig értek 9—10″ magasságot. Az

*) E tünemény leirását közleni fölöslegesnek tartom, miután honunkban az ugyis ösmert. A llanosokban, ugylátszik, csak a száraz évszakban mutatkozik, mert én az esőszakban utazván, nem láttam délibábot s még fel is tünt hiánya. Sz.

Mimosa pudica. *(La dormidera.)*

Apure és *Portuguesa* folyók mentén 4 lábnyira is nő, ugy hogy a jaguar ott könnyen elrejtőzködhetik, rálesve az elhaladó lovakra vagy öszvérekre. A pázsitfélékkel keverve a kétszíküek sorából is találunk növényeket, p. o. *turnerákat, mályvaféléket* s a mi igen nevezetes, ingerlékeny levelü *mimosákat*, melyek neve spanyolban *dormideras.* A llanosok keletiebb részén a pázsitfélék közt elszigetelten virúlnak a *Cramolariának* 6″—8″ hosszu, szép fehér virágai. A legelő gazdag nem csak a llanosok azon tájain, melyek áradásoknak vannak kitéve, hanem mindenütt, hol a pálmák sürübben állnak; a pálmáktól s bokroktól teljesen megfosztott vidékek egyúttal a legterméketlenebbek is. E különbséget nem tulajdoníthatjuk a pálmák árnyékának, mintha ez gátolná, hogy a nap sugarai a földet végkép kiszáritsák, leégessék. Mert jóllehet az Orinocco erdeiben akadtam sürü lombos pálmákra, de a llanosok pálmája, *la palma de Cobija (Corypha tectorum)* bizonyára nem dicsekedhetik

ezen előnynyel. E pálmának csak kevés levele van, s ezek alakja tenyeres és ujjas, mint a *Camaeropsé*, az alsók folyvást szárazak. Csodálkozva láttuk, hogy e Coryphák törzsei mind egyenlő magasak, t. i. 20—24 lábnyiak; a törzs aljának átmérője 8—10 hüvelyk. Kevés faja van a pálmának, melyet a természet oly nagy mennyiségben termesztett volna. A llanerosok azt hiszik, hogy e csekély magasságu fák kora több századra rug. Növésük csekély, 20—30 év folytán alig észrevehető. Kitünően jó épületfát szolgáltatnak, melynek keménysége oly nagy, hogy alig verhetni bele szöget. Levelei legyező módjára összehajtva házak födésére szolgálnak. Ezen a llanosokban divatozó födelek 20 évnél tovább is eltartanak.

Ezen egyes, elszórt pálmasudarakon kivül itt-ott a pusztán egész pálmacsoportokra, valóságos bozótokra *(palmares)* akadunk, hol a Coryphákhoz egy más fa is szegődik a *Proteaceák* családjából. Ez egy uj faja a *Rhopalának*, kemény és zörgős levelü; a benszülöttek *Chaparronak* nevezik."

. . . . . .

„A llanosok más részén a hires *murichi (mauritia flexuosa)* diszlik*). Ez Amerikának sago-pálmája, mely lisztet, bort és függő ágyakra, kosarakra s ruházatra való fonalat szolgáltat; gyümölcse apró fenyö-tobozhoz hasonlít, ennek íze pedig valamenyire az almáéhoz, érett korában belülről sárga, kivül sötét-vörös. A *Guara-indusok*, kiknek léte szinte kizárólag e pálmáéhoz van csatolva, igen hüsitő és kissé szeszes, savanyus italt készítenek gyümölcséből. A sugár termetü pálmának legyező módjára összehajtott levelei még a száraz időszakban is megtartják szép zöld színöket; e pálmának már csak látása is hüsitő, kellemes hatást gyakorol. A szép zöld Murichinak nevezetes ellentéte a szomoru *Palma de Cobija*, melynek levélzete mindig szürkés, porlepett. A llanerosok azt hiszik, hogy e pálma magához szivja a levegőből a vizet s hogy ez okból tövénél mindig találni vizet. Elvétik az okot az okozattal. A *murichi* ott szeret gyökeret verni, a hol vizre talál, s inkább azt mondhatnók, hogy a viz vonza magához a pálmát. Ugyancsak ily módon okoskodván az indusok, Orinocco erdőségeiben, azt vélik, hogy a nagy vizi kigyók okozzák a vidék nedvességét. Hiában keresünk vizi kigyót *(Uji, culebras de agua)* — mondá egész komolyan egy vén indus — a hol nincs pocsolya, mert a víz nem gyül össze azon helyen, hol gondatlanul kiirtják a vizi kigyót, mely a vizet magához vonzza.

A *calabozói mesán* sokat szenvedtünk a höségtől. A lég mérséke érezhetőleg emelkedett, a mint szél kezdett fújni : a porral teli levegőben a hőmérő 40°—41° C.-ra szállott.

E végtelen síkságokat beutazva, önkénytelenül azon kérdés merül föl, valjon e puszták mindig ily kopárok voltak-e, vagy pedig valamely természetbeli forradalom fosztotta-e meg növényzetüktől. A termőföld rétege, melyre jelenleg találunk, csakugyan vékony. A benszülöttek azt hiszik, hogy a *Palmaresek* és *Chaparralesek* (pálma- és rhopalaberkek) hajdanta az európaiak megjötte előtt terjedelmesebbek s nagyobb számban voltak. Mióta a llanosok lovaknak s marháknak szolgálnak tanyául, a száraz időszakban gyakran meggyujtják a legelöt, hogy aztán az esőszakban még dúsabb legelöt kapjanak. Megesik, hogy az égő legelő aztán a fákat és berkeket is pusztítja. Kétségkivül hajdan kevésbbé voltak kopárok e síkságok; mindazonáltal már a conquistadorok — kik *Coroból* jöttek a pusztákba — ugy irják le, mint fák s bokrok nélküli gyepséget, melyen csak eget s füvet láthatni *(Adonde no se puede ver mas que el cielo y la yerba)*."

. . . . . .

„*Calabozoban* barátságosan fogadott Don Miguel Cousin. A városka a Guarico s Uritucu partja között fekszik s lakosinak száma csak 5000-re rugott*). Minden arra mutatott, hogy a közjólét nöttön nő. Legtöbb lakosának gazdagsága a gulyákban van, melyeket a *hateros*-ok nevelnek. *Hato* a spanyolban házat jelent a síkság közepette (tanya, vagy szállás).

A szarvasmarha számát, mely Calabozo közelében legelész, 98,000-re teszik. A llanosokban legelő marhák számát bizonynyal meghatározni igen bajos. Depons, ki sokáig lakott Caracasban s kinek statistikai adatai egészben véve pontosak, 1,200,000 darab szarvasmarhára, 180,000 lóra s 90,000 öszvérre teszi ezen tág térségeken (az Orinocco torkolatától a Maracaibo taváig) legelésző elvadult, teljes szabadságban élő állatok számát.

E számok fejtegetésébe nem ereszkedem, mi igen nehéz feladat, csupán azt jegyzem meg, hogy a llanosok egyes részeiben a gazdák maguk sem

*) Lásd czimlapunkon a háttérben balra.

*) Most sem népesebb. Sz.

tudják, hány darab marhájuk van. Csak azon fiatal marhákról van tudomásuk, melyek évenkint bizonyos jegygyel megbélyegeztetnek. A gazdagabb birtokosok évenkint mintegy 14,000 darab marhát bélyegeztetnek, s mintegy 5—6000 darabot adnak el. Hivatalos vámházi jegyzékek szerint az egész venezuelai állam évenkint csupán az Antillákba 174,000 ökör- s 11,500 kecskebőrt szállit s ha ehez még hozzászámítjuk a kicsempészett böröket, hinni merjük, hogy a llanosokban tanyázó marhák számát 1,200,000-re véve nem sokat mondunk.“

. . . . . .

„Az Orinocco mellékfolyói (mint Rio, Guarico, Caños de Rastro, de Berito és de la Paloma) s a llanosok pocsolyái általában, kivált pedig Calabozo vidékén telvék sajgóczokkal (villanyos angolna, *gymnotes*, spanyolul *tembladores* = reszkedők). Kihalásztatásuk módja igen eredeti. A sajgóczokkal telt pocsolyába ugyanis 20—30 darab lovat hajtanak; dühösen támadják meg ezeket az angolnák, s hasuk és testük érzékenyebb részeihez szorulva osztogatják villanyos ütéseiket. Az elrémült lovak kapálóznak, fujnak, sörényük felborzad, szemükben ijedtség tükröződik; menekülni törekszenek, de a tócsát körülálló emberek ostorokkal s nagy lármával visszaüzik. A villanyos ütések oly erősek, hogy eleinte legalább nem egy ló fáradtan összerogyik, s nem birván lábra kelni, a tócsába fullad. A melyek szerencsésen partra vergődhetnek, lankadtan leroskadnak s darab ideig mozdulatlan hevernek a gyepen; tagjaik s izmaik meredtek. De bárha ezen olyannyira különböző szervezetü állatok egyenetlen harczában eleinte a sajgóczok látszanak győzedelmeskedni, csakhamar kimerülnek azok s félénken uszkálnak a partok felé. Az állat 3—4 villanyos ütleg után kimerült s tartósb nyugalomra, jó élelemre van szüksége, hogy uj erőre kapjon. Ily kimerült állapotjukban kis csáklyákkal könnyü módon kihalászszák.

A víznek, melyben e sajgóczok rendesen tartózkodnak, hőfoka 26°—27° C. Azt állítják, hogy hüvösebb vizben villanyos erejük csökken. A sajgócz a legnagyobb villanyos hal; láttam olyant, melynek hossza 5′—5′ 3″ volt. A bennszülöttek állítása szerint vannak ezeknél még hosszabbak is. Egy 3′ 10″ hosszu sajgóczot megmérlegeltünk és sulyát 12 fontnak találtuk; testének átmérője 3″ 5‴ volt; színe szép sötétes zöld, feje alatt sárgás, vegyest vörössel, fejétől farkáig végig részarányosan eloszlott sárga foltokkal.“

. . . . . .

„Calabozot martius 24-dikén hagytuk el. A llanosok déliebb részén a földet porhanyósabbnak, a növényeket gyérebbeknek s a hőség és szárazság okozta földrepedéseket gyakoriabbaknak találtuk. A pálmák lassankint eltüntek; a hömérő reggeli 11 óráról naplementéig 34°—35° C. mutatott, s minél csöndesebbnek látszott a lég, annál sürübb por- s homokfelhőkbe voltunk burkolva.“

. . . . . .

„Éjjel átgázoltuk *Uritucu* vizét, mely teli van feltünőleg mérges krokodilokkal. Azt tanácsolták, hogy kutyáinkat ne engedjük a folyó partján inni, mert — mint mondják — gyakran történik, hogy az Uritucu krokodilja kijő a vizből s a kutyákat még a partszélen is üzőbe veszi. E krokodilok vadsága annál felötlőbb, minthogy csak 6 mérföldnyire onnan a *Tisnao* folyócskabeli krokodilok félénkek s ártalmatlanok.“

. . . . . .

„Martius 25-dikén a llanosok legsíkabb részén hatoltunk át, t. i. a *Mesa de Pavones* nevü térségen. Itt végkép hiányzik a *Corypha*- és *Murichi*-pálma. A mennyire csak beláttunk, nem találtunk egy tárgyat sem, mely 15 hüvelyknél magasabb lett volna. A levegő tiszta, az ég sötét-kék volt, de a messze láthatár halvány-sárga színben mutatkozott, alkalmasint a légben kavargó homok miatt.“

. . . . . .

„*Calabozo*, *Uritucu* s *Mesa de Pavones* közt, vagy más helyen is, hol néhány lábnyi mélységre ásott gödröket találtunk, szemügyre vehettük a llanosok földalkati viszonyait. Az ugynevezett veres homokkő több ezer négyszög mérföldnyi területet borít. Ezen réteg fölött Tisnao, Calabozo körül s más vidékeken tömött, fehéres-szürke mészkő-réteg terül, hasonló a jura-mészkőhöz, s ezt néhol lemezes gipsz takarja fölváltva agyagrétegekkel.

Miután a Mesa de Pavones pusztaságán sokáig minden út nyoma nélkül bolyongtunk volna, kellemesen lepett meg a kerttel s tiszta vizü tócsával környezett *alta Gracia* nevü hatos. Az éjet innen valamivel tovább *San Geronimo del Guayaval* nevü falucskában töltöttük, melyet kapucinus hittérítők alapítottak volt a Guarico partján.“

. . . . . .

„Átkeltünk a Guarico vizén és Guayavaltól délre a mezőségen ütöttünk tábort. Függő ágyaink fölött szokás szerint nagy böregerek keringtek, minduntalan attól tartottunk, hogy már-már arczunkba verődnek. Hajnalban lapályos, vizjárta vidéken folytattuk utunkat. Az esőszakban a Guarico s Apure közt csolnakon lehet járni, mint valami tavon. Végre martius 27-dikén szerencsésen elértük *Villa de San Fernandot*, llanosi utazásunk végpontját.“

XII.

LLANOSI ÚT NAPLÓM UTÁN.

(VILLA DE CURA, CHAGVARAMAS, CABRUTA KÖZT.)

Elbucsúztam végre szives palmari barátimtól, s a szép araguai völgytől, hol egy oly kellemes hónapot töltöttem volt. Az utazásban megvan az a búsító, hogy folyton válnunk s bucsúznunk kell — gyakran örökre — lényektől, kiket megszerettünk, vidékektől, melyeket megkedveltünk. Eleinte mindig mélyen meg voltam hatva, ha válnom kellett; de az utasnak hozzá kell törődnie mindenhez, finnyásság vagy érzelgősség rosz uti-társak. Mintegy álomkép merülnek föl emlékemben szíves gazdáim, Don Frederico, kedves atyja, és többi barátim; a kies völgyek és berkek, a kávéültetmények sürü lombjaikkal, a *hacienda* határán elsietö *Aragua* folyócska, melynek hüs habjaiban oly gyakran találtam enyhülést. És kedvesen emlékszem vissza még az állatokra is, a két *lorára* (zöld kajdácsra), melyek a szobában s folyosón szabadon mászkálva, éles kiabálásukkal napköltekor fölvertek álmomból s ebéd közben székem támaszára repülve, illedelmesen vették ki kezemből a kenyeret vagy banánét; a szürkére meg a fakóra, melyeken annyit lovagoltam D. Fredericoval a czukorföldek közt, s a derék öszvérre, melyen kirándulásaimat végeztem.

Ha most éjente föltekintek édes hazám kék egére, ezernyi fényes csillag között fájós szívvel keresem azon ragyogó pontokat, melyek ott éji vándorlásimban kisértek. A ki egyszer a forró-ég bájait élvezte, nem fojthatja el szivében azon fölfölgerjedező vágyat, még egyszer visszatérni oda, hol annyi gyönyörre talált.

Hogy utazásomon könnyítsek, fényrajzi eszközeimet, melyeknek hasznát a llanosokban ugy sem vehettem volna, nemkülönben feles podgyászomat Palmaron hagytam azon kéréssel, hogy azt La Guairán át San Thomasba küldjék, hol néhány hónap multával meg is találtam. Vendégszerető gazdáimnak még egyszer szivbeli köszönetemet nyilvánítva Villa de Curának indúltam, mely útat már egy ízben megjártam volt.

Villa de Curában *Lucio Coelis* urhoz voltam ajánlva, kinél egész nap maradtam, hogy llanosi utamra kellőleg előkészüljek. Ez utnak fökelléke : ló; akadtam is egy derék, erős ponyra, melyet 70 dollárért vettem meg, aránylag ily olcsón azért, mert nem poroszkált, hanem ügetett (trappolt), a vidékbeliek tehát nem használhatták. A kreolok ugyanis nem kedvtöltésből lovagolnak, hanem hogy haladjanak, már pedig kétségkivül utazó-lónak a poroszkáló alkalmasabb mint az ügető, mert sem maga sem lovasa nem fárad bele oly könnyen; aztán az ottani lovak órákig elbirnak poroszkálni s igy szaporábban haladnak mint ügetve. A lovon kivül Coelis barátom szerzett egy erős szamarat s egy *peont*, egy vezetöt, ki *Chagvaramasig* kötötte le magát 10 dollárt számítva magára, 4 dollárt szamarára. *Peiña* — ez volt neve — már éltes llanero s derék, megbízható ember volt *(un hombre de confianza)*. Utközben nagy gondja volt rám s czélunkhoz jutva, mint állítá, nehéz szívvel vált el tölem. A puszták ezen fiaiban, kikben a polgárisult világ szükségei nem gerjesztették még föl a vágyakat, annyi rosznak kútfejét, sok becsületesség lakik s eredeti modorukban, együgyü nézeteikben van valami kedélyes.

Legszükségesebb ruháim, irásaim stb. mind-

össze mintegy 25 fontnyi málhát képeztek; volt ezenkivül kis, fekete börzsákom, s ebben élelmi szereim u. m. czukor, só, papelon; néhány bádogszelencze szárdinával; *biscocho*, azaz kemény, kétszersült kenyér, hasonló ahoz, melyet tengeri uton használnak; kis bádogüveg rhummal; végre vadásztarisznyám a szükséges löszerekkel. Fegyverül volt kétcsövü puskám, golyóra és serétre használható; övemben ötcsövü revolver*) s egy kis llanosi kés, *daga*, éles, erös, 1′ hosszu $1\frac{1}{2}$″ széles, hegyzett lemezzel, rövid ezüstös nyélre, mely honi készitményt Coelis barátom adta emlékül. Nyergem mögé a *Chinchorro* vagyis függö ágy volt kötve.

A függö ágynak, mely llanosi utazásban elkerülhetlenül szükséges, két neme van : a *hamaca* vászon vagy *maguei* erös szövetböl *(tejido)* készül; a *chinchorro* (mondd : csincsorro) maguei vagy mauritia stb. zsinórokból van hálózva. A függö ágy hossza és széle különböző; az enyém (melyet haza hoztam s a nemzeti muzeumnak kivánok ajánlani) 7′ hosszu s 10′ széles hálózat (valószinüleg mauritia-pálmából), két végén sok 5′—5′ hosszu zsineggel (ugyanazon fonalból sodorva), melyek szélsö végüknél összekötve a háló felfüggesztésére szolgálnak. Evégre a llanosi házakban erös horgok vannak a falba verve; ott, valamint általában a forró-öv alatt, a népesebb városok s lakottabb vidékek kivételével, nem találunk ágyat, s ki a *hamacát* nem hordja magával, földön kénytelen heverni. Ha egyszer kitaláltuk módját s hozzászoktunk, a hamacában igen kellemes fekvés esik. Villa de Curától kezdve két hó folytán csak eképpen fekve annyira megszoktam, hogy midön Trinidadban ismét pompás angol ágyhoz jutottam, elsö éjjel meg nem maradhattam abban, és az ablak keretje meg az ajtó kilincse közt ujra fölfüggesztettem régi barátomat a chinchorrot, hogy föltaláljam benne a kivánt nyugalmat.

Villa de Curából majus 22-dikén indúltam el. Elöre ballagott a szamár könnyü terhével, mellette *Peiña* gyalog, kezében rövid, de erös bottal, övében hegyes kétélü lándzsával, mely rendesen késül vagy *dagául*, e végre elökészített botjára tüzve pedig hatalmas fegyverül szolgál. Lábát saru és széles, nyitott száru börnadrág födte; ing, durva szalmakalap s a vállára vetett *cubija* egészítette ki öltözetét. A *cubija* nem egyéb mint rövidszörü, középszerüen durva pokrócz, mely felében sötétkék, felében világos vörös szinü. Közepén mintegy másfél lábnyi nyilás van, melyen, ha szükség, fejüket dugják keresztül, épen mint a felsö-ausztriai fuvarosok. A *cubija* s a llanosi *peon* épen oly hü társak, mint az alföldi magyar paraszt meg a bundája. A cubija föleg eső ellen való, de hüvös éjeken takaróul, chinchorro hiányában pedig ágyul is szolgál. A Venezuelában használt cubiják mind Angliában készülnek.

És most hadd közöljem kivonatosan ott helyben gyakran lóháton, chinchorromban vagy *Peiña* hátán irt jegyzeteimet. Azon reménynyel kecsegtetem magamat, hogy az efféle jegyzetek, ha sok tekintetben tökéletlenek s ki nem elégitök is, azon érdekkel legalább birnak, hogy helyben, közvetlen s a legélénkebb behatások alatt teremve, a tapasztalt eseményeknek s dolgoknak eredeti rajzát adják. Ha mellékesebb, magukban véve értéktelen dolgokat megemlítek, ez azért történik, mivelhogy sokszor épen az ily csekélységek tisztább fogalmat s élénkebb képet nyujtanak mint a fontosabbaknak látszók.

Május 22. Végre valahára elindúltunk. Az út járatlan, hegyes-völgyes és festöi. Elhaladtunk *San Juan* mellett s a morrosokhoz hasonló sziklákra akadtunk; sok helyen egyes bazaltszirtek voltak a völgybe dölve s nagy halmokra hányva. Ezek között gazdagon teremnek pozsgárok, aloék és cocuizák (agavék). A kávéültetmények lassanlassan eltünedeztek, ellenben sok indigo-földre találtunk. Az indigo-föld *(anil)* fiatal korában hasonlít lóheréseinkhez. Az araguai völgyben hajdan nagyban termesztették az indigot s voltak évek, midön Venezuelából 40,000 arobát is szállitottak ki, jelenleg azonban a gazdaság ezen ága háttérbe szorúlt. Az araguai völgyben szintén végképen fölhagytak vele, s helyette a kákaóra, jelenleg pedig kivált a kávéra fordítják fögondjukat.

Hat óra tájban értünk *San Sebastian* helységébe; kerekded völgyben fekszik, igen csinosan. A zöld dombokból fekete sziklafalak emelkednek, mint a San Juan-i morrosok, de nem oly nagyszerüek. Beérve a kis faluba, (melynek mindazonáltal két temploma van) összevissza jártuk utczáit, hogy *posadára* (korcsmára) szert tegyünk, de ilyféle intézet a helységben nincs. Végre sok keresés után

*) Adamstól való Londonban, a puska pedig Kirnertől Pesten.

akadtunk egy házra, hol *pulperia* (szatócs-bolt) is volt s hol éji szállásra befogadni ajánlkoztak. E ház, mint jóformán valamennyi, nyomorult vályogépület pálmalevél födéllel; udvarra nézö oldalán nyilt folyosó fut végig, mint nálunk az alföldön szokásos. Az udvar közepén pocsolya, szemétdomb s terebélyes zamang; a pocsolyában sertések hevernek, a zamang alá pedig lovak és szamarak vannak kötve — ez az istáló, másfélét e vidéken nem ösmernek, mi épen nem csoda, hiszen sajátmaguk számára is alig épitenek illendö lakot.

Utközben megúnván a lépést való lovaglást, leszálltam volt lovamról s a szép vidéken gyalog léptettem *Peña* mellett, ennek nagy bámulatára, ki — mint általában az idevalók — meg nem foghatta, hogyan lehet gyalogolni, midön nyergesló van az ember rendelkezésére. Fáradt voltam tehát s miután a városkában egyet sétáltam, fölfüggesztettem *chinchorromat* a folyosón, s elöszedve Dickens remek regényét „The Pickwick papers“ pihenésnek adtam magamat. De alig hogy néhány lapot olvastam, két San Sebastian-i *señora* jött látogatóba házi asszonyomhoz, tulajdonképen hozzám, mint csakhamar kisült. A két szép asszonyság ugyanis megtudta a szomszédasszonytól, hogy idegen még pedig kékszemü, szöke-szakálu európai ember volt látható az utczákon s hogy a pulperiában van szállva; miután pedig ök európait, egyáltalán szöke embert még soha életökben nem láttak, ide hajtotta a kiváncsiság, hogy e csodával megismerkedjenek. Társalgásuk nagyban mulattatott: erönek erejével rám akarták fogni, hogy *doctor* vagyok, s legtitkosabb női bajaikban kérték tanácsomat. Hiába volt minden tagadás és vonakodás, kellett valamit tanácsolnom, mit orvosi tudomány nélkül legczélszerübbnek véltem. Utazásom folytában, a polgárisult világtól elzárt helységekben, elhagyott vidékeken több izben tapasztaltam, hogy az utast, kivált az európait, orvosnak tartják.

Május 23—25. Utunk még folyvást hegyes-völgyes és többnyire erdös, bozótos; de ezek lassan-lassan gyérebbekké válnak, a hegyek alább-alább ereszkednek, a mezöségek mindinkább tágulnak s a vidékek elhagyottabb, pusztább színt öltenek. Itt-ott a mimosák, melyeket eddig csak egyesével vagy kisebb bokrokban találtunk, valóságos erdöt képeznek. Pálmát eddigelé nem láttam, de most már kezdett mutatkozni egy alacsony, ujjas levelü pálma*), mely néhol egész berkeket képez. E törzsek 2—3 lábra állnak egymástól s 2 ölnél nem magasabbak. Tenyeres leveleik rövid ujjúak, kemények, nem hajlékonyak s a legkisebb szélre összezörrennek, mintha bádogból-valók volnának; csakugyan az egész fa kecs s könnyedség nélkül való s nagyon emlékeztetett azon bádogpálmákra, melyeket Párisban a Seine egyik fürdöjénél láttam. Sajátságos látvány az ily pálmaberek, a vidék mintha még elhagyottabbá válnék általa. Helységekre nem akadtunk, csupán egyes *hatosokra*, melyek némelyikében *pulperia* is volt. Ezekben szives fogadtatást találtunk ugyan, de semmi enni vagy inni valót; még egy csésze tejhez sem juthattam, ugy hogy már negyed napja szárdináimon s biscochomon kellett élösködnöm. Eleget beszéltem, tanácsoltam az embereknek, tartsanak fejös tehenet, baromfit s legalább kis bananekertet: de bizonyosan hiába. Ök napon szárított hussal s fekete babbal élnek: mindkettejének oly kellemetlen a szaga, hogy meg nem ehettem, ha még oly éhes voltam is. Egyéb élelmök még a *papelon* s *arepa;* ez utóbbi tengeri-lisztböl készült kenyér, az érett tengerit ugyanis megfözik s nagy famozsarakban (*el pilon*) megtörik. Ez az asszonyoknak rendes foglalkozása, s ha egyik a másikát meglátogatja, udvariasságból a *pilont* veszi elö, mint nálunk a kötéssel cselekesznek. Az ekként megtört tengerit széles, rézsutos köre hintik s más szintén lapos kövel lisztté örlik, melyböl aztán zsemlye-nagyságu pogácsát gyúrnak s gyengén megsütik. A fris arepa, kivált ha még meleg, nem rosz, de igen nehéz étel; van többféle, igy például a keményre gyúrt s egész szárazra sütött *ayacának* neveztetik; ezt napokig el lehet tartani, európai gyomornak azonban nem való.

Átkeltünk az *Orituco* vizén is (Humboldt *Uritucu*-nak nevezi). Átkeltünkben nem bántottak ugyan a kajmánok, de egy szamárral sok veszödésünk volt. Még az nap reggel t. i. egy legény szegödött hozzánk, ki négy szamarat hajtott Chagvaramasba; az egyikét néhány hóval ezelött kajman ragadta volt meg, s csak valami véletlen mentette meg a bizonyos haláltól. A szamár hátsó czombján még most is megvolt a borzasztó állat fogának helye. Természetesen a szegény szamár félt a víztöl és sehogy sem akart neki menni az Orituconak.

*) *Palma de Cobija*, melyről már fönnebb is volt szó.

Végre is nem maradt egyéb hátra, mint hogy hosszu kötőfékét nyergem kápájához kössem, a legény pedig övig vizben gázolva, a szamarat farkánál fogva fölemelje : igy sikerült nagy bajjal a félénk állatot átvontatnunk.

Zápor és égiháboru gyakori volt s több izben át meg átáztunk; de az ég mindannyiszor kiderült, s a forró nap sugarai megszárították a földet. Éjente a zivatarok tetemesen meghütötték a levegöt, ugy hogy *Peiña* cubija-ját kereste, én pedig *waterproof* (vizmentes gutta-percha) köpenyemet.

Május 26. Sok baj s fáradság után elértük végre 11 óra tájban *Chagvaramast*, egy nyomorult hitvány falut. Lucio Coelis barátomtól több rendbeli ajánlólevelem volt, többek közt anyósához is. Sok keresés után ráakadtunk házára s belovagoltunk. Az ajtóban egy kisasszony fogadott, azaz állott (mert fogadásról, mint mi magyarok értjük, szó sem volt), azonkivül egy uri emberrel is találkoztam, ki csökönyösségével egészen felháborított. A házi asszony, mint sok kérdezösködés után megtudtam, nem volt honn, a másik két úri ember is, kikhez ajánlva voltam, *„fuera“* azaz elutazott volt. Mondtam, hogy idegen vagyok, hogy szállást s utam folytatására vezetöt és szamarat keresek : mind hiában, alighogy feleltek.

Hogy bajomon segítsek, fölkerestem a *jefe politico*-t (a falu jegyzöjét). Ez fiatal ember volt, módja s müveltsége kevés, de szives és barátságos. Vezetöt és szamarat vagy öszvért kapni most nem lehet, és egész Cabrutáig, hová még 5 napi járás, már épen nem — igy hangzott az itélet, mely ugyancsak kellemetlenül hatott reám, miután igy már szó sem lehetett róla, hogy szombatra Cabrutába s annak idején Angosturába érve a trinidadi hajót el ne szalaszszam. Éji szállásul uj ismerösöm a falu jegyzöje, a falu házában ajánlott föl egy szobát, hosszu keskeny termet, melyben aktákkal telt szekrények álltak, meg egy asztal irományokkal, meg egy múlt századbeli pamlag; a falban két erös horog, a *chinchorro* számára. Ez utóbbit azonnal igénybe is vettem, szükségem volt a pihenésre. Midön 4 óra tájban az ebédnél megjelentem, melyet gazdám szintén felajánlott volt, nejét, 30—32 éves de még mindig szép asszonyt, azon módon, mint reggel megjöttömkor, kecsesen chinchorrojában fekve találtam. A szegény nö beteg, nem tud járni, pedig 9 élö gyermeke van. E vidéken általában nagy a szaporaság; 8—9 gyermek rendes, 15 nem ritka dolog; a nök ugyanis igen fiatalan 13—16 éves korukban mennek férjhez; 18—19-éves hajadon már agg-leány.

Pedro Riza-nak, igy hivták szives gazdámat, nagy köszönettel tartozom, tett a mit tehetett, de minden iparkodása daczára vezetöt és szamarat nem szerezhetett; biztatott azonban, hogy mintegy 5 mérföldnyire esö *hatosa* körül, hol anyósa lakik két leányával, a pusztában sok ló s öszvér legel s ott megkaphatom, a mit keresek.

Május 27. Korán reggel kellett elindúlnunk. Szives házi asszonyom tejes kávéval tartott, mely élvezetet már igen régen nélkülöztem, de egyszersmind erönek erejével egy *mosquiterot*, azaz szunyoghálót csináltatott *chinchorromra*, mely állatoktól, mint jövendölte, sokat kellend szenvednem. A nök elbajlódtak vele, s a dél is elmúlt, mire útnak eredhettünk. *Pedro Riza* még lovas vezetöt *un vaciano* is adott mellénk, mert innen kezdve már kifogytunk a járt utból, *Peiña* pedig nem ismerte a vidéket.

A tájék most egészen megváltozott. A mimosa berkek gyérülnek, legfölebb egyes csoportokra szorítkoznak; elszigetelt vagy csoportos *coryphák* között a tágas tisztásokon marha legel, megbámúlva a lovasokat, s közeledtükre félénken eliramodva. Itt a földszine egyenletességét már csak kisebb partok, emelkedések zavarják, melyekröl szép kilátás nyilik a végtelen távolba. Az egyformaságban van itt a nagyszerü, ez döbbenti meg az embert.

Az idö igen meleg volt, s tegnap nem esvén, természetesnek találtam, hogy erös zápor s égiháború támadt, de az ég csakhamar ismét kiderült. Ugy vettem észre, hogy e vidéken az égiháboru sohasem jön egyesével, mindig kettesével vagy hármasával s többnyire kelet felöl. Ma is készülöben volt már a második zivatar. A gyakori és nagy záporok a térség laposain terjedelmes pocsolyákat képeznek, melyeket gyakran át kellett gázolnunk. Épen ilyenekhez értünk, midön vezetöim jelentették, miszerint itt kell, hogy leszálljunk, egyszálig levetközzünk, a szamárról lerakodjunk, a lovakat lenyergeljük, a podgyászt pedig darabonkint fejünkön átvigyük, mert a pocsolya, kivált pedig a *caño* (patak, ér), melynek kiöntése által növekedett, jelentékeny mélységü. Épen mire levetköztünk, omlani kezdett a zápor, mely hogy készülöben volt, már fennebb említettem, még pedig oly erös, hüvös szél kiséretében, hogy dideregtünk,

kivált én, ki a paradicsomi viselethez hozzászokva nem voltam. Vizmentes köpenyemmel s Peiña cubija-jával levetett ruhámat s egyéb podgyászomat takartam be, s igy hidegtől rázkódva vártam a két embert, kik podgyászom egy-egy részével fejükön előre mentek volt. Negyedórába került, mig visszatértek, mire a maradék podgyászt s ruhánkat fejünkre kapva átkeltünk a pocsolyán. A kiöntés mellemig, a *caño* ajkamig ért. Szerencsénkre nem találkoztunk kajmánokkal, melyektől pedig vezetöim nagyon féltek. A pocsolya tulsó felére érkeztünkkor az eső is megszünt; felrakodtunk, felöltözködtünk s egy korty rhummal melegitkezve folytattuk utunkat. Ezen akadály miatt két órát vesztettünk s esti 8 óra lett s egészen besötétedett, mire éhesen s nagy fáradtan a *hatosba* érkeztünk.

A *hatos,* mint az idevaló házak mind, vályogból volt épitve, s pálmafödele a szokott módon előre nyúló tágas ereszével faoszlopokra támaszkodva keskeny folyosófélét képezett. Az efféle házaknál ugyan rendszerint az ajtónak csak helye van meg, azaz nyilás a falban, de itt kivételképen, miután asszonyok lakták, volt ajtó kettő is, még pedig zárva. Belől halotti csend, mintha már éjfél lett volna, az emberek itt a tyukokkal egyidöben fekszenek le, mert semmi dolguk, napon át eleget ráérnek tehát unatkozni. Lármáztunk, zörögtünk, s miután itt kivételkép néhány kutya is volt a ház körül, ezek telitorkú ugatásukkal mozdították elő fáradozásainkat — de mind hiában, az ajtók zárva maradtak s a házban semmi mozzanás. Végre nem maradt egyéb hátra, mint chinchorronkat a keskeny folyosóban felfüggeszteni, lovainkat a legelöre csapni, egy darab biscochot s korty vizet nyelni, melyet a szerencsémre nyitva álló s alkalmasint konyhául szolgáló házikóban találtam, aztán pedig lefeküdni.

Május 28. A ház párkányzatán az ajtó tövében fekve azaz csüngve csakhamar elaludtam. Hajnal hasadtával hangos kakas-szó vert föl álmomból. Eltévesztettük volt az ajtót — gondoltam magamban — itt a baromfi udvar van. De napkölte után megnyilt a kérdéses ajtó s egy borzas mulatta szolgáló söpörgetni kezdte a kamarát, legkevésbbé sem ütödve meg azon, hogy a ház előtt három idegen ütötte föl sátorát. Még meg sem szólított. Én is tehát nyugodtan s határtalan csökönyösséggel, mintha magam is kreol volnék, maradtam chinchorromban s vártam, mi lesz ennek vége. Valahára megjelent a házi asszony s átadtam neki üzenetem- s ajánlólevelemet vejétől *Pedro Rizatól.* Beh máskép fogadott volna egy magyar asszony, akár a legszegényebb béresné is! Megjelent két leánya s néhány llanero is, és mind azt állitották, hogy esti zenebonánkat nem hallották, jóllehet többen azon kamrában feküdtek volt, melynek ajtaját kevésbe mult, hogy be nem vertük. De megmagyarázhatom magamnak, hogy ezen emberek halló-szerve csakugyan eltompulhat, miután a szoba két sarkában lábánál megkötve két nagy kedvencz kakas egyre harsogtatta szavát, mely a llaneronak édes csalogány-dal, de az én fülemet annyira repesztgette s annyira fölingerelt, hogy végre is kereken kijelentettem, hogy vagy én távozom a szobából, vagy a kakasok. Ezen állatba helyezi a llanero egyetlen örömét, büszkeségét; e szenvedélyről egyébiránt már fennebb*) volt alkalmam szólani.

A kamara vályog-falai meszeletlenek voltak; egyik oldalon a leoldott chinchorrok lógtak, egynek kivételével, mely fölfüggesztve maradt, hogy székül s pamlagul szolgáljon. Volt még a szobában néhány tengerivel rakott zsák, nyereg, asztal, két szék s a sarokban az elkerülhetlen vízhütő, melyben minél tovább áll a víz, annál hüsebb. Mellette kis bádog-edény (mint a mi meszelymértékünk) van, a ház összes népességének ivó-edénye. Pohár, vagy más efféle edény (a *totumát* kivéve) nincs; csupán városokban veszik üvegpoharak ezen ivásbeli communismusnak elejét.

A vezetönek és lovaknak, melyeket utam folytatására *Pedro Riza* a *hatoson* igért vala, hire sem volt. Egy a házhoz való legény ajánlkozott ugyan vezetöül, de a lovak, öszvérek a legelön voltak s csak most indúltak keresésükre, mi itt nem csekély feladat. Néha félnap söt több is beletelik, mig csak megtalálják, merre legel a végképen szabadjára hagyott marha, s aztán még megkerítik! *Peiña* s a kis szamár visszatérvén Villa de Curába, magamra maradtam a végtelen térségen, az elszigetelt *hatos*ban s mintegy fogva voltam a pusztaságon. Most már szó sem volt, hogy annak idején Cabrutában lehessek, mely az emberek állitása szerint még jó 4 napi járásra esik innen s azonkivül egy-két napba kerül tán, mig vezetöt és lovat keríthetek. Mindezek épen nem voltak örvendetes hirek, de

*) L. Habanát 6-dik lap.

nem fordíthatván a dolgon, arra használtam fogságomat, hogy vadászszak a llanosokon s ily módon csak kibékültem sorsommal.

A vidék itt nem tökéletes sík, kisebb emelkedések, mint a tenger hullámai, terülnek egész a messze láthatárig. A laposokat pocsolyák borították a sok zápor következtében; a száraz időszakban ezek nagyobb része végkép kiszárad. Egész mérföldekre nyoma sincs emberi laknak. Mimosa s egyéb bokrok egyes pálmákkal vegyest kivált a tócsákat szegélyezik, közöttük a terjedelmes tisztásokon legelészik a számtalan szarvasmarha, ló, öszvér s ezekkel békés barátságban az özek és kisebb szarvasok. A bokrokban mindenféle madarak fészkelnek kivált nagy mennyiségben az apró zöld kajdácsok *(loritas);* a vizekben halak, vízi-kigyók, sajgóczok tartózkodnak s a krokodiloknak egy kisebb faja a *baba,* mely legfölebb ölnyi hosszú s az embert nem bántja. Valóságos krokodil, *cajman* a pocsolyában nincs. Vad aránylag kevesebb van mint nálunk ily vidéken található. A honunkban ösmeretesek közöl néhány kacsafajt s közönséges szalonkákat *(Moorschnepf)* találtam; az előttem eddigelé ismeretlenek közöl feltünt egy gólyanagyságu, fehér s fekete tollú szalonka, s egy körülbelöl lúd-nagyságu, egészen rózsaszín tollú kanalas-gém *(Garcia paleta);* mindkettőnek husa igen ízletes. Az utóbbi falkában él, igen félénk s nehezen közelíthető meg; tolla a nap sugaraitól megaranyozva gyönyörü színt játszik.

Első vadászatomat csakhamar félbenhagytam, a forróság s éhség (24 óránál tovább száraz *biscochon* élödtem) visszaüztek a *hatosba* reggelizni. Jóllehet az emberek itt oly áldott földön s égalj alatt élnek, és a marha, vad s baromfi kezük fogásába esik, még sem birtak egyébbel tartani, mint imelygös fekete babbal, megfözött vén tyúkkal s arepával — még bananéjok sincs! kés, villa hírrel sincs, még az asszonyok is kezükkel esznek, — igy is megteszi. Itt látja csak az ember, mily kevés az, a mi az életre „elkerülhetlenül“ szükséges.

Este felé a höség megszüntével ismét vadászni mentem s oly kalandom volt mint Humboldtnak ama tócsában fürdése alkalmával. Ugyanis egy megsebzett özet vettem üzőbe s hevemben megfeledkeztem, hogy ily gondatlan elörenyomulás a pusztában veszélyes is lehet. A nap már áldozóban volt, a forró-öv alatt pedig az alkony alig tart félóráig, hét órakor már sötét van. Egyedül a halálosan sebzett vadnak üldözésével elfoglalva nem figyeltem az irányra, melyet követtem, nem vettem észre a már fel-feltünedező csillagokat, nem láttam a vészhirdető fellegek tornyosulását a keleti égen. Majd bokrok közt bujdostunk, majd tisztásokon haladtunk, majd meg pocsolyákon gázoltunk át, mig végre az est homályában özem a bozót közt eltünt. Ekkor eszméltem föl; merre vagyok nem tudtam, s az éj mind sötétebbé, az ég mind borultabbá lön. Alighogy tanakodni kezdtem, mitevő legyek, megeredt a sürü zápor. Annyit tudtam, hogy a *hatos*-tól éjszaknak indúltam s ezen föirányt, bár üzésközben eleget kanyarodtam jobbra-balra, egészben meg is tartottam, azt is tudtam, hogy a tanyától mintegy 3 angol mérföldnyire távozhattam, de a sötétségben a vihar közepette nem mertem utnak indúlni, nehogy az irányt veszítve végképen eltévedjek. Igy tehát elhatároztam, hogy reggelig helyben maradok. Néhány percz múlva egészen át voltam ázva, fegyvereim nemkülönben, úgy hogy semmi sem volt védelmemre ha netalán valamely llanosi jaguárnak kedve kerekedett volna megtámadni. Az eső egyre szakadt, a villám cziázott s olykor büfénynyel árasztotta el a végtelen térséget. Patakokban csorgott a víz a zöld gyepen; nem maradt egy talpalatnyi száraz hely, hova letelepedhettem volna. Szerencsére az itteni viharok nem tartanak sokáig; mintegy félóra múlva szünni kezdett az eső s a csattanások mind távolabb meg távolabb hallatszottak; a felhők szakadoztak s egyes csillagok már-már feltüntek. A beállott mély nyugalom, melyet csak a békák, tücskök, bogarak hemzsegése szakított félbe, ez elhagyott helyzetemben még inkább meghatott mint a vihar dühöngése.

Jóllehet az idő épen nem volt hideg, nedves ruháimban fáztam s alig vártam a fölkelő nap meleg sugarait. Egy éjem sem rémlett még ily hosszúnak. Végre valahára derengni kezdett a keleti láthatár; az ég egymásután szürke, violaszín, zöldes-sárgás színeket váltott s a nap egész nagyszerüsége- s ragyogó fényében (nem vörös gömbkint, mint az alföldön) emelkedett a láthatár fölé. Most megelevenült a puszta is; ezer meg ezer torok üdvözölte a fényes csillagzatot; a kisebb zöld kajdácsok éles károgással seregesen röpkedtek bokorról bokorra, a lovak vigan nyerítettek, az ökrök bögtek, s a könnyü lábu szarvasok meg özek nyugalmasan hozzáfogtak a legeléshez. Utnak indúltam én is, telve a jelenet magasztosságával s feledve

helyzetem minden baját, gondját. Felmásztam minden magasabb partra, mely dél felé utamba került, azon reményben, hogy a távolban megpillanthatom a *hatos*-t, de mind hasztalan. A meleg nőttön-nőtt, s annyira elfáradtam, hogy kénytelen voltam egy bokor árnyában lepihenni. Néhány órai üdítő álom után ismét utnak eredtem, de meggyőződvén, hogy nem jó irányban haladok, visszatértem éji tanyámra, mi ismét nem csekély keresésbe került. Innen aztán dél helyett kelet felé tartottam. A nap már nyugvófélben volt, midőn egyik kisebb partról nagy örömömre csekély távolságban a *hatos*-t pillantottam meg. Most minden veszélyen túl tudván magamat, egy ideig pihentem a part tetején s oly gyönyörködve szemléltem a *hatos*-t, mintha az a föld legpompásabb épülete lett volna.

Nagy éhesen s kimerülten értem a *hatos*-ba, hol legkevésbbé sem csodálkoztak a történteken; „gondoltuk — mondák — hogy el fog az ur tévedni, s már valóban tanakodtunk is, hogy induljunk-e fölkeresni.“ Nagy örömömre azonban egyuttal azon hirrel fogadtak, hogy *Paulino*, jövendőbeli vezetőm, megjött a lóval s öszvérrel.

Május 30. Utazásunk most valamivel gyorsabban ment mint eddig, mert vezetőm is lóháton volt s podgyászomat a kis szamár helyett derék *macho* (azaz csödör öszvér; *mula* alatt a kancza öszvért értik) vitte. A vidék mindig ugyanaz. A pocsolyákban számtalan vízi madarakra, a legelésző marha között sok özfalkára akadtunk, de emberi lénynyel vagy lakhelylyel nem találkoztunk egész estig, midőn *Muriangot*, egy több *hatos*-ból álló kis telepítvényt értük.

Ma nem esett még s este is nagy a meleg. A loriták a közel berkekben nagy zajt ütnek, a *plaga*, azaz százféle bogár, lepke stb. gyertyám körül repdesve szinte lehetlenné teszi az irást. Csodálom, hogy ennyi pocsolya s kiöntés között a nagy meleg daczára nincsenek szúnyogok. Gazdáim sokat beszélnek a *calenturákról*, vagyis az Orinocco mentén uralkodó veszélyes lázakról.

Május 31. A llanosok alakzata valamennyire megváltozott; a pálmacsoportok s bokrok már igen gyérek, a tisztások jóval nagyobbak, ugy hogy néhol az egész téren csak zöld gyepet s itt-ott egyes fákat láthatni. Hasonlít alföldünkhöz, csakhogy nem oly szép sík, hanem folyvást habos, partos. E kisebb partokról meglepő a kilátás a messzi térségre; délre apró dombsorok egymástól különszakadva emelkednek. A föld homokos, kavicsos, feketés kemény agyagfélével összetapasztott. A fü nem magas és ritkás. Virágot a llanosokban nem láttam, kivévén egy apró hagymaféle növényt ibolyaszín csillaggal s egy szintén ibolyaszínü mályvafélét. A *corypha*-pálmák végkép elmaradtak, helyöket más terebélyes, de csavart ágazatu fa foglalja el, melynek levelei mintha viaszos papirból készültek s porzóval behintettek volna, fája s levele törékeny mint az üveg. Mondják, hogy a *quebradák*-ban s *cañok*-ban sok cajman lakik, de én csak *baba*-t láttam. Ma láttam először a vörös és kék szárnyu, szép hosszu farktollu nagy kajdácsokat *(ara)*, melyek a sürübb s nagyobb fákon fészkelnek.

Eleinte jó keleti szél fujt, mely a forróságtól megmentett, hanem délután igen megmelegedett az idő és kis zápor is volt. Égető szomjamat a többször utunkba eső patakoknál nem enyhíthettem, mert vizük tiszta volt ugyan, de igen langyos meleg.

Naplemente felé értünk végre *Santa Barbara* nevü *hatos*-hoz, melynek lakosai az imént jöttek meg a *Potreroból* az Orinocco s Apure közti vidékről, hová a lovakat s marhákat hajtották volt telelni. *Potrero* általánvéve oly helyet jelent, mely nedvesebb s ennélfogva a száraz időszakban is jó legelő. Megérkeztemkor leendő gazdáimat nagy tüz körül találtam borju sütésével elfoglalva. A llanerosok e vidéken t. i. ha megéheznek, levágnak egy borjut, feldarabolják s az egyes falatokat fanyársra huzva tüz mellé támasztják; ha megsült a hus, földbe tüzik a nyársat, mellé gugorodnak, előveszik *dagajukat* s falatoznak a nyársról. Kinek nincs *dagája*, nem eszik, mert kését a llanero idegennek sohasem adja. Megkináltak engem is; elém tüzték a nyársat, s a rajta levő czombot Paulinoval a leirtam módon el is költöttük. A borju bőrét kifeszitik, s ha megszáradt szíjat vágnak belőle; a bört közepén kezdik csigavonalban vágni, (olyformán mint az óra rugója) kis-ujjnyi vastagságban, aztán megsodorják s ujra kifeszítik. Az egész bőrből csak egy szíjat vágnak, mely aztán néha 20 ölnyi hosszu is.

Itt, *Muriangonál* kezdődtek a valóságos llanosok. A változás a lakosok jellemében, életmódjában is észrevehető : az igazi *llanero* nem oly szertelen lusta mint a többi kreol, mozgékony, tevékeny és sokban csikósunkhoz hasonlít. Derék, barátságos

gazdám s egy csapat suhancz épen most beszélgetnek Paulinoval felölem, hogy én utazom *„nada mas que por ver“* (csupán hogy lássak, hogy tapasztaljak), sehogysem fér fejükbe. Kivált mulattatja öket hogy irok; egyes holmimat nem győzik csodálni. Különös tetszésükben részesül ötcsövü pisztolyom és zsebre tehető bőrpoharam, vagy mint ők nevezik, a *„totuma bőrből.“*

Az imént fogtak meg egy szerencsétlen *armadillot,* azaz pánczélos állatot, mely a llanosokon nagy mennyiségben van, mint alföldünkön az ürge. Kiszedvén beleit, az állatot kiterítették, pánczélostól fanyársra huzták s megsütötték; husának ize hasonlít a tengeri nyuléhoz. Éjjel szélvész kerekedett, ezt erös zápor és mennydörgés követte, minek folytán a levegő tetemesen meghült.

Junius 1. Az ég teljesen be volt borulva, s apró sürü szemekben hullott az esö. Az ily országos esöt, — mint nálunk nevezik — ma elöször tapasztaltam a forró öv alatt, hol az a ritkaságok közé tartozik s ha van is, félnapnál tovább alig tart. Tanácsosabbnak tartottam bevárni az esö végét, miután a *quebradák* és *cañok* ilyenkor *„a honda“* vannak, azaz kiáradnak, s nem volt kedvem a multkori vízgázolást ujból kezdeni. Kilencz óra tájban csakugyan megszünt az esö. *„Ya es verano, no va mas hacer invierno“* (már nyár van, nem lesz többé tél) mondá gazdám és szintén lóra kapott. Mint már említettem a *verano* nyár, a száraz esötlen szakot, vagy jó idöt, az *invierno* tél pedig a rosz idöt vagy esös idöt jelenti e vidéken.

Ma *Santa Ritáig* szándékoztunk menni; kérdeztem gazdáimat, mennyire lehet s hány óra tájban érhetek oda, de semmi határozott feleléthez sem juthattam; ezen embereknek a távolságról s idöről nincs is tiszta fogalmuk. Sohasem tudhattam meg bizonyossággal, mennyire esik egy helység a másiktól : közelnek vagy távolnak mondták, a mint azt e vagy ama helynek távolságához mérték; a mértföldek számában épen nem lehetett megbízni. Igy van az idövel is. Mig a magyar parasztember olykor bámulatos pontossággal tudja a csillagok vagy nap állása szerint megmondani az órát, az idevalók ugylátszik még a nap felosztását órákra sem ismerik. Sokszor mondtak nekem 7 órát, midön már legalább is 10 óra volt. A napnak szakai náluk a következök : *madrugar* (hajnal, 5 óra tájban); *mañanita* (korán reggel, napkeltétöl 7 vagy 8 óráig); *mañana* (délelött); *medio dia* (dél); *tardecita* (2—4 óráig); *tarde* (délután uzsonna tájban); *noche* (éjjel). Ha kérdeztem, mennyire van e vagy ama helység, s mikor érek oda, feleletül kaptam : *„si sale por la mañanita“* (ha korán reggel indúl), *„llegará quando el sol esta por aqui“* (megérkezik, ha majd a nap itt lesz) s megmutatja, hol lesz akkor a nap, de hány óra lesz akkor, nem tudja. Zsebórám a guaricoi fürdö óta hasznavehetlen volt; nappal elég biztossággal tudtam az órát a nap járása után, de éjjel nem igen boldogúltam.

Az értesítések és hozzávetések alapján ugy számoltam, hogy 4—5 óra tájban érhetek *Santa Ritába,* hova az esö megszüntével azonnal el is indúltunk. Ma akadtam elöször a hires *Mauritia* pálmára*). Gyönyörü sugár pálma ez, mely eleven sötétzöld levélzetével élénkíti a vidéket. Csak ott terem, hol állandóan megmarad a viz, s a llanosokon zöld szalagkint vonuló hosszu pálmasor már messziröl jelöli valamely patak mentét. Számos gulya s ménesekkel is találkoztunk, melyeket a *Potreroból* hajtottak a llanosokba, hol az esöszak beálltával már bő legelö van.

Négy óra lehetett, midön a már tegnap látott partok egyikére fölértünk. Innen meglepöleg szép kilátás nyílt a patakok mentén *maurichi* pálmasorokkal szegett végtelen zöld térségre, melyen ittott a távolban egyes dombok emelkedtek. Az eddig borongós ég egészen kiderült s váltogatva a legkülönbözöbb kék, piros, sárga és szürke színekben mutatkozott. Az égnek ily színezetei e vidéken gyakoriak, ellenben a naplemente korántsem nyújt oly nagyszerü látványt, mint alföldünkön, vagy Éjszak-Amerikában, hol a legcsodásabb alaku fellegek mintegy lángba borúlva övezik, kisérik a leáldozó napot.

A *macho* s lovaink kifáradtak s minden biztatás, ütés-verés daczára is alig haladhattunk lassu lépésben. Ha tegnap a szomjuság kínzott, ma az éhség fogott elö s gyötrelmétöl nem menekedhettem, bár legerösebb szivarjaimhoz folyamodtam s bár mennyire gyönyörködtem a vidékben, melynek hatalma elhagyottságában rejlik. A nap már nyugovóban volt, és *Santa Ritának* még semmi híre, de söt azon *hatos*-nak sem, melyhez Paulino állítása szerint jóval ezen helység elött kelle érkeznünk. Lovaink annyira kifáradtak, hogy kénytelenek voltunk leszállni s azokat ugyszólván magunk után

*) Lásd fennebb 77-ik lap.

húzni — ennél nagyobb baj alig érheti az utazót a llanosokon. Szivesen tanyát ütöttünk volna, de nem akadtunk sem vizre, sem táskánkban eleségre — tehát csak elöre akármi módon. A nap már utolsó sugaraival árasztá el földünk ezen elhagyott részét, midön megpillantánk egy táborozó ménest és gulyát csikósaival s gulyásaival, — a *Potreroból* érkeztek — távolabb pedig a homályban emberi lakot. Most már jó kedvvel haladtunk s közelebb jutva a tanyához, mily öröm! kékes füstöt láttunk gombolyogni az elötte való téren : tehát borjut sütnek, tehát lesz esteli!

Ugy is lön; midön beértünk, a gulyások már a megsült szeletek körül guggolva jó izüen falatoztak. Leugrottunk lovainkról s rövid üdvözlés után meghivást sem várva, (mi itt magától értetik) közéjök vegyültünk. A házi ur után tudakozódtunk : „nincs“ volt a válasz, azaz : a faluban volt, mint utóbb kiderült. Az elhagyott és — miután ajtaja nem volt — nyitott házat minden habozás nélkül elfoglaltuk. Az ily ház igen egyszerüen épül : földbe vert czövekekre négy sárfal s ezekre a *corypha*-pálma leveléből födél és megvan a ház; ablak nincs, de szemben egymással két nyilás a kis bejárásra, s hogy a folytonos légvonal eszközöltessék. A pálmafödél hasonló okból nem nyugszik közvetlen a falakon, hanem 1—2 lábnyi hézagot engedve, czövekeken. Olykor a ház két keskenyebb oldala elött félkörben mintegy 3—4 láb magas sárfal emelkedik s a félgömb-alaku elörenyúló födél faoszlopokon nyugszik, ugy hogy a ház végében félkör-alaku pitvar képződik. Ily *hatos* mellett van még egy pálmalevelek s vesszökből font vagy szintén sárból épült kunyhócska, közepén tüzhelylyel, ez a konyha, s olykor egészen nyitott s nem egyéb mint karókra támaszkodó pálmafödél.

A szobában nincs egyéb mint állvány a nyergek számára, néha egy-két zsák vagy pálmalevélből font kosár a llanero fehérneműjével, a sarokban a nélkülözhetlen vízhütő, a falakon pedig erös horgok a hamakák és chinchorrók számára. A ház körül rendesen van még egy faállvány is, lugasnak mintegy vázlata, melyre a vékony szeletekre vagdalt marhahust aggatják, hogy a napon száradjon. Az ily hust ök igen *„sabroso“* azaz : jóizünek nevezik; sokszor a *pilon*-ban (famozsárban) megtörik, gombóczczá gyurják s kirántják, ez aztán *carne frita* (rántott hus). Egy gazdám meg nem foghatta, hogy nekem *„gustan las ñiemas fritas, pero no me gusta la carne frita“* (izlik a rántott tojás, de nem izlik a rántott hus).

Mint már említettem, ezen llanerosok, csikósok és gulyások a többi kreoloknál tevékenyebb emberek s dolgaikat jobban rendben tartják. Láttam egyiknek csinos pálmalevélből font kosarában holmiját : fehérneműje közt volt egy czifra csipkével gazdagon kirakott ing, hasonló a csikósainkéhoz, de más szabásu; aztán örlött kávé hegyes totumában, meg száraz sajt és papelon; a kosár ökörbörrel volt bevonva és borjubör-szíjakkal összefüzve. Ezen emberek ugyszólván csupán hussal élnek, kenyeret vagy arepát nem láttam nálok, a kenyér helyét némileg a papelon pótolja.

Junius 2. Santa Rität reggeli 8—9 óra tájban értük el. Én egy a falun túl lakó gazdához szállottam, kihez Pedro Rizától voltam ajánlva. Paulinonak megadtam a kialkudott 10 pesot s elbocsátottam — a szerencsétlen fiu e pénzt még alkonyat elött elkártyázta : kártya meg kakas ezen emberek uralkodó szenvedélye.

Utamat nem folytathattam, mert vasárnap volt, de gazdám megigérte, hogy más napra szerez vezetöt és szamarat.

Santa Rita jelentéktelen kis falu a *Manapire* folyócska partján, mely számtalan kanyarodások közt halad az Orinocco felé s az esöszak derekán (julius, augustus) annyira megárad, hogy Santa Ritától az Orinoccoig csak kis *bongón* azaz csolnakon utazhatni. Jelenleg erre még nem szorultunk, noha a folyócska már dagadozott s egyes helyeken ki is öntött. A pocsolyákban számos vízi állat tanyázott s én ismét vadászni mentem, de ezuttal nagyobb ovatossággal éltem mint múltkor. Löttem néhányat a fennebb említett rózsa színü kanalas gémekből. Házi asszonyom, csinos mulatta nő, megsütötte s utravalónak másnap magammal vittem. Nagy mulatságomra volt a gyermekded együgyüség, melylyel szives gazdám s derék felesége minden legapróbb holmimat, evésem s cselekvésem módját s legkisebb mozdulataimat is megbámulták, mintha csak a holdból kerültem volna hozzájuk.

Az éj gyönyörü, csendes és igen meleg volt. Nappal elmaradt az égi háboru, de este aztán a felhötlen ég egyre villogott, mi a forró-öv alatt az esöszakban rendesen történik, kivált oly napokon, melyeken nem dörgött a menny.

Junius 3. Szép napunk volt, hüsítö erös

keleti széllel s napkeltekor erős harmattal. Még hajnalban a csillagok világánál indúltam lovammal és három szamárral : egyike podgyászomat vitte, másodika pedig a harmadikat, ki bizony igen haszontalan suhancz volt. Tegnapi gazdám azt mondta volt, hogy mintegy 2 mérföldnyire tanyát érünk, hol *desayunot* azaz : reggelit lehet tartani, de estig aztán semmit. E házat el is értük nem sokára, sajtkészitők lakták. A sajt ökörbör-edényben készül; a savót totumával leszedik s a sajtot vagyis inkább turót pálmalevelekből font sajtóban összenyomják; uj korában jó ízü mint a mi tehénturónk, de megszáradva s megkeményedve csak éhes gyomornak való. Ez az ugynevezett „llanosi sajt“ az egyetlen, melylyel Venezuelában élnek, zsiros sajt itt nem volna egészséges.

A vidék ugyan egyhangu mint eddig, de még sem minden változatosság nélkül való; sok helyen túlnyomólag, sőt egyedül csak azon törékeny, törpe, viaszos levelü fa találkozik, melyről már fennebb megemlékeztem, ily helyeken a föld kavicsos, homokos, a fü ritka. Itt-ott azonban berkes, szép legelőkre is akadtunk. Egy ily helyen hátramaradván, hogy nyergemen igazitsak, intett peonom, hogy ne maradozzak, mivel „sok tigris van a berkekben.“

Déltájban ismét egy *hatos*-hoz értünk, peonom azt állította, hogy Cabruta még nagyon messze van, s hogy naplemente előtt nem is érhetjük el, éjjel pedig utazni, vagy künn tanyázni igen veszélyes a tigrisek miatt, melyektől a mint látszott igenis fél. Engedtem vezetőm kérésének, miután a *hatos* gazdája szintén azt tanácsolta, hogy már csak holnap folytassam utamat. Ez épen tegnap érkezett meg Cabrutából s reménylettem, hogy tőle bizonyos hirt hallhatok a gőzös felől. De mi köze neki a gőzhajózáshoz? annyit mégis tudott mondani, hogy várnak valami hajót, még pedig csak néhányad napra.

A *hatos* gyepes szinte rétes helyen áll s kivételkép banane-kerttel s nagy akollal van körülfogva, hova reggelenkint a teheneket hajtják fejésre. Ezek egyébiránt keveset tejelnek, miután a borjukat nem szokták elválasztani. A ház lakói szintén sajtot, még pedig a llanosi sajtnak *„queso de manu“* nemét készitik; a túrót t. i. savójával együtt addig főzik, mig tésztás és nyulékony lesz s ekkor aztán tenyerük közt kisebb pogácsákra nyomják : innen ered neve. Ezen *hatos*-ban is sok csikós és gulyás tanyázott; ezek a házban s az udvar árnyékában függesztették hamacáikat s jóizüen aludtak, én pedig követtem példájukat, mert nagy volt a meleg.

Naplementkor kisétáltam fegyveremmel. Mintegy 20 ölnyire a háztól folyik a *Manapire*, vize piszkos, iszapos, de iható, ha előbb a vizhütőbe kerül. Partján körülbelől 30—40 lépésnyi szélességben mindkét oldalon gyönyörü, sürü a növényzet. A Manapire ezen erdős partja sötétzöld szalagkint kigyózik a szép gyepes pusztán, mely nyugat felé végtelenbe terül, mig délnek berkek s közbenközben tisztások látszanak, a keleti láthatáron pedig különböző távolságban és csoportokban az orinoccoi hegylánczok emelkednek, s ezek fölé itt-ott csodás alaku felhőivel a kék ég domborul, melynél gyönyörübbet eddig még tán nem láttam. A láthatáron három felé is villogott az ég. Az alkonynak mindenütt megvan költészete; itt is a magasztosnak s mérhetlennek érzete, melyet e határtalan térség költ, tán épen alkonyatkor fogja el leghatalmasabban az embert, kivált a ki már hetek óta magára hagyatva bolyong idegen emberek honában.

Az est kedélyessége az állatokra is behatással van : a ház körül ménesben legelő lovak vigan nyerítenek, a bikák bömbölnek, a borjuk anyjok tölgyét keresik, még a szamarak is hosszu vontatott ordításukban fejezik ki elégedettségüket. Fönn a légben is van mozgalom : a nagy sasok egyesével jönek nagy szárny-csattogva s hallgatagan ülnek valamely magas fa tetejébe éji szállásra; annál nagyobb zajt ütnek a zöld kajdácsok, melyek nagy számmal s párosan jönek a térségről a Manapire keskeny de sürü erdejébe fészkelni. A hőség szüntével fris harmat enyhiti a füvet s kevés vártatva mindenik cseppjében az égen már régóta andalgó hold tükröződik. Most a tücskök, békák s bogarak kezdik rá szokott, szakadatlan zsibongásukat. Különös, hogy e Manapire szomszédságának, a sok pocsolya s rétnek daczára itt *plaga*, sem egyéb csipő kinzó bogár nem találkozik.

Sokszor megkisértettem a llanosokat alföldi pusztáinkkal összehasonlítani, s mindig oda jutottam, hogy jóllehet sokban egyező e két térség, mégis nagy a különbség a kettő között. A legmerészebb képzelgés, a legjobb akarat mellett sem ringathattam magamat azon édes csalódásban, hogy itt otthon vagyok. A llanosok azon része, melyen én utaztam keresztül, nem tökéletes síkság,

mint a mi alföldünk, csak ritkán s kis darabokon akadtam oly helyekre, hol égnél s fünél egyéb nem látható, többnyire, berkek, bokrok vagy egyes pálmák zárják el a látkört, majd közelebb majd távolabb, az Orinocco felé pedig egyes halmok, később hegyek emelkednek. A patakok partjait mindenütt a szép kecsteljes *mauritia*-pálma ékesíti. A mimosa-bokrok közt a pusztaságon szerteszélyel marhák, lovak, özek és szarvasok legelnek, melyek az útas közeledtével szétfutnak, miután elébb bámészkodva kémlelték, valjon mi az, mi a térséget áthatolni s e mély csöndet zavarni merészli? Ámde hiányzik itt a mélázó s elandalító gémeskút, a falu tornya, mely mint árbocz a tengeren, emelkedik a messze láthatáron; hiányzanak a szép birkanyájak az örökké szerelmes bojtárukkal s a hü kuvaszszal; estenden nem hirdeti kutyaugatás a messze tanyát, nem tünedeznek föl a puszta földi csillagai, a pásztortüzek; itt nem szólal meg a a furulya, nem hangzik ki a pusztára a bánatosan megrezzentő népdal . . . . . oh! szülőföldem szép határa, meglátlak-e valahára?! . . . . .

Mire visszatértem a *hatosba*, a gazda s néhány tekintélyesebb *arriero*, csikós és gulyás épen körülfogták az udvaron felfüggesztett hamaca elé állított asztalkát. „*Vamos a cenar*“ (menjünk estelizni) volt a jelszó, s meghivtak engem is, a hamacát mint legkényelmesb ülőhelyet ajánlván föl nekem; emezt el is fogadtam, de nem az estelit, miután délben a tegnap löttem kanalas-gémmel úgyszintén a *queso de manu*-val igenis barátságos viszonyt kötöttem. Társaim estelije száritott s megfőzött húsból és *casave*-ból állott; utóbbi a kenyeret helyettesíti, a *yucca* gyökeréből készül, csaknem kocsikerék-nagyságu vékony lepény alakjában süttetik, íze, mint a fürészpor- és forgácsé.

Beszélgető kedvemben voltam s észrevettem, hogy bár végkép müveletlen, de korántsem ostoba emberekkel van dolgom. Kérdéseikre türelmesen feleltem, melyek szokás szerint valamennyinél ezen kezdődnek: „*Su gracia de Urted?*“ azaz: mi a vezetékneve, (*su nombre?* is a keresztnévre vonatkozik, mig az *appelido* a vezetéknévre, rendesen csak az előbbit használják). Második kérdés aztán, mi dologban járok? „*por ver, nada mas*“ — hogy tapasztaljak, semmi másért — mely válaszra „*valgame Dios, que paciencia!*“ — Nagy Isten, mily béketürés! — felkiáltással felelnek. Igen érdekli őket, mennyi ideje, hogy hazámból távoztam, hogy merre esik az, s mily nemzetből való vagyok. Valamint a magyar paraszt minden külföldit „német“-nek mond, úgy itt mind az, ki nem *paisano* (földi) vagy *castellano* (spanyol), „*ingles*“-nek (angol) vagy „*frances*“-nek (francziának) tartatik. Németet a llanosokban nem ismernek s a Hungariáról fogalmuk sincs.

Jó kedvemben ma este földrajzi s történelmi értekezést tartottam hazám felől, mi őket nagyban érdekelte. Politikájok is szóba jött; én elvemhez híven véleményemet magamnak tartva hallgattam, annál inkább, mert kormányukról sok jót bizony nem mondhattam volna. Ezzel egyébiránt maguk sincsenek megelégedve, mint azt a llanosokban s a körülfekvő vidéken több izben tapasztaltam; általában minden úgynevezett „kaputos“ ember, hacsak nem *empleado* (hivatalnok), azaz: nem lop együtt a kormánynyal, ennek nagy ellensége. Szegény ország! ismét forradalom szélén áll*) s ha az állapotok egyhamar nem javulnak, aligha nem előbb-utóbb a yankeek hatalmába kerül e szép tartomány; noha meghódítása nem épen oly könynyü, minőnek az éjszaki szomszédok vélik, nem tán a rendes hadsereg ellenállása miatt, mely, mint említők 2000 emberből — és milyen emberből — áll s akár nem is léteznék, hanem a guerilla-háborúban kifejthető ellenszegülés miatt. Az araguai völgyben s környékén a tamadó ellenségnek nincs oka félni, mert a nép ott oly elfásult és félénk, hogy az első ágyúdörrenésre megfutna, de nem úgy a llanosokon, itt még van edzettség s életerő a népben . . . . . de „*qui vivra, verra.*“

Junius 4. Ma sok réten, esővíz képezte pocsolyán, egyes *caño*-k kiöntésein gázoltunk át; lovaink gyakran szügyig merültek. Mint említettem az Orinocco kiöntései az esőszak derekán egész Santa Ritáig terjednek. A mint e hatalmas folyamhoz közeledtünk, a növényzet változni kezdett; a gyepesek fogytak, a bokrok, facsoportok, erdőcskék szaporodtak s ismét mintha gondosan rendezett parkban utaztunk volna. A szép Mauritia eltünt, helyét más pálma (alkalmasint a *Draceák* egyike) pótolta szintén vizes területeken. Ennek tövéből rendesen 5—6 szál emelkedik csoportban, melyek ritkán vastagabbak egy fütykös botnál s ritkán magasabbak egy ölnél; alulról föl végig hosszu,

*) Ez csakugyan ki is ütött néhány hóval távozásom után s Monagas elnöki székéből elüzetett.

vékony tövissel vannak benöve s ekképen bokrozatot képeznek; néhol elszigetelve, magánosan is előfordúl. Gyümölcse élénk vörösszínü, mogyorónagyságu bogyófürtökben; levele a kokuszpálmáéhoz hasonlít. A régi ismerösök közt számtalan új alaku bokorra, fára meg virágra is akadtam, — a forró-övi természet ismét csodálatos dúsgazdagságában tárult elém. Nagy örömet szerzett kiváltképen egy gyümölcs, mert gyermekkoromra emlékeztetett. Bertuch „*orbis pictusa*“-ban t. i. egy körteféle gyümölcs, végében fekete babféle kinövéssel nagy hatással volt rám s gyermekkori vágyaim közé tartozott, e gyümölcsöt valaha ízlelhetni. Ma teljesült e vágyam; a gyümölcs láttára mintegy álomkép vonult el előttem a barna börkötésü könyv, sok szép képével, meg kedves dajkám, ki azokat mutogatta, meg kisded növéreim, kik azokat velem együtt csodálkozó örömmel szemlélgették! A gyümölcsöt az Orinocco vidékén (hol honos) *merey*-nek nevezik; igen leves, mint a mi körténk, íze hasonlít valamennyire a félérett cseresznyeéhez, de rendkivül fanyar, összehúzza a szájat mint a timsó. A *merey* nedve fehérneműre csöppentve a tintáéhoz hasonló fekete s ki nem mosható foltot hagy. Nyersen nem ehető, hanem czukorral befözve *(dulce de merey)* igen ízletes. A fekete babféle kinövés is ehető, ha megpörkölik s felső kérgét lehántják; íze hasonlít a kákaoéhoz.

A nap keményen sütött s a szél a mocsáros berkek közt végképen elállt; rekkenő volt a meleg. Nagy kimerülten végre 4 óra tájban megérkeztünk Cabrutába.

Cabruta hitvány falucska, melynek indus lakosait 1740-ben *Padre Rotella* jezsuita missionarius térítette meg. Ezek jobbára meztelen járnak, testük igen sötét vörös-barna; termetük alacsony, izmos, zömök; mellük s hajuk igen kidomborodott. Az asszonyok — még tán piszkosabbak s rongyosabbak valamennyinél, kiket eddig láttam — lustán hevertek chinchorróikban s pipáztak.

Vezetőm egy spanyol kereskedőhöz vitt. Első kérdésem természetesen a már annyi nyugtalanságomba került gőzhajó volt: itt sem tudhattam ki egyebet, csak hogy a gőzös még el nem haladt. A hajó nem Cabrutában, hanem ezzel rézsút szemben a tulsó parton köt ki *Caicara* falucskánál. Át kellett tehát mihamarább kelnem az Orinoccon s miután ez csak kis *piroge* és *bongó*-kon történhetett, meg kellett válnom Rozinantémtól. Sikerült is egy spanyol kereskedőnek 45 dollárért eladhatnom; e szerint csak 35 dollárt vesztettem rajta, ennyit pedig megért a hosszu llanosi uton tett szolgálata. Utam a llanosokon Villa de Curától Cabrutáig két heti időbe s (a lovon való veszteségemet is betudva) 70 dollárba került.

C.

AZ ORINOCCO VIDÉKE.

XIII.

AZ ORINOCCO.

Az „Orinocco“ nevet*) melyet fölfedezői adtak e hatalmas folyónak, nem ismerik a folyam felső mentén, hol a rengeteg öserdökben a polgárisultság legalsó fokán álló indus felekezetek közt csak egyes elszórt térítő-gyarmatok találkoznak. E népségek az Orinoccot, valamint az Amazon és Magdalena folyamát is egyszerüen „folyamnak,“ legfölebb „nagy folyamnak“ vagy pedig „víznek“ nevezik; tulajdonneveket csak a kisebb folyók és patakok kapnak.

Tekintve azon nagy víztömeget, melyet az Orinocco az atlanti tengerbe visz, méltán kérdhetjük, valjon Dél-Amerika folyamainak melyike a legnagyobb? az Orinocco-e, vagy az Amazon vagy a La Plata? A kérdésre nem felelhetni határozottan, már csak azért sem, mert a „nagy“-nak

*) Sokan Orenocco- mások Orinoco-nak irják.

fogalma maga sem határozott. A *La Plata* aránylag rövid, de torkolata a legszélesebb, t. i. 23 földrajzi mérföld. Az *Amazon* valamennyi folyam közt a leghosszabb, mert eredetétől a *Lauricocha* tavától kezdve torkolatáig 720 földr. mérföld hosszu, szélessége ellenben *Yaen de Braccamoros* tartományában a *rentamai* zuhatag mellett alig akkora mint a Rajnáé Mainz mellett, de továbbra egy mérföldnyire növekszik. Az *Orinocco* torkolatánál keskenyebb mint a La Plata, s futása rövidebb mint az Amazoné, (Humboldt szerint ugyanis 280 földr. mérföld,) ámde már 140 mfdnyire torkolatától, tehát futása felében 16,200 lábnyira szélesedik, ha a víz állása magas, az esőszak végével a víz színe 28—30 lábbal emelkedik. Dél-Amerika hatalmas folyamai összehasonlításához, vízmennyiségöknek hacsak hozzávetett meghatározásához, szükséges volna a medreket egész hosszukban s a folyamok sebességét különböző helyeken kellőleg ismerni; de ezen adatoknak még hijjával vagyunk.

Az Orinocco futása igen nevezetes : számtalanszor kanyarodva délnek s nyugatnak, végre kelet felé fordul s mintegy visszafelé folyik, úgy hogy torkolatja és forrása szinte egyazon délkör alá esik. Egyébiránt e nagy folyam forrásait utazó még eddig nem látta; ismeretlenek azok mint a Niluséi s e tekintetben sok a mesebeszéd s a ferde nézet. Schomburgk hires utazó véleménye szerint e források az é. sz. 2^0 $3^{0\prime}$ körül esnek s Humboldt úgy véli, hogy a ny. hosz. $65^1/_2$ fokánál (a párisi délkörtől számitva) nincs keletiebb fekvésük. E vidék az említett szétszórt telepítmények kivételével lakatlan s úgyszólván egészen ismeretlen, csak a *Rio Apure* torkolatától *San Fernando* helységétől kezdve, hol a délről özönlő Orinocco keletnek fordul, válik e folyam ismertebbé s környéke müveltebbé. Az é. sz. 5^0 alatt az Orinocco, a *Maypures* és *Adtures* zuhatagokat *(Raudales)* képezi. Ezeket, valamint a felső Orinoccot őserdőivel, indus felekezeteivel s vad állataival Humboldt alaposan s páratlanul élénk színekkel irta le kitünő kedvességü munkájában „Anſichten der Natur“ mely méltán ajánlható mindenkinek, ki e hatalmas folyamról, vidékéről, ennek növényzete s lakóiról bővebb tudomást ohajt szerezni.

Most elöveszem ismét naplómat.

Junius 4. Naplemente tájban lementem egy révészszel s podgyászommal az Orinoccohoz. Első látásra nem lepett meg annyira, mint vártam, még hatalmasabbnak, még szélesebbnek képzeltem. A folyamon *piroge*-n, azaz : egyetlen fatörzsből faragott mintegy 3^0 hosszu s $2^1/_2{}'$ széles teknyön (lélekvesztön) keltünk át. Orrán egy legény, hátul a *patron* vagyis gazda ült, mindkettő lapáttal hajtotta a ladikot. Az Orinocco csak akkor tünt föl igazi nagyságában s hatalmasságában, midön már rajta voltunk s hozzá még ily kis ladikon. Szemmérték szerint legalább $2^1/_2$-szer, ha nem 3-or oly széles mint a mi Dunánk Buda-Pest között magas vizállásnál, vize szöke mint ezé s nem igen sebes (mintegy 6 angol mfdnyit fut óránkint). Kanyarulatai számosak, s ily helyeken annyira széles, hogy csolnakomról közepe táján a folyam-hosszant nézve nem láthattam be mozdúlatlan egy tekintettel mindkét partját. Utközben a legényt kilelte a hideg *(la calentura)* s nem birt evezni; hogy haladjunk, én fogtam a lapátot a *patron* nagy bámulására, ki azt hitte, hogy e mesterséghez csak az orinoccoi révészek s tanitóik az indusok értenek. Ismét gyermekkori emlékek, a pesti városligeti jelenetek tolakodtak képzeletem elé.

Az átkelés mintegy másfél óráig tartott; 7 óra lehetett, midön gyönyörü holdvilágnál *Caicarába* értünk. E városka az Orinocco jobb partján egyik hatalmas kanyarulaton túl kis sziget mögött fekszik, valamivel alább mint Cabruta; mögötte apró sziklás dombok emelkednek. Caicarában posada nincs, ajánlóleveleim vagy utasitásaim szintén nem voltak, megérkeztemkor tehát első teendőim közé tartozott a *jefe politicot* felkeresni, azon reményben, hogy ez is majd oly szivesen fogad, mint a chaguaramasi. De fájdalom! a szivesség nem elkerülhetlen tulajdona a *jefe politiconak;* ezt csakhamar szomoruan kelle tapasztalnom. Lehet, hogy kissé gyanusnak találta poros szakálamat, szennyes, gyürött öltönyömet, fejemen a turbán-félét, övemben az ötcsövü pisztolyt s a llanosi kést, mert útlevelem után kérdezősködött, mi eddig seholsem történt rajtam Venezuelában, még La Guairában sem megérkeztemkor. Elémutattam neki nagy kétfejü sassal diszített levelemet, de e szokatlan ragadozó madár láttára mintha még jobban megijedt volna s még gyanúsabb tekinteteket vetett reám. Ö semmiképen sem szerezhet nekem éjjeli szállást, de kisértsem meg szerencsémet ezen meg ezen tehetős polgárnál. Ez vastag úri ember volt; épen családjával az utczán ült : „*para tomar fresco*“ fris levegöt szívni. A jó ember is himezett-hámozott ;

van ugyan egy szobácskája, de abban só van, nem eléggé kényelmes, meg így tovább. De én nem tágítottam : mindegy nekem, akármilyen a szoba, csak tető alá jussak, hogy meg ne ázzam s podgyászom biztos helyen legyen. Nem szabadúlhatván tőlem, elkisértetett egy kis házhoz az Orinocco partján : fala nagyon is barátságosan hajolt a föld felé, igazat mondva dülőfélben volt. A szoba kis üreg, ablak nélkül s egyetlen ajtóval, ezt pedig éjszakára be kell zárni, mivel faluhelyt vagyok. Bizony meg kell sülnöm ez éjjel, — gondolám magamban — de mit tehettem egyebet, fölfüggesztettem chinchorromat s biztattam magamat a mivel odakünn biztattak, hogy a gőzös tán még ez éjjel megérkezik.

Junius 5. A gőzös nem jött meg. A mint a kellemetlenül töltött éj után fölébredtem, a nap már fenn volt és csakhamar egész erejével lövelte sugarait. Miután a gőzös még öt napig is megváratható, elhatároztam, hogy sorsomon könnyitendő a vastag uri ember kegyét diplomatiai fogásokkal törekvendem megnyerni. Rendbe szedtem tehát öltözékemet, megmosdottam (egy szomszédból kölcsönzött *totumá*-ban) s tisztelkedni mentem. A fogadás hideg volt, de én egész nyugodtsággal a körülményekhez s emberem jelleméhez alkalmaztam beszélgetésem módját. Csakhamar sikerült is öt meghódítanom s győzelmem teljes volt, midőn néhány Angosturába, Mexicoba stb. szóló spanyol ajánlólevelet mutattam elő a caracasi érsek, az ottani spanyol követ s *Urdaneta* tábornok ő excellentiáitól. A sókamrából azonnal átszállásoltatott tulajdon házába, egy tágas és kreol felfogás szerint szép, kényelmes szobába. Van asztalom, néhány székem, hosszu fapadom, s jó helyem a chinchorro számára; a két szemközt eső ajtók egyike az utczára, másika az udvarra szolgál, hol — nagy ritkaság e vidéken — egy kis kertféle van rendezve, legalább szép, nagy, sötétvörös virágu hibiscus (itt *canel* a neve), néhány rózsa, jázmin s egyéb virágzó bokrok díszlenek.

Átköltözködve im e jó szállásomra, vállamra kaptam fegyveremet s kiindúltam a vidék kémlelésére, akadok-e közelében őserdőre ismeretlen fák és bokrokkal, majmok-, kigyók- és tigrisekkel. Ez utóbbiak miatt ötlövetü pisztolyomat is elvittem. Fájdalom, mindezekből semmit sem találtam. A két kis domb, melyek tövében *Caicara* fekszik, inkább bokros mint erdős; egyhelyt szabad téren fekete bazaltszirtek halmozódnak egymásra, melyek közt elszórtan pozsgárok s kisebb bokrok tenyésznek. Innen szép a kilátás az Orinoccora; messze belátni a hatalmas folyamot számos kanyarulataival s a legsebesebb gőzöst legalább is egy órával megérkezte előtt meg lehetne pillantani. Ültem a sziklákon s lestem a gőzöst, mint hajdan Aegeus fiát Theseust, de mind hiában, a lefelé tóduló óriási víztömegen nyoma sem látszott a füstnek! De elkeseredésemben nem ugrottam a mélységbe, mint Aegeus, hanem kémlő útam folytatására szántam el magamat. Most a domb másik oldalára jutottam; ez szintén bokros és szirtes. Innen befelé nyílik a kilátás kies zöld térségre, itt-ott facsoportokkal, majd sürü erdővel; tovább egyes hegytömegek emelkednek egymás megett, mig hátul a láthatáron a *parimai* hegyláncz huzódik kékesen vulkános csúcsaival. Néhány sason, szép tollu, ártatlan madárkákon és a szirten s gyepen vigan futkározó fürge gyíkokon kivül egyebet nem láttam, lepkét is csak keveset (a llanosokon épen nem). Este az egész környékből ezen berkekbe gyülekeznek a lórák s rémitő zajt csapnak; színök sötétzöld homlokuk kék s nagyobbak mint a llanosiak.

Már hat napja, hogy itt nem esett, a valódi esőszak az Orinocco mentén csak junius vége felé kezdődik. Roppant volt tehát a hőség, elannyira, hogy lehetőleg pongyola öltözetem daczára a két nyitott ajtó közt csendes ültömben s irás közben elborít a verejték. Öt óra tájban előkészületeket láttam az ebédhez s nem sokára vastag háziuram személyesen s nagy udvariassággal hívott meg asztalához. A leves, fűszer és zsirtól ehetlen volt, úgy a többi étel is. Gazdáim casavét ettek, nekem pedig nagy csodálkozásomra zsemlyét hozattak a péktől, ki hetenkint egyszer süt.

Az ég este felé elborúlt s hat oldalán egyszerre villámlott. Az éjszak felőli zivatar különösen erős volt, számtalan villám czikázott, de a mi feltünő, mennydörgés nem hallatszott, jóllehet a villámos fellegek legalább is 40 foknyira, tehát jó magasan állottak az ég boltozatján. E tüneményre már Humboldt is figyelmeztetett, ki annak *Rio Negronál* volt tanuja. Jóllehet minden pillanatban az égiháboru kitörését lehetett volna várni, az ég kiderült a nélkül, hogy a hatszoros zivatar bármelyike is Caicarát érte volna.

Junius 6. Nincs kellemetlenebb, mint a várakozás, kivált oly tág határok közt, hogy az a mit

várunk, minden pillanatban itt lehet, de napokig is elmaradhat. Le voltam kötve, a várost oda nem hagyhattam, bármint szerettem volna is kifürkészni a környéket s fölkeresni a közeleső *Cerro de tirano* nevü hegyecske egyik sziklafalába vésett nap- és hold hieroglypháit, melyeket Humboldt említ*).

Délutáni 5 órakor épen naplóirással foglalkoztam, midön azon örvendetes hírrel léptek szobámba, hogy jö a gözös. Ökörbört, serapiát (mely itt terem) s néhány utast vett föl s 6 órakor már ismét útnak indúlt. A hajócska magántársaságé, mely a venezuelai kormánynyal oly módon szerződött, hogy havonkint egy útat, Angosturától Nutriasig s vissza, köteles végezni. Az indúlás és megérkezés napja nem bizonyos, s a körülményektől függ. *States-room,* azaz : kabinok a gözösön nincsenek, hanem kiki hamacáját függeszti föl a hol épen tetszik, a teremben vagy a födélzeten, s ezen ringatózás mindenfelé szokatlan, eredeti színezetet kölcsönöz e hajónak. Kapitánya — éjszak-amerikai — szíves ember volt, *„a good fellow“* mint ök nevezik. A társaság sokkal tisztességesebb mint a yankee gözösökön az Egyesült-államokban. Több külföldi is utazott velünk, egyebek között a hollandus *dr. Van Arken,* kitöl több izben jelentek meg uti vázlatok az „Augsb. Allgem. Zeitung“ hasábjain.

Junius 7. Mégis roppant széles az Orinocco : szemmértékem szerint legalább is 4 ang. mfd. s a víz még nem érte el fömagasságát. A folyam tele van kisebb-nagyobb majd erdös, majd gyepes, majd sziklás szigetekkel; itt-ott csak fekete szikla emelkedik ki egymagában a vizböl. E szirteken óriási krokodilok szoktak heverni oly lustán, hogy még az elhaladó gözös zaja sem riasztja fel, mig mások nagy fatörzsekbe kapaszkodva usznak le a hatalmas folyamon. Többször megkisértettük rájok löni : golyóink mint köszirtröl pattantak le kemény páncéljukról.

Az Orinocco partja többnyire magas, melyen túl majd térség nyilik rengeteg öserdövel benöve, majd apróbb dombok emelkednek zöld rétekkel vagy egyes pálmákkal. Az ember szíve örül, ha ezen szép eleven zöldet látja. Csak itt-ott pillantottunk meg egy-egy nyomorult kunyhót bananecsoportok között, egyedüli tanujeleit némi müveltségnek. Több izben erös *aguacerok* vagyis záporokkal kellett küzdenünk; az Orinoccobeli záporok még sokkal keményebbek mint a melyeket a llanosokon megéltem.

Beszélik hajónkon, hogy Angosturában hajónkkal együtt *guarantenába* (veszteglöhelyre) tesznek, minthogy Nutriasban a „fekete himlö“ uralkodik. Ha ez igaz, nem tudom, mikor jutok Trinidadba.

Junius 8. Megérkeztünk végre Angosturába. Reggel 8 óra tájban egy kis sziklás sziget mellett az Orinocco kellö közepén kötöttünk ki, a várostól mintegy 2 ang. mfdnyire. Egy órával később kis ladikon közeledett az orvos, de nem mert hajónkra jöni, csak messziről megnézett. Ezen alapos vizsgálat után egy heti veszteglést szabott ránk, noha az egész társaság egészséges és legjobb kedvében volt. Ámde most a jó kedv roszra fordúlt s nem egy „god dam“ „carajo“ vagy „teremtette“ hallatszott, a mi ugyan épen nem használt. Napközt több rendbeli látogatásunk volt; angosturai kereskedök jöttek hajónkra felsö engedelem mellett. Ezektöl megtudtuk, hogy a betegség, melynek legkisebb jelei sem mutatkoztak még hajónkon, Angosturában az alsó néposztály közt már kitört s hogy a tanács azt végezte, miszerint Nutriasból indúlt hajók csak két hétre elindúlásuk után jöhessenek be az angosturai kikötöbe. Miután a mi gözösünk még csak egy hete, hogy Nutriasból elindúlt, egy hetet még vesztegelnünk kell. E szerint, hogy a végzést hiában ne hozták legyen, megtiltották partraszállanunk.

Junius 9. Ismét kaptunk látogatásokat s vigan voltunk.

Junius 10. Ma elküldtek a lovakért, melyeket hoztunk, s melyek kifogytak minden élelmükböl. Nagy *lancha* (dereglye) állott gözösünk mellé 8 emberrel, kik hajónkon szabadon jártak-keltek. Sohasem láttam ily guarantenát! Alig lehet valami boszantóbb, mintha az ostobaság szilárdságot akar mutatni s konokká leszen.

Junius 11. Négy napi hasztalan veszteglés után mégis sikerült végre kieszközölni kibocsáttatásunkat. Két óra tájban jött meg a kegyelem, s mintegy másfél óra mulva volt már elég gözünk s beállitottunk.

*) L. Relations historiques. T. II. pag. 586.

XIV.

ANGOSTURA.

Junius 15. Angosturának csinos fekvése van; kis dombon huzódik fölfelé, a házak közt sziklák, pozsgárok s fák emelkednek, a révben néhány tengeri hajón kivül jobbára csak egyárboczos és vitorlás *lanchákat* látni. A révet királypálmasor *Alameda* vagy *Paseo* szegélyzi (a *palma real* indus neve *chaguaramas*). Parthosszant a házak jobbára emeletesek, habanai mód szerint erkélyekkel s födél nélkül, s eleven színekkel festvék, e kép a sötétkék ég boltozatja alatt egészen a forró-övbe illő. Angosturával szemben *Soledad* kis falu fekszik, a kettő közt pedig fekete bazaltszikla emelkedik, melyet magas állásánál a víz egészen elborít. E sziklában kis fa gyökerezik a mimosák családjából. Hagyomány szerint e fa már ott zöldelt, midőn az Orinocco ezen részét fölfedezték, s azóta semmit sem változott.

Angostura az Orinocconak e hely megszükülésétől vette nevét; a roppant folyó ugyanis itt annyira összeszorul, hogy alig nézem kétszer oly szélesnek mint a Dunát Buda és Pest között*). Ujabb nevét „*Ciudad de Bolivar*," mely most használatosabb mint az előbbi, Bolivartól vette, kit az „ország szabadítójának" neveznek itten.

Jóllehet Angostura egyrészt az Orinocco s ennek mellékfolyói (a Guarico, Manapire, Apure, Meta stb.) által a llanosokkal, a meridai tartományokkal egész a Rio Negroig összeköttetésben van, másrészt pedig ugyancsak az Orinocco ágazatai által a tengerhez fűzve Trinidaddal, Demerarával s e szerint az angol nyugatindiai gőzösök közvetítése által Európával szoros kapcsolatba jöhetne, tehát kitünő kereskedelmi helyzettel s a columbiai államokra nézve oly fontossággal bir, mint New-Orleans az éjszaki Egyesült-államokra, és jóllehet a helybeli kereskedők — szinte kizárólag európaiak, nagy részben németek — a kereskedés emelésére mindent elkövetnek : mégis e városnak aligha van jövője. Ennek pedig oka először a kormány, mely egyátalán nem foglalkozik egyébbel, mint lopással és cselszövényekkel, és másodszor a népfaj, mely nemcsak hogy csekély számu — mi a munkás kezek nagy hiányát szüli — hanem lustább, csökönyösebb valamennyi eddig láttam kreolnál. Jobbára *zambók*, azaz : indusok és szerecsenyek keverékei a végtelenig, valamennyi keverék közt ez a leghitványabb; találkozik a nép közt szerecsen, mulatta s mestiz is, de tiszta fehér vérüt nem láttam. A napszám tehát itt roppant; izmos ember, ha dolgozni akar, könnyen kereshet napjában két font *sterlinget* (20 pft.). Száz darab ökörbörnek p.o. a hajóból partraszállitásaért 3—4 dollárt fizetnek, egy ember pedig könnyen kihordhat 3—400 darab bört napjában. A kereskedők, kiknek boltjaik, raktáraik természetesen a folyó mentén vannak, azt állítják, hogy a portéka kihozatala a raktárig annyiba, sőt gyakran többe kerül, mint egész szállítási bére Európából idáig.

Ide minden legkisebb apróság Európából vagy az Egyesült-államokból kerül : kész csizma, ruha, fehérnemü, szappan, edény, szerszám, bör, liszt sőt egyes ételek is, például zöld borsó, zöld bab, savanyu káposzta, spárga, angolna, szárdina, nyulpecsenye, borju-becsinált stb. az utóbbiak a lübecki *conserv*-gyárból bádogszelenczékben. Mindez a legborzasztóbb vámot fizeti, úgy hogy az idevaló élet drágább, mint a londoni. Egy ismerösöm p. o. 3 szobából s kis konyhából álló lakásáért 35 dollárt (70 ft.) fizet havonkint, boltja s raktáraért pedig 300 dollárt (ez 14,400 frank egy évre!).

Angostura kedvező fekvése daczára nincs rendes összeköttetésben sem Európával, sem Amerikával. A kereskedést *shoonerek* s *briggek* tartják fenn, az európai posta pedig Demerárán megy keresztül, hová a már említettem R. M. S. P. C. gőzösei hozzák. Demerara s Angostura közt az *Orinocco* nevü gőzöske tartja fenn a közlekedést, melyet Grilet et Comp. idevaló kereskedőház építtetett, Demerara és Cayenne-vel akként szerződve,

*) Humboldt szerint az Orinocco szélessége Angostura mellett alant vizállás mellett 380 toise vagyis 885 vara *castelliana* (1 vara c.=1·193 méter=0·929 bécsi rőf).

hogy e hajó oda havonkint egyszer marhát s böröket fog szállítni s magával viszi a postát is. De a gőzös járása rendetlen a milyen csak lehet; most p. o. junius 15-dikén az utolsó európai hir april 15-dikéről szól, tehát épen két-hónapos; a gőzös jelennen már egy hete hogy kimarad, s még mindig nem tudják, mikor jö.

Mindezen bajokon lelkiismeretes kormány tetemesen fordíthatna a kereskedés rendezése, a vám leszállítása, a kézi munkának gőzgépekkelj helyettesítése, kivált pedig a népnek nevelése által — de e részben egyátalán semmi sem történik.

Bevándorlásról itt a kegyetlen égalj miatt szó sem lehet. Julius végével a rendes keleti szél megszünik, beáll a höség s ezzel a nyavalya, mely augustus havában még gyarapodik azáltal, hogy az Orinocco apadtával a várost környező *lagunita* (tócsa) kiszárad. A vízben hónapokig kevert mindenféle rothadó anyag, dög, most a forró levegőre jutva, mérges miazmákat, kigőzölgéseket fejlesztenek. A höség tikkasztó, a lég sürü és homályos, a leggyengébb szellő sem leng, minden mintegy megreked. Ekkor dühöngnek aztán a betegségek, a forró lázak különböző nemei s ezek közt a gyilkos sárgaláz, mely kivált az európaiak s ujonnan érkezettek közöl szemeli áldozatait. Vannak hónapok, midön sok bolt zárva van, mert a segédek mind kihaltak. Tavaly 35 közől 5 maradt életben. Mégis évenkint mások meg mások érkeznek, megannyi áldozatokul, kivált ha rosz időszakban érve ide, hozzá nem törödhetnek ideje-korán az égaljhoz. Gyermekeket s idősbeket kevésbbé látogat meg a gyilkos láz, legveszedelmesebb a 25—36 év közötti kor. A cholera csak gyéren mutatkozik s koránsem oly pusztító mint Európában s a mi feltünö, kivált a kreolokat és kevert-vérüeket üldözi; az európaiak keveset szenvednek e nyavalyától, de igenis egy másik igen nevezetes betegségtől, még pedig az egészséges időszakban is. E baj abban áll, hogy az ember meghülés folytán úgy elreked, hogy szólni sem bir, ezt azután folytonos lankadtság, sorvadás és végképi kimerülés követi, néhány hó lefolyása mulva a halál bizonyos.

Novemberben megindúl a rendes keleti hüsítö szél, a levegő tisztúl, az ég kiderül, a tikkasztó höség enyhül, a betegségek lassan-lassan eltünedeznek s ismét a legegészségesebb időszak áll be, mely tart aztán juniusig. Jelenleg (junius 15.) az egészségi állapot még mindig jó, egyes lázakat s a himlöt (mely miatt vesztegelnünk kellett) kivéve, ez is csak szórványosan és szinte kizárólag az alsó néposztály közt mutatkozik.

Mindamellett, hogy Angosturában a jó társaság úgyszólván merőben európaiakból, jobbára németekből áll, a város még társaséletében sem bir a kreol renyheségből kivergödni. A helyett hogy a kreolok európai nézeteket és szokásokat fogadnának be, lassankint az európaiak válnak kreolokká, s rövid idő alatt testileg-lelkileg meghonosodnak, ha ugyan el nem halnak. Az Orinocco partján, hol az előbbkelő kereskedők boltjai s raktárai hosszu sorban vonulnak, s a köből épült házak a többiekhez képest magasabbak, még csak mutatkozik némi kereskedelmi élet s mozgalom, de a város többi része csak olyan, mint bármely más helység Venezuelában.

A dombnak, melyen e város épült, tetejéről fenséges kilátás nyilik az Orinocco pompás zöld partjaira, a szembe-eső *Soledad* falvára s mögötte a végtelenbe nyuló llanosokra, kétségtelen, hogy itt hajdan a *plutói* s *neptuni* erök egyaránt hatalmasan müködtek. Az Orinocco közepén a *Guarantenai* szigeten kivül ama fekete sziklahalmaz *(el peñon)* emelkedik ki, melyen az említettem nevezetes fa zöldel. Ily fekete szirtek lepik el az egész vidéket, s Angostura nagy része ilyen szirtek között s azokon van épitve, kivált pedig ujabb nyugati fele, az Orinocco mentében huzódó külváros. A regg hüsében gyakran kisétáltam erre. A város itt hosszu utczákban végződik; az egyes lakok szétszórvák bokrok, facsoportok és sziklatömegek között, mignem az utcza nyilt térséggé válik, hol a magas fü között *merey* s mimosa csoportok és sziklatöredékek emelkednek, ezek között pedig óriási pozsgárok dúsgazdagon tenyésznek. A városnak eme része roppant fekete sziklahalmazaival s ezek között festői csoportokban elszórt rendetlen kunyhóival, borzas, szennyes, félmeztelen zambo, mulatta és szerecseny népségével, dúsgazdag növényzetével kivált meglepő nagyságu pozsgáraival a háttérben pedig az Orinocco hatalmas folyamával, eredetiségében páratlan képet nyujt.

A kunyhók lakóinak nagy-, kivált női része szivargyártással foglalkozik; a dohány cumánai s igen jó, de a szivarok készitése módja igen tökéletlen. Helyben 6 reálon adják százát. A dohány-kivitel az angosturai kereskedés egyik főczikke: évenkint 10,000 mázsa *(packe)* varinasi dohányt

visznek ki. Ezenkivül nevezetesebb czikkek még a nyers bör, évenkint 500,000 darab, és *serapio*, melynek magva a vanilia-illatu *tonka-bab*.

Egykor reggeli sétámról visszatértemben a város felső részének egyik tisztességes házából, mely kis térségen állott, sok embert, főképen nőket láttam kijöni, mind vasárnapi öltözetben és széles jó kedvben, nevettek s ölelgették egymást, a gyerköczök kurjongattak s hozzá a szomszéd templom harangjai megkondultak, trombiták harsogtak s mozsarak durrogtak. Nem levén semmi ünnep, lakodalomnak tartottam ezen ünnepies menetet, később azonban megtudtam, hogy ez egy „szentnek vándorlása." Minden háznak ugyanis a római „*penates* és *lares*"-ek módjára megvan fából vagy érczből faragott külön szentje a szoba egyik sarkában, hol folyvást ég a szentelt gyertya. Ha ezen szentek valamelyike kitünő erélyesnek bizonyodik, betegségekből, veszedelemből kisegít, jó házasságokat eszközöl s így tovább, köztiszteletben részesül a szomszédoknál. Ha tehát ily házi szentnek neve napja van, a házi ur összehivja barátjait, ismerőseit, a szentet körmenetben a közel templomba kisérik, misét olvastatnak neki s úgy visszahozzák ismét régi helyére. A szentnek ezen vándorlását azután lakoma, vigság, táncz, kinek mint tetszik, szokta befejezni.

Angosturában többször volt alkalmam a polgárisultság legalsó fokán álló, telivér indusokat láthatnom. Az indusokat a tengerparti vidékeken s a llanosokon csaknem végkép kiirtották vagy az az ország belsejébe szorították, hol Guyana félreeső vidékein s a felső Orinocco rengetegeiben egyes missiókban élnek szintén teljes vadságban. Angostura környékén laknak egyes indus-felekezetek, s ezek néha 3—4 család egy csapatban bejönek a városba. Lustán heverésznek az Orinocco partján, vagy a városban csatangolnak, s kisebb boltokban gyöngyöt, szalagot, kést stb. vásárolnak pénzükön, melyet tigrisbőrökért, lórákért, faragott totumákért, tollakkal ékített chinchorrókért, s tollakból készült egyéb ékszerekért stb. kapnak. Csak kevesen beszélik a spanyol nyelvet, ezek is roszul. Testalkatuk inkább alacsony zömök, mint izmos; testük színe vörösbarna. Férfiak s nők egyaránt öltözködnek, t. i. mellök közepétől térdükig hosszu sötétkék gyolcsdarabot tekergetnek testük körül, egyik végét római pallást módjára vállukra vetve. A nők 3—4 évig is szoptatják gyermekeiket (ezt már Caicarában is, még pedig kreol nőnél vettem észre). Az indus asszonyok kék és vörös szinekkel mázolják be testüket, mi igen utálatos látvány. Többek közt feltünt egy fiatal leány, kinek körös-körül nyirott borzas haja homloka fölött vörösre volt mázolva. A környéken többféle felekezetek laknak, melyek mind arczvonásaikra, mind testük bemázolásának módjára nézve különböznek egymástól — de e különbségek kitanulására ott mulatásom rövid ideje alatt rá nem értem. Dologra ezen indusok végkép hasznavehetlenek, a kereskedők ezt már több izben megkisértették, de minden siker nélkül.

Angosturában, hol oly kevés utas fordul meg, fogadó nincs; a Nutrias-ból, Fernando- vagy Varinas-ból érkező kereskedők ismerőseikhez szállnak s így voltam kénytelen magam is egy fiatal német kereskedőnek *Ernesto Han* urnak, — kihez ajánlólevelem volt, — vendégszeretetét igénybe venni. Általa csakhamar megismerkedtem Angostura társaságával s egyebek közt kasinojával is, melyben billiárd, olvasóterem néhány havi ujságokkal, gyakran közebédek s tánczvigalmak vannak. Uj ismerősim körében oly kellemesen töltöttem e néhány napot, hogy szintén sajnáltam, hogy csak ily rövid ideig múlathatok a spanyol *Guyana* fővárosában.

XV.

ÚTAZAS TRINIDAD SZIGETEIG.

Junius 16. A demerarai gőzös, melyre vártam, nem jött meg, de 15-dikén váratlanul egy kis angol gőzös érkezett meg Trinidad szigetéről, hova más nap visszatérendő volt. Ezzel indúltam én is. A gőzöske „*lord Harris*“ Trinidad szigetén *Port of Spain* és *San Fernando* városok közt szokott megfordúlni s alig nagyobb, mint a pest-budai helybeli gőzösök. Midőn délben elindúltunk, apró, alig félfontos ágyúival roppant lövöldözést vitt véghez, mintha csak a várost akarná ostromolni. A csatepaté oka után tudakozódtam, s ez valóban mulatságos. A „lord Harris“ ugyanis éjjel érkezett, s hogy itt-létét tudassa, elsütötte néhányszor kis ágyúit. Erre a marsfiak, kik a révparancsnokság *(Capitania del puerto)* előtt a fő-őrház mellett őrt állottak, azt hitték, hogy „yankee flibusterek,“ — országfoglalók jönek s annyira megrémültek, hogy fegyvereiket elhányva futásnak eredtek s az egész várost felzavarták. A kapitányság 25 dollár birságot szabott a békeháborító gőzösre, de ennek parancsnoka nem fizetett, mire keményen ráparancsoltak, hogy ezentúl Angostura előtt ágyúzni ne merjen — s épen ezen tilalom volt oka a mai durrogatásnak.

Szép számmal voltunk a kis hajón, s utitársaimon kivül még mintegy 40 darab *lora*. Ezen állatok nem csak zöld színök s nagyságukra nézve, hanem egész alakjuk s kivált fejök képzésére nézve igen különböznek egymástól; némelyikének feje hosszukás, csaknem mint az amerikai sasé, a másiké gömbölyü, bagolyéhoz hasonló; homlokukon majd sárga, majd kék folt van, majd meg épen nincs. Hajónkon láttam egyet, melynek összevissza kevert sárga, kék, vörös, zöld tollai berzenkedve állottak, mint a mi „borzas tyukjainké.“ Ha kiskorukban szedik ki a fészekből, könnyen megszelídülnek, s megtanulnak fütyülni, nevetni s emberi hangokat utánozni. Nappal csöndesek, de a nap keltével, kivált pedig lenyugtával iszonyú zajt csapnak, a neveltebbek gagyognak, fütyülnek, nevetnek. Eledelök gyümölcs, főleg banane. Áruk Angosturában 1—4 dollár.

Az Orinocco környéke gyönyörü; jobbára őserdők szegélyezik. A folyón magán is sok gazdag növényzetü szigettel találkoztunk; ezek többnyire hosszukásak, keskenyek s kigyózó partuak. Olykor két-három ily sziget is terül egymás mellett széltiben. Ha az e módon képezett keskenyebb csatornákból kijutunk a nagy Orinoccoba, a látvány meglepőleg nagyszerü. A háttérben egyre emelkedések s apró hegyek látszanak, többnyire elszigetelten s ék-alakban. Egyike-másika ezen magánálló zöld ékeknek 100—200 lábnyira nyulakodik fel a víz közepéből, mig máshol pozsgárokkal s agavékkal benött apró, fekete köhalmozatok emelkednek ki a vízből.

A nap gyönyörü volt; szinte folytonosan keleti szél fujt s igy a meleg türhető. Gőzgépünk egyre megállt; nem volt elég göze, mert a katlan széntüzelésre van berendezve, mi pedig fával tüzelünk, a szenet a csak néhány órai tengeri útra tartogatva.

Junius 17. Délelőtt egy sziget partjánál megálltunk fáért. Ez időt fölhasználva, fogtam fegyveremet s körültekintettem a szigeten. Ez homokos, gazos, erdős, nem voltaképen őserdős. A parton föltünt a töméntelen *passio*-virág, kivül fehér, belül ibolyaszínü; gyümölcse nem a *parcha*, hanem a mi pukkantónkhoz hasonló; szaga kellemetlen. Néhány baglyot s apróbb madarakat kivéve, semmiféle állatot nem találtam.

Déltájban *puerto de las Tablas* városkához értünk; kis helység, mint Caicara. Fekszik az alsó Orinocco egyik leghatalmasabb mellékfolyamának a *Caroni*-nak beszakadásánál; ennek vize tisztább, hüsebb s jobb ízü mint az Orinoccoé, s e tulajdonát egy angol mérföldnyire megtartja egyesülése után. *Puerto de las Tablas* a marha-kereskedés főszékhelye; kikötőjében néhány *shoonert* láttunk. Nem messze innen vannak *Upata* mellett a dr. *Plassart* angosturai orvostól fölfedezett aranyrétegek, me-

lyek, mint mondják, 3—4 lábnyira a föld színe alatt terülő hatalmas kvarczrétegbe ékelődnek. Találtak 3—4 unciányi tömör aranydarabokat is. Ezen kincserek nagy hírre kaptak, s máris sokan ásták s mosták itt az aranyat; a yankeek s trinidadbeliek úgy reménykednek, hogy itt nemsokára Uj-Kalifornia nyílik majd nekik. Még Angosturában létemkor szerettem volna e nevezetes vidéket meglátogatni, de az esőszakban ezen utazás, ha nem is lehetetlen, mindenesetre fölöttébb terhes és talán hiábavaló, mert jelenleg is minden víz alatt van.

Este-felé valamennyire megváltozott a vidék; a parti hegyek összefüggőbbek lettek s a háttérben magasabb hegyláncz kékelt; emellett azonban egyes zöld, ékalakú dombok nem maradtak el. Horgonyt egy most már romban heverő erősségnél vetettünk, melynek neve „*la vieja Guyana*“ s mely köszirteken épült az Orinocco közepén.

Vadászati jelenet a Barrancas mögötti ligetben.

Junius 18. Korán reggel értünk *Barancas*-hoz, mely szintoly jelentőségü, de valamivel nagyobb városka, mint *Puerto de las Tablas*. Míg a gözös fával s élelmi szerekkel rakodott, utitársaimmal vadászni mentem. A helység mögött kis tó van, náddal, hinárral s óriási *Caladium* csoportozatokkal; vadra nem akadtunk. A tó mögötti cserjésben azonban tömérdek lórát s pulyka-nagyságu madarat láttunk. Utitársaim azt állították, hogy vad pulyka. Ezekből löttünk néhányat, de sok bajba került, mig a nádasból kikaptuk, mert csak egy kis canoet találtunk a parton, ez egyre billegett, a tó pedig telve kajmánokkal. Közelebbi vizsgálatra kitünt, hogy az ennyi bajjal s veszélylyel elökerített vad, hasznavehetlen ragadozó madár.

Az Orinocco több mérföldnyire torkolata elött szétágazik s hatalmas deltát képez. *Barancas* is már ezen ágak egyikénél fekszik; neveik különbözők, a legnagyobb s leghiresebb ága *Bocca de los navios*. Mi nem ezen, hanem a *Rio Macarion* hajóztunk, mely Trinidad szigetével szembe ömlik a tengerbe.

Barancas-on alul még szebbé vált a vidék. Öserdőkre akadtunk, óriási fákkal s köztük hatalmas *ceibákra*, melyekből az indusok a *canoekat* faragják. A szigetek mindig számosabbak, elanynyira, hogy néhol úgylátszik, mintha apró szigetekkel telt tavon hajóznánk, s menynyivel szebb ez mint a Lawrence-stream „*thausend island*“-ja! Mintegy 6 angol mérföldnyire Barancastól a parton itt-ott kisebb telepítvényeket, azaz kis darab czukornádföldekkel, banane-kertekkel, narancs- lemon- és kenyérfákkal környezett egyes kunyhókat találtunk. A papelon-gyártás itt még igen alsó fokán áll.

Gözösünk megállt s néhányad-magammal kis

csolnakon partraszálltam, hogy bananét, narancsot s ha lehet baromfit vásároljunk. Narancs nem volt, de *lemon* nagy mennyiségben. A *lemon* savanyu, mint a czitrom s nem nagyobb az öreg diónál, színe zöldes-sárga s oly nagy mennyiségben találtuk, hogy a fa ágai töredeztek, s alatta a föld csak úgy sárgállott. Szedtünk is, a mennyi zsebünkbe fért. Feltünt, hogy a telepítvényben — melynél kiszálltunk — csupán nőket s gyermekeket látunk; tudakozódásainkra kiderült, hogy a férfiak elbujtak, mert azt hitték, hogy Angosturában forradalom ütött ki s hogy mi katonákat jövünk fogdosni. E részben megnyugtattuk őket, de pajkosságból megerősítettük hitükben a forradalom felöl, Monagast bitófán veszettük el s az egész telepítményt fölzavarva, elrémitve tovább állottunk.

Két óra tájban értünk a *Rio Macario* folyamágra, mely oly kanyargós és oly széles is, mint a Tisza; a növényzet csak itt tünt fel még egész nagyszerüségében. Embert azonban alig látni; csak 5 óra tájban értünk egy indus telepitvényt, azaz vesszőkből s pálmalevelekből font nyomorult kunyhókat a Macario partján terülő öserdőben. A kunyhók előtt csoportokban voltak az indusok, mind meztelen, csak kis rongygyal csipőjükön. A gőzös láttára ijedten eliramodtak, de csakhamar észrevévén, hogy nem jövünk ellenséges szándokkal, neki bátorodtak és sokan részint inget rántottak magukra, részint czifra nadrágot, mi a félmeztelen testre ugyancsak furcsán illett. Magunkhoz intettük s néhány percz multán mint méhraj vették körül kis *canoekkal* hajónkat. Hoztak lórákat, bananét, czukornádat s egyéb gyümölcsöt; a pénzt egészen jól ismerték, elfogadtak azonban cserébe mindenféle apróságot, különösen megörültek egy üres palaczknak; ezt mi egy indus nőnek ajándékoztuk, ki mintha fejedelemnőjük lett volna, mert a *canoe*-ját hajtó két izmos indus, úgy a többi is nagy tisztelettel voltak iránta. A nő még fiatal volt, testalkata finom, rövid fekete haja mesterkéletlen csüngött le vállára és egyszerü mozgásaiban, valamint öröme gyermekded nyilvánításában sok kecsesség s kedélyesség rejlett; öltözete gyolcskelméből készült egyszerü fekete zubbony volt ujj nélkül. A többiek festve voltak; majd egyik lábszáruk, majd fele arczuk, majd homlokuk, vagy a fölötte rövidre vágott haj volt vörösre mázolva. Legnagyobb része, úgylátszik, szembajban szenved. Testük színe egyéb-iránt világosabb*) mint az eddig láttam indusoké; inkább sárgás, mint vörösbarna. Látogatóink, kik a *Guaraun* népséghez tartoztak, nem tudtak spanyolul és csak jelekkel értekezhettünk velök.

Éjszakára a Macario kiöntése által képezett egyik *laguna* mellett vetettünk horgonyt, hol a mindenféle *muszkitóktól* vagyis szúnyogoktól sokat szenvedtünk. A világító bogarak mintegy fényvonalt képeztek az erdő sötétében s a tó színe fölött. Az éji csöndet a békák kuruttyolása, az éji madarak fütyülése s kiáltozása, az unalmas lajhár türhetlen, panaszkodó óbégatása, s mindezeken keresztül a tigrisnek majd közelebb- majd távolabbról morduló tompa mély ordítása zavarták.

Junius 21. A Macario partjának az adja meg fögyönyörüségét, hogy itt a viz fölér a fákig, melyek ezerféle folyondárral összelánczolva, számtalan élősdivel s kosborfélékkel gazdagon benöve, gyakran a víz színéig terjeszkedő szép zöld pázsiton, majd egyes csoportokra oszolva szépen rendezett parkot képeznek, majd mint sürü rengeteg, áthatlan zöld tömegben tünnek föl. A fáknak a sötétzöld lomb közöl előtünedező fehér kérge különösen emeli a képnek szépségét. Az előrehajló fák tetejéről kecsesen ereszkednek alá a futónövények s hintázva fürösztik a vízben gazdag lombjaikat. Itt sürü nád, illatozó *Paucratium Strelitia* s más liliomféle vízi növények képeznek áthatlan falat, amott sugár pálmák emelkednek magasan a terebélyes, sürü lombos ceibák fölé. A rengeteg magányt a fürge majmok, kajdácsok, eleven színes tollu éneklő madarak ezrei elevenítik.

Egy ceibaféle magános nagy fán számos lopótökféle zacskót láttam csüngeni; eleinte a fa gyümölcseinek néztem, pedig madár-fészkek valának, mint utóbb megtudtam.

Ma sok *aguacerónk*, hajónkkal pedig sok bajunk volt, minduntalan elfogyott göze, megállt, megfordúlt, néha alig birták visszafordítani. Közel a Macario torkolatához vetettünk horgonyt. A nap lemente gyönyörü volt: kivételkép fellegek környezték a napot s ezek mind piros fényben ragyogtak, úgyszintén a Macario vize is (mely itt nyugat-

*) „*Nous avons trouvé, que les peuples du Rio Negro sont plus basanés, que ceux du Bas-Orinoque, cependant les bords du premier de ces deux fleuves jouissent d'un climat plus frais que les régions du Bas-Orinoque.*“ Humboldt: *Essai politique sur le royaume de la nouvelle Espagne.* T. I pag. 358. L. azonkivül l. ugyanazon kötet 2-dik könyvének 6-dik fejezetét.

nak tart) egész a messze láthatárig, mintha tüztengerben hajóztunk volna, melyet a dúsgazdag növényzet tündérkertként övez.

Junius 22. A mint a Macarioból kiértünk, már láttuk Trinidad partjait. Nemsokára a tenger közepéből kiemelkedő s keletről nyugatnak huzódó sziklasorra akadtunk; a tenger hullámitól ezredek óta csapdosott sárga homokkő tele van mély üregekkel s néhol rendes hidakat vagy diadalkapukat alkot. Utóbb Trinidad partjainak mentében hajóztunk; itt már sok telepitvény, czukorföld, s egészen más külsejü (angol) épületek láthatók. Déltájban értünk Trinidad másodrendü városához *San Fernandohoz;* ez három ék-alaku zöld domb között fekszik, közelében van a hires *pichlake* vagyis aszfalt-tó, melyet sajnálkozásomra meg nem látogathattam. San Fernandotól kezdve szép gyepes, dombos partok mellett haladtunk, hol minden ezer lépésre egy-egy czukorgyár kéménye füstölt s elszórva a zöld gyepen pálmacsoportok virultak. Az egész kép Cuba szigetére emlékeztetett. Előttünk jó magas hegyláncz huzódott, a venezuelai hegysorozatnak folytatása, melytől csak kis darab tenger választja el. A szép tengeröbölt számtalan hajó élénkíti. Öt óra volt, midőn *„Port of Spain“* Trinidad fővárosába érkeztünk.

XVI.

TRINIDAD SZIGETE.

Trinidad valódi földi paradicsom, és szivből sajnálom, hogy csak néhány napot tölthettem e szép szigeten *). Mily különbség egy spanyol s angol gyarmat között! ott szenny, restség s romlás, itt csín, mozgalom és haladás.

A sziget fővárosa *Puerto de España* vagy *Port of Spain,* igen szép s biztos kikötővel. Csodálkozásomra a város régiebb része inkább franczia, semmint spanyol vagy angol modorban épült s New-Orleáns franczia részére emlékeztet; az ujváros csupa angol modorú, ízletes nyári lakokból *(cottages)* áll, utczákra felosztva. E kedves lakok mindegyikét csínnal rendezett kert környezi, hol az Európában ismert virágok s illatos bokrok mellett (kivált a jazminok családjából) számtalan forróövi növény díszlik fölséges illatu virágjaival; az udvar közepén álló terebélyes zamangok némely helyen az egész kis lakot elborítják, melynek falait gazdagon lepik el a kuszályok; a narancsfák, bananék s cykadeák seholsem hiányzanak. Itt látni csak, mennyit tehet a kertészet a forró-öv alatt. De a régi városban is folyvást ujítgatnak, rendezni az angolok : így a régi, elhagyott piaczokból sétányokat *(square)* alakítnak, minő például a hajdantai *„plaza del armas,“* melyen a protestans főtemplom áll, ez angol-góth modorban épült s a hires yorki székesegyház utánzása kicsiben. A városon végig szép, széles sétány vezet, melynek végén a nem régen (még pedig meg nem határozható, tán ujonnan feltalált modorban) épült, kath. székesegyház emelkedik kettős-tornyával. A városon kivül, de ennek tőszomszédjában tágas gyeptér nyílik egyes facsoportokkal az angol parkok módjára, hol angol tehenek legelésznek nagy kényelmesen. E tért övedző utra gyülekeznek 5—6 óra tájban a város lovasai s fogatai esti sétára, itt tartják évenkint a lóversenyeket is, s e tér körül huzódik az említettem ujváros ízletes lakaival s bájos kertjeivel. Itt van a kormányzó nyári laka is, melyet gondosan rendezett, szép, tágas kert, egyszersmind füvészkert is övez, hol a mérsékelt s forró-öv növényei lehetőleg egybeállitvák. Az előbbi kormányzó lord Harris idejében a kert állattani kert is volt a londoni „zoological gardens“ példájára, mint ezt a maradványok bizonyitják. A város, illetőleg a park mögött szép hegysor*) emelkedik éles körvonalokkal s kellemes ormokkal; s

*) Trinidad a kis-antillai szigetek közt a legnagyobb (78¼□ mfd.); valamennyi közt legdéliebben s a szárazföldhöz legközelebb fekszik, — ettől a csak 15 teng. mfd. széles Paria tengerszoros választja el. A szigetet 1498-ban fedezte fel s nevezte el Columbus; 1796-ban a spanyolokról az angolokra szállott, kik jelenleg is urai.

*) Trinidad legmagasabb bércze mintegy 4000′ magas.

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

ennek völgyeleteiben és zöld lombjai közt tünnek el lassan-lassan a csinos nyári lakok.

Az angol befolyás az egész szigetre fölötte jótékony : nemcsak hogy a városokban, lakokban, életmódban a forró égalj előnyeit az angol, „comfort"-tal párosítják, hanem az ipart, kereskedést, gazdászatot lassankint viruló állapotra segítik s a nép jellemét, szellemét kedvezőleg átalakítják. A nép legnagyobb része itt is szerecseny és kevert-vérü (még pedig ugyancsak kevert-vérü, mert itt európaiak — angolok, spanyolok, creolok, — afrikaiak — szerecsenyek — amerikaiak — indusok — s ázsiaiak — coolik — kerülnek össze) s ezeknek minden rosz tulajdonaival bir, mégis a restség, csökönyösség már kisebb mértékben mutatkozik, mint a volt spanyol gyarmatokban. Igy például a néptől lakott városnegyedekben apró deszka-házakat s bódékat látunk, melyek 3—4 lábnyi magas tégla- vagy kötalapzatra építvék s a legszegényebb lakban is megtaláljuk a legszükségesebb butorokat legalább; mig Venezuelában a „*hamacca*" s „*chinchorro*" az egyedüli butor.

Port of Spain tehetősebb lakosai részint angolok, kik mint iparosok, kereskedők, birtokosok stb. ott már végkép megtelepedtek, vagy csak a téli szakot töltik ott s az esőszak beálltával honukba költöznek, részint spanyol-kreolok, kiknek elődjeik még az angol uralkodás előtt telepedtek oda. Az utóbbiak nézeteikben, modorukban, szokásaikban már is az angolokhoz szítanak, mint azt több családnál tapasztaltam, kikkel megismerkedhetnem alkalmam nyilt; egymás között társalgási nyelvük a spanyol, de majd mindnyájan értik s beszélik az angolt. A nép (szerecsenyek s kevert-vérüek) egészen érthetlen franczia „patois"-t beszél. Részemről csak ezen Trinidad szigetbeli spanyol creoloknál találtam azon vendégszeretetet, melyről más amerikai utazók oly magasztalólag szólanak; a szójárások „*esta casa es a la disposicion de usted*" „*manda usted con su servidor*" stb.*) melyeket máris, de főleg később mexicoi utamban annyira megutáltam, itt gyérebben hallhatók, de ha igen, akkor nem merő illedelmi nyilatkozatok.

Útközben a „lord Harris" hajón egy trinidadi földbirtokossal *Don Fabricio de Leon*-nal ismerkedtem meg, ki, mint már neve is mutatja, spanyol eredetü creol volt. Ez nemcsak kalauzomúl szolgált Port of Spain-ban, hanem családja, rokonai s barátjai körébe is bevezetni sziveskedett, hol mindenütt a legbarátságosabb fogadtatásban részesültem. E körülmény nem kis mértékben füszerezte néhány napi ott-mulatásomat. *Don F- Leon* meghívott, látogatnám meg kákaó-ültetvényén haciendájában, hol egyuttal a közelesö, hires *narangasi* zuhatagot is megszemlélhetem. Örömmel engedtem meghivásának s egy délután *bogy*-n — egy lovas könnyü kocsin — csakugyan utnak is indúltunk.

Port of Spain-ból pompás csinált út visz a zöld hegysor tövénél be a sziget belsejébe, ezen haladtunk „San Jose" faluig (mintegy 6—8 angol mérföldnyire), itt aztán letértünk a jó utról s a hegyek közé tartottunk. Páratlanok itt a természet szépségei. Mindjárt kezdetben bambus-erdőbe jutottunk; a 30—40 bambus-szárat hajtó egyes bokrok 2—3 ölnyire állnak egymástól, a szárak több ölnyire hajlongnak minden irányban és szomszédjaikkal érintkezve mintegy hegyzett góth íveket, zöld diadalkapukat képeznek a természet csodaszépségétől mélyen meghatott utas fölött. A nád sürüjén át nem törnek a nap sugarai, titokteljes homály uralkodik, s a hol a szikláról sziklára vigan szökdelő *Narangas* folyócska az összehajló ívezetek s folyosók közt végre eltünik, valóban tündérországban vélnök magunkat (l. 6-dik ábránkat). Majd kákaó-ültetményekhez, meg ismét bambus- vagy más lombos erdőkbe jutottunk; itt-ott tengeri földeket, vagy egyes haciendákat, csárdákat értünk. Estefelé jöttünk *Maracas*-ba, mely nem falu, mint gondoltam, hanem több hacienda együtt, a hozzátartozó épületekkel. Ezek közöl az egyik Don Fabricio tulajdona; lakháza még a régi spanyol időből való, részint köből, részint kemény-fából épült kis dombos téren, szép kilátással a völgyekre. A szobák falazatja s padlói nehéz cédrusfával táblázottak.

Másnap a Narangas zuhatagához siettünk. Útunk egy darabig a kákaó-ültetményen vitt keresztül, mig Narangas völgyére jutottunk. Már magában ez a séta is megérdemli a fáradságot s jóllehet a forró-öv növényzete rám nézve már nem volt új, mégis ujra meg ujra fölkeltette bámulatomat. Mintha ismét egészen új világba léptem volna, minden lépten-nyomon új virág, új bokor és fa —

*) Ez a ház az ur szolgálatjára áll, parancsoljon az ur szolgájával stb.

mindezt leirni szintoly kevéssé vagyok képes, mint felejteni. Ismételnem kell, a növényzetnek ime folytonos változatossága, a természetnek ebbeli dúsgazdagsága az : mi a forró-öv alatt tán leginkább ragadja az utast örökös bámúlatra. Gyönyörü sétánk a Narangas vízesésénél végződött. Itt a szük, mély völgy egyik oldalát roppant, legalább is 400'—600' magas függélyes sziklafal képezi. (kvarcz-eres agyagpala) s ennek tetejéből zuhan le három ágban a patak, a meredek fal egyes kiálló szirtjeit érintve s felhővé porlódva. Ott-létemkor (julius 22-dikén) kevés vize volt a pataknak s némileg a schweiczi „Staubbach"-ra emlékeztet, de az esőszak beálltával (Trinidad szigetén csak julius végével) több a vize s ekkor a zuhatag még meglepőbb. Főbáját a zuhatagnak ismét a növényzet képezi. A sziklafalat a folytonos nedvesség s melegség befolyása alatt felfutó aristolochiák, a repedékekben gyökerező harasztok, mohák s folyondárok lepik el, a tetején s egyes kiálló ormain gyökerező fák pedig keskeny zsinegek gyanánt csüngetik alá léggyökereiket, melyek szintén a völgy aljáig leérnek s a legkisebb szellőben kecsesen ringatóznak. S e zöld tömkelegben peregnek le a zuhanó víz cseppjei s ezer színben törik meg a nap sugarait, — „valóban — mint Schiller mondja — isteneknek való látvány."

Visszatértemkor a kákaó-ültetményre fordítám figyelmemet. Hajdanta Trinidad szigetén szintén kizárólag csak ezt termesztették, mely itt kitünő jóságu, de most mellette czukornád-földek, kávé-, gyapotfák, dohánykertek is díszlenek, valamint muskát-dió s egyéb füszerek is.

A kákaót, mint a kávét, iskolákban nevelik, de az utóbbinál sokkal nagyobbra, valóságos fává nő, bár nem magas, nem is terebélyes. Törzse karlegfölebb czombvastagságnyi, levele hosszúdad s lándzsa-alaku. A kákaó szintúgy szereti az árnyékot, mint a kávé; itt azonban az árnyazó fák nem *bucharesek*, hanem az *anajuco*, mely az előbbiekhez hasonló, csakhogy sokkal sugárabb s törzse szögletes, mi sok forró-övi fának sajátsága. A kákaó 4—5 éves korában kezd virágozni s gyümölcsözni; virágai a fa törzséből s vastagabb galyaiból csomósan erednek, aprók, sárgásak s illatnélküliek. Az érett kákaó színe különböző : sárga, rézvörös, violás vagy zöldes; tökéletes megéréséhez 6 hónap kell. Évenkint kétszer virágzik, tehát két aratást is ad, az egyiket rendesen juniusban, a másikat pedig decemberben.

A kákaóval való bánásmód igen egyszerü : az érett gyümölcsöt kosarakba szedik, mindjárt helyben rakásokba gyüjtik, mire az egyik munkás nagy ügyességgel felnyitja, a másik pedig a bab-alaku magvakat kiszedi, kosarakba hányja; ezeket azután behordják, s kövezett egyenközényeken a napon megszárítják. Hogy a hirtelen jövő esők a száradó magvat meg ne áztassák, réz födél van föléje borítva olyképen, hogy kis vasúton járva könnyen ide s tova tolathassék. A száraz kákaót zsákokba töltik s *fanega* számra adják el. Egy fanegának (110 fontnak) ára rendesen 5—6 peso; ottlétemkor rendkivüli ára volt, úgy hogy 15—16 pesoval is fizették fanegáját.

A kákaó-ültetmények „quadro"-kra osztatnak, egy ily „quadro ($3^1/_5$ acre) mintegy 10,000 fát tartalmaz, s rendesen — a két aratást együttvéve — 15—16 fanegát terem. Don Fabricio de Leonnak mintegy 40,000 darab kákaó-fája van, az ottani haciendákban ennyi a középszám. A kákaó homokos földet szeret s nem kiván egyéb munkát, mint hogy éven át a föld több izben gyomláltassék s a buján termő gaztól megtisztíttassék. A rabszolgaság eltörlését tehát a kákaó-ültetők könnyebben türték, mint a czukorföldek birtokosai; egyébiránt volt már említve, hogy Trinidadban a munkáskezek hiányát a Madras vidékéről beszállított cooli-k által iparkodnak pótolni. (l. 27-ik l.)

A fővárosba visszatérve igen kedélyesen töltöttem néhány napot új barátaim körében s a város némely nevezetességeit megtekintettem, így többek közt a *„St. James barracs"*-ot vagyis kaszárnyát, s a várostól 3—4 ang. mérföldnyire kies völgyben fekvő *„St. Anna Dike"*-t, azaz a nagyszerü vízfogót, mely a városnak ivó vizét szolgáltatja.

Julius 25-dikére várták a St. Thomasból érkező s oda visszatérendő hajót, s ez pontosan meg is jött. Szintén roszul esett, midőn reggel ablakomon kitekintve, a kikötőben láttam füstölögni, mint valami szörnyeteget, mely a kedves szigettől s barátságos lakosaitól elragad. Még az nap délután utnak eredtem.

XVII.

TRINIDADTÓL VERACRUZIG.

A gözös „Conway“ melyen Mexico felé siettem, jókora (1827 tonnás), kényelmes és gyors hajó, társaságunk számos, többnyire angol családok, kik a forró évszak és sárgaláz elől menekülve honukba tértek, a tenger csendes, az idő gyönyörü volt; a szinte folytonosan, néha erősebben is lengő keleti szél enyhítette a forróságot, egyuttal pedig hajónk haladását is elömozdította.

Egymás után merültek fel az antillai szigetek s alig volt óra, hogy egyike vagy másika ne lett volna szemünk előtt; gyakran oly közel haladtunk partjaik mellett, hogy a zöld czukornád-földeket, pálmaberkeket, egyes városokat, falukat s magános épületeket a völgyekben vagy az ormokon jól észrevehettük; mögöttük zord hegylánczokat sötét erdökkel, szaggatott szélü, kopár bérczeket, kúpalaku vulkánokat szemléltünk felhökbe borított ormokkal. A kisebb-nagyobb szigetek, u. m. Granada, St. Vincent, St. Lucia, Dominique, Quadaloupe, Antiochia, Nevi, St. Kitt's stb. mind ily jellemüek, csupán az egy Barbadoes szigete képez kivételt. Ez, a nyugat-indiai szigetek közt legkeletiebb fekvésü, elütve az antillák jellegétől, az erdös, sziklás, vulkanikus eredetü hegyek helyett apró, szende dombokat, habos emelkedéseket mutat s vízszintes mészrétegekből van képződve (é. k. részén mégis a hegyes partok egész 1100 lábnyira emelkednek). A szigetnek ezen egészen különváló szerkezete bizonyítja, hogy a többi antillákkal nem egykorulag eredett, mit már az is látszik igazolni, hogy mintegy félreesik a sorból. E sziget földje igen mívelt, sok helyen még a kopár sziklára is ráhordják a termöföldet és czukornádat ültetnek; jó sikerrel használják a guanot, a vízsavas mészéleget s egyéb ásványi trágyákat. Félnapot idöztünk ott a Demerárából jövö „Dervent“ gözöst várva, futólag megismerkedhettem tehát a fövárossal „Bridgetown“-nal s egy ottani czukortelepítményt is megjárhattam; a czukorsajtót nem gözzel vagy vízzel, hanem széllel mozgatják; ezért az egész sziget tele van szélmalmokkal.

Más szigeteken is kikötöttünk, p. o. Granada, Martinique, Antiochia stb. szigetein, hol utasokat ki s beszállítottak, s a hajót gyümölcscsel, fris vízzel vagy szénnel ellátták, de idözésünk mindenütt oly rövid volt, hogy hajónkról alig távozhattunk. Soh helyen csak csolnakokat indítottak hajónkról, p. o. Quadalupe mellett, hol éjfél tájban megérkezve, a kapitány, hogy megjöttünket a várossal tudassa, a szokott ágyúzáson kivül röppentyüket is eresztett s a hajó ormán görög tüzet gyujtatott, hogy az utasok ki s beszállítását a kissé hullámzó tengeren könnyítse. A görögtüz vereses fénye egyesülve a hold szende világával, az átcsapkodó habok szikrázása s a közel partok zord bérczei páratlan szépségü képpé olvadtak.

Ötnapi kellemes tengeri utazás után jul. 30-án déltájban értünk St. Thomas bájos öblébe, hol már a nagy „Orinocco“ (szintén a R. M. S. P. C. gözöse) várakozott, hogy még az nap estefelé elindúljon Southamptonba. Nekem, ki Mexicoba szándékoztam, két hetet kellett St. Thomasban töltenem, mert innen csak havonkint egyszer indúl a hajó Veracruzba, Mexico kikötöjébe.

St. Thomas kikötöjében akkoriban már a sárgaláz kezdett dühöngni; mi is két beteget hoztunk hajónkon s a csak két nap óta ott horgonyozott „Orinoccon“ a legénység közöl 34-en, az utasok közöl 8-an szenvedtek már e lázban, s fájdalom — mint később Mexicoban olvastam — mind meghaltak. A városban is uralkodott ugyan a láz, de sokkal kisebb mértékben.

St. Thomast már ismervén s kétheti idömet használni akarván, egy kis (40—50 tonnás) cutterrel a csak 40 teng. mérföldnyire eső kies *Santa Cruz* (St. Croix) dán szigetre vitorláztam. Legyen szabad onnan haza irt levelemet közlenem :

„Jelen soraimat St. Cruz szigetén egy czukortelepítményen *(estate Rest of twist)* irom, hol egy hét óta mulatok. A szigetke csinos, termékeny, jól mivelt és egészséges. A rabszolgaság eltörlésével sokat vesztett, úgy hogy most nincs minden oly

virúló állapotban, mint ezelőtt, midőn St. Cruz-t „Nyugat-India kertjének“ nevezték, ámbár kötve hiszem, hogy e kitüntetést bármikor is megérdemelte volna. Különös hatással van rám a sok szélmalom — itt is a czukorsajtó mozgatására fordítva mint Barbadoesen — melyek közől sok már romladozik, minthogy jelenleg a göz kezd felsőbbségre jutni. A hol legkevésbbé várnád, magas dombokon zöld czukornád-földektől, bokroktól körülfogva bukkan elő egy ily malom magányos, elhagyott romja, mig alant a tágas völgyben még életben levő társai kókuszpálmák közt kecsesen mozgatják óriás karjaikat, mintegy élethalálra küzdve a mindent legyőző göz ellen. Az egész szigeten csak két város van : *Basinend* és *Westend,* falu nincs, a helyett számtalan *estate*, hol az uri lakon kivül 10—20 házikó a szerecsenyek — az egykori rabszolgák — számára; jelenleg ezek hatalmaskodnak uraikon : van szabad lakásuk, kis földjük, napszámjuk s urokat odahagyhatják, a mikor tetszik, úgy hogy a munkáskezek hiányában nem ritkán fennakad egyik-másik *estate,* s malmait pihentetni kénytelen.

A birtokosok majd mind dánok; igen patriarchalis, barátságos módon élnek együtt, de nincs meg nálok az angol comfort, nincs meg az angolok müveltsége s lovagiassága. Egyiknek hajléka sem otthonias, hiányzik a kert, a tisztaság, a társas vidorság s ha véletlen csínos, kényelmes lakhelyre akadsz, bizonyos lehetsz, hogy birtokosa angol. St. Cruz sem ezen tekintetben, sem termékenység, müvelés, növényzet vagy vidékzet dolgában nem vetekedhetik Trinidaddal, e valódi földi paradicsommal.

Gazdám egyik földbirtokos a szigeten, dán, igen szives, de nagy háza minden kényelem nélkül való; a lak a tenger partján fekszik a sziget éjszaki részén, s a tenger szünetlen moraja altatóm is, ébresztőm is; gyakran nézem ablakomból mint borítja el ezüst lepel gyanánt a mérges hullámok tajtékja a fekete szirteket.

Holnap indúlok vissza St. Thomasba s onnan Mexicoba.“

Úgy is történt. Utunk, kivált Habanáig rendkivül kedves volt : szép idő, fris szél, csöndes tenger, kitünően jó s kényelmes hajó, és kis de kellemes társaság. Habanát ötödnapra értük s ott félnapot idöztünk, úgy hogy régi ismerösimet meglátogathattam s újból gyönyörködhettem a szép *„Paseo de Tacon“*-on. A kikötőben egy spanyol hajóraj *(esquadra)* várta a parancsot, hogy Mexico ellen fordúljon; köztük is kitört volt a sárgaláz, de a városban, mint állíták, még nem mutatkozott. Este fölszedtük horgonyainkat s folytattuk utunkat Mexico felé.

MEXICO.

BEVEZETÉS.

Mire julius 28-án reggel a födözetre mentem, szárazföld volt előttem, mely félhold-alakban terült el a láthatáron. Északi részén a messze köd s felhők homályában roppant hegytömeg kékellett s fölötte *Orizaba* vulkán hótakarta csúcsa fényes csillagkint tündökölt a fölkelő nap első sugaraiban. A mint a nap fölebb emelkedett s a kellemes keleti szél eloszlatta a ködöt s felhőket, mind élesebb, meg élesebben váltak ki a *Cofre de Perotte* szaggatott töböre, az Andeseknek itteni legmagasb csúcsai, melyek hegyzett kúpok gyanánt merültek az ég kékjére, meg a nagy hegytömeget szegő zord sziklafalzatok, s a tenger homokos partjait szegélyező öserdők sürüi. Délnek, nagy félkört képezve vész el a Cordillera a kéklő láthatáron.

Igy tünt fel előttem *Mexico**), a hajdantai *Anahuac,* a későbbi *Nueva España;* Mexico, mely földjének szintúgy, mint népének jelenére s multjára nézve egyaránt oly nagy érdekü. A földbuvár bámulva vizsgálja a hatalmas átalakúlásokat, melyeknek földtekénk e része még az ujabb időben is alá volt vetve; a bányász elámúl a nemes ércz-erek vastagságán; a füvész földünk majd minden növényét, a forró, mérsékelt s hideg-öv terményeit fölleli, aránylag kis térre szorítva s csodálattal telik el a természetnek új meg új alakokbani dúsgazdagságán; másrészt nem kevésbbé tág tér nyilik a nyelvész, a történet- s régiségbuvár munkálkodásainak, mig a festész ecsetje alig képes előtüntetni majd a nagyszerü, majd a kies, kedélyes tájakat, hegyalakzatokat, zuhatagokat, facsoportokat, kivált pedig ama büvös fényhatásokat, melyeket a mexicoi fentéren fölkelő vagy lemenő nap előidéz.

A „*Sociedad geografica*"-nak 1850-ben közzétett hivatalos jelentése szerint a mexicoi köztársaság területe 115,426 □ *legua**); *Don Lucas Alaman* miniszternek 1852-ben megjelent könyvében: „*Historia de Megico*" a köztársaság jelen kiterjedése 106,067 □ leguára van becsülve. A lakosok számára nézve sem összevágók az adatok. Az utósó népszámítás 1839-ben volt s eszerint a lakosok száma 6,868,662; ujabb adatok szerint azonban 7,661,919 ember lakja a köztársaságot.

A kerekszámban 8-milliónyi mexicoi népességnek mintegy felét indusok vagyis bennszülöttek, amerikai őslakók képezik; kreol van 1,200,000; a többi lakos nagyrészt a két népfaj keveréke, úgynevezett *mestizza* vagy *mezcla,* — kik Mexicóban átalán *chino* és *china* név alatt ismeretesek. Vannak azonkivül, — de kisebb számban — szerecsenyek, mulatták, zambok s végre idegenek (európaiak). Ez utóbbiak — összesen mintegy 7000 — többnyire spanyolok, francziák, németek, kik mint kereskedők s mesteremberek a nagyobb városokban élnek.

*) Már emlitve volt, (lásd 11. l. jegyzet) hogy a spanyolban a *j* meg *x* mindig, a *g* pedig *e* és *i* előtt mint a német *ch* mondatik ki; mindegy tehát akár *Mexico,* akár *Mejico* vagy *Megico*-t irunk. Ujabb időben ez utóbbi irásmód van legátalánosabban elfogadva.

*) Egy spanyol mérföld vagy *legua* 5000 *várát* vagy spanyol rőföt, ez ismét $2^1/_2$ lábat foglal magában.

Mielőtt ezen egyes népfajok jelleméről s az ország sajátságos társadalmi, gazdasági viszonyairól, melyek a figyelő utas érdekét nagy mértékben gerjesztik, tüzetesebben szólanék, mielőtt szives olvasóimat ez új országba bevezetném, legyen szabad általános vonásokban ecsetelni azt, mi Mexico földjét különösen jellemzi : hegyláncának t. i. sajátságos alakzatát, szerkezetét, melyhez hasonló földtekénken alig található.

Az egész országot a hatalmas *Cordillera de la Sierra Madre* futja végig, melynek folytatása Dél-Amerikában *Cordillera de los Andes* nevet visel (az *Andes* név Mexicoban nem ismeretes). Ezen hegyláncz gerinczei egész tömegekben itt-ott mintegy le vannak simítva, le vannak szelve, úgy hogy a hegyek tetejében , kisebb-nagyobb magasságban térségek terülnek el, melyeket „fentéreknek“ mondhatunk (németül *Hochebene*, francziául *plateaux élevés,* angolul *high terraces,* spanyolul *mesetas* a nevük). Humboldt így rajzolja ezeket :

„A hegyláncz, mely Mexico tágas fentérét képezi, *Andes* név alatt egész Dél-Amerikát átfutja. E hegyláncz szerkezete azonban az egyenlítőtől északnak és délnek igen különbözik egymástól. A déli félgömbön a Cordillerát repedések szaggatják meg, melyek mintegy be nem töltött nyilásokhoz hasonlítanak, s ha vannak is magaslatok 2700—3000 métre-nyire a tenger színe fölött, mint Quitóban s tovább északra Pastos tartományában, a mexicobeliekhez semmiképp sem hasonlíthatók. Amazok inkább a *Cordillera de los Andes* két ágától szegélyezett hosszukás völgyek, mig a mexicóiakat a hegyek gerinczei képezik. Péruban a legmagasb csúcsok képezik az Andes gerinczét, mig Mexicoban ezen — kevésbbé magas ugyan, de mégis 4900—5000 métre-nyire emelkedő csúcsok a fentéreken elszórva emelkednek, vagy oly irányban sorakoznak, mely a Cordillera gerincze főirányának meg nem felel. Péruban s Uj-Granadában böven vannak rézsut-nyiló völgyek , melyek mélysége olykor 1400 métre-t meghalad; ezen völgyek, kényszerítik a bennszülötteket, hogy gyalog vagy öszvéren utazzanak, mig Mexicoban a fővárostól egész Santa-Fé-ig, azaz : 2200 kilometre (500 franczia mérföld) hosszaságban kocsik robognak.

Átalában Mexico fentérét völgyek oly kevéssé szegik, lejtősége oly csekély és egyarányos, hogy egész Durangoig 1400 mérföldnyire Mexico fővárosától a föld rendesen 1700—2700 métre-nyi emelkedésü a tenger színe fölött, azaz oly magasan van, mint a *Mont Cenis*, *Sz. Gothárd* és *Sz. Bernát* utjai*).“ (Tehát, mint Kárpátjaink legmagasabb gerincze.)

Ezen fentérek s völgyek különböző magasságban emelkedvén a tenger színe fölött, természetes, hogy különböző égaljjal, különböző növényzettel birnak, mert köztudomásu dolog, hogy minél magasabbra emelkedünk, annál hidegebb légrétegekbe jutunk, mig bizonyos magasságban az örökös hó határát érjük. Innen magyarázható, hogy Mexicoban, jóllehet az é. sz. 15—32 foka közt, tehát nagyrészt a forró-öv alatt fekszik, földtekénknek úgyszólván minden égalja s növényzete képviselve van, hogy tehát van *tierra caliente*, meleg föld, *tierra templada,* mérsékelt föld és *tierra fria,* hideg föld. Innen van, hogy Mexicoban néhány órai utazás után a forró-öv öserdejéből, czukornád- s indigo ültetvények közől örökké zöld borostyán-berkekbe, tölgy-ligetekbe, árpa- s búzaföldekhez, innen pedig zordon fenyvesek közé érhetünk, mig végre ezeket is elhagyva kopár sziklákhoz jutunk, hol az örökös hó minden növényzetet elölt. Az idegent, ki több ideig tartózkodott Mexico fentérein, vagy órákig s napokig útazva szakadatlanúl a lapályon, elfelejtette, hogy voltakép magas bércz tetején vándorol, meglepi, ha hirtelen s váratlanúl néhány ezer lábnyi meredek hegy szélire ér, melynek tövében több mérföldnyire terjedő térség nyílik pálmákkal s gyönyörü czukornád-földekkel ékítve, mig odafenn maga körül búzát s árpát szemlél a cser- és fenyőfák között. Meg nem ütközhetik aztán a vándor, ha Mexico városa piaczán az epret, szedret, almát, körtét, baraczkot, szőlőt, dinnyét, meg a fügét, narancsot, ananászt, bananét, mameit, kókosz-diót stb. együtt egy halomban látja.

De szálljunk immár partra, s e sajátságos országgal s népével ismerkedjünk meg közelebbről.

---

*) L. Humboldt : Essai politique sur la Nouvelle Espagne. I. T. 253. pag.

I.

VERACRUZ.

Hajónk Mexico földjével szemben délnek vette utját, alacsony, szomoru, kopár partoknak. Ide, homoktorlaszok s buczkák közé épitették *Veracruz*-t, s a mint épült, úgy maradt is. Soha ily szomorú várost nem láttam, mintha átok feküdnék rajta. Széles, egyenes utczái derékszögben metszik egymást, kövezetükön a hézagokban fü terem. A házak mind emeletesek; tömör kövekből, spanyol modorban épültek tornáczokkal, folyosókkal s ívezetekkel. Vakolatuk az idő viszontagságában részint lehullt, részint megfeketedett. A lakházak közt nagy kupolás, nehézkes ékítményü templomok emelkednek hasonló állapotban. Mindenfelé halotti csend. A várost egy bokor, egy fa sem viditja zöld lombozatával. A falukon utálatos fekete döghéják — *Zopylotes* — üldögélnek nagy lustán hosszu sorokban háborítlanul, s a városnak még szomorúbb színezetet kölcsönöznek. De Veracruzban, mint átalán a forró-övi városokban, e szárnyasok az egészségi rendörség egyik ágát képezik, a menynyiben a dögöket stb. nagy mohón megemésztvén, a léget ártalmas büzöktől tisztogatják; ez okon a rendörség s közönség ótalma alatt állnak, s a ki ilyent meg mer ölni, megbüntetik.

Veracruz erősség; védelmére a szembenálló sziklás szigeten épült, s a tenger habjaitól mosott *Ulloa* vára szolgál *(San Juan de Ulloa)*; de maga a város is erös fallal van körülvéve. A széles várkapukat meghaladva a szabadba jutunk, hol azonban a homok-buczkák közt csak gyéren nő a fü s az egész növényzet egyes pozsgárokból, nyomorúlt mimosa-bokrokból áll.

Ha csak félmérföldre is távozunk azonban a kopár partoktól, szünik a homok, s a forró-övi növényzet sürü lombjaira, virágzó bokraira akadunk. Eleinte csak egyes pálmacsoportok mutatkoznak s itt-ott elszórva egyes bokrok, meg fák; de majd dúsabb meg dúsabb lesz a növényzet, az élősdiek és kuszályok mind sürübb tömegekbe fonódnak, mig végre beljebb az erdöben a legkülönbözöbb, legsajátságosabb növények halmaza környezi, s egész magasztosságában tünik fel a forró-övi növényzet.

A sudár s kecses kókoszpálmák mellett a ceibák óriás törzsei emelkednek s a mimosák finom levélzete közé a fügefélék sötétzöld, vastag, börös lombozata keveredik. Az amerikai fügefélék vastag, idomtalan törzséből hosszu ágak nyúlnak ki szinte vízirányosan, s ezekről ismét függélyes léggyökerek, mint megannyi támaszai a fa hosszu ágazatainak, ereszkednek a földbe, e fának nagy levelü, sötét lombozata ekként lugassá alakítva már is áthatlan árnyékot nyujt, mindezen vastag ágait, gyökereit azonban még különböző futónövények, kuszályok fonják körül. A bignoniák, aristolochiák stb. hálózatát s füzéreit sokszor a legillatosabb virágok ékítik. A fák vastag ágain sürün fészkelnek az élősdiek eleven szinü s igen sajátságos alaku virágaikkal. A vékony ágakat mindenféle moha s zuzmó lepi, kivált a *Tillanzia armoides*, mely szürke fátyol gyanánt lebeg a zöld tömkelegben.

Szép erdö már hazánkban is meghatotta kedélyemet, de az áhitatnak, a vallásos elfogódásnak azon nemét, melyet az amerikai öserdök magánya mindig keltett bennem, nem birom szavakba foglalni. Ki a természetnek e nagyszerü templomában az örökké zöld boltozatok alatt, a kecsesen égbe nyuló pálmák, mint megannyi sudároszlop között vándorol, önkénytelen ezek alkotójához emeli elméjét s bensöleg hozzászegödik az erdei szárnyasok ezreinek zengedezéséhez, melylyel reggeltöl estig magasztalják teremtöjüket.

Az öserdö, bármi magányosnak s elhagyottnak látszassék is, élénk és zajos. A szellö megringatja a terebélyes fák lombjait, s az erdö zúg, mint a hullámzó tenger. A kajdácsok *(lórák* s *árák)* ezreinek eleven csevegése s fülhasító sikoltása néha szinte kábító. A harkályok száraz galyakat s pusztuló fatörzseket ostromállapotba helyezve kopognak, kalapálnak s szedegetik nagy fáradsággal élelmüket a kihalt fák üregeiből. Köröttük élénk

Őserdő, Veracruz környékén.

szinü, ragyogó tollu madárkák röpkednek vigan danolva, fütyülve, károgva, mig az idomtalan csőrü magtörők komolyan nézik a fiatal sereget s a baglyok, vércsék, héják, sasok hallgatózva húzódnak a sürübe. Az apró delinkék (kolibrik) a lepkék s hemzsegő bogarak közé vegyülnek s midőn kicsike szárnyaikkal verdesve s darázsokként zúgva valamely nagy kelyhü, mézes nedvü virág előtt lebegnek, hogy hosszu csőreikkel édességét kiszivják, azt vélnők, ragyogó smaragdot tüzött valamely tündérkéz a virágra. Fürgén ugrándoznak a mókusok, mig a pajzán majmok bohó szökéseikkel, nevetséges mozdúlataikkal s ingerkedéseikkel múlattatják a vizsga útast : majd merész szökéssel kapnak egyik fáról a másikra, majd a sürü lombok közől le s ismét egy sudár pálmára föl nyílsebességgel kergetőznek vagy hosszu, tekercs farkaikat erős ágra akasztva hintálóznak a levegőben óra-inga módjára; gyakran 20—30 egymásba kapaszkodva és szoros lánczot képezve, függnek egymástól néhány ölnyire eső fák között, s ezen élőhidon átjárnak-kelnek majmok, többnyire anyák, melyek nagy szeretettel szorongatják kölykeiket. De ha észreveszik a leskődő vadászt, vagy kémlelő utast, pillanat alatt fölbomlik a láncz, futásnak ered a híd, s a csata kókosz- vagy más kemény diókkal megkezdődik.

Az őserdők futólagos látogatásánál valóságos ragadozó állatokkal nem igen találkozunk. Boák s mérges kigyók inkább az erdők szélén, szárazabb, füves helyeken tartózkodnak. Azonban a kigyóktól s vadállatoktól való rémülés, melylyel az európaiak az őserdőkhöz közelednek, — melyet leginkább az amerikai útleirásokból merítettek — tapasztalásom szerint nagyon is túlzott, habár ovatosság mindenesetre ajánlandó. Tanácsos kis üveg etető-könéleget *(Aetz-ammoniak)* hordani magunkkal, melylyel sebünket megmoshatjuk s kiégethetjük, ha netán mérges kigyó találna megmarni. De fájdalom! a *mosquitok* vagyis szúnyogok százféle fajainak, a csipő legyeknek, bogaraknak s egyéb kinzó férgeknek sanyargatásai, melyekkel az amerikai utazások irói szintén olyannyira rémitgetnek, nagyon is valók. Ezen vérszopó ördögöcskék hemzsegő serege több helyt, kivált pedig a tengerpart nedves, mocsáros vidékein türhetlenné teszi az őserdőkben a tartózkodást s nagyrészben megfoszt az élvezettől, melyet a természet nagyszerüségéből meríthetnénk.

A forró égalj egész valóságában, a forró s nedves lég, a mily kedvező a növényzetnek, szintoly ártalmas az embernek. A nehéz levegőt ártalmas miazmák terhelik, melyek mérges lázakat keltenek, azért ily tájakon csak itt-ott egy-egy domb-

tetön, vagy szárazabb, gyepesebb, nyiltabb téreken akadunk tanyákra, melyeket kis bánán-kert, narancs s egyéb gyümölcsfák s kókosz-pálmák környeznek. Itt-ott közel a tengerparthoz kisebb faluk is találtatnak, milyen többek közt a valóságos gyümölcsfa-erdővel környezett *Antigua*. Köből épült, régi temploma hirdeti, hogy egyike az ország legrégibb telepitvényeinek. Ettől csak néhány mérföldnyire északnak szállt ki először Mexico partján Cortez s alapitotta egy kis folyócska torkolatánál első telepitvényét, melyet *Villa Rica de Veracruz*-nak nevezett. De az uj telepitvény fekvése s a belfölddel való szorosabb közlekedésnek nem kedvezett, ez okból azt három évvel később 1521-ben a mostani *Antigua* helyére tették át. A mostani, uj *Veracruz* alapkövét csak a XVI. század végével tette le az akkorbeli alkirály *Monterey* gróf; ezen uj város, mely 1615-ben nyerte meg III. Fülöptől a városi jogot, csakhamar elhomályositotta a régit, „*la antiyua Veracruz*“t, ugy hogy ez most jobbára halászoktól lakott, apró faluvá törpült, melynek neve röviden *Antigua*. A jelenlegi *Veracruz* Mexico fökikötő helye a mexicoi öbölben.

Majmok az őserdőben.

Veracruzban számos külföldi kereskedő telepedett le, de az ország szerencsétlen állapota, háborgós belviszonyai, a vállalatok bizonytalan s veszélyeztetett volta nem engedik a kereskedés felvirulását. Igy Veracruz kikötőjében csak kevés hajó horgonyoz, s a város nem emelkedhetik azon polczra, mely fekvésénél s jelentőségénél fogva megilletné.

Veracruz által van Mexico rendes közlekedésben Európával s a többi polgárisult vidékekkel, még pedig havonkint 3-szor : az angol (Royal Mail Steam-Stacket Company) társaság hajója ugyanis (melyen én is jöttem) rendesen minden hó 28-dikán érkezik meg, egy észak-amerikai társaság kis gőzöse pedig havonkint kétszer fordul meg Veracruz s New-Orleans között. Az utasokat nagyobb részt, az európai postát pedig kizárólag ezek hozzák. Az utasok aztán vagy lóháton s öszvéreken utaznak tovább *arierók* kiséretében vagy a *diligentiával* (gyors kocsival), mely hetenkint többször indul Mexico városába s onnan belebb az ország főbb városaiba, a merre tiz kocsizható út vezet. Ily gyorskocsin utaztam tovább magam is.

A „diligentiák“ az észak-amerikai „*Stage coach*“ mintájára készült, 9 ülésü, nehézkes kocsik; lehetőleg kényelmetlenek s döczögősek. Egyenes, vagy kivételkép jó uton 6 vidor, tüzes lovat fognak eléje, még pedig hátul kettőt, elől négyet; ellenben rosz vagy meredek utakon 9 öszvért fognak be : kettőt hátra, ezek elé négyet, eléjök ismét hármat, sőt gyakran ezek elé is még kettőt, összesen tehát 11-et s mind ügyesen kézből hajtják a bakról. Ily fogatunk volt nekünk is, midőn az első állomásról — hová kezdőfélben levő vasuton jöttünk — elindulánk. A derék állatok kitünően vitték a rémitő

nehéz kocsit azon uton, melynek rosz voltáról csak annak lehet fogalma, kit a csapás ért e helyeken „diligentiával“ utazni.

Mexico 93 spanyol mérföldnyire van Veracruz-tól s a kocsi harmadnap délután ér oda; a vitelbér személyenkint 45 dollár, 1 *aroba* vagyis 25 fontnyi bérmentes podgyászszal, a felesnek minden arobájától 5 dollár jár. Ez okból podgyászom legnagyobb részét Veracruzban a *carros*-okra hagytam. A „*carros*“-ok szekerek, melyeken a nagy hordókba vagy ládákba rakott áruczikkeket szállitják Mexicóba, mig az ariorosok inkább csak czukrot, kávét, gyapotot, s a t. szállítnak. A carrosok jó időben, jó úton 20 nap alatt hozzák szállitmányukat Mexicóba, ha egyátalában meghozzák, mi ugyan a sok rablók miatt mindig kétséges. Mexicó-ban létemkor is több ízben végkép elvesztek egyes kereskedők küldeményei. E veszélynek azonban nemcsak a carrosok vannak kitéve : a magános utas, az ariero, a diligentia mind egyaránt tartanak a „*ladrones*“ vagyis zsiványoktól. Ottlétemnek kivált utolsó hónapjaiban, midőn a polgár-háború folytán a fejetlenség tetőpontjára hágott, a diligentiákat hetenkint 3—4-szer is kirabolták s nem egyszer láttam ily kifosztott diligentia utasait egy ingben, gyakran mezítláb is visszatérni. A kirablás rendszerint következő módon történik : valamely homokbuczka, bokor megül vagy mély vízmosásból akár fényes nappal kiront a 4—12 fegyveres ember lóháton s a kocsisnak éles „*halto*“-t kiált. Ez természetesen megáll. Most a „ladronok“ ketteje a lovak elé áll, a többi körülfogja a kocsit. Ha az utasok mind vagy nagy részük fegyveres és ellenállásra készül, gyakran sükerül a „*compadres*“ (komákat) egy-két lövéssel elriasztani, mert a mexicoi zsivány, mint az ottani nép átalában, gyáva. De ha sükeres ellenszegülés nem remélhető, jobb magát megadni s a kocsiból szépen kiszállni, különben durva bánásmód, elpáholás sőt agyonütés veszélyének tenné ki magát a társaság. A kiszállt utasokat arczukkal földnek fektetik, s mig ezeket nehányan a rablók közől őrzik, a többiek felkutatják a kocsit s elviszsznek a mi csak hasznavehetőt találnak. Ha a zsákmány ki nem elégitő, az utasokat még ruhájuktól is megfosztják. A szépnem irányában kiméletesek s udvariasak, de azért kirabolják, s mint beszélik, néha nem egyedül ékszereik után vágyódnak. Többször lesz még alkalmunk e „szegény legényekről“ szólanunk, hagyjuk tehát most és lássunk utunkhoz.

II.

VERACRUZTÓL ORIZABÁIG.

Éjfél tájban indúltunk volt el : (julius 29-én 1857.) a zápor szakadt, a szél süvöltött, a villám czikázott. A sáros, gödrös uton, mely Veracruztól mint egy mérföldnyire emelkedni kezdett, borzasztóan rázott az utasokkal tulterhelt kocsi, ugy hogy alvasról szó sem lehetett.

Mire megvirradt, eloszlott a zivatar s a nap bájosan emelkedett az ég tiszta, sötétkék boltozatán. A tengerpart forró vidékét, tömött, áthatlan őserdeivel már elhagytuk, s utunk — mintegy 6—800 lábnyira a tenger szine fölött — a rétek s mezők övezetén vezetett (*Savannas*). A lassudan emelkedő mezőség azonban nem volt hímezve virágokkal; a kellő nedvesség hiánya, a bazalt s vulkanikus közetekre verődő napheve úntató kopárságot idéztek elő köröskörül. A mezőséget mindenfelé kifeszitett esernyők módjára alacsony, tövises mimozák boritják s kelettől nyugatnak tartó széles, meredek *barrankák**) hasgatják keresztül, melyek mélyében hegyi patakok zúgnak; ezek partjain a sziklák közt pozsgárok, *aloék*, *agavék*, egyes *yucca*-fajok s a meredt levelü *cycas* teremnek. Ez egyformaságot csak itt-ott szakítja meg egy-egy kisebb erdőség vagy káve-ültetmény.

A nyári hónapokban a sürű esők folytán zöldek e mezők s a gazdag legelőt sok szép marha járja, de az esőszak megszüntével megsárgul a me-

*) *Barrankáknak* nevezik Mexicóban a mély vízmosásokat vagy a többnyire vulkanikus eredetü földrepedéseket.

zö, kiszárad, megrepedezik a föld, a fák levelei fonynyadva hulladoznak, s a felhőtlen égről forrón löveli sugarait a nap; ez időben a marha az erdőségekbe s a mély barrankák medreibe szorúl. E száraz időszakban a mezőségeket meg szokták gyujtani, hogy az ártalmas férgeket, bogarakat, kígyókat kiirtsák s a földet az ekként támadt hamuval kövéritsék. Az ilyen, emeltebb helyen égő mező nagyszerü látvány, kivált ha éjjel s bizonyos távolból szemlélhetjük.

Utunk majd lassan emelkedve, majd meredek völgyeken le s ujra magasabb kapaszkodókon fel, folyvást fölfelé vitt, borzasztó rázás és hőség közepette. A társalgás a kocsiban jobbára a rablók körül forgott; egy sem volt uti társaim között, ki ne tudott volna borzasztónál borzasztóbb eseményeket mesélni, többnyire mint saját tapasztalatokat. Történt, hogy midőn déltájban a reggelizö s ló-váltó állomásra értünk, négy — igaz hogy eléggé ijesztő külsejü — úri ember nagy karimáju kalapokban, szarvasbör újjasban, karddal s pisztolylyal fegyverkezve lóháton nekünk rugtatott s fegyvereiket ránk szegezve kemény „*halto*"-t parancsolt. Csakhamar kiderült, hogy a vélt haramiák békés utasok, s vezetőnknek ismerősei levén, egy kis tréfát akartak üzni velünk. Egyik utitársunk azonban, angol gépész, ki az imént érkezett Mexicóba, hogy valamely czukorgyárban gözgépet állítson, nem vette tréfára a dolgot, hanem ijjedten kiugrott a kocsiból mielött ez még megállott volna, s lélekszakadtan iramodott a közeleső erdöcskébe; mintegy félóra hosszant vártuk, hívtuk, integettünk neki, de mindez hasztalan volt s nélküle kellett utunkat folytatnunk. Szegénynek annál kellemetlenebbé válhatott helyzete, minthogy egy szót sem tudott spanyolul.

Négy óra tájban értük el illatos kávéberkek és narancs-ültetmények közepette *Cordoba* városkáját, mely mintegy 1800 lábnyira fekszik a tenger színe fölött. A nap heve e magasságban veszit ugyan már erejéből, de sugarai még mindig eléggé érezhetők. A sárgaláz Cordobában is évenkint de csak szórványosan jelenik meg. A városka utczái csinosak, egyenesek, de kövezetük igen rosz; közepén tömör köböl épült templom kupolával s hatszögü tornyokkal, melyeknek födele, valamint a kupola mozaikkal van kirakva. A templomot itteni szokás szerint kert környezi, mely jazmin-bokrokkal s gúla-szerü *cypressák*-kal szegélyzett hosszu ágyakra van osztva. A templomot kertestől többnyire sárga vagy veres kőfal fogja körül.

A városkától mintegy mérföldnyire tágas, szép zöld rét terjed (*las Animas*); egyes csapatokban elszórva szép de apró marha legelészik rajta; a *ceiba*- és *zamang*-fák, a mimozabokrok egyes kunyhókat árnyékolnak. A rét mögött zord hegyláncz emelkedik: komor sziklái, tátongó mélységei között fellegek kergetöznek s a sötétzöld erdöket majd elborítják, majd ismét fölleplezik; mindezek fölé pedig az *orizabai* vulkán mint meghegyzett irókréta nyulakodik ég felé havas csúcsaival. Az említettem szép rétet ama hegylánctól mintegy 1000 lábnyi mélység választja, melynek egyik oldalán le, másik meredekebb, 1500—2000 lábbal magasabb oldalán föl kígyózva vezet az út, mig alant a mélységben kis hegyi patak zúg és csinos indus falucska rejtözik a bánán, kávé s jazmin-bokrok mögé. Igy jutunk *Orizaba* tágas, leirhatlanul gyönyörü völgyéhez.

Késő este volt, midön az út fáradalmaitól megtörve, égi háboru és zápor kiséretében *Orizaba* (vagy *Orizava*) városkájába értünk. Utitársaim hajnalban folytatták utjokat Mexico felé, én azonban elmaradtam, nehány napot töltendő ezen érdekes vidéken.

A forró-övi (tropikus) hőség 24°R. évi közép hömérsékkel Mexicóban mintegy 1000—1500 lábnyira a tengerszíne felett végét éri; fenebb 4—5000 lábnyi magasságig az ugynevezett fél-tropikus (subtropikus) égalj terjed 18°R. közép hömérsékkel; ez az ugynevezett *tierra templada*, mérsékelt föld, melynek égalja a lehető legkellemesebb. Az izzó hőség ugyanis itt már megszünik, mégis a nap sugarai eléggé melegítők, s a meleg oly egyarányosan oszlik el, hogy a forró-övnek még majd minden növénye díszlik, egyuttal pedig már a mérsékelt égalj növényzetének is számos képviselője tünik föl. Ily áldott égalja van *Orizaba* völgyének is, mely 4705 lábnyira fekszik a tenger színe fölött; növényzete gazdag s a forró-öv jellemét viseli ugyan magán, de a czukornád, kávé, banáne, pálmák szomszédjában már a buza, tengeri s európai gyümölcsök is dúsan tenyésznek. Az itteni buza apró, világos és nehézszemü. A városka szélén, mély *barrankában* van egy malom, mely ügyvivője állítása szerint naponkint 225 aroba (mintegy 60 mázsa) lisztet készit mind *Orizaba* vidékén termesztett búzából; ennek nagyobb része a városban

s vidékén fogy el, de szállítják továbbra is, csinos *petate*-ból (gyékényből) font zsákokban. A tengeri e vidéken oly gazdagon fizet, hogy rendesen 200-szor, kedvező években 300-szorosan is megadja a magot.

A magaslatokon s erdőségekben a cserfáknak számtalan neme díszlik. Az örökzöld borostyánok közt mirtusok, mimózák, cassiák s a t. valamint a hársaknak és szilfáknak nálunk ismeretlen nemei találkoznak. A hol csermely vagy kis folyó tör magának utat, kivált árnyékos völgyekben, partjait terebélyes *platánok* kisérik. A harasztok számtalan nemei áthatlan sürüséget képeznek; némelyek 1—2 ölnyi magas és deréknyi vastak fákká nőnek. Törzsei törpék, sarkosak, mintegy faragottak; hosszu, terebélyes, finoman osztályzott levelei, mint egy nagybecsü filigran munka mutatkoznak, a legfiatalabb közölök a növény koronája közepett egyenest emelkedik égfelé, mint egy püspöki pálcza meggörbitett egybe-csavart hegygyel — szokatlan, sajátságos eredeti egy látvány! (l. fametszvényünk.) Általában növények, melyek a mi égaljunk alatt alig emelkednek a föld színe fölé, ott valóságos bokrokká, fákká alakúlnak. Igy például az alföldünkön is ismert bódító belindek *(datura stramonium)* ama vidéken valóságos fa, erős illatu, nagy tölcsérü virágokkal, melyek százával lógnak le az alacsony terebélyes fáról s bódító illatukkal az egész vidéket betöltik.

Haraszt fák. *(Cyathea arborea).*

Az anyatermészet szorgosan használja fel a legkisebb alkalmat is, hogy dúsgazdagságát kitárhassa : még a kopár sziklák is lepve vannak mohákkal és zuzmókkal. Ha a sziklahasadékban még oly kevés föld is gyül össze, azonnal kizöldül valami harasztféle, vagy a *pathos*-nak egy kis neme. A terebélyesebb fák valóságos kertekké válnak : a törzsököt s ágait szép *orchideák*, széles levelü *tillanziák* fogják körül, s ezek között ismét más élősdiek virágzanak vagy függnek alá vastag csomókban. Minden ágnak, minden galynak fel a fa csúcsáig megvan a maga élősdie; a tetőn a gyönyörüen virágzó forró-övi *loranthus* mellett gyakran a nálunk is honos „fagyöngy“ *(viscum album)* fészkel.

A kertészet e vidéken csodadolgokat mívelhetne, s kevés gonddal tán földünk valamennyi gyümölcsét meg lehetne idővel honosítni; de a spanyol faj keveset hajt a gazdászattal s kertészettel és csak képzeletben kell élveznünk a gyümölcsök s virágok teljes gyüjteményét, a tündérkerteket, melyeket itt elé lehetne varázsolni. — Egyébiránt gyümölcsöt elegendőt termesztenek Orizaba völgyében s az egész hason magasságu övben. *Anonák, guayavák, zapoték*, czitrom s „keserü“ narancs vadon is teremnek („édes“ narancs vadon seholsem terem); ez utóbbiak sötétszinüek s az erdőkben annyira elterjedtek, hogy e vidéken honosoknak vélhetők. Kertekben mívelik az ó világból származott almát, körtét, cseresnyét, baraczkot, narancsot, fügét, szőlőt s gránát-almát; ezek mellett igen szépen tenyésznek a kelet-indiai *mango*, az amerikai *ananász*, *chirimolla, grenadilla* (mely Venezuelában *parcha* név alatt ismeretes, l. fentebb 66-ik lap.) s a t. ugy szintén mindenféle dinnye- s töknemek, mint például a *totuma*, továbbá *túnák* (a pozsgárok gyümölcsei) és sok más oly mennyiségben, hogy bizonyára a bennszülöttek sem ismerik hazájuk valamennyi gyümölcsét. Az indus falucskák itt valóságos gyümölcs-

kertek: a kunyhókat kávé- s banáne-bokrok árnyékolják, s a fák sötétzöld lombjai közöl sok színü gyümölcs kacsingat az illatos virágu bokrokra, melyek közt a jázmin s teljes georgina leggyakoriabb, a bodza s rózsa pedig sohasem hiányzik. Legyen szabad ez alkalommal egyet-mást ez érdekes népről, különösen pedig élete módjáról a következő fejezetben elmondanom.

III.

AZ INDUSOK S EZEK ÉLETMÓDJA.

Orizaba vidékének söt az egész mexicoi köztársaságnak népességében a föalkatrészt az *indusok,* ezen valóságos, telivér amerikaiak képezik. A köztársaság összes népessége ugyanis mintegy 8 millio s ezeknek fele indus. Európában az amerikai indusokat *tatovirozott* (festett), tollakkal felczifrázott, rézszínü, félig meztelen népnek képzelik. Igaz, ilyenek is vannak Amerikában, ezek azonban nem veszik föl az európai polgárisultságot, hanem ez elöl mintegy menekülve mind belebb s belebb szorúlnak a még vadon vidékekbe (mint p. o. Éjszak-Amerikába), ha ugyan, mint például Cuba szigetén, az európaiaktól már végkép ki nem irtattak. Peru és Mexico indus népei már a régi *Inkák* s az *aztec* császárok korában földmivelö népek voltak s a polgárisultság nem jelentéktelen fokán állottak. Hosszas, vérengzö harczok után meghódolva, nem hagyták oda ösi tüzhelyeiket s tengeri-földjeiket, hogy az öserdökbe széledjenek vagy más hazát keressenek, hanem megtartván részben ösi szokásaikat, nyelvüket, öltözetüket, szolgaságuk és sokszerü sanyargattatásuk közepette is tovább mívelgeték földjeiket.

Az indusok nem rabszolgák, mint sokan hiszik, s nem is voltak azok soha; mindössze is Mexicóban a jobbágyságnak bizonyos neme létezett. Az ország meghóditói ugyanis, Cortez és társai, a hódítás jogánál fogva az indus birtokokat felosztak maguk közt, mig a régi birtokosok ezek mivelésére szorittattak, magán tulajdonokul csak annyi föld hagyatván, a mennyi épen a család fentartására szükséges volt. Csupán azon indus felekezetek tarták meg egész elöbbi birtokukat, melyek a spanyolokat a föváros bevételénél segiték. Késöbben a spanyoloknak indus jobbágyaikkal való helytelen, szigoru bánásmódja alkalmul szolgált, hogy a spanyol kormány indus-pártoló törvényeket s rendeleteket bocsátott közre, melyek a jobbágyi viszonyt megszüntették s a faluk szabad birtokhatárát 600 *varas*-ra vagyis 1800 lábnyira szabták a templomtól minden irányban. E szabad határral mindazon faluk birnak, melyek azelött földjeiktöl meg voltak fosztva s minthogy ez rendszerint nem elégséges a lakosok eltartására, ezek a szomszéd — rendesen igen jutányos áron kapott — földeket mivelik haszonbérbe. Az indusok mostanság is legnagyobb részt földmivesek, kertészek, kik földjeiket, kertjeiket ma is csak úgy mivelik, mint századok elött ösapáik, azon különbséggel mégis, hogy a fentéreken már ekét használnak; a hegyekben s a tenger mellékén azonban eke nélkül munkálják meg tengeri-földjeiket. Itt ugyanis az erdöségeket kiirtják, a mezöket leégetik s a tengerit czövekkel vájt kis lyukakba ültetik s az év folytán nehányszor megkapálják. A tengeri-földek szélébe jobbára babot *(frijoles)*, tököt *(calabasas)*, paprikát *(chile)* s paradicsomalmát *(tomates)* ültetnek.

Az indusok az értelmi fejlettség igen-igen alant fokán állanak, teljesen elbutúltak, nem mintha fajuk a müvelödhetésre képtelen volna — mert hiszen történetük bizonyitja, hogy régente a müvészetekben, söt tudományokban is, p. o. a csillagászatban bámulandó haladásokat tettek, s jelenleg is egyesek közölök méltán sorozhatók a müvelt, söt tudományos képzettségü férfiak közé, — hanem mivel a nevelésnek teljes hiányában, a babonaság, a vakbuzgóság teljesen lenyügözi elméjüket, s mivel határtalan csökönyösségüknél fogva inkább elszenvedik a nyomort, az elnyomatást, társadalmi aljas helyzetüket, semhogy legkevesebbet is lendítené-

nek, hogy ezen állásukból kivergődjenek vagy azon könnyitsenek. Életök módját nem változtatják, bár keresetük elegendő s kényelmesebben élhetnének, mert az indus ugyszólván az egyedüli munkás Mexicóban. Ő miveli a földet, ő készíti a czukrot, ő bányászsza ki az arany- s ezüstérczeket; ő látja el Mexicó városát s a nagyobb városokat fával, deszkával, mindennemü termesztménynyel, szénnel, sóval, tejjel, baromfival, nem különben cserép-edénynyel, goromba szövetekkel, gyékénynyel *(petate)* és zsineggel *(metate)* s a t. Mindezt hátukon hordják, kötéllel homlokukra feszitve (innen az előrehajlott testállás, mint ez több ábránkon látható). Bámulatos, mily nagy terheket bírnak és czipelnek mérföldnyi távolságokra; ilyenkor, kivált ha hosszabb útra mennek, nem lassan, hanem koczogva haladnak, mi állításuk szerint kevésbbé fárasztó. A gyermekeket már kisded korukban szoktatják a teherhordáshoz, melytől természetesen a nők sincsenek megkimélve. A tehetősbek szamárkával segítnek sorsukon, mig a csatornák s tavak partjain lakók *kanoékban* hordják vásárra terményeiket.

Az indusoknak, mint látjuk, sokféle keresetük van, és szerény igényeik mellett szép vagyont takaríthatnának meg, ritka eset mégis, hogy valamely indus család jobb sorsra vergődjék. Fáradalmasan keresett pénzüket vagy eliszszák a sok mindenféle ünnep s lakomázás alkalmával, vagy — mint sokan állítják — elássák, hogy annál biztosabban meglegyen.

Legszánandóbb sorsuk van az asszonyoknak : legtöbbet dolgoznak s a keresményből ugyszólván semmitsem kapnak. Az indus asszony már kora hajnalban fölkel, tüzet éleszt s tengerit darál leveses kásának reggelire, mig férje pokróczokba burkolva alszik. Egy óra mulva kész a kása *(atolli)*, a férfi totuma-csészével iszik belőle, megfordúl s tovább alszik, az asszony pedig a *tortilla* készitéséhez lát. Az asszony hordja a vizet a folyóból, a fát az erdőből, ő visel gondot a gyermekre; pamutot fon, az egész család számára sző, és ő varja, festi meg s mossa a ruhát. Sokszor egész csapat ily mosó asszonyt láthatni a pataknál, mig a gazda pokróczba burkolva hever a parton s várja ruhája száradását. A szegény asszonynak vasárnap sincs pihenése : ekkor piaczra kell vinni az árukat, s nehéz terhére gyakran még gyermekét ülteti, csecsemőjét pedig mellén hordozza. Hazamenet részeg férjét kell vezetnie, vagy ha ez már nem bír, melléje ülnie s bevárnia, mig felocsúdik.

Lehetlen, hogy szivünk ne teljék el fájdalom és szánalommal e szerencsétlen nép láttára, mely elbutúlva, elaljasodva, rongyokba burkolózva, nyomorult kunyhókban, tengerin, egy kis zöldségen s gumó-növényeken tengődik minden nemesebb életczél nélkül, egyedüli örömét az iszákosságban találva.

Az indusok testszine vörösbarna, világosabb meg sötétebb az egyes felekezetek szerint; ezekhez képest különböző testalkatuk is, kivált pedig nyelvük.*) Öltözetük egyszerü : térdig érő bugyogó durva pamutszövetből vagy bőrből, a test felső részén (blouse-féle) ing hasonló szövetből, sötétkék vagy barna szinü, fehér csíkokkal, ujjai rövidek, oldalt többnyire nyitott s övvel szorittatik derékhoz. Egyéb inget vagy mellényt az indus nem ismer; lábán sarut, fején pedig, melyről tömött haja gyakran válláig lóg, fehér szalmakalapot visel; némely felekezetek p. o. a *Chinatecák Oajacában* mindig hajadon fővel járnak. A durva gyapot pokrócz *(manga)* az indusnak bundája : nappal eső s hideg ellen védője, éjjel takarója. Az asszonyok valami zsákféle sötétkék vagy barna ruhát hordanak, melyet körülöveznek, ugy hogy térdig érő szoknyát képez; felső testüket rövid újju ing-féle ruha födi *(huipile)*, melyet derékon többnyire veres övvel kötnek át, mindkét darab durva gyapotszövetből; némely vidékeken az asszonyok a *„huipilét“* czifrán s eredeti módon kihímezgetik. Vászon vagy gyolcskelmét nem ismernek; lábuk meztelen, olykor azonban kis, kivágott czipőt viselnek. Gazdag hajuk majd két ágba fonva csüng vállukra, majd vörös szalaggal betekerve koszoru gyanánt van fejük köré csavarva; sokan sötétkék gyapot-darabot viselnek fejükön, mint az olasz nők kis táblácskáikat; az öltözéket nagy fülbevalók és széles nyaklánczok üveggyöngyökből egészítik ki. (Lásd fametszvényünket és szín-nyomatunkat.)

A mi az indusok élelme módját illeti, tengeri a főeledelök. Az *elotlascal* vagyis tengeri-lisztből készült apró pogácsa a nyalánkságok közé tartozik, nem különben a sok mindenféle sütemény, melyet hasonlóan ama lisztből vagy darából készitnek, tójással, vajjal kevernek és mézzel, czukorral édesítnek, azonfelül még kókoszdióval vagy más gyümölcs levével és szegfüvel, vaníliával s a t. fűszerezik, ezek valóban ízletesek, de fájdalom nem

*) Lásd tovább VIII-dik fejezet.

lévén mélyebben a konyhálkodás titkaiba avatva, bövebb tudósitást e részben nem adhatok, bár meg vagyok győződve, hogy ez házias szépeinket érdeklette volna. Mig Venezuelában famozsárban *(pilon)* törik a tengerit s „*arepát*“ készitnek belöle, a mexicói indus nök naphosszant „*tortillát*“ készitnek: a tengerit ugyanis megfőzik, aztán rézsútos, alacsony, többnyire trakitból való kötáblán (a „*metatén*“) egy más, szintén trakitból való, hosszu s keskeny kődarabbal összemorzsolják; e pépből aztán kis adagokat tenyerük közt lepénynyé tapsolnak s ezeket kerekded, vékony cserépen széntüz fölött gyengén megsütik s kész a „tortilla“ a mexicóiak kenyere. Melegében egy kis sóval épen nem kellemetlen eledel. Tengeriből készitnek továbbá mindenféle szeszes és hüsitő italokat, például „*chilotét*“, „*chichá*“-t s a t. ez utóbbit leginkább találtam inyemre, készitése módjáról csak annyit tudok, hogy a tengerit megdarálják, mintegy maroknyi darára egy pint vizet öntenek s ezt néhány óra hosszant állatják. A viz megbarnul és zavarodik, mint a sör, söt szénszavas gázt is fejleszt; az ital hüsitő, édesded ize emlékeztet az *cider*, vagyis almaborra.

A mondottakból látható, hogy a tengeri (még a lovak is ezt kapnak zab helyett) Mexicóra nézve fő-főfontosságu, azért helyén találom miveléséről Mexicóban néhány szót szólani.

Alig szenved kétséget, hogy a tengeri eredeti hazája Amerika, s általában ugy vélik, hogy a lisztet adó növények közöl egyedül a tengerit mívelték Amerikában, az európaiak odajötte előtt: ezek ugyanis Amerika felfödözésekor Penszilvániától Chili-ig mívelve találták a tengerit. Aztek hagyományok szerint azt a *toltequok* hozták be Anahuacba*) a 7-dik

Tortillát készitő indus nők.

században. A tengeri (török buza) aztec neve „*tlaolli*“; a Mexicóban jelenleg általánosan használt spanyol neve pedig „*mais*“, mely kétségkivül a haiti — tehát szintén indus — „*mahiz*“ szóból ered (tudományos neve *(Zea mais)*.

A mérsékelt égöv alatt a tengeri meg nem terem azon vidékeken, melyeknek évi közép höfoka 7°—8° C.-nál alantabb esik; azért Mexicóban is ki-

*) Midőn Cortez megszállta Mexicót, ottan az *aztec* — hatalmas indus néptörzs uralkodott; e népnek pedig elődjei s némelyek szerint ősapái a *toltequok* voltak, kik kivált Mexico közép fenterét lakták. (Lásd tovább VIII-dik fejezetünket.)

vész a „*tierra fria*“ mindazon vidékein, melyek nem birnak az említettük közép hömérsékkel; a tolucai völgyben egyébiránt, mely pedig 8400 lábnyira van a tengerszine fölött, a tengeriföldek szépen tenyésznek s innen le a tenger mellékéig, tehát a legforróbb vidékekig mindenütt mivelik a tengerit.

Európai ember alig képzelheti, mily buján terem, mily gazdagon fizet a tengeri főkép a „*tierra caliente*“-ben. Szára ott közép magasságban egy öl, de vannak földek, hol a szárak 9 lábra emelkednek, mint azt Orizaba völgyében magam is méregettem. Hazánkban, ha jó a termés, mintegy 80—85-szörösen kapjuk meg az elvetett magott, Mexicóban még a „*tierra fria*“-ban és sovány földön is megvárnak ennyit, a „*tierra caliente*“-ben pedig a rendes termés 150—200-szorosan, a jó termés 300-szorosan fizet. A tengeri ára a „*tierra caliente*“-ben aratáskor 14—18 reál egy „*carga*“ ($2^1/_2$—3 mázsa), félévvel utóbb a fővárosban 4—5 peso; ha ki tehát aratáskor a tengerit nagyban összevásárolná, hogy rövid idő mulva eladja, dús-gazdaggá lehetne. De ilyesmire ott senkisem gondol, valamint magtárakra sem, hol a gazdag évek feleslegét félretehetnék, mint azt már József tanácsolta Potifárnak. Egyébiránt a mi terem, az rendesen évenkint el is fogy, mert az indus nem termeszt többet, mint a mennyire épen szüksége van; innen van aztán, hogy egy rosz termés legyen, s az indusok végső nyomorban sinylenek.

Mexicóban a tengerinek több neme van: „*mais chato, duro, de la tierra fria*“, ez kemény, gömbölyü, a mienkhez hasonló, Mexico hidegebb öve alatt terem; „*mais largo, blando, de la tierra caliente*“, ez fehér, puha, hosszas magvú, a meleg földön terem. Ez utóbbinak ismét két faja van: „*mais temporal*“ vagyis az esőszakban termő s „*mais viejo,*“ melyet a száraz évszakban mesterséges locsolás segélyével termesztenek. A hidegövi tengerit február végével vetik s november-december havában törik; a melegövit pedig május-junius havában vetik s december-január havában törik. A „mais viejo“t a meleg öv alatt bármikor vethetni, legalább három hónapot számitva esőszak beállta előtt megérlelésére s letörésére. A Mexicóban használatos eke igen egyszerü: könyökbe görbitett fadarab, megvasalt hegygyel; az ekét többnyire ökör húzza (lovat vagy öszvért sohasem láttam ott ily munkában) fejével s nem járomban. Hajtójuk nem használ ostort, hanem 3—4 öles bambus nádat, melynek tompa vashegye szúr ugyan, de nem sebesit. A leirt ekével szántják a tengeriföldet, még pedig keresztbe, 5 hüvelyknyi mélységre; szántás után vetésnek való barázdát huznak, s a vető minden lépésre négy magot vet a barázdába. Két hétre a tengeri kikelése után ujabb barázdát vonnak a sorok közt, melyekbe vetve van; igy a föld porhanyosodik s feltöltetik a fiatal növényre; ha ez nem volna elég, keresztben hasonló barázdát vonnak, — ezzel azt érik el mit mi a kapálással. E munkának neve ott „*formar un cajon*“, ládikát készíteni. A „mais viejo“-nál vetés után csak egy barázdát huznak, aztán neki eresztik a vizet.

A tengerin kivül még tök, paprika, nehány gumónövény és zöldség, melyeket erdön-mezön gyüjtenek, szolgál az indusok élelmeül, ide számithatók p. o. a *portulac*, *phytolaca*, *cactus* s a meleg övben fiatal pálmák szive. A gyümölcsöt is igen szeretik s nagy gonddal termesztik. Az étkezést a család közösen szokta végezni, az asszonyok keresztbe font lábbal földön ülnek, a férfiak leguggolnak s az asszonyokat az evésben mindenkor megelőzik.

Az indusok egyébként az evésben mértékletesek, de annál mohóbban kapnak az italon, kivált szeretik a „pulque“-t s az égett bort (*aguardiente*). A magaslatokon a „*sentecho*“ s a már emlitettük „*chicha*“ és „*chilote*“ kedvencz italok; a meleg övben pedig a „*tepache*“ vagy „*castile*“, melyet pálmából, czukornádból, ananászból készítenek s egy mimoza nemü növény gyökerével keserítenek.

Az elősorolt italok közt legelterjedtebb a *pulque* s azért ennek készitéséről egy-két szót szólani tán nem lesz fölösleges.

Valamint nálunk nem képzelhető a vígalom bor és czigány nélkül, ugy nem a mexicói a kedves pulque nélkül. Bor ugyanis Mexicóban nincs, legföllebb behozott s ez igen drága, sört csak néhány éve főznek és csak idegenek fogyasztják: a mexicói pulque-t iszik. A pulqué-t a már többször említett *maquei*-ból készítik (*agave americana,*) aztecnéven „*metl*“. E növénynek sok faja van, melyek aztán különböző jóságú pulque-t szolgáltatnak; a magaslatokon némely faja vadon is megterem s a legkopárabb hegyoldalaknak gyakran egyedüli ékessége; mexicói tájkép maquei nélkül alig képzelhető. Tulajdonképeni hazája Mexicóban a hideg és mérsékelt föld, azonban található a „tierra caliente“-ben is, söt én a forró öv alatt min

denütt láttam e növényt, Cuba szigetén, Venezuelában s a t. (itt „Cocuyzá“-nak nevezik). A meleg vidékeken azonban pulqué-t nem készítnek, némelyek szerint, mivel a maquei ott nem elég leves, mások szerint — s ez hihetőbb — a pulque meg nem türi a meleget, hanem megsavanyodik.

A *pulque* indus ital — aztec neve „*octli*“ — már Montezuma kora előtt divatozott, sőt valószinü, hogy a toltequok hozták be Anahuac-ba. Ez italt egyébiránt nem csupán Mexicó fentérein, hanem Közép-amerika, főleg Nicaragua fentérein is ismerik (mint ott utazott hazánkfia, dr. Vállas Antal állítja). Valjon a toltequok, hazájukból elüzetve, ismertették-e meg ez italt a déliebb vidékekkel, vagy megfordítva innen terjedett az éjszak felé (a minthogy némely tudósok a toltequokat déltől éjszaknak vándoroltatják, nem pedig éjszaktól délnek), az bizonytalan.

A *pulque* következő módon nyeretik : a maqueinek legfiatalabb levelei — melyek a növény közepét, ugynevezett szivét képezik — szétnyilnak s innen búj elő a virágtermő szár, mely néhány hét múlva 15—20 lábnyi magasságot ér s végén hordja az apró virágokat bugákban; a növény 8—12 éves korában, midön ama szár épen fejlődésnek indúl (tehát a fiatal levelektől még elburkoltatik), kivágják a növény szivét ugy hogy ott gödröcske képződik. Ez lassan-lassan megtelik édeskés nedvvel (*miel de maquei*), melyet az indusok lopótök-féle szivornyával napjában 3-szor kiszívnak. (Mint ezt a mexicói lovasokat, s egy ily maquei nedvét kiszivó indust ábrázoló szín-nyomatunkon láthatjuk.) A maquei rendesen 8 *quartillo* (4 meszely) levet ad naponkint, de láttam tőkéket, melyek 13—15 *quartillot* adtak napjában.*) Valahányszor a nedvet kiszívták, a gödröcskét kanál-alaku késsel nagyobbra vájják, ugy hogy ez utoljára emberfejnyi nagyságúvá növekszik. A maquei megcsapolása után 3—4 hó folytán ad nedvet, de mind szükebb s szükebben, mig végre kiapad a növénykút s a maqueibokor kiszárad.

A maquey nedve nyitott böredényekben**) rövid idő alatt forrásnak indúl, minek elősegélésére többnyire egy kevés ó már megsavanyodott pulquét adnak bele. A forrás után kész a pulque s ezt nem hordókban, hanem birkabörökben*) tartják és szállítják tovább. (Lásd imént idézett ábránkat, mely a maquei nedvét kiszívó indus hátán mutat egy ily birka-bör edényt.)

A pulque szine sárgás-fehér, íze savanyús, hüsitő; gyengén meg is hajt s ez okból egészségesnek tartják, de nagyobb mennyiségben részegítő; szaga igen kellemetlen, ezt ugyan némelyek a böredénynek rovják fel, de mások s nevezetesen Humboldt is azt állítják, hogy á pulquenak a legtisztább faedényben is ilyen a szaga. A mexicóiak s a rászokott külföldiek a pulquét valamennyi italnak eléje teszik s bizonyos vidékeken termett pulquéról oly elragadtatással beszélnek, mint a müncheniek a „Hofbierhaus“ söréről — én részemről sohasem tudtam megbarátkozni vele.

Roppant mennyiségben fogy el ez ital naponkint csak magában a fővárosban is; ha reggel Mexicó sorompói (*garrita*) felé sétálunk, százával látjuk a szamarakat s öszvéreket, melyek egész karavánokat képezve hozzák az említett birka-zsákokban a mexicói nektárt. Képzelhetni az ital keletét, mi. után a sorompóknál fizetett igen csekély fogyasztási adó *(alcavala)* évenkint átlag 600,000 peso-ra rúg.

Ily nagy fogyasztás mellett kell, hogy Mexico szőlőkertjei — a maquei-ültetvények — nagy kiterjedésüek legyenek, s ezek csakugyan helyenkint mérföldekre terjednek. Vannak emberek, kik pusztán ily ültetvényeket mívelnek s pulque-gyártással foglalkoznak *(haciendas de maquei, de pulque);* vannak nagyobbszerü ültetvények, melyeken 20—40,000 maquei-bokor van, s évenkint 25—30,000 peso jövedelmet hajtanak. A maqueiültetvények a vidéknek sajátságos arczulatot kölcsönöznek s a hozzá nem szokott idegenre különös benyomást gyakorolnak.

A mexicóiak a pulquén kivül még más hasznot

---

*) Méltán kérdi Humboldt : „honnan szívja e növény a nagy mennyiségü nedvet? holott többnyire kopár, sovány földet szeret s gyakran szirtes hegyoldalakon terem, melyeket alig föd néhány hüvelyknyire termő föld. A természet vizsgálásánál gyakran akadunk ily nekünk megfoghatlan tényekre.“

**) Erős négyszögü faléczekre négyszögbe vágott, fris ökörbőrt szögeznek szőrével befelé s oly módon, hogy mintegy zsákot képez; ezt aztán megtöltik homokkal, hogy a bőr egyaránt kihúzódjék, a napon megszárítják, kiveszik a homokot s kész az évekig használható, kemény bőredény.

*) E sajátságos állati hordó készitése is nevezetes : a birkát ugyanis bőrig nyirják, aztán levágják fejét s a nyakán nagy ügyességgel kiszedik belső részeit, ugy hogy a birkának csak bőre marad meg, még pedig a nyak nyilásán kivül egészen sértetlenül. E birkazsákot aztán felfújják, kiszáritják s megvan a hordó. Ez egyébiránt nem mexicói találmány, a keleten régi időktől fogva használatban van s jelennen Amerika sok vidékén divatozik a benszülötteknél.

is huznak a maquei-ból : leveleiből ugyanis igen erös fonalat *(metate)* nyernek s ebből készülnek kizárólag a kötelek Mexicóban. A maquei-ültetvények eszerint nemcsak szölökertek, hanem kenderföldek is. Végre a maquei-levelek rövidre vágva cserép gyanánt födélzetre is használtatnak; a legjobb sövényt is e bokrok szolgáltatják s azonkivül a maquei egyik nemének*) törzséből készül a *„vino de mescal“*, égett-borféle ital.

Most, e tán kissé fárasztó kitérés után sétáljunk vissza Orizaba gyönyörü völgyébe.

*) Ez tetemesen különbözik a pulquét szolgáltató maquei-tól : sokkal kisebb, s levelei véknyabbak, hosszabbak.

IV.

ORIZABA VÖLGYE S VULKANJA.

Orizaba igéző környezetének tán tisztábban adhatom képét, ha az eleven benyomások alatt helyben irt naplómból szakítok ki egy-két kivonatot.

Felejthetlen marad elöttem jul. 31-dike reggele, midön a kellemetlen kocsi-utazás fáradalmait kiheverve, elsétáltam a szép orizabai völgybe. A bájos kék ég a zivataros éj után, az élet-árasztó napsugár, a tiszta könnyü lég, az Orizaba havas bérczeiről lengedező szellő, az igéző völgy rétjeivel s illatozó bokraival, a csinos városka fehér házaival, s népével, mely uj volt elöttem viseletében, szokásaiban : mindez annál mélyebben meghatott, minthogy eddigelé izgatott, kedvetlen hangulatomtól e kies völgyben megmenekültem. A forró égaljnak ugyanis hösége, nyomasztó levegöje már-már ellankasztott volt, a sárgaláz dühöngése köröttem, naponkinti sürü halálozások még inkább lehangoltak, ugy hogy kivált az utóbbi hetekben minden fölhevüléstől, fárasztóbb mozgástól óvakodnom kellett, nehogy magam is e nyavalya áldozatául essem. Most már mindezen túl voltam s oly könnyünek, szabadnak éreztem magamat, mintha súlyos betegségből vagy hosszu fogságból szabadúltam volna meg.

Derült tavaszi reggel virágos réten járkálhattam kedvem szerint, egyes-egyedül, teljes szabadságban; fölöttem kis madárkák zengedeztek, köröttem méhek, lepkék, gyíkok, tücskök hemzsegtek, zajongtak : s kimondhatlan elégültség szállott meg. S mily tiszta szívbeli örömömre szolgált, ha a sok nagy kelyhü, élénk szinü de idegen virág között egy-egy régi ismerösre, valami szerény gerelyre vagy stellariára akadtam!

A vidék bájoló: éjszaknak zord sziklafal zárja el a kilátást, délnek ellenben a völgy mindinkább szélesedik s tágul, csak itt-ott szakitja meg valamely kisebb hegyláncz, vagy a rét közepén kidudorodó dombocska; emitt egy falucska tünik elö virágzó gyümölcsöseivel, zöld berkeivel, amott magános kápolna vagy kunyhó; távolabb egy kanyargó folyó s ezen túl a messze láthatáron, a földre hajló tiszta égboltozattal szinte összeolvadva, egy hegysor kékellik. Keletnek kávé-ültetvényekkel s gyümölcsfákkal szegélyezve *Orizaba* városkája fekszik, nyugatnak pedig a sötétzöld erdökkel, szaggatott sziklaormaikkal egymás fölé tornyosuló hegyek mögött a hegyzett kúpu *„pico de Orizaba“* hólepte orma emelkedik. A természet nagyszerü nyugalma igen jól hangzott össze azon fenséggel, melylyel a vidéknek imez uralkodója a kék égnek emelé ezüstös fejét.

„El pico de Orizaba“ vulkánt sokan Mexicó legmagasb csucsának tartják; magassága Doignon szerint 18,178 angol láb, amerikai mérnökök szerint 17,819 ang. l. Humboldt mérése szerint pedig csak 5,295 métre vagyis 17,429 ang. l. (16,768 bécsi láb). E hegynek indus *(aztec)* neve *Citlaltepetl*, „csillaghegy“ (*citlal*-csillag, *tepetl*-hegy) ; s valóban hótakarta orma ragyogó csillagként tündöklik a messzi láthatáron, örömjelül a tengerünt hajósnak. Mexico partjaihoz közeledve ezen orom látszik meg legelsöben, a tengerészetre nézve tehát föfontosságu s Humboldt nagy gondot is fordított rá, hogy fekvését pontosan meghatározza (éjsz. szél. 19° 2′ 17″, s Páristól számítva nyug. hossz. 99° 35′ 15″).

Orizaba hegyének a környező hegyláncz fölé festőileg emelkedő kúpja már első tekintetre mutatja vulkános eredetét. Töböre (crater) a legmagasb csucstól keletnek esik s délkeletnek hajlik. Utóljára 1565-ben, a spanyolok megérkezte után 250 évvel tört ki, de úgylátszik lávát nem hányt, az ugynevezett tüzokádás (*eruptio*) azonban 20 évig szinte félbeszakadás nélkül tartott. Némikép tán ezért is vélték ezen hegyet megmászhatlannak; ugy hogy ormát csak 1848-ban érték el első ízben: a bátor kezdők amerikai tisztek voltak. Néhány évvel utóbb egy 18 személyből álló társaság kisérté meg a hegy megmászását, de ezek közöl sok nehézség legyőzésével csak hárman értek a töbörhöz; leginkább a csekély légnyomás következtében beállott lankadtság, és szájukon, orrukon, fülükön kitolakodó vér kényszerítette visszatérésre. A kirándulás feje Doignon franczia, ki a hegy magasságát (forrásban levő víz hömérséke után) meg is mérte. Szerinte jégtorlaszok, meredek jégfalak veszélyeztetik a töbörhöz juthatást; a jég és hó ugyanis egész a töbör széléig érnek. Egy helyt a töbör szélén egy, körülbelül 15 lábnyi vastag sziklát izzó melegnek talált s olyannak a földet is, mely ott gyengén reszketett; e tájon nem volt hó, csak merő homok s vulkános hamu, mig az erős kénszag kénes gőzök fejlődésére mutatott. Doignon szerint a töbör belseje, ugy a hegy nyugati része is terméskénnel van födve s ott a sziklák melegek is; némely része egészen elsalakosodott s belül fehér, mint az égetett mész. A töbör tojásdad alaku s két öblözete van : dél meg délkelet felé. Kerülete mintegy 6500 métre az ijesztő mélységü töbörnek, melynek meredek, szinte függélyes falait fekete s kiégett hasadások szaggatják meg. Az egyik keleti nagy hasadékból vízgőz tódul ki erős kénszaggal. A töbör déli s délnyugati falai kevésbbé meredekek s hóval vannak boritva. A mélységből tompa moraj hallik. Orizaba megmászásával tehát kiderült, hogy a tüz a töbör mélyében még nem aludt ki, s hogy a veszélyes szomszéd — mint az Aetna — még százados, látszólagos nyugalom után is romlást árasztható a környékre.

Az óriás tövénél kisebb vulkánokkal van körülfogva. Éjszak s éjszakkelet felé mészkőhegyek közt egész kup-csoportozatra akadunk, melyek közöl néhánya iszapot s hamut, néhánya pedig lávát hány ki. A délkeleti s déli oldalon szintén vannak töbörök, valamint kén s egyéb források, melyek hatalmas patakok gyanánt törnek elé a sziklarésekből.

Általában e vidéken igen meglátszik nyoma a vulkáni erők müködésének, mit már ama hatalmas földrepedések, tátongó mélységek is bizonyítnak, melyeket a mexicoiak *barrancas*-nak neveznek s melyek kétségkivül nagyobbrészt vulkanikus erők müködésének köszönhetik eredetüket. (Ily barrankák az orizabai tüzhányóval a háttérben, — aczél metszvényünkön láthatók.) Vulcanismust bizonyít továbbá ama két folyó is, mely Orizaba hegye keleti oldalán ered, s hirtelen eltünik : a nagyobbik, *Jamapa*, egy mély barrankába döl, aztán csak 3 mérfölddel odább e hegyláncz tulsó felén egy barlangból kerül ismét napvilágra; a másik pedig *Triapa*, egy nyugati hegyoldal tövében szikkad el s csak 2 mérfölddel tovább tünik elő ismét mint mély örvény egy sziklaöblözetben a *Chiquihuitei* hegyszoros közelében. Ez utóbbi folyócskának főforrása, mely Orizaba fenyves erdeiben buzog, a téli hónapokban téj-fehér s langyos, az esőszakban pedig igen tiszta s jéghideg.

A vulkán nyugoti oldalán, a fentérek felé sem hiányzának a vulkáni jelenségek. Igy p. o. egy merően kopár térség közepette kéngőz tódul a föld hasadékaiból; az indusok e solfatárát izzasztó gödrökül használják, ugyanis 3 lábnyi mély és szintannyi széles gödröket ásnak, beleülnek s földdel betakartatják magokat ugy hogy csak fejük látszik ki. Innen nem messze van a „*los Derumbatos*“ hegycsoportozat, hol egyik hegy meghasadt s e mély hasadékból sokszor láva ömlik ki. *Ajojuca* falucska mellett a lapályon egy sós izü, mégis ivásra szolgáló vízzel tölt töbör van, melynek átmérője mintegy nyolczad mérföld; a tó kerekded — kerek s 600 lábnyi magas, függélyes sziklafallal van körülfogva — a víz szinéhez egy, még a régi indusoktól a sziklába vésett út vezet.

A földalatti erők tehát folyton dolgoznak Orizaba kies völgyében, mely azonban maga csendes viz-ülepedéseknek köszöni eredetét, a mint ezt a *Rio Blanco* — fehér folyó — egyik zuhatagánál magam is szemlélhettem. Mig ugyanis a folyó egyik partját függélyes bazalt fal képezi, a másikon ennek híre sincs, vízszintes rétegzetek tünnek ott elő.

A *Rio Blanco* — mely azonban épen nem fehér, ellenkezőleg a magával hordott bazalti iszaptól igen piszkos barna — végig futja Orizaba városkáját (az emlitettem malmot is ez hajtja), elébb

azonban egymáshoz közel eső két zuhatagot képez.

Ezek festői szépségét a városbeliek nem győzték dicsérni s elindulék, hogy fölkeressem. A városka főutszáján *(calle real)* végig ballagva nemsokára indus faluhoz értem, melyen — mint valami kávé-ültetvényen vagy gyümölcsöskerten — hosszu, egyenes út vezetett bokrok s facsoportok között. Az út végiben, kis gyepes téren, mintegy jó angol mérföldnyire előttem kis kápolnát pillantottam meg. A kis harang megkondúlt s a kápolna nyitott ajtaja körül emberek csoportosodtak, mig a kunyhókból az indusok, kivált nők s gyermekek kitódultak s a kápolna felé fordúlva félig ülvést, mélyen meghajolva letérdeltek. A hosszu utat ellepő, sötét testszinü, sötét leplekbe burkolt térdelők, kivált az asszonyok leeresztett s szélben lengedező hajukkal festői jelenetet képeztek. Temetés volt, halottjaik iránt pedig az indusok nagy kegyelettel vannak.

A kis kápolnát elhagyva jobbra, szép, tágas rétre kanyarodtam. A zugást már messziről hallottam, de a zuhatagot még nem láttam, s a vidék alakulatával nem is birtam jól összeegyeztetni, hogy itt valahol zuhatag lehessen. Egyszerre, a bokrok közöl kibukkanva, megpillantom a hatalmas vízesést: mintegy 4—500 lábnyi meredek mélységben a völgy szine alatt tajtékzott a víz, melynek tulsó partját, mint emlitém, szinte függélyes bazalt-fal képezi. A meglepetés még fokozta e nagyszerü természeti jelenet élvezését.

A másik zuhatag mintegy 2 angol mérfölddel fölebb esik az orizabai völgy délkeleti sarkában, hol a nyugatról jövő Rio Blanco nagyot kanyarodik éjszaknak. E helynek neve „*el Rincon grande,*“ (a nagy zug). A partok itt is magasak, meredekek s egészen ős növényzettel borítvák. Fölül csak a víz zugását hallhattam, magát a zuhatagot végkép elföldte a sürü lomb. Sok keresés után végre kis utra akadtam, mely levezetett a víz szinéhez. Bámulatom megoszlott a dúsgazdag növényzet s a vízzuhatag között. Ez a sürü bokrozat közöl tizenegy külön ágban bukkan elé s majd vastagabb, majd vékonyabb erekben, hol egész magasságában, hol pedig elébb sziklákon s kinyúló fatörzseken megtörve zuhan alá a habzó mederbe. A tulsó, kevésbbé meredek partot nád és bokor borítja; az innensö parton kuszárokkal s élösdiekkel gazdagon befont óriási platánok kecsteljesen fürösztik a víz szinéig lecsüngő terebélyes ágaikat a zajló patakban, mig a terjedelmes lapuk mellett mindenféle haraszt díszlik; egy a mi fekete fenyünkhöz igen hasonló fát is találtam e szép helyen. A keleti regék tündérei szebb helyet nem rendezhettek volna varázs-kertjeikben. Egészen elbájolva haladtam egy darabig a zajló folyócska mentében, ismét a másik zuhataghoz érendő, de egy hirtelen kanyarulatnál messze a vízbe nyuló szikla végkép megakasztott. Visszafordúltam tehát és haza felé szép, tágas rétségen haladtam, hol azonban a legelészö fiatal bikák miatt kissé bajos lett a sétálás. Dél közeledett, a nap már egész erejét kifejté, s az öszfejü Orizabával felhök kezdtek ingerkedni, melyek, mire haza értem, végkép elfödék a szép vulkánt.

— Vasárnap volt s mintha a természet is ünnepet ült volna, oly éltető, tiszta volt a lég, oly viruló a rét, oly tisztes az Orizaba ezüstös ormával s még a madárkák is oly dalosak! Ellen nem állhattam a szép reggelnek, ki kellett sétálnom. Kimentem az Orizabának emelkedő szép rétségre; a völgy végiben kis domb tetején tengeriföldre akadtam s bámultam a szárak magasságát, általán véve 6—8 lábnyi magasságra emelkedtek, de voltak két ölesek is. Ezen óriási szár egyébiránt vékony és csak kevés csövet hajt, ugy hogy roszabbul fizet a közönségesnél. A tengeri közé ösvény vezetett; ezen haladtam, mig meglepetésemre kis indus kunyhó előtt állottam, hol azonban csak egy 80—90 éves ember s egy 3—4 éves szelid képü, gyönyörü indus leányka volt otthon, a család többi tagjai mind a városba mentek volt misére.

E vidéken, mint egykor nálunk, a vasárnap egyszersmind vásár napja, azért a környéken elszórt falucskákból s kunyhókból minden a városba siet misét hallgatni, termesztményeket s készitményeket eladni s a ruházathoz, háztartáshoz szükségest beszerezni. Mig az ájtatosak a templomban a misét hallgatják, a nagy tömeg a templom körül a piaczon sürög-forog, csak midön a harang az Ur színe változását hirdeti, csillapodik le a zaj, kiki a templomnak fordúlva letérdel s keresztet vet, — a jövő pillanatban a halotti csendet ismét az előbbi zajongás váltja föl.

A főpiacz többnyire a város vagy falu közepét foglalja s négyszögü; egyik oldalát a köből épült főtemplom képezi nehézkes tornyaival, s bekerítve narancsfákkal, kupos cypressákkal, jázminnal s

egyéb virágzó bokrokkal. A templomhoz nem messze van aztán a paplak, iskola s községháza, melyet a hirdetményekre szánt fekete tábláról s a kitüzött nemzeti lobogóról*) könnyen megismerhetni. A főpiacz többi részét jobbára az előbbkelők házai s a főboltok foglalják el.

A piacz, mint gondolhatni, vasárnap délelőtt legélénkebb : az indusok nagy halmazokban rakják ki a gyümölcsöt, virágot, zöldséget, baromfit, kenyeret és búzát, kivált pedig tengeri-lisztből készült mindenféle süteményt, nyalánkságot; kávé, kákaó, czukor, gyertya, cserépedény (kizárólag indus készitmény) szintén kapható, valamint különféle kelmék, házi eszközök, szent képek, ék- és játékszerek s a t. Megvan a „Laczi konyhája“ is, hol zsírban sült hust zöld paprikával *(chile)*, vagy a gulyáshus egy német erős paprika-lében kaphatni, mig ama zöld galyakkal s virágokkal diszített állványon a honos hüsitő italokat árulják, u. m. *chiát, colonchét, pulque*-t s a t.

Délután megürül a piacz, a vidékiek utra kelnek, s hosszu sorokban, kisebb-nagyobb csapatokban láthatók mindenfelé a berkek között s viruló réteken az indus asszonyok hátukon batyuval, mellükön kisdedeikkel s kezükben nehány szál viaszgyertyával, mely nehogy eltörjék, gondosan két vékony deszka közé van kötve, utánok ásóval vagy kapával, fejükben pedig sok pulque- s pálinka-gőzzel, férjeik vonúlnak hallgatagon s tántorogva. Ilyenkor a városbeliek is kisebb csapatokban végig vonúlva a széles utszákon, kisétálnak valamely közeleső ligetbe. Ezek közé vegyültem én is, s a sok csinos alak közt máris a mérsékeltebb égalj hatását véltem egynémely barna *señorita* gyöngéden rózsás arczán észrevehetni.

A séta után visszatérve fogadómba, szomoru jelenetnek voltam tanuja. Habanában ugyanis egy new-yorki kereskedő is szállt hajónkra, Mexicóba utazandó; Habanában a legveszélyesebb időszakban egész hónapot töltött, s megmenekült a gyilkos sárgaláztól. Veracruzban velem csak nehány napot töltött s midőn a diligentiával elindulánk, még legkisebb bajt sem érzett. Amaz állomáson azonban, hol az angol gépész megugrott, erős főfájás és émelygés fogta elő, Orizabában pedig láz, ugy hogy útját nem folytathatta sem aznap, sem másnap — sem soha többé. Áldozatául esett a sárga láznak, melynek csiráját Veracruzban mulatása végóráiban szedte föl. Orizabában s hason magasságu vidékeken a sárga láz nem honos, de ha a tengerparti helyekről odaszállíttatik, veszélyesebb mint a maga hazájában; az odavalók csak ritka felgyógyulási esetekre emlékeznek. Hogy ez esetekben a nyavalya nem harapózik tovább, szintén arra mutat, hogy nem tartozik a „ragadósakhoz.“

Épen, mikor hazaértem, vitték szerencsétlen utitársamnak az utolsó Ur vacsoráját. Ez itt — mint általában Mexicóban — nagy szertartással történik. 12—24 templom-szolga hosszu póznákon, üvegben, csengőkkel és színes nyargatollakkal diszített égő gyertyákat visz, közöttük a pap a szentséggel gazdagon aranyzott üveghintóban, melyet 2—4, söt tekintélyes halottnál 6 fehér öszvér huz, aranynyal és színes tollakkal czifrázott, vörös börü szerszámban. A hintót tömjénező templomi segédek s néha a papok hosszu sora, kezökben égő gyertyával, fogják körül. A menetet gyakran zenekar nyitja meg, gyászindulókat hangoztatva, hátul imádkozó néptömeg vonúl s a ki csak a menettel találkozik, letérdel s elmond egy „mi atyánkot“ a haldoklóért.

*) A mexicoi köztársaság lobogója zöld, fehér s veres, függőlegesen csíkozva, — mint a franczia s a szardiniai lobogó — s nem vízirántosan, mint szeretett édes hazánké. Czímere a mexicoi köztársaságnak : egy pozsgár-bokron ülő s kigyót emésztő sas.

V.

ORIZABATÓL MEXICOIG.

Augusztus 6-dikán hajnalban elhagyván Orizabát, a Veracruzból érkező kínzó-géppel, a „diligentiával“ Mexico felé siettem.

Orizaba kies fentere lassankint szoros völgygyé szükül. A czukornád-, dohány- s buzaföldeket, a viruló réteket, narancs- és gyümölcsberkeket meredek hegyek övezik, mig végre az útat egy óriási sziklafal végkép el látszik zárni. E szirtek tetejére meredek ugyan, de mesterséges, tekervényes út vezet, melyet még a Conquesta előtti időkben épitettek volt a bennszülöttek s a spanyolok igen jó karba hoztak, most azonban már elhanyagolják.

A magaslatra érve, mintha uj világrészbe jutnánk : minden megváltozott, az égalj, a növényzet, a föld minősége, a hegyeknek s az egész vidéknek jelleme. Tágas térség nyílik előttünk, mely mintegy 100 mérföld széltiben s 300 mérföld hosszában, s magassága a tenger színe fölött 6—8000 láb közt, ugyszólván észrevétlenül inog. Ez Mexico „nagy közép fentere“ *(central-plateau)*, a hajdani *Anahuac.*

A messze terjedő térséget hegylánczok, kialudt vagy még tevékeny tüzhányók minden rendü nagyságban, a kis dombtól az óriás *Popocatepetl*-ig keresztül-kasul szegik, anélkül hogy a föld egyszintességében tetemesb különbségeket szülnének, jóllehet egyes, különváló s tágasabb völgyeket képeznek is, melyek alighanem egykor tavak vagy földközi tengerek medréül szolgáltak. A fentéren az éjsz. szél. 18—33°-ig kocsiutak vezetnek s Mexicótól Chihuahuáig, minden különös nehézség nélkül vasutat lehetne épitni.

Minden vidéknek megvan sajátságos jelleme, ugyszólván határozott arczulata; ama térség a háttérben csatornával, tengeri hajóval s egy rakás szélmalommal, mindenkinek Hollandiát juttatja eszébe; ime rét tarka-barka marháival, csinos, fatornáczos házikójával s a háttérben havasokkal a Svajczba varázsol; míg e sík, magános gémes kútjával, boglyáival, ákáczfáival, ménesével, s a messzi láthatáron feltünö tornyával mi lehetne más, mint magyar alföldünk? A mexicói fentérnek is egészen határozott arczulatot kölcsönöznek a magánálló vagy sorba füzött, rég kialudt tüzhányók töbörei, a (vulkános eredetü) kisebb-nagyobb s többnyire csucsos vagy kúpos hegyek hol különállva, hol sorakozva, az össze-vissza szakadozott hatalmas lávrétegek, a kisebb-nagyobb mélységü földrepedések vagy barrankák, a völgy közepéből hó-gulaként kiemelkedő *Popocatepetl*, kivált pedig a növények, nevezetesen a számtalan pozsgár, *agave* vagy *maguei (agave americana)* a *yucca*-fajok s a *pirufa*. A nap itt már nem lövell égető sugarakat s a forró-öv dúsgazdag növényzetének nyoma sincs.

Mindamellett a fentéreket nem szabad kopár vadonnak képzelnünk, hol csak pozsgárok s agavék árnyékolják a sivár, megrepedezett földet. A kissé mélyebben fekvő, nedves térségeken tágas rétekre akadunk, melyeket legelésző marha élénkít. A hol a termöföld jobb vagy száraz időszakban mesterséges árkolatok által a földekre vizet ereszthetnek, jó sikerrel termesztik a zabot, árpát, tengerit, buzát s lóherét. *Puebla* s *Guanajuato* vidékén, melynek földje gabna-termesztésre itt a legalkalmasabb, az árpa s buza 50-szeresen, a tengeri 200-szorosan fizeti vissza az elvetett magot. A sok kisebb-nagyobb helységet olajfa-berkek, gyümölcsfák, virág- s mindenféle zöldség-kertek övezik. A sétákat cser-, nyár-, bükkfa s egyéb lombos fák szegélyzik hosszu sorokban, mig a *cyprus* egy nemének *(taxodium)* óriás sudarai árnyékos ligeteket képeznek. De ha e miveltebb vidékeket elhagyva partosabb helyek felé közeledünk, hová a vizvezetékekkel nem juthatni, ismét pozsgárok, agavék, yuccák környeznek, ismét a repedezett lávarétegekkel, a kialudt tüzhányók töböreivel találkozunk.

Utunknak untató egyformasága megszakadt *Acazingo* helységénél, melynek vidéke ismét igen kies. A távolban szinkör-alakulag huzódik a csúcsos hegyek lánczolata, s föléjök a nyulánk Orizaba hótakarta kupja emelkedik, mely mint a kaczér hölgy, minél inkább távozunk töle, annál bájosabbnak

mutatkozik, hogy emléke annál élénkebben vésődjék lelkünkbe — könnyü fehér felhők rétege simult a hólepte kuphoz s fátyol gyanánt leplezte égre nyuló ormát. Éjszaknak tágas körben húzódik a hegyláncz a szaggatott ormu, magas *Malinche*-ig, egy rég kialudt tüzhányóig. Délnek a kopár térségen csak egyes, pozsgárokkal s agavékkal szegélyzett, különben puszta dombok emelkednek rendetlenül össze-vissza. Egyes faluk is láthatók vagy is inkább ezeknek kupolás templomaik tamerin-féle fák árnyékában; itt-ott tengeri-buzaföldek vagy zöld rétségek. Előttünk nyugatnak, a térség közepéből mintha pozsgárok közől hóból készült széles határdomb emelkedett volna: a *Popocatepetl* havas orma volt; épen oly meglepő látvány, mint midön Hollandiában a réten legelésző marhák közt hirtelen tengeri hajó árboczait pillantjuk meg.

Kopár utunk folytában gyakran akadtunk mély vizmosásokra, barrankákra, melyeken csak záporok alkalmával omlik alá a víz. Ezen száraz medreket homokbuczkák, sürü pozsgárok s agavék környezik, s ez okon pompás menhelyet nyujtanak a rablóknak, kik onnan lóháton előtörnek, hogy a diligentiákat vagy egyes utasokat kifosztogassák. Az Orizaba-pueblai uton e vidék a legveszélyesebb s a diligentia minduntalan üresen érkezik Pueblába, azért is alig hogy e vidékre értünk, előtaláltuk a „*Seguridad publica*“ (közbiztosság) lovasait, különböző de mind rongyos egyenruhában, nyomorult lovakon, rosz fegyverekkel. A közbiztosság ezen örei nem rendes katonák, nincsenek is szervezve semmiképen, a kormány csak engedelmét adja, de fizetést ritkán s akkor is keveset; a diligentia-társaság fizet ugyan valamit fentartásukra, de ez nem elégséges. Egyes utasok is kisértethetik általok magukat külön fizetés mellett, de nincs sok köszönet benne, mert a derék örök épen a legveszélyesebb helyeken odahagyják az utasokat, sőt az is megesik, hogy a nemes *escolta* eltünik s hirtelen átöltözve mint *ladronok* magok támadják meg a gondjaikra bizottakat. A rablók ismerik gyávaságukat s mitsem tartanak tölük. Minket jó szerencse kisért s minden baj nélkül folytattuk utunkat.

Ama hó-határdomb, melyet az imént említettem, nöttön-nött, s mellette az *Iztacihuatl* vagy *Sierra Nevada* hosszu gerincze is ezüstösen tünt fel a nap fényében, mig az említett *Malinche* szétrombolt töbörével a *Vezuv*-ra emlékeztetett némiképp. Mellékelt aczélmetszvényünk a mexicoi fentér e részét — mely némelyektől „Pueblai fentérnek“ (plateau of Puebla) is neveztetik — hüségesen ábrázolja. Az előtérben az e vidéket annyira jellemző növények s ama pozsgárok s agavék (*maquey*) láthatók s a háttérben a három imént nevezett vulkán, jobbra t. i. *Malinche*, középen *Iztacihuatl* s balra *Popocatepetl*. Végre *Puebla* városát pillantottuk meg számos tornyával s kupoláival. Hat óra volt, a mint a hosszu rázástól törödötten a városba érkeztünk.

Puebla, teljes nevén *Puebla de los Angeles*, a pueblai állam székhelye, szép és terjedelmes város; hosszu, széles, egyenes utczái derékszögben metszik egymást, kövezve vannak és tiszták. A házak mind spanyol modorban épültek: födél nélkül, azoteával (lásd Habana leirását 3. l.), arkádokkal, tágas udvarok-, folyosók-, s erkélyekkel. Ezek között találkoznak régi, érdekes épületek; még némely palotákhoz hasonló magánházak különös módon téglavörösre, világos-kékre, általában a legkirívóbb színekkel vannak festve s a főfalak néha porczellán-mozaikkal kirakva, mi a nap fényében kiváló módon csillog.

A város teli van templomokkal s papokkal, nincs utczája templom vagy zárda nélkül; még a városon kivül is mintegy 8 kisebb-nagyobb templom épült mind egyenlő modorban, kupolával s nehézkes tornyokkal, egynémelyike régiségénél s rokoko modorban metszett ékítményeinél fogva nagyobb érdekkel bír. Belül sok templomban igen gazdag arany s ezüst diszítményü oltárokra akadunk; képeknek sincsenek hijával, kivált a zárdák folyosói (a zárda szentjének lithurgiáját ábrázoló képekkel). A képek mind régiek s a mexicoi iskolából valók, melyeknek főbaja az egyszerüség és szinezet hiánya. Alig van templom csodatevő kép vagy szobor nélkül, ezeket itt jobbára fából faragják, testszínre festik s bábok módjára felöltöztetik.

Puebla templomai közt a székesegyház, *Catedral*, a legkitünőbb. Szabadon áll a város közepén a „*Plaza de Armas*“-on; nagy kupolájával, két magas tornyával, barna bazalt falaival csakugyan nagy hatásu a nézőre, kivált holdvilágos estéken. Épitése modora tiszta, egyszerü, szintugy az ékitmények is. Négyszögü ajtaja s gyóntató-székei czédrusfából faragvák, de nem — mint góth templomokban — bevésett *(bas-relief)* alakzatokkal, hanem merőben arabeszkokkal mór modorban. A káptalan székei a főoltár előtt szintén czédrusfából vannak faragva

s elefántcsont mozaikkal kirakva. Az oltárok körül roppant csillárok s kargyertyatartók megaranyzott tömör ezüstből; a sekrestye négy falának mindegyikét pedig egy-egy nagy kép diszesíti a mexicoi iskolából. A templom külsejének kedvező benyomását emeli az is, hogy szerencsés arányban van a *Plaza de Armas* tágasságával. E piacz közepére a „győzelem“ lovas szobrát állították utánzott bronzból, de ez müvészeti becscsel nem bír; jobra-balra tőle két nyilvános kút csinos amorettekkel, csak kár, hogy az egyiknek tetejébe egy kirívó színekkel befestett sz. Flóriánt helyeztek. A piacz fákkal van körülültetve, lánczczal körülfogva s padokkal ellátva; itt hetenkint többször jó katonazene is játszik s itt sétál estenkint kedvesével a mexicoi legény szörnyü karimáju kalapjában, színes, könnyü pokróczában, a *serapéban*, itt hemzsegnek a szennyes indusnők és *chiniták* (meztizzák), a miért is az elökelők közöl csak kevesen jelennek meg e sétán, valamint általában Puebla utczáin alig látni uri embert, hölgyet már épen nem, jobbára csak indusokat s meztlákat eredeti, hanem fölöttébb piszkos, rongyos viseletükben.

Augusztus 10-dikén, gyönyörü holdas éjjel elhagytuk Pueblát. Mindig szebb meg szebb lett a vidék. Napkeltekor a *Popocatepetl* és *Iztaccihuatl* havas csúcsai rózsás fénybe borúltak, keletnek a hegyormok közé oly gyönyörü azurkék fátyol huzódott, minőt még sohasem láttam, s midőn mögöttük a nap felkelt, a felhők s az egész menny tüztengerré váltak.

Egész Mexicóig mintegy 20 embernyi *escolta* kisért, mely minden állomáson felváltatott. Ezt annak köszönhettük, hogy a mult héten kiváló gyakoriak lettek a rablások; azon három nap alatt, melyet Pueblában tölték, kétszer érkezett meg a diligentia kirabolva s most a köztársasági elnök különösen elrendelte, hogy a diligentiát egy álló hétig katonák kisérjék — a hét elteltével természetesen ujra megkezdődik a rablás.

Utunk mindig fölfelé vitt; a második állomásnál a növényzet már tetemesen változott, a yuccák helyébe fenyvesek léptek, s a lég mindig hüvösebb meg hüvösebb lett. *Rio-frio* állomás, hova délben értünk, a puebla-mexicoi út legmagasb pontja, ugyanis azon hegyláncz tetején fekszik, mely az *Iztaccihuatl* folytatása s mely éjszaktól délnek futva a pueblai völgyet a mexicoitól elválasztja. E helyt reggeliztünk. A vendéglősök a Veracruz-mexicoi vonalon s általában Mexico nagyobb városaiban jobbára francziák — az étkezés ellen ez okon nincs panasz. A mi jelen ebédünk után különösen meglepett, az volt, hogy a mellék-teremben pattogó tüzü kandallóra találtunk. Szivesen üdvözöltem a már év óta nem láttam ismerőst s be kellett vallanom, hogy Rio-frio állomáson már csakugyan nem felesleges házi butor. Innen lefelé vitt utunk, jó ideig még fenyvesek közt, hol a fenyünek tán minden faja megtalálja képviselőjét. Az erdő ritkás és rablásairól híres. A mint az erdőből kiértünk, előttünk volt a kies mexicoi völgy, szép s nagy tavaival a *Tescoco* és *Chalcoival*, apró tüzhányó-töbrök egész sorával s tágas zöld rétjeivel, melyek közepette a főváros számtalan tornyai s kupolái emelkedtek ki — az egészet messzire egy hegyláncz nagy félkörben övezi.

VI.

MEXICO VÁROSA.

Mexico völgye, melynek mintegy közepe táján emelkedik a főváros, a mexicoi közép nagy fentérnek egy részét képezi. Ennél bájosabb völgyet alig ismerek. Közvetlen a nagy várost sok templomával s kupoláival zöld rétek, maquei-ültetvények veszik körül, átszelve gátakkal (*calzádákkal*), vizi árkokkal *(zanjas)* s fasorokkal.

Keletnek a bájos *tezcocoi* tó terül simán mint a tükör, közte s a *chalcoi* tó közt s ez utóbbi előtt kialudt kráterek 6—7 egy sorjában, mögöttük pedig mind magasb meg magasb hegysorok emelkednek, de mindnyáját óriásokként meghaladják a *Popocatepetl* s *Iztaccihuatl* hótakarta csúcsai. Délnek óriás falként emelkedik a völgy fölé mintegy 4000 lábnyira az *axucói* hegy, melyet lávatorlaszok, kiégett töbörök s lassanként a völgynek leereszkedő dombok környeznek. E dombok tetején és zugaiban egyes indus faluk s nagyobb helységek mutatkoznak, kertekkel, folyton viruló gyümölcsfákkal, bokrokkal s maquei-ültetvényekkel övezve. Legnevezetesbek közöttük *San Augustin de las Cuevas*, *San Angel*, *Tizapan* és *Tacubaya**); itt emelkednek a mexicoiak nyári lakai viruló kertek között, melyek e szerencsés égalj alatt egész éven át virágoznak s gyümölcsöznek. E helységeket, kivált a csak félórányira eső *Tacubayát* vasárnaponkint tömegesen látogatja a városi népség. Tacubaya tőszomszédságában a mexicoi völgy délnyugati sarkában, elkülönözve emelkedik a *Chapultepec*-i domb, melyhez a fővárosból kellemes sétául szolgáló calzada vezet. A dombot gyönyörü ös park boritja, óriás nagyságú s páratlan szépségü cypressus-fákkal *(Cupressus disticha)*. Itt volt a szerencsétlen *Montezuma* fejedelemnek egyik mulató kertje, fürdökkel s halas tavakkal, melyeknek romjai még most is láthatók. Később a spanyol kormányzók nyárikastélya, jelenleg pedig katonai növelde épült a dombtetön, honnan páratlan kilátás nyílik a fővárosra. Nyugat felé a hegyláncz alább ereszkedik s távolodik. A mexicoi völgynek ezen része, kellemes, csúcsos hegyeivel sokat hasonlít vértesi hegyeinkhez, a mint azok a Rákosról látszanak, s valamint most, ha pesti kies ligetünkben sétálok, a szép mexicoi völgy jut eszembe, ugy ottani 7 havi tartózkodásom folytában nem egyszer véltem szülöföldem bájos vidékét szemlélhetni.

A mi már magát Mexico városát illeti, ez a hatalmas *aztec* birodalom fővárosának *Tenochtitlannak* romjain épült. A régi épületeknek, fájdalom, még maradványai sem láthatók. A conquistadorok lerombolván a hír szerint hajdanta oly szép várost s elfoglalván az országot, haboztak, valjon fölépitsék-e a régi várost, vagy más helyet válasszanak az ujonnan szerzett birodalom központjául. Végre elhatárzá *Cortez*, hogy az uj város ugyanott emelkedjék, a hol a régi állott : „mert — ugymond — minekutána ezen város az indusok idejében ura volt a szomszéd s egyéb városoknak; jogos, hogy a kereszténység idejében is az legyen; s minekutána a mi Urunk Istenünk ezen városban megbotránkozott az áldozatok s más egyéb bálványozások okából; legyen ugyan-e helyt szolgálva is, hogy az ő szent neve dicsértessék s magasztaltassék itt inkább, mint földünk más részein.“*) Egy másik levelében pedig ezt irja urának : „négy vagy öt hónapja, hogy a nevezett Tenochtitlan városa ujonnan épül; már nagyon szép, s higyje el Fölséged, nap-

*) Tacubayának egyik nevezetessége, hogy kertjeiben a földi eper bőven terem; a mexicoiak azt állitják, hogy völgyükben ez az egyetlen termőhelye az epernek. Nem merem eldönteni, ez állitás igaz-e, annyi bizonyos, hogy a franczia követ (Vicomte Gabriac), ki szenvedélyes kertész, több évi kisérletek daczára nem volt képes epret termeszteni sem San Angelben, melynek égalji viszonyai épen olyanok mint Tacubayáé, sem San Cosme-ban, Mexico egyik külvárosában, hol követségi laka volt.

*) „Que pues esta cibdad en tiempo de los indios avia sido señora de las otras provincias a ella commarcanas, que tambien era razon que lo fuese en tiempo de los cripstianos; e' que asimismo, que pues Dios nuestro Señor en esta cibdad avia sido offendido con sacrificios e' otras idolatrias : que aqui fuese servido, con que su Santo Nombre fuese onrado e' ensalzado mas, que en otra parte de la tierra.“

ról napra csinosodik és szebbül oly módon, hogy valamint ezelött ura volt mindezen provinciáknak, ugy ezentúl is az fog maradni, s ugy épül és rendeztetik el, hogy a spanyolok igen erösek, biztosak, s a bennszülötteknek urai lehessenek, hogy azoktól semmiféle bántalmat sem fognak szenvedhetni.“

A házak akkoriban egyemeletesek voltak s mór modorban épültek : kevés ajtóval s ablakkal, annál több lörésekkel s védfalakkal, lapos födelekkel s erkélyekkel, nagy udvarokkal a lovak számára s a t. ugy hogy szükség esetén minden ház egy-egy kis erösséget képezhetett; mert azon idöben a spanyolok folyvást tarthattak az indusok megrohanásától. Az egyes házak közt szabad térek maradtak vetemény, takarmány vagy kertek számára, s az egész várost, mint látszik, viz-árkok fogták körül.

Mindez már hasonlóképen tökéletesen elpusztúlt s *Torquemada*, ki Mexicot a 17-dik század elején irta le, mondja, hogy „oly különböző most ahozképest, mint volt akkoriban (Cortez idejében), hogy bizton állíthatjuk s nem térünk el az igazságtól, miszerint nem maradt meg a régi városból más, csak a helye (s ez sem csatornákkal s víz-árkokkal szelve, mint azelött), elannyira, hogy ha Isten parancsára a mieink (a conquistadorok) halottaikból feltámadnának, nem ismernék meg városukat, ámbátor ráismernének a helyre. . . . S ha igaz (a mint hogy az is), hogy ezen *Tenochtitlan* városa oly népes és híres volt, nem kevésbbé az e város mostanában, midön spanyol kézen és spanyolok által fölépíttetve, nem találja párját. . . . A mint megbizható adatok alapján állítják, 7000 spanyol polgára van, s az indusok száma *Tlaltelulco* városrészszel 8000-re rúg, ugy hogy az összes népesség száma 15,000. E város össze nem keveredik az indusokkal, ezek azt négy részén fogják körül kisebb falukat képezve, melyek a város külvárosai.“*)

Dicséri továbbá Torquemada, hogy az utczák szélesek és egyenesek : „oly szélesek, hogy három szekér mehet egymás mellett, vagy 9—10 lovas ember.“ A házak szerinte nagyok s kényelmesek s mind kö- és mészből épültek. A városba három gáton vagy töltésen lehet jutni, ámbár most „midön már kevesebb víz van a tóban, a száraz évszakban még egy negyedik uton is be lehet jutni a városba szárazon.“ Ezenkivül a spanyolok még két calzádát építettek a szárazföldi közlekedés emelésére : egyike *Quacititlan* felé *Zacatecasnak* vezet, melyen a *chapoltepeci* vizet hozzák, másika pedig *Piedadnak* vezet.

E leirásból kilátszik, hogy a *tescocoi* tó, mely az aztec-ok s még Cortez korában a Velencze módjára szigeteken s karókon épült várost övezte, már a 17-dik század elején tetemesen leapadt; jelenleg partjai mintegy angol mérföldnyire húzódtak, keletre a várostól. Most is csak az említett három régi s három uj — összesen hat — *calzada* mentén lehet a városból a dombosabb vidékre kijutni; de ezek már nem vízen, hanem részint mocsárok, részint rétek vagy homokos földek közt húzódnak s fasorokkal beültetve, kellemes sétákul szolgálnak. Csak egyik — a pueblai országútra vezető — calzada húzódik körülbelül egy angol mérföldnyi hosszant a tescocoi tón keresztül.

A mostani Mexico nagy kiterjedésü és népes város; kerülete a külvárosok beszámitásával, a hat calzada végében levő sorompókat véve szélső pontokul körülbelül 6 spanyol mérföld *(legua)*; területe $^3/_5$ □ *legua*. A külvárosok házai többnyire alacsonyak, földszintiek s piszkosak, mig a város belső részén nagyobbára rendes, kétemeletes házakkal találkozunk, spanyol modor szerint lapos, padlás nélküli födözettel *(azotea)*, mint Habannában, erkélyekkel, tágas udvarokkal, hol néhány gondosan ápolt banáne vagy más forró-övi növény díszlik rózsa s egyéb bokrok közt izletes berendezéssel. A födött folyosók íveken nyugszanak, a lépcsözetek tágasak és Vénust, Herkulest, vagy tigrist, szarvast s a t. ábrázoló rosz szobrokkal vagy porczellán edényekkel ékítvék, mig a falakat freskók vagy más — többnyire szent — képek diszítik. Ilyenek az úri lakok, de a rondák száma jóval nagyobb, s ott a díszes banáne helyett gyakran szemétdomb az udvar ékessége.

Az utczák szélesek, egyenesek, kövezettek s egymást mind derékszögben metszik; a főbbek teli raktárakkal s boltokkal, melyek közöl egynémelyik oly tágas és jól rendezett, fényes kirakatu, hogy Európa bármely nagyobb városába is beillenék.

A lakosok száma jelenleg Mexicoban mintegy 200,000-re rúg. „Sajnálandó körülményeknél fogva

*) Mexicoban az indusok mai napig is nagyobbrészt bizonyos negyedekben s a külvárosokban, mint az említett *Tlaltelulco* külvárosában laknak. Sz.

— mondja egy mexicoi iró*) — melyeket mind a hatóságok mind az egyesek fájlalnak, a statistika nálunk még oly hátra van, hogy alig találunk néhány meglehetős hitelességü adatot. E tudomány mai nap elhanyagoltatván, egyedül az elmúlt időket illetőleg lelünk néhány elszigetelt munkálatra, melyek alapjául többé-kevésbbé biztos adatok vagy számitások ssolgáltak; de ezek sem nyujtanak az igazsággal teljesen megegyező eredményt. A jelenkorban is számos adatunk van, de nem mentek minden hiánytól. A számok, melyeket némikép hiteleseknek ajánlhatunk, a következők :

1772-dik	évben	volt	a	lélekszám	112,462.
1790-dik	„	„	„	„	112,926.
1792-dik	„	„	„	„	136,602.
1804-dik	„	„	„	„	137,000.
1805-dik	„	„	„	„	130,000.
1811-dik	„	„	„	„	168,846.
1813-dik	„	„	„	„	123,907.
1833-dik	„	„	„	„	170,000.
1838-dik	„	„	„	„	205,430.
1852-dik	„	„	„	„	200,000.

Figyelembe kell vennünk, hogy valahányszor a kormány új összeirást rendel, azt a köznép mint azelőtt ugy most is — sőt most még inkább — uj baj okozójául tekinti. Azt hiszi, hogy az általános összeirást nyomban ujonczozás, vagy uj adó kivetése s a t. követi. Innen van aztán, hogy a családfők gyermekeik, kivált fiaik számát eltitkolják, s ezen ámítások meggátlására mindeddig sincs elég gond fordítva.

Kitetszik ez idézetből, hogy a város — s az egész köztársaság — lakosainak számát egész biztossággal nem tudhatni.

Humboldt Sándor 1803-ban volt Mexicoban s a fővárosi lakosok számát 1804-ben 137,000-re teszi, de bármennyi hitelt s tiszteletet érdemel a nagy utas, ezen adataiban mégsem bízhatunk egészen, mert ö — mint azt „*Essai politique sur la nouvelle Espagne*“ czímü munkájában maga is bevallja, — számitása alapjául a már magában is hibás 1790-diki s 1793-diki adatokat vette. Humboldt a lakosokat igy osztja el :

fehér kreolok	65,000.
indusok	33,000.
meztizzák	26,000.
szerecsenyek s mulatták . .	10,000.
fehér európaiak	2,500.

Ezen arányt Mexico jelen lakosaira is tetemes hiba nélkül alkalmazhatjuk, legfölebb a szerecsenyek s mulatták rovatát szállíthatjuk alább, az európaiakét meg fölebb; amazok természetének nem igen kedvez az odavaló fentéri égalj s napról napra fogynak. Általában, Mexicónak még meleg földjében sem volt soha sok a szerecseny. Az ottani birtokosok csakhamar belátták, hogy a szabad kéz munkája többet ér mint a rabszolgáké, és sokan már a függetlenségi háboru előtt megszüntették a rabszolgaságot.

Az idegenek közöl az angolok s éjszakamerikaiak jobbára a nagykereskedésnek, a gyárak s gépmühelyeknek birtokában vannak; a spanyolok a kisebb kereskedést üzik, szatócsok s a kurta korcsmák *(tiendas)* tulajdonosai; a francziák divatárusok, kalaposok, fodrászok, czukrászok, kávések s az előbbkelő étkezési helyek gazdái, továbbá mérnökök, orvosok s nyelvmesterek; a németek könyv- és mükereskedők, fűszer-árusok, szabók, vargák, asztalosok, mükertészek, zongoramesterek, gyógyszerészek; az olaszok végre általában müvészek, nevezetesen énekesek és gipsz-szobrok készitői. A francziáknak napilapjuk is van (*„trait d' union“*), szintugy az angoloknak s éjszak-amerikaiaknak is (*„mexican extraordinary“*); a németeknek ujságuk nincs, de van a helyett dalárdájok, melynek tagjai egyszer hetenkint családjaikkal összegyülnek, tetemes mennyiségü sört fogyasztanak s igen „gemüthlich“ mulatnak.

Mielőtt t. olvasóimat a várossal közelebb megismertetném, helyén találom elébb a kreolokat s meztizzákat jellemezni, aztán pedig az indusokról (s ezeknek aztec eldődeiről) is szót tenni, hogy ismerősebbek legyenek az alakok, melyekkel az anynyira vegyes népü Mexico utczáin találkozunk.

*) Noticias de la ciudad de Mexico. 1856.

VII.

KREOLOK S MEZTIZZÁK.

A „kreol“ szó (spanyolul *criollo*), mint már említve volt, (l. fentebb 4-dik lap.) általában bennszülöttet jelent, de szorosabb értelemben e néven az európaiknak Amerika déliebb vidékeire való, fehér utódjaikat nevezik.

A kreolok Mexico aristokratiáját képezik, nem a születésbelit, mert a köztársaságban minden rangkülönbség — papiron legalább — el van törülve, de a pénz- és értelembelit. Ezekből kerülnek ki a hivatalnokok, katonák, orvosok, ügyvédek *(licenciados)*, kereskedők, gyárnokok, kézmüvesek, államférfiak, a felső papság s a szerzetesek nagy része, ők a bányák s a föld birtokosai.

A mexicoi kreolok a spanyoloktól (főleg andaluziaiaktól) származván, mind külsejükben, mind jellemükben, szokásaikban s életük módjában sokat hasonlítnak ősapáikhoz, de bizonyos különváló jelleget nem tagadhatni el tőlük. Termetük többnyire közép, növésük karcsu, hajuk gazdag s fekete, szemük élénk, csillogó s többnyire fekete, szinük sárgabarnás mint déli Európa lakosaié; a fentéreken, kivált a „*tierra fria*“-ban, ugy a fővárosban is bőrük fehérebb s itt rózsás arczok, szöke haj s kék szem is találhatók.

A kreolok mind római katholikusok, más vallás nem is türetik a köztársaságban. A népnek, ugylátszik, nincs is igen tudomása egyéb hitfelekezetekről, emellett pedig azon hiszemben él, hogy csak Mexicoban vannak katholikusok : neki minden idegen (tán a román eredetü európaiak kivételével) „zsidó“ *judeo* s a gyülölet tárgya. Egykor egy irlandi püspökkel, ki a mexicoi főpapoknál pénzt gyüjtögetett egy, az éjszak-amerikai államokban épitendő templomra, a fővárosból Puebláig utaztam. Tolmácsául szolgáltam, mert csak angolul beszélt. A reggeli állomáson a korcsmárosné, telivér mexicoi menyecske, fontos, aggodalmas arczczal félrehivott s nagy titkosan kérdé, ki légyen azon ur, hogy papi köntöst s püspöki keresztet mer viselni? Méltán viseli, így nyugtatám őt, mert hiszen r. kath. püspök. „Hogyan“ — kérdé álmélkodva — „hiszen zsidó“! Nem mexicoi, tehát nem katholikus; nem katholikus, eszerint tehát zsidó — volt az atlizcoi korcsmárosné okoskodása.

A nyelv általában a spanyol — csupán az indusok beszélik a maguk nyelvét — de 300 év óta más világrészben idegen nyelvek közé szorítva, nem csoda, ha egyes, az anyanyelvétől eltérő szólásmódok képződtek s egyes indus szavak csusznak be, kivált oly tárgyak megnevezésére, melyek sajátlag mexicoiak. A ki nem tud spanyolul, bajos annak ott utazni, mert egyes kereskedőket, tudósokat vagy külországokban utazottakat kivéve, gyéren akad oly emberre, ki megértse; merem állítni, hogy Magyarországban aránylag többen beszélnek 4—5 nyelvet, mint a hányan Mexicoban kettőt. Könnyen tanulhatnának pedig nyelveket, mert a természettől szép tehetségekkel, sok ügyességgel vannak megáldva. A kreolnak ugyanis felfogása gyors, izlése helyes, tapintata finom, kivált pedig a müvészet minden ágához hajlama nagy. Ha a mexicoiak valamit rendeznek vagy templomot, termet, állványt s a t. diszítnek, az bizonyosan izletesen üt ki. A kolostorokban, templomokban s magánházakban nagy számmal látható képektől a helyes szinezetet, bizonyos müvészi felfogást s összeállítást meg nem tagadhatni, a zenész pedig a hallgató közönség tetszését sokkal nehezebben vívja ki Mexicoban mint Angliában, mert a népben erősen, bár kifejtetlenül, megvan a szépnek érzete s mintegy ösztönszerüen meg tudja választani a jó zenét a rosztól. A kreolból kitünő festész, képfaragó vagy zenész válhatnék, ha jellemében egyuttal meg volna a tevékenység, a kitartás, az erély s az érett megfontolás.

A kreol egész lényében igen sokat hasonlít a lögyapothoz : a legkisebb szikrától fellobban, de egy percz mulva elszállt a füst és semmi nyoma; képes olykor a legelvontabb dolgot is felfogni, s éber képzelő-tehetségével érzékíteni : de hiányzik a komoly tanulmány, a gondolkodás és ritkán bír két gondolatból harmadikat következtetni. Azért a

kreolból nem igen válik tudományos ember, de még müvész sem, daczára a szép-érzetének s kiváló tehetségének. A kreol heves, indulatos, de amellett nyiltszivü. A legjobb barátok közt is heves vitákat szül a legcsekélyebb félreértés s gyakran az ellenfél mellébe döfött kés képezi a végargumentumot; de a hónapokig forralt boszut vagy a fogatott orgyilkosokat a kreol nem ismeri. Nagy hibája a haszonlesés: ha önjavát elömozdíthatja, mindent, még böcsületét is képes föláldozni. Ezért tünt el a hitel és bizalom a kereskedöi ugy mint a társaskörökből*) s történnek a legfelsö körökben s az országos ügyek kezelésében oly dolgok, melyekről Európában alig van fogalmunk. A kreol tud lángolni söt meg is halni hazájáért, de — mi sokkal nehezebb — élni érte nem tud.

A kreol jó tánczos, ügyes lovas és mindenekfölött szenvedélyes kártyás; mihelyt kettö-három együtt van, a *Monte* (a fáraónak egy neme) elkerülhetlen. Ott létemkor ugyan igen szigoruan el volt tiltva a kártya a fövárosban, de vasárnap-s ünnepnapokon meg volt engedve a szomszéd helységekben, mint *Tacubaya, St. Angel, St. Augustin* s a t. hol a tehetösb mexicoiak kertjei, nyaralói, a nép számára pedig számos mulatóhelyek vannak. A nevezett helységek a mexikoinak az, mi például a párisinak *Asnier* vagy *St. Cloud*, a londoninak *Richmond* vagy *Highgate,* a pestinek Palota, Köbánya vagy a budai hegyek. Vasárnap az egész népség kitódul Tacubayába a zöld asztalnál szerencsét próbálni. Mindenki játszik a minisztertöl kezdve a „*lepero*"-ig (Mexicoban az, a mi a német „Lump") s játszik mig csak egy fillért érez a zsebében. Ha aztán a kreol mindenét elvesztette, nem esik kétségbe s nem lövi magát föbe, hanem erösen fölteszi magában, hogy legközelebb mindenét visszanyeri. Igy aztán szakadatlanul foly a játék, odakünn szabadon, otthon titokban. Ily életmód mellett a rendes kereset elapad, a család elhanyagoltatik s nem csoda aztán, ha a nö is másfelé keres szórakozást vagy kárpótlást s a vagyonnal együtt a házi nyugalom s boldogság is elköltözik. Az említettem *monté*-n kivül a többi szerencsejáték is divatozik: koczka, roulette, sorsjáték, kakas-viadal s minden rendü fogadások. A kreolok még üzleteikben is, kereskedésben és bányászatban szerencse próbálók s tulmerész vállalkozók, ugy hogy rövid idön dúsgazdagokká lesznek vagy végkép tönkre jutnak, de a megszerzett vagyont fentartani vagy észszerüen élvezni kevesen értik. E részben Mexico sok szomoru példát mutat: a leggazdagabb családok utódai most koldusok.

A szenvedélyes játékosságon kivül a kreolt még az is rontja, hogy szeret fényt üzni, szeret nagy urat játszani. A termek sok helyt márványnyal kirakvák, a butor aranyozott, a ház teli cselédséggel, díszfogatokkal, lovakkal. Kocsijuk elé sokszor 16 söt 18 markos öszvéreket fognak, melyek sokkal drágábbak a hason nagyságu lovaknál. Férfiak ugy mint nök szeretik a gyürüket, lánczokat s tüket aranyból s ezüstből, kirakva gyémánttal s egyéb drága kövekkel. Utánzott ékszereknek nincs kelete; így p. o. a kettös födelü, nehéz, angol aranyóráknak akad vevöjük, de a gyárilag készült, olcsó svajczi órák el nem kelnek. A nöknek a legelviseltebb selyem-ruha becsesebb, mint az uj de olcsó kelme s ha a hölgynek nincs módjában selyemharisnyát s czipöt viselni, inkább semmit sem ölt lábára. Ily fényüzési vágy mellett aztán gyakran akadhatni oly „*Don Ranudo de Colibrados*"-féle egyéniségekre. Sok család díszfogatokban jelenik meg a paseon s otthon nincs miböl élnie s cseléd-jeit fizetnie. Eszembe jut egy jelenet, melynek egyik sétám alkalmával szemtanuja voltam: egy hintónak kereke tört s dülöfélben volt; oda ugrottunk, hogy a bennülö asszonyságokat kisegítsük, de semmikép sem birhattuk a kiszállásra; e daczolásnak oka — mint késöbb megtudtuk — az volt, hogy szoknyáik rongyosak, fehérnemüjök szennyes, lábbeliök pedig épen nem volt s ily állapotban mégis csak resteltek volna a közönség elött megjelenni.

A kreol nök igen szeretik a pongyolát: otthon soha sincsenek rendesen felöltözve, ruhájukat csak magukra hányják befüzetlen s kapcsolatlan, a fehérnemü pedig ritkán került egyenest a mosónö kezéből. Különben egészen a franczia divatnak hódolnak s minden hó póstagözöse meghozza a párisi divatot, mintákat s kelméket; ottlétemkor a „krinolin"-t csak oly általánosan használták mint a divat fövárosában. Csupán templomjáratkor s vallásos szertartások alkalmával öltik magukra a hölgyek a nemzeti spanyol csipkefátyolt s mantillát, mi a csúnyákat szépíti, a szépeket szebbíti; e viseletre sokban emlékeztet honleányaink pártája s

*) A legtöbb bolt, mühely s vendéglö fölött olvasható: „*adelantado, al contado*" (elöre megfizetve, készpénzért).

fátyola, csak hogy hízelgés nélkül el kell ismernem, hogy a magyar hajadon még sokkal igézőbb nemzeti viseletében mint a spanyol.

A férfiak szintén franczia s angol divatot követnek; a teremben nagy ünnepélyes megjelenésnél „conditio sine qua non“ a fekete frakk és „cylinder.“ Egyébiránt reggeli öltönyül s kivált lovagláshoz a meztizzák népies öltözetét használják, mely eredeti s eléggé festői. A bő nadrág ugyanis oldalt föl van szelve és réz, vagy aranyozott s ezüst gombokkal sürüen rakva — mi élénken emlékeztet pandúrjaink nadrágára; csak ritkán van a nadrág végig begombolva. Nadrágtartóul többnyire vörös selyem-öv szolgál; a posztóból vagy szarvasbőrből készült bő ujjas ezüsttel van hímezve, kisujtásozva s nagy ezüstgombokkal rakva; az inggallér kihajtva és selyemkendővel könnyedén összetartva. Fejükön alacsony, de óriás karimáju szürke kalapot *(sombrero jarano)* viselnek, a tehetősbek széles arany s ezüst paszománttal szegve; a nálunk divatos szalag helyett a kalapot erős ezüst vagy arany zsineg *(toquilla)* fogja körül, melynek csokrát összeteke rözött kígyó képezi. Az ily kalap ára 40—60 peso sőt több is; a nap ellen óv, de fölöttébb nehéz és kényelmetlen. A meztizzák ezenkivül fejöket színes kendővel kötik be s így teszik föl a kalapot. A népviseletnek elkerülhetlen s kiegészitő része a *serape*, a skót „plaid“-nek helyettese, mely gyapjuszövetből különféle színekben készül és szélein eredeti, színes arabeskokkal van beszőve; közepe táján mintegy lábnyi hosszu nyilás van, melyen fejüket dugják keresztül, ha felöltik, mint a német fuvarosok a pokróczon. A *serape* este s reggel a hideg ellen, rosz időben az eső ellen óv s éjjel takaróul szolgál; szép időben a gyalogok festőileg vállra-vetve, a lovasok a nyereg mögé kötve hordják. A *chaparreros* mexicoi medve-, farkas- vagy tigrisbőrből készült, szőrös felükkel kifelé fordított nadrágszárak, eső ellen kitünően szolgálnak. Szép időben jobbra-balra a nyereg mellett csüngnek le.

Az öltözettel összhangban van az eredeti s kényelmes mexicoi nyereg; kápája tányér-alaku és szinte oly nagyságú is; támasza magas, mint az araboké. A nyeregnek közepén egész hosszában mintegy három újjnyi nyilása van olyformán, hogy a ló gerincze szabadon marad s a nyerget mintegy kiegészíti; a kengyelvas széles, négyszögü s rosz időben széles börrel borítva; a nyereg mögött hosszu, keskeny tigris vagy szarvasbőr lóg *(el vaquerillo)*, belöl jobbra-balra zsebekkel. A nyereg, ugy szintén a kantár is gazdagon megvan ezüstözve, mert a mexicoinak főbüszkesége a szép *serape* s díszes lószerszám, — enélkül nem is reménylené kedvese szivét megnyerhetni. (l. 7-dik ábránkat).

A kreol nők mindig szép, mindig kaczér szemükkel könnyen gyujtnak szerelmet az erre nagyon is fogékony kreolok keblében — de a holdvilágos sopánkodásoknak ők egyáltalában nem barátjai. A mi e heves, gerjedelmes népet illő korlátok közt tartja, leginkább az alkalom hiánya : a mexicoi hölgy csak a templomba jár s legfölebb esti 6—8 óra között a város közepén levő szép sétányra, az *alamedára*, és sohasem egyedül. Otthon az egybenyiló szobáknak ablakai, ajtai tárva-nyitva, és a ház teli nénikékkel s mintegy a családhoz tartozó cselédséggel. A franczia nők „boudoir“-ja Mexicoban nem szokásos, bár alkalmasint sokaktól forrón óhajtott intézmény; s „légyott“-ot (*una cita*) nyerni kreol nőtől — a felhozott akadályok miatt, — nagyon is nehéz feladat. Igy nagyobb részt a szokás emeli azon védbástyákat a női szivek körül, melyeknek nem elég erős alapot vet az elhanyagolt nevelés, mert ez bizony gyenge lábon áll Mexicoban : irás, olvasás, legfölebb egy kis katekizmus, melyre valamely szerzetes „a házi barát“ tanítja a señorität, de melynek magasztos elvei csak ritkán szivárognak a szivek mélyébe. Olvasmányuk Sue, Dumas s az ujabb franczia regényirodalom termékei spanyol fordításban, melyek épen nem alkalmasak a fiatal keblekben gerjedő érzelmek nemesitésére, s a csapongáshoz hajlandó képzelet fékezésére. Ha ide számítunk még néhány zongora-, guitár- vagy énekórát, készen vagyunk a mexicói nők nevelésével.

Az oktatásra általában kevés gondot fordítnak Mexicoban; majd minden városban s faluban vannak ugyan elemi iskolák, de eredményük a hanyag kezelés s a tanitók hiányos képzettsége következtében igen silány. Az érettebb ifjuság részére kolostorilag szervezett főtanodák *(colegios)* vannak szerzetesek felügyelete alatt, a jelenkor igényeinek meg nem felelő, elavult rendszerrel. Ily avas az V. Károly császár által 1551-ben Mexicoban alapított egyetemük is, mely hajdanta némi hírben állott. A tanintézetek e hiányos szervezete folytán a tehetősb családok Európába küldik fiaikat kiképeztetés végett. Nagy hírben állt egykor a bá-

nyász-akademia *(el colegio nacional de mineria)*, melyről Humboldt oly dicsérőleg szólt, de most ez is el van hanyagolva, mint egyáltalában minden, mint a tudomány és ipar, a szellemi s anyagi jólét érdeke kivánna. Ez egyébiránt nem csoda oly országban, hol a polgárháborúk s pártviszályok évtizedek óta honosak.

Egészítsük ki még a kreoljellemet azon vonással, hogy vallásához (igazabban mondva, annak külszinéhez) vakbuzgóan ragaszkodik, hogy hitében teli van babonával: s meg fogjuk érteni a befolyást, melyet a mexicoi papság — fájdalom, nem oly felvilágosodott, nem oly lelkes, mint a magyar — a népre gyakorol s meg fogjuk magyarázhatni a szomoru állapotot, melyben országuk évek óta sínlödik. —

Lássuk most közelebbről a meztizzákat. Már az első spanyol telepedők, a conquistadorok (hóditók), vezérük Cortez példájára rendes és törvénytelen házasságra léptek a bennszülött indus nökkel; így folyt ez 300 év hosszant s így támadt egy uj fajkeverék : a meztizzák. Számuk folyton növekszik részint a kreoloknak indusokkal, részint a meztizzáknak egymás közti, vagy mi gyakoribb, fehérekkel való egybekelései által, mert a meztizza abba helyzi büszkeségét, hogy fehérebb, azaz: tisztább vérü nőt nyerjen feleségül, mint önmaga. A meztizzák tehát a kreoloknak vagy európaiaknak utódjaik, kiknek ereiben indus vér is kering.

A meztizzákat jellemezni bajos, mert jellemükben, valamint külsejükben is megvannak részben az apa, részben az anya vonásai. Emellett azonban eredetiség s különváló nemzeti jellem is mutatkozik nálok s mig a kreol a spanyolt utánozza, az indus pedig ősapái szokásaihoz ragaszkodik: a meztizza sajátságos, tös-gyökeres mexicoi. A falukon s majorságokon a kreolok inkabb a meztiz sajátságokat veszik föl, semmint az ellenkező történnék.

A meztizzák testszíne sárgás-barna, egyébiránt annál világosabb, minél közelebb állnak az európai fajhoz; a magaslatokon arczuk rózsás színü, mi a nöket különösen szépíti. Termetük, kivált a nöké, karcsu, hajlékony, kiálló csipökkel; kezök, lábuk kicsiny, járásuk könnyü s kecsteljes. Szemük tüzes és villogó, fekete szintugy mint hajuk, mely a nöknél két tekercsbe vonva csüng le hátukon. A férfiak szakált s bajuszt viselnek, öltözetükről már fennebb volt szó. A nök rövid ujjú, egyszerü inget viselnek, csipkékkel beszegve; nyakukon kendőt, mely mellükön keresztbe, hátul össze van kötve, mint magyar leányainknál; szoknyájuk rövid, rendesen kárton, de a tehetősbeknél selyem. Harisnyát nem hordnak, kis lábuk könnyü, kivágott czipöcskében pihen, mely különböző színü s gyakran szintén selyem. Karcsu derekukat két-háromszor átfogva vörös selyemöv szorítja, fejükön pedig a fööltözék — a *rebozo* lebeg. Ez mintegy 2—3 röf hosszu s harmad röf széles kendő, többnyire sötétkék vagy szürkés, sajátságos gyapotszövetből készült, s oly módon hordják, hogy egyik rojtos vége mellüket födi, a másika pedig vállukat takarja, s így a felső testet ruházza, mig a csillogó szemü, csinos arczot mintegy sötét keretbe foglalja. Kezükkel mindig van mit igazítniok, majd erre majd arra illesztgetik a ránczozatokat, karcsu termetüket majd elétüntetik, majd elrejtegetik, s nincs hossza vége a kaczérkodásnak, melyhez a *chinîták* (meztiz-lányok) igen-igen értenek. A *rebozo*-t fiatal s öreg egyaránt viseli, a tehetősbek közöl ugyan, kivált a városokban némelyek franczia divatot követnek, de azért a rebozot nem hagyják el. Még a szobában sem teszik le, legfölebb vállukra eresztik, valamint akkor is, ha utaznak, mi mindenkor lóháton történik s ilyenkor széles karimáju kalapot is viselnek, mint a férfiak. Fejkötőt meztíz nő sohasem tesz fejére. A tehetősbek igen szeretik az aranylánczokat, fülbevalókat s gyürüket. — Ezen mexicoi népviselet, kivált a nöké, sokban emlékeztet a magyar népviseletre.

A meztizzák életmódja egyszerübb mint a kreoloké, de nem oly szegényes mint az indusoké. A nyalánkságot ők is nagyon kedvelik. Evés közben a férfiak zsámolyokon ülnek s a tányért térdökre veszik, a nök a földre guggolnak — kést, villát nem használnak. Lakásaik egyszerüek s külön konyhán tüzelnek, nem a szoba közepén a földön mint az indusok. A meztizza kevéssel beéri, de minél tisztább vérü, annál magasabbra feszíti igényeit.

Jellemére nézve a meztizza még könnyelmüebb s hevesebb mint a kreol s ennél még szenvedélyesebb kártyás és szerelmes, hevessége gyakran gyilkolásra ragadja, kivált viták vagy szerelemféltés következtében; de másrészt határozottabb is, férfiasabb, tevékenyebb, munkát s fáradságot könnyebben megszokó s az élet viszontagságaival, az eléje gördülő akadályokkal bátrabban szembeszálló, mint a kreol. Sok becsület s jó érzés lakik benne, sok

benne az ügyesség, de a komoly kitartás neki sem erénye. Családja körében sok a patriarchális szokás; az indusnál vendégszeretőbb, a kreolnál takarékosabb, cselédjeivel jól bánik, gyermekeit pedig szülei s az öregebbek iránti tiszteletben neveli. Ez utóbbi egyébiránt közös tulajdona valamenyi fajnak Mexicoban : a gyermekek nem tegezik szüleiket, hanem *señor. señora* vagy *su merced* (kegyelmed) néven szólítják s nagy tisztelettel vannak irányukban. Láttam, hogy megnött férfiak nyilvános helyen kezet csókoltak üdvözletül szüleiknek; a kreol vagy meztiz sokszor hajadon fővel beszél az utczán atyjával, és soha nem ül le, mig atyja helyet nem foglalt.

Faluhelyt a meztizzák száma kétségkivül nagyobb, mint a kreoloké. A nép közt a tiszta vér ritkaság; a kisebb földbirtokosok, bérlők, az ugynevezett „*rancheros*“-ok (tanyások, *rancho* = tanya), földmívelők s marhatenyésztők többnyire meztizzák. A városokban mint kézmüvesek, szatócsok s kivált mint házalók élnek; a szegényebbek szolgálatba állnak s mint cselédek ügyesek, hívek s illemesek. Az *arrierok* (l. fentebb 52-dik l.) nagyobbrészt szintén meztizzák, s ezek képezik Mexiconak legjóravalóbb, legderekabb, legjobbkedvü népét, dolgosak, megedzettek, bátrak s becsületesek. Végre meztizzákból kerülnek ki a vízhordók, kik Mexico városát vízzel látják el, a hordárok *(cargadores)*, kik mindenféle mellék-szolgálatokra is készek, valamint nagyrészt a *leperos pelados* (ingyenélők), útonállók és *pronunciadosok* serege. Válnak egyébiránt belőlök igen tiszteletreméltó ügyvédek is, hivatalnokok, államférfiak (p. o. *Juarez*, az előbbi köztársasági elnök), katonatisztek és szerzetesek.

VIII.

AZ INDUSOK S EZEK ELŐDJEIK.

Midőn Cortez maroknyi, de elszánt seregével Mexicót elfoglalta, *Anahuacban* — mint akkor szorosb értelemben a mexicoi köztársaság fenterét nevezték — egy hatalmas indus felekezet, az *aztecok* uralkodtak. Ugy hiszem, nem lesz érdektelen, ha előbb ezen figyelemreméltó népről szólok s csak ugy térek át Mexico jelenlegi indus lakóihoz.*)

A monda és történelem egyaránt azt tartja, hogy az aztecok Éjszakról *Tlalpallan* és *Aztlan*-ból a 12-ik században vándoroltak be *Anahuacba*, hol már a földmívelő s a müveltség bizonyos fokán álló *toltecákat* találták. Jóslatuk szerint ott kellett letelepedniök s uj hazát alapítniok, hol egy víz mellett termett pozsgár-bokron ülő s kigyót emésztő sasra fognának akadni. Ez be is teljesedett a *tescocoi* tó nádasa között, hol jelenleg a főváros emelkedik; Clavigero szerint 1325-ben Kr. sz. u. Tisztetből a pozsgár-bokor iránt az aztecok azt birodalmi czímerökül választották, s a mexicoi köztársaság czímere mai napig is egy pozsgár-bokron (spanyolul : *nopal*, aztecul *tenochli*) ülő s kígyót emésztő sas.

Az aztecok a város alapítását azon kezdték, hogy főistenségüknek s hadi pártfogójuknak, kinek neve *Huitzilopochtli* vagy *Mexitli*, templomot emeltek; erről a spanyolok sok csoda-dolgokat meséltek, kezdetben egyébiránt csak nyomorult kunyhó lehetett. *Mexitli*-ből származik az ország neve *Mexico*; a *Huitzilopochtli* (Európában elferdítve *Vitzliputzli*) nevezet pedig onnan ered, hogy ez istenségnek bal lába delicze (Kolibri) tollakkal volt ékítve (*huitzilin* aztecul deliczét, *opochtli* baloldalt jelent).

Az aztecok eleinte a földnek s eszerint a mezei gazdaságnak hiányánál s elszigeteltségöknél fogva a tó közepén, mely akkor Chapoltepectől Tescocoig terjedt, valamint a *chichimecák*, *alcoluiak*, *colhuacaniak* s egyéb hatalmas indus törzsektől való örökös rettegésükben igen sanyaruan s nagy

*) Azon korcsok, kiket néhány év előtt Európában, többek közt Pesten is „*aztec*“ név alatt mutogattak, nem aztec-ok, de még indusok sem, sőt semmi-féle ember-fajhoz nem tartoztak, hanem egy mulatt nőnek csodaszülöttei voltak.

szegénységben élödtek. Élelmökül halak, vízi növényeknek gyökerei, rovarok s a kérdéses *axolotl**) szolgáltak, öltözetük nádból s vízi növények leveleiből volt fonva, hajlékaik nádkunyhók voltak. A halászat, vadászat s az ebbeli szerzeményeikkel üzött kereskedés volt egyedüli segédforrásuk. Ez időben keletkeztek a híres *chinanpas* vagy úszókertek is: gyökerekből erősen összefont talpak, megrakva iszappal s földdel, ugy hogy e vízen lebegő téreken termeszthettek, söt lakokat is épithettek.

Ily silány kezdete volt a szép *Tenochtitlannak*, mely azonban folyvást öregbült népségben s épületekben. Tavuk és szegénységük megmenté öket a tusakodó, kapzsi szomszédok háborgatásaitól, kik egymást kölcsönösen gyengítették, mig az aztecok megerősödve harczias néppé fejlödtek és csakhamar egész Anahuacot meghódították.

Mexico kormánya azon időben aristokratiai volt; a nemzeten egy nemesekből álló testület uralkodott. A város alapításakor e testület 20 személyből állott, feje pedig *Tenoch*, esze s bátorságánál fogva nagy tiszteletben részesült. Sokan töle származtatják a városnak *Tenochtitlan* nevét, melyet Clavigero a pozsgár-bokorból *(tenochtli)* származtat. E nevét a város 1530-ig tartotta meg, de olykor még most is használtatik, valamint a régi (1530 elötti) időben „Mexiconak“ is neveztetett a föváros. *Mexico* s *Tenochtitlan* tehát ugyanazonos.

Az oligarchia azonban nem óvta meg eléggé az aztecokat a belső viszályok s a külső háborgatások ellenében, a miért is a szomszéd törzsek példáját követve, államukat monarchiává alakitották át, azon reményben, hogy a királyi fönség a polgároknak valódi atyja, és szükség idején elszánt hadvezére leend. Fejedelemmé egyhangulag *Acamapiccin* választatott s ez lett az aztec dynastia alapitója 1352-ben. Az örökösödés ugy volt megállapitva, hogy a fejedelmi czim az idősb testvérről a fiatalabbra szállott, s nem az apáról a fiúra. — *Acamapiccin* erényes fejedelem volt; uralkodása kezdetén hatalma nem terjedt túl Tenochtitlan határain, s alattvalóinak száma alig rugott 4000-re. Utána még 8 fejedelem következett: köztük többen, kik bölcseségük s bátorságuk által kitüntek. Igy történt, hogy a birodalom mindinkább tágult, s abban a mesterségek, müvészetek, tudományok virágzásnak indultak. Másrészt azonban a zsarnokság is nagyobb meg nagyobb tért nyert, ugy hogy *II. Montezuma*,*) kinek uralkodása alatt Cortez *Chalchiuhcuecan* partjain a mostani Veracruz közelében 1519-ben kikötött, korlátlan kényúri hatalommal uralkodott birodalmán; ez pedig Clavigero szerint *Guasaqualco* s *Juspan* folyóitól egész *Joconusco* térségéig és *Zocatala* kikötöjéig terjedett, magában foglalta tehát a mostani *Veracruz, Oajaca, Puebla, Mexico, Michoacan* és *Guerrero* államokat, melyek területét Humboldt 18—20,000 □ mérföldre becsüli.

Fernand Cortez, Bernard Diaz s más akkorbeli történet-irók nagy elragadtatással beszélnek azon fényről s pompáról, mely *Montezuma* udvaránál uralkodott. Igy többek közt csodadolgokat mesélnek az úszókertek varázsbájairól, a nagyszerü állatgyüjteményről, hol a birodalomban található valamennyi állatok nemei megvoltak s az állatok részint kertekben elkorlátolva szabadon mozogtak, részint mesterséges tavakban úszkáltak, részint rostélyok mögött tartattak. A leirás szerint az egész a londoni „zoological gardens“ vagy a párisi „jardin des plantes“-hoz hasonlithatott. Háromszáz szolga — mondják amaz irók — etette naponkint a madarakat, más 300 a beteg állatokat ápolta s meg más 300 szolga a vad állatokra s ragadozó madarakra ügyelt.

Mellékelt rajzunk (l. túlsó lap) *Tenochtitlan* térrajzát ábrázolja, a mint az Cortez leveleinek norinbergai kiadásában található.**)

Az említett irók nem győzték csodálni az aztecok ügyességét a képfaragásban s kivált az aranymüvességben s a müvészet egyik ágában, mely sajnos, a jelenkorban egészen eltünt, t. i, a tollmozaikban. Az aztecok ugyanis különféle madaraknak, de kivált az ezer színben játszó deliczék tollait oly ügyesen, oly mesterségesen tudták összerakni s ez uton virágokat, állatokat s más tárgyakat oly

---

*) Halhoz hasonlító állat, de 4 lába van mint a békának; az eliszaposodott csatornák s árkok vizében tartózkodik. Az indusok egyébiránt mai napig is élnek vízi rovarokkal; kedvencz eledelük pedig egy igen apró, fehér hal, melyet minden előkészület nelkül is csemegekint szoktak elkölteni.

*) E szerencsétlen aztec király valódi neve *Moteuzuma Xocojotzin* (fiatalabb); *I. Moteuzuma* mellékneve *Huehue* (öregebb) volt.

**) E nagybecsü könyv felette ritka s Párisban csak a „Museum d' histoire naturelle“ könyvtárában van meg. A latinra fordított könyv czíme: *„Praeclara Ferdinandi Cortezii de nova maris oceani Hispania narratio, sacratissimo ac invictissimo Carolo Romanorum imperatori semper augusto Hispaniorum ect. regi, anno Domini MDCC. transmissa.“*

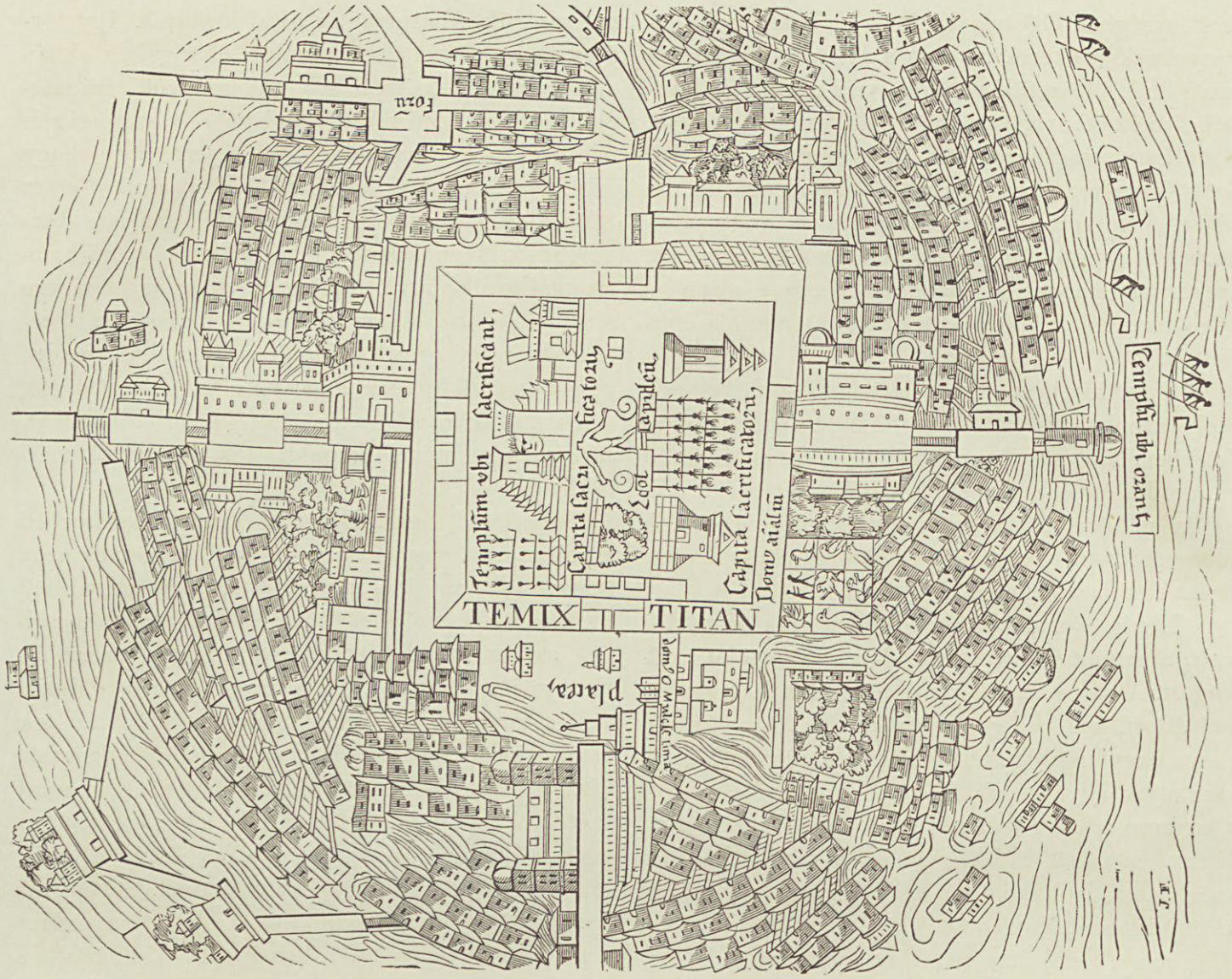

Mexico térrajza Cortez idejében.

hűségesen tudtak leképezni, hogy e részben a legügyesebb ecsettel is kiállhatnák a versenyt. A mexicoi muzeum egyik termében szent nőt ábrozoló kép függ, ezt az olasz iskolából kikerült olajfestménynek néztem, mig *Don F. de Ramirez*, a muzeum jelen igazgatója, figyelmeztetett, hogy az nem festmény, hanem tollmozaik, melyet alkalmasint Cortez parancsára készített valamely aztec-művész. Alig hittem szemeimnek s csak a közelebbi vizsgálat győzhetett meg a dolog valóságáról.

Az aranymivességről így ír Cortez egyik levelében V-dik Károlyhoz: „A nagy mennyiségü arany- s ezüstön kivül oly nagy értékü műczikkeket ajándékoztak aranyból s drága kövekből, hogy nem akarván azokat beolvasztatni, kiválaszték 100,000 arany pénz*) értékünél többet, hogy azt császári fölségednek ajánljam. Nagy szépségüek ezek s kétlem, hogy bármely más fejedelme a földnek birna hasonlókkal. Végre, hogy fölséged ne vélhesse, hogy mesés dolgokat állítok, megjegyzem, hogy valamit csak a föld s az Oczeán terem s Montezuma király ismerhetett, mind az aranyban, ezüstben, drága kövekben s madártollakban utánozva van, oly tökéletességgel, hogy az ember az utánzott tárgyakat eredetiben vélte szemlélni; felséged számára adott rajzok s minták szerint az itteni aranymivesek által sok műczikket készíttettem, mint kereszteket, lánczokat, szentek képeit s a t.“ E készítmények az európai aranymíveseket bámulatra ragadták s megvallották, hogy azokat utánozni nem képesek. E művészetet egyébiránt már a toltecák is üzték. Jelenleg annak a spanyolok hanyagsága s az indusok elnyomatása egészen véget vetett. Tudtommal sem a mexicoi muzeumban,

*) *Ducado* egy aranypénz, mintegy 5 ft. o. é.

sem egyéb gyüjteményekben ily müczikkek többé nem találhatók.

A roppant mennyiségü bálványkép*) oda mutat, hogy az aztecok a szobrászathoz is értettek. Képeiket részint fából, köből faragták, részint pedig mint cserepes munkát készítették. Az emberi test állásait, helyzeteit, az egyes tagok arányait eltalálták ugyan, de készítményeik koránsem versenyezhetnek a mi müveinkkel. Azonban, ha meggondoljuk, hogy ök vasat s aczélt nem ismerve, csupán kövésökkel, legfölebb rézlemezekkel dolgoztak, bámulnunk kell, hogy ily müveket is tudtak alkotni. A festészetben még hátrább állottak : a festészek voltak egyedüli történetíróik, a festmények egyedüli krónikáik.

Tudományos képzettségökről nem sokat tudunk. Történet-írásuk, mint az imént volt említve, képírásban állott; az orvoslásban, ugylátszik a babonaság, a csillagászatban pedig a jósolgatás játszotta a főszerepet. Mindamellett, bámulatos, mily helyes ismeretük volt a nap s a csillagok járásáról, miről időszámításuk tesz bizonyságot; naptáruk a javitott Julianus-félénél tökéletesebb volt.**)

A mindkét nembeli ifjuság számára növeldéik voltak, hol különösen az erkölcsökre voltak ügyelettel. Az erkölcsiség fentartására általában nagy gondjuk volt, s e tekintetben szigoru törvényekkel bírtak. Bámulattal olvastam Clavigeroban az intö beszédeket, melyeket az apák fiaiknak s az anyák leányaiknak bizonyos alkalmakkor tartottak; ezekben az ékesszólás egyszerüsége s nemessége valóban megható.*) Keményen voltak fenyítve a vallástalanság, hazugság, lopás, csalás, házasságtörés s iszákosság. Végre, hogy meggyözödjünk, mily nemes érzelmüek, honszeretök, bátrak, valódi hösök voltak a régi mexicoiak, elég Corteznek ezen itt kivonatosan közlött levelét olvasnunk :

„. . . . . A kivívott elönyök daczára jól láttam, hogy *Temixtitan (Tenochtitlan)* városa lakosai oly ellenszegülök s nyakasok voltak, hogy inkább akartak mind elveszni, mint magukat megadni. Nem tudtam már mi módhoz folyamodni hogy a reánk váró annyi veszélyt s fáradságot elkerüljem s ne kelljen végkép elpusztítanom a fővárost, mely a világ egyik legszebb müve volt. Hiába mondtam nekik, hogy én nem tágítok, hogy vissza nem vonom bergantinákból álló hajórajomat (a tescocoi tón), hogy fel nem hagyok a háborúskodással sem szárazon, sem vízen, míg csak ura nem lettem Temixtitannak; hiába figyelmeztettem, hogy semmiféle segélyre sem számíthatnak, hogy talpalatnyi földjök sincs, mely nekik tengerit, gyümölcsöt s vizet adhatna. Minél többet intettük, annál inkább kitüntették, hogy koránsem hajlanak szavunkra. Igy állván a dolgok, elhatároztam, hogy azon módon, a mint az utczákon elöre haladunk, jobbrabalra leromboljuk a házakat, és szárazzá változtatjuk mindazt a mi víz. . . . . .

. . . . . 50,000 indusnál több**) segített minket az nap, midön holttetemeken gázolva elértük a Tacuba nevü utczát s leégettük *Guetematzin (Quauhtemotzin)* király házát; nem is tettünk az nap egyebet, mint házakat égettünk s romboltunk. A városbeliek mondák szövetségeseinknek a *tlascal-*

*) *Zumarraga* püspök állítása szerint a Ferencz rendü szerzetesek 8 év alatt 20,000 bálványképet romboltak el, mely szám *Clavigero* szerint csekély vagy csupán a fővárosra vonatkozó. — Mexico jelenlegi székes egyházának alapja ily bálványromokból készült.

**) Az aztecok a régi toltecák példájára a kort századokra, évekre, hónapokra osztották. A század (nevezzük így a spanyolok szerint kik „*centuriá*"-nak hívják) 52 évből állt, s 13 évnyi 4 szakra oszlott; az évek nevei következök : 1) *Tochtli,* nyúl; 2) *Acatl,* nád; 3) *Tepatl* kavics és 4) *Calli* ház s ezekkel nevezték el sorjában a század 52 évét következö módon : a század első éve volt 1 *Tochtli,* a második 2 *Acatl,* a harmadik 3 *Tepatl,* a negyedik 4 *Calli,* az ötödik 5 *Tochtli,* a hatodik 6 *Acatl* s így tovább, az első szak utolsó éve tehát 13 *Tochtli* volt, a második szakot kezdte 1 *Acatl,* ugy 2 *Tepatl* s a t. s végezte 13 *Acatl;* ugy szintén a harmadik szak első éve 1 *Tepatl,* utólsó éve pedig 13 *Tepatl* volt; a negyedik szak első éve 1 *Calli* s utolsója 13 *Calli,* ugy hogy ekkor, a század befejeztével, a következö század ismét 1 *Tochtli* nevü évvel kezdödött. E négy nevezet s 13 szám segélyével tehát a század mind az 52 évét külön s ugy nevezték el, hogy egymással föl nem cseréltethettek. Miképen különböztették meg egymástól az egyes századokat, (melyek a mi naptárunk szerint febr. 26-dikán kezdödtek) nem tudjuk, de bizonyos, hogy e megkülönböztetések léteztek. — Az év 18 hónapra oszlott; ezek nevei az elöforduló ünnepekre, mezei munkákra s a t. vonatkoztak; minden hónapnak volt 20 napja (mely napkeltével kezdödött s 8 szakra oszlott), az egész évnek tehát tizennyolczszor husz azaz : 360 napja. Ehez minden évben még 5 napot csatoltak a „*nemontemi*" azaz haszontalan napokat, a midön semmitsem dolgoztak, csak egymást látogatták; ott tehát az ujévi köszöntések 5 napig tartottak! Az aztec s már a toltec csillagászok annyira jártasok voltak e téren, hogy a csillagászi s polgári év közötti különbséget észrevették és szökö évekről gondoskodtak, csak hogy ök minden század végével (tehát 52 év lefordúlta után) toldottak be 13 napot, nem pedig minden negyedik év elteltével egy napot, mint a mi rendszerünkben történik; a századok elején tehát ismét egyezett a polgári év a csillagászival.

*) L. Toldalék 1-sö jegyzet.

**) Részint apróbb indus nemzetek s felekezetek, melyek a mexicoiaktól meghóditattak s elnyomattak, részint a mexicoiak szomszédjai, vetélytársai s esküdt ellenségei — mint Tlascala Cholula Huetexotzingo népei — s e három köztársaság századok folytán daczolt s ellentállt a mexicoi birodalom hatalmának. Mind ezek a spanyolokkal örömest szövetkeztek, hogy közellenségüket a hatalmas s zsarnok Mexicot — tönkre tegyék.

tecoknak, hogy nem jól cselekszenek, midőn a házak lerombolásában segítenek, mert azokat tulajdon kezükkel lesznek kénytelenek ismét fölépíteni vagy az ostromlottak számára, ha azok győznek, vagy a mi számunkra — a mint valóban már kényszerítjük is őket, hogy fölépítsék a mi leromboltatott.“

A spanyolokat mint látjuk, maguk az indus felekezetek segítették aztec testvéreik ellen, kiknek hatalmaskodását megunták volt. Az említett *Quauhtemotzin* csak 9 hónapig uralkodott 1521-ben s a mexicoiak utolsó királya volt. Midőn Cortez foglyává lett, ennek törére tette kezét s felhívta : ölné öt meg, „mert — ugymond — megtettem mindent, mivel magamnak s népemnek tartoztam, most nincs egyéb kivánságom, mint a halál.“ Ezt Cortez maga beszéli el, mindamellett a széplelkü fiatal fejedelmet kínos halállal végeztette ki, azon reményben, hogy kicsikarja tőle, hova rejtette Montezuma tömérdek kincsét. E kegyetlenségen saját serege is felzudult. A kapzsiság lemoshatlan szenyfoltja maradt Cortez különben kitünő jellemének.

Igy omlott össze a hatalmas aztec birodalom s az indusok Mexicoban mind alább-alább sülyedtek. Régi bajuk, az egység hiánya, tetemesen elősegíti romlásukat. Amerikát Kanada legéjszakiabb részétől le a déli magellani szorosig lakják indusok, s bizonyos közös jelleget meg nem tagadhatni tőlök : de számtalan nemzetségekre, felekezetekre szakadnak, melyek jellemben, szokásokban, testük színében s alkatában, nyelvükben s öltözetükben tetemesen különböznek egymástól; pedig nemcsak az egymástól távol-lakók, hanem gyakran a tőszomszédosak is. Igy Mexicoban jelenleg is sok a külön indus felekezet, és 20 (némelyek szerint 35) különböző indus nyelv létezik, melyek nemhogy külön tájszólások volnának, de sőt rokonságban sem látszanak lenni egymással. Vannak egyes felekezetek, melyek nem birnak külön nyelvvel. A következő 15 nyelvnek már megvan nyomtatott nyelvtana s meglehetős szótára, u. m. a *mexicoi (aztec), otomi, tarasco, zapoteca, misteca, maya, yucatan, totonaca, populaca, matlaungua, huasteca, mije, caquiquella, tarahumara* és *cora* nyelveknek. Sokat ezek közől már fülünk is jól megválaszthat egymástól, így p. o. a rövid szótagú, mély torokhangú *aztec* nyelvet a kellemes hangzásu *otomi* nyelvtől, vagy a kerepelő *mije* nyelvet a lágy, kissé éneklő *zapoteca* nyelvtől.

Testalkatukra nézve szintén igen különbözők az egyes törzsek. Nagyobbrészt mégis termetük alacsony, inkább zömök mint izmos, arczuk gömbölyü, szemük kicsi, mélyenfekvő, felfelé húzódó sarkakkal, orruk tompa, pofacsontjuk igen kiálló, ugy hogy némely felekezeteknél a fej szinte szögletessé válik, fülök nagy, hajok fekete, rövid s merev, kezök-lábok rövid, duzzadt, a nők melle igen kifejlett. Ilyenek például az *aztecok, otomiak*, de már a *masaquadak* súgár, magas termetüek, hosszukás fejüek, kifelé hajló arczczal (mit a lovaknál kosorrúnak szokás nevezni), hosszu sasorral; ez utóbbiak hajokat hátra fésülik mint a chinaiak s folyvást hajadon fővel járnak. A megöszülés és kopaszodás az indusoknál gyérebben fordúl elő, mint más népfajoknál; láttam 80 éves aggastyánokat, kiknek haja sürü, fekete volt, minő félszázad előtt lehetett. De nem való, hogy általában meg nem öszülnek, mert habár hófehér haju indust nem is, de szürkét igen sokat láttam.

Az indusok testszíne, mint már alkalmam volt említni, (l. fentebb 99. l.) egészen függetlenül az égaljtól hol sötétebb, hol világosabb barna s egyáltalában nem a nap sugarainak eredménye s e tekintetben is az indus népfaj lényegesen különbözik a kaukazusitól. Európában a napon járó-kelő dolgozó földmíves „barnább“ mint a szoba-tudós, az éjszaki német fehérebb bőrü mint a déli olasz : Amerikában szintoly sötét-veres-barna testszínü indusokat láttam Quebec vidékén, mint Cabrutaban az Orinocco partján, ellenben a Quaraunok a *Macareo* mentén, mint említém, oly világos testszínüek, hogy alig nevezhetők „barnák“-nak, pedig csak 7 ^{0}-ra laknak az egyenlítőtől; s Mexicoban ugyanazon szélességi fokok alatt s égalji viszonyok közt sötétebb s világosabb testszínü indus-törzseket látunk egymás tőszomszédságában lakva. Hogy az indus gyermekek fehéreknek születnek és csak idő folytában barnulnak meg, vagy bizonyos növény nedvébe mártatnak, hogy megbarnuljanak, szintén hibás nézet, valamint az is, hogy testök azon részein, melyeket ruha takar, világosabb színüek; testöknek csak egy része világosabb a többinél s ez — tenyerök és talpok — így van ez a szerecsenyeknél is.

Öltözetükről is volt már szó; elődjeikétől az nem sokban különbözik. A toltecák, aztecok s a t., kik a müveltség bizonyos fokán állottak, nem festették testöket s a toll-éket is csak bizonyos alkalmakkor s kitüntetés jeléül használták. Igy például,

ha harczba mentek, sisakjukat, mely hogy félelmet gerjesszen vadállatnak, többnyire medvének fejét ábrázolta, tollakkal ékesítették. Clavigero is említi, hogy Montezuma tollakkal s drágakövekkel diszített koronát ajánlott Corteznek V. Károly számára.

Az indusok multjokról ugy szólván mitsem tudnak, legfölebb ha Montezumáról vannak némi ingatag hagyományaik, de aztán minden régiséget is, legyen az bármely korból, bármely helyről való, Montezumával hoznak kapcsolatba.

A keresztyén vallást fölvették ugyan, de tiszta fogalmok arról mai napig sincs, és régi vallásuk szertartásait vegyítik közéje. Pogány korukban is tulajdonkép ők is csak egy Istenben hittek, azaz mindenek felett uralkodó, legfelső lényben, de ennek több istenséget rendeltek alá és szertartásaik felette vérengzők voltak. A legfelső lényt *Teotl*-nak*) hívták s ennek bálványképei nem voltak.

*) Már Humboldt is megjegyzi s mindenkinek feltünő, hogy a *Teotl* szó a görög *theos*-ra emlékeztet, melléknevei: „*Ipalnemoani*“ (az, a ki által élünk), *Tloquenahuaque* (az, a ki minden maga által) s a t. is arra mutatnak, hogy alatta a legfőbb valóságot akarták érteni. De a legfelső lény imádását lassankint elhomályosította a sok alábbrendelt istenség és bálvány, melyeket a babona okozott. Az aztecok hitték a gonosz szellemet vagy ördögöt, kit *Tlacatecolotl*-nak (eszes bagolynak) neveztek; hitték a lélek halhatatlanságát is és egy nemét a lélekvándorlásnak. Mennyországukba, vagy „a nap házába“ bejutottak a harcztéren elesett bajnokok s a gyerekágyban elhalt asszonyok lelkei, hol aztán örök ideig való gyönyör-életet éltek; de a boldog lélek, ha kedve tartotta, 4 év mulva visszatérhetett a földre ékes tollu, szép hangu madárka képében, hogy a zöld lombok között énekelhessen s a virágok mézét szívhassa; s aztán tetszése szerint ujra a nap házába térhessen. A bizonyos betegségekben, vagy pedig gyáván kimultak lelkei a *Mictlan*-ba (pokolba) jutottak örök sötétségbe, kínok és sanyaruságok közé.

Vallásos szertartásaik lényeges részét az áldozatok képezték, rendszerint virág, gyümölcs, mindenféle állat (kivált fürjek, *codorniz* galambok s özek), sütemények, párolgó étkek s tömjén, de főbb istenségeiknek, kivált *Mexitlinek* nagy kegyetlenséggel embereket, leginkább hadifoglyokat, hoztak áldozatul. Feltünő, hogy a mexicoiak, kik a müvészetekben s tudományokban, általán a müveltségben elég magas fokon állottak, kik az igazság s erkölcsiség elveit oly szigorral tartották fenn, e részben mégis vérengzőbbek voltak, mint bármely más, még barbár felekezetek. Az ember-áldozatoknak többféle nemei voltak: bizonyos ünnepeken s bizonyos istenségek tiszteletére az áldozatokat a tóba fojtották; más ünnepeken s más istenségek tiszteletére elevenen elégették, vagy a kétségbeesés s éhenhalás martalékául üregekbe, barlangokba zárták; *Teteoina* istenasszony ünnepén ezen istenasszonyt képviselő nő egy másik nő hátán fejeztetett le s a t. De legszámosabb, legvéresebb áldozatok estek a hadi istenségek, kivált a híres *Huitzilopochli* vagy *Mexitli* oltárain. Ily alkalommal a szerencsétlen áldozatot mezitelen hanyatt fektették egy 3′ magas, szintoly széles és 6′ hosszu domboru kőre, s nyakát járom-alaku nehéz kővel (az, melyet a mexicoi muzeumban láttam, serpentinkő volt) leszoritották s így tulajdonképen megfojtották, mielőtt még az embertelen, a voltaképeni áldozás megkezdődött, a *Topiltzin* ugyanis (áldozó pap) éles obszidián késsel *(ixtli)* felhasította az áldozat mellét, kitépte szivét s ezt párolgóan a naphoz emelte, aztán a bálvány szájához kente, végre pedig elégette s hamvát tiszteletteljesen félretette. Ha az áldozat hadi fogoly volt, levágták fejét, s a koponyát a templom bizonyos részében eltették. A Conquistadorok állítása szerint Tenochtitlan főtemplomában 136,000 ily kopányát találtak felhalmozva. A tetem többi részét elégették, vagy az említettem császári kertekben tartott vadállatok elé dobták. A főrangú, vezér, vagy a harczban kitünő vitézséget tanusított hadi foglyokat *gladiatori* módon (mint Cortez nevezi) áldozták föl. Ez kitüntetés volt s tisztességes halálnak tartatott. A nagyobb városokban ugyanis közel a főtemplomhoz tágas téren, hol sok nép fért el, 8′ magas, kerek emelvény állott, ezen pedig nagy, körded kő, óriási malomkőhöz hasonló (3′ magas 6′ átmérővel), fenn síma, köröskörül faragványokkal ékítve. E követ *Temalacatl*-nak nevezték. Erre állították a vitéz hadi foglyot mezitelen, rövid karddal s paizszsal fegyverkezve, bal lábával a kőhöz csatolva. Ugyanazon kövön szembeszállt vele egy sokkal jobban fölfegyverzett mexicoi harczos. Ha az utóbbi volt a győztes, a fogoly az áldozatkőre hurczoltatott és élve vagy halva, szokott módon, feláldoztatott; de ha ez egyenlőtlen harczban a fogoly volt a győztes, s ha egymás után még 5 mexicoi harcsost legyőzött, éltét, szabadságát s mindent, mitől megfosztották, visszanyerte, s visszatérhetett hazájába. Ily *Temalacatl* vagy vívó-kő még látható Mexicóban, az egyetem udvarának egyik zugában.

Az évenkint feláldozottak számát nehéz meghatározni; *Zumarraga*, Mexico első püspöke 1531. jun. 12-dikén irt levelében azt állítja, hogy csupán a fővárosban kerek számmal 20,000 ember áldoztatott fel évenkint; *Clavigero* — kit leghitelesbnek tarthatni — azt hiszi, hogy e szám az egész birodalomra vonatkozik; *Gomara* 50,000 évenkinti áldozatról beszél; *Las Casas* ellenben azt vitatja, hogy legfölebb 50—100-ra tehető az évenkinti áldozatok száma a fővárosban. Az áldozatoknak e nagy számát csak úgy magyarázhatjuk meg, ha tekintetbe veszszük, hogy a mexicoiak valamennyi hadi foglyaikat kegyelem nélkül feláldozták s hogy harczaikban egyik főtörekvésük volt minél több hadi foglyot ejteni, sőt gyakran merőben a czélból háborúskodtak szerencsétlen szomszédjaikkal, hogy legyen mit áldozniok a nagyra tisztelt *Huitzilo-pochlinak*.

Midőn a conquistadorok vallásos túl-buzgalmokban leginkább a *teo-pix-quik*, azaz a papok, a vallásos hagyományok s tudomány őrzői ellen irtó háborút kezdettek, szétzúzták a hieroglyphákat, elégették a történeti festményeket s a lerombolt bálványok helyére keresztyén szentek szobrait állították. Az indusok együgyüségökben ezeket cserébe fogadták bálványaikért; így például a szent lelket galamb alakjában összezavarják a nálok nagy tiszteletben álló sassal, sz. Máriát pedig főisten-asszonyukkal *Tonantzinnal* s a t. Az indusok mai nap is mindszent napján vacsorát készítenek az elhunytak lelkeinek, bizonyos ünnepnapokon tollakkal, szalagokkal felczifrázva a templomban tánczolnak, s a t. A hittérítők nemcsak elnézték, de söt bizonyos mértékben elő is segítették ezen visszaéléseket, azt hivén, hogy ily módon jobban megkedvelik az uj vallást. E részben a czél el van érve: az indusok keresztyének, söt mondhatni vakbuzgón ragaszkodnak a keresztyén vallás külső formáihoz, de e vallásnak

lényegét, erkölcsi elveit még csak nem is sejtik, tele vannak babonával, képmutatással s előítéletekkel.

A keresztyén vallásra térített s többé-kevésbbé müvelt indusokon kivül vannak még a mexicoi köztársaság határszélein, *Sonora, Durango, Chihuagua* államok vidékein barbár indusok *(indios barbaros, indios bravos)*, kik megmaradtak eredeti vadságukban s pogány hitükben (a *Tipatz* istent tisztelik) s a nevezett tartományokat pusztítják. Ilyenek a *liparék, commanchák* és *zapachék* törzsei, az utóbbiak pusztításaitól kivált Durango vidéke szenved. Mind igen harczias, vad népek s nomád életet folytatnak; testüket festik, tollakkal czifrázzák, s ruhát nem igen ismernek. Főfegyverük a jó aczélhegyü nyíl és lándzsa, s ezeket rendkivül ügyesen használják, de a lőfegyvereket is ismerik. Játékaik közé tartozik, hogy egy pénzdarabot földobnak, s midőn esőfélben van, rálött nyilakkal ujra fölrepítik; vannak kik 20—30 nyilat lönek egymásután míg a pénzdarabot elhibázzák. Igen merész, ügyes lovasok is. A haciendákat, falukat megrohánják, pusztítnak, rabolnak, gyilkolnak, aztán mint a forgószél eltünnek oly gyorsan, hogy egy éjen át 30 spanyol mérföldet is megfutnak. Ha egy lovuk kidöl, ott hagyják, mert mindenkor sok tartalék-lovat visznek magukkal. Támadni tömött csapatokban szoktak; lovaikon nyereg s kantár nélkül nyargalva, ellenökre törnek s ha közel jutottak, az egész csapat mintha eltünt volna : lehajolnak csaknem a ló hasa alá, csupán egyik czombjukkal kapaszkodva a ló hátához s ily helyzetben lövik el nyilaikat, melyek ritkán tévesztik el a czélt. Ha ráérnek, elhullott lovaikat megnyúzzák s megeszik, de hibás vélemény, hogy emberhust is esznek, általában Mexicoban ember-evő törzsek nem laknak. Ellenségeiket kegyelem nélkül leölik, a nöket és gyermekeket azonban magukkal viszik s fölnevelik. Igy raboltatott el mintegy 10 év előtt említett barátomnak, a mexicói muzeum nagytudományu igazgatójának *Don Fernando Ramireznek* unokaöcscse is 7 éves korában, s bár a család minden lehetőt elkövetett, eddig sem sikerült öt kiszabadíthatni. Az indusok a zsákmányt éjszaknak az Egyesült-államok határára viszik s ott a *yankee*-knak eladják, azaz üveggyöngyökért, kendők-, kések-, fejszék-, puskapor- s fegyverekért elcserélik, ott kapják az aczél-hegyeket is nyilaik s lándzsáik számára. E tényeket Washingtonban is jól tudják, de a szabadság országában botrány volna a polgárt a szabad kereskedésben meggátolni.

E kitérés után már most tekintsünk körül a fővárosban.

IX.

A FŐPIACZ S A SZÉKESEGYHÁZ.

Mint Mexico valamennyi városának, ugy a fővárosnak is közepét a főpiacz *„la plaza mayor“* vagy *„la plaza de Armas“* foglalja el. Ez egy igen nagy, négyszögü üres tér; közepén egykor IV. Károly lovas szobra állott, melynek famintáját 1796. készítette egy indus müvész s mely 1802-ben lepleztetett le; a szobrot rococo-féle kerítés fogta körül; de most az ércz-szobrot az új sétatér elejére vitték, a keritést pedig elpusztították s ezzel az egész tért elrongálták, mert kiterjedése túlságos (hossza 1153 láb, széle 768 láb), és nincs arányban a tért körülfoglaló épületekkel. Ez utóbbiak közt első helyt említendő a *Palacio national*, hajdan az alkirályok, jelenleg az elnökök laka; itt vannak a miniszteriumok is s a kamarák is itt gyüléseznek. Az épület egészen elfoglalja a piacz keleti oldalát, magasságához képest aránytalanul hosszú, egy emeletes, és spanyol modorban lapos födözettel *„azoteá“*-val; építészeti tekintetben nincs becse : nagy, de nem nagyszerü; az udvarokon, lépcsökön, folyosókon, hasonló rendetlenséget és piszkot csak a belgrádi pasa lakhelyén találtam.

A nagy piacz déli oldalát képezik a *Diputacion* vagy városháza, az érseki lak, s a *Casa del estado*

vagy állam háza: mind jelentéktelen, emeletes épületek, spanyol modorban azoteákkal. Az utóbbi épület helyén állott hajdan Cortez palotája, de végkép elpusztúlt; most földszinti helyiségeit a *Lonja*, a kereskedelmi kaszinónak egy neme foglalja el. E házaknak piaczra néző része boltozatokon nyugszik, melyeket ismét oszlopok s ívek tartanak, ugy hogy födött folyosókat képeznek, minök néhány régiebb német városokban, s honunkban többek közt Eperjesen és Sopronyban láthatók; Párisban ily folyósók vonulnak az egész „Rue Rivoli" mentén. A mexicoiak ezen íves, födött utczákat *portales*-nek nevezik.

A piacz nyugati oldalát lakházak képezik, szintén spanyol modorban és *portales*-ekkel.

Ezen *portalesek* képezik Mexico forumát, legélénkebb, leglátogatottabb részét. Itt lehet mindent megtudni, mindent megkapni, mindenkivel találkozni. Előttük állnak a bérkocsik, nehézkes, piszkos, elavult hintók két rosz lóval vagy öszvérrel s ronda meztiz kocsissal; némelyik kocsi még a mult száza dból való, négyülésü, födött batár, végig nyuló, vastag tengelylyel s bak nélkül, a meztiz vagy mulat kocsis nyeregből hajt. Omnibusok is állnak ott, melyek Tacubayába vagy St. Cosme-ba visznek. A portalék alatt bolt boltot ér; ott ütik fel a kis kereskedők állványaikat s az *escritor publico* asztalkáját, hogy folyamodványokat, kötelezvényeket, hivatalos vagy szerelmes leveleket írjon olyanok számára, kik az írás mesterségét nem értik, vagy kezök vonását titokban kivánják tartani. Itt egy indus nő czipöt árul, amott egy másik gyümölcsöt, süteményt, édességet, főleg czukorba főzött gyümölcsöt s gyümölcslevéből készült kocsonyát *(dulecs)* kis, kerek facsészékben. Ugyanott kaphatók az indusok s meztizzák által készített viasz-bábok *(muñecos)*, melyek viaszszal áthatott szövetekbe öltöztetve oly híven mutatják a népviseletet, söt a különböző népfajok jellegét, hogy hajlandók lehetnénk azoknak müvészi becset tulajdonítani; gyümölcsöt is oly ügyesen készítnek viaszból, hogy alig különböztethetni meg a természetes gyümölcstől.*) A portalesek alatt gyülekeznek a járó-kelő árusok s éles hangon kinálják portékáikat; ez czérnát, selymet, szalagot ajánl a señoritáknak, amaz serapét, sarkantyút, korbácsot a férfiaknak; ez naptárakat s az ujabb politikai események krónikáját kinálja, amaz szent képekkel, olvasókkal s ereklyékkel akar szolgálni; közéjök pedig ácsorogva, vagy valami zsebórával, tárczával kaczérkodva a *lepe-ros*-ok válogatottjai vegyülnek. „*Patos fritos, patos grandes, muy calientes*" kiáltja az indus, fején edénynyel, melyben parázs fölött a tóban fogott vadkacsák sülnek; „*pan fresco, nieve,*" (fris kenyér, fagylalt) ordítja a másik.

A portalesek alatt sétálnak a uracsok *(caballeritos)* s a legények *(mozzos)* serapéikba burkolva, és szemlét tartanak a *chiniták* felett, kik a piaczról haza sietnek, vagy a boltokba vásárolni jöttek, vagy épen merő kaczérkodás kedveért jelentek meg. Esti 7 óra tájban — *despues la oracion* — midön már a boltokat becsukták s az árusok részint elvonultak, részint serapeikba bujva összerakott állványaik mellé a földre telepedtek, a portales-ek legkedvesebb sétahelyei a mexicoi középosztálynak *(medio pelo)*. Gyakran alig haladhatni, oly nagy a sétálók tömege. A felső rendü nök nem vesznek részt e sétákban. A közép-rendbeli nök selyem-ruhát viselnek ugyan franczia divat szerint, de a franczia kalapot nem teszik föl, sem a csipkefátyolt vagy mantillát — e fejék az előkelőbb hölgyeket illeti — hanem színes, nagy, selyemkendöt *(el tapalo)* viselnek fejükön oly módon, mint a Mária-képeken látható. E kendőbe helyzi a nő minden büszkeségét; a ruha lehet bármilyen, még szennyes is, csak a kendő legyen szép s minél több, hogy gyakran lehessen változtatni. Ismertem egy szatócs nejét, kinek 15 ilyen kendője volt. Ezen esti sétáknál szokás, hogy az asszonyok a földre, vagy a boltok lép-

*) Magammal hoztam igy viaszba utánozva a mexicoi piaczon árult forró-övi s európai gyümölcsök jelesbjeit, mintegy 100 darabot, nem különben 20 darab *muñecos*-t. De sajnos, az ut viszontagságai fölöttébb megrongálták. Ezen gyüjteményemet, továbbá egy ezüsttel kirakott mexicoi nyerget, kantárt, serapét, szarvasbőr-újjast, szóval egy egész mexicoi öltözéket, nem különben aztec régiségeket külön ládákba rakva az említettem *carros*-okkal vagy szekerekkel Veracruzba küldtem februárban, remélve, hogy elutaztamkor aprilisban ott fogom találni. De a szekerek Mexicoból még a reactionárius kormány idejében indúlván, Orizaba előtt a szövetséges seregek által feltartóztattak, holott is 2 hónapig vesztegeltek. Midön végre bántalom nélkül útnak bocsáttattak, a *ladrones*-ek kezébe kerültek, s ezen urak kiválogatták mind a mit értékesnek, hasznavehetőnek gondoltak. Igy veszett el nyergem s öltözékem; a bábok, gyümölcsök, régiségek ugyan megmenekedtek, de fel voltak dúlva s a hiányos berakosgatás következtében igen rongáltan érkeztek Veracruzba. Itt egy kereskedő-ház már elutazásom után szállíttatta Európába. A gyümölcsdarabok közöl csak 8 maradt hasznavehető állapotban, a báboknak csak kezök, lábok s fejök tört le s nagy bajjal ugyan, de mégis némikép helyre lettek állítva. Nehányat közölök a magyar nemzeti muzeumnak ajánlandok, addig is, mig egész útigyüjteményemet ez intézetünknek fogom átengedhetni.

csöire ülnek, onnan nézik s nézetik magukat, a mi ugyan a rosz világítás mellett nehéz feladat, de annál könnyebb bizonyos levelkéket az illető kezekbe csúsztatni.

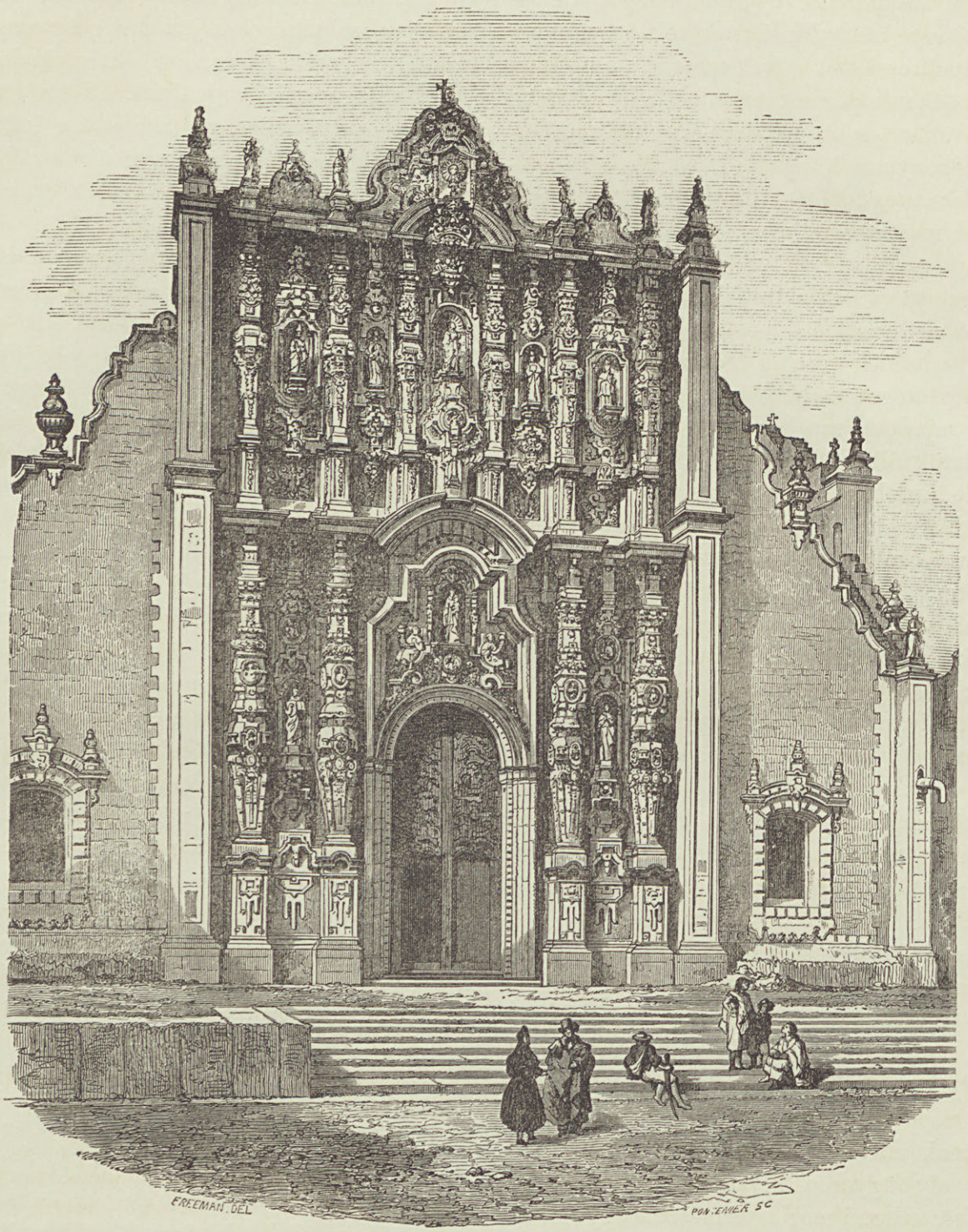

A *Sagrario* déli portaléja.

A főpiacz éjszaki oldalát a mexicoi székesegyház, a *Catedral* foglalja el. E helyt állott hajdan a *Huitzolopochlinak* szentelt fő *Teocalli.**) *(Teotl* aztecul Istent, *calli* pedig házat jelent, *Teocalli* tehát: Isten-háza); ez egy, körülbelül 20 ölnyi magas gúla volt, melynek négy oldala a világ négy tája felé nézett; 5 emeletet képezett, a legfelsőnek tetején állott az oltár s az áldozókő; (l. fenntebb 139-ik lap jegyzet) e nagy gúla magas fallal volt

*) „Valamint — mondja Torquemada — ugyanazon helyt alapíttatott székesegyházunk, hol hajdanta az ördögnek (Huitzolopochlit érti) főtemploma emelkedett, ugy ama 40 kisebb bálványtemplom helyett, mely azt hajdanta környezte, most 40 istenháza — emelkedik, melyekben az egy igaz Isten rendesen imádtatik."

körülvéve s az így képezett tágas téren voltak a *Teopixquik* vagyis papok lakásai.

A mostani *Catedral* egy fehér köből *(tezontle)* s állítólag dóriai, de voltaképen semmiféle modorban sem épült szép, nagy templom, nehézkes, négyszögü tornyokkal s nagy kúpolával. A figyelmes vizsgáló első pillanatra észreveheti, hogy a templom két részből áll (l. 7-dik ábránkat). Régiebb részét Cortez parancsára kezdték épiteni az aztec templom helyén, nagyobbrészt az összerombolt bálványokból, bevégezték pedig *Don Antonio Mendoza* alkirálysága alatt s 1667-ben fölszentelték. E régiebb épületnek, az úgynevezett *Sagrario*-nak két érdekes portalé-ja van : az egyik a nyugati részen, a másik a piaczra nyiló déli részen, ez a szebbik (s ez látható fametszvényünkön is); mindkettő renaissance stylusban van épitve, fehér köbe vésett arabeszkokkal s faragványokkal túlterhelve.*)

A *Catedral* uj részének építését II. Fülöp, spanyol király rendelte el 1552-ben; de csak 20 évvel később fogtak hozzá. A templom, melynek építése mindössze 1,752,000 pésóba került, 1667-ben szenteltetett föl.

A templom födözete 51 boltozatból áll, melyek 74 íven nyugszanak; hajóját 20 oszlop választja el a mellék-menetektől; a középen négy oszlopzat tartja az íveket, melyekre a kupola nehezül. A templom belseje tágas, dúsgazdag, de fölötte czifra; a fő-oltárral, mely kétségkivül ujabb készítmény, az egészet elrontották. Ez egy görög templette, melynek kupolája kerekded, jóniai oszlopokon nyugszik, ezek közt pedig kirívó színekkel befestett, fából faragott szentek; a gyertyák, virágok, zászlók az egészet oly tarka-barka színben tüntetik elé, hogy inkább czukrász-készítményhez, mint oltárhoz hasonlít. Ezen oltártól fakorlát vezet a templom közepébe a chorusba; gyertyatartókúl hajdan megaranyozott, bronz angyalok szolgálnak. A chórusban kis madonna van Murillótól, a két bemeneti ajtó fölött Péter és Pál. Ezeken kivül még két nagy értékü képe van a székesegyháznak. Az egyik a fő-bejárásnál a chorus mögötti oltárt díszíti : a szent család, nézetem szerint a velenczei iskolából. Ezen kép nagy becsben van és csodatevőnek tartatik, mivel a monda szerint egy fogoly Mexicoban börtöne ajtajára festette; bár ki legyen is e fogoly, nagy mester; a kép elbájoló, lehet különben, hogy másolat. A másik kép a sekrestyében van, szintén a szent családot ábrázolja *Cabrerá*-tól; szemközt ezzel Krisztus a keresztfán, de ez oly rosz világításban van, hogy alig látható. A sekrestyében ezenkívül a mexicoi iskolából is vannak nagy képek.

Ez mindössze Mexico kincse képekben. Összejártam majd valamennyi templomát és zárdáját — mi nem csekélység — de egyben sem találtam értékesebb képet. A képek általában a templomokban ritkák : többnyire festett, vagy bársony s hímezett ruhákba öltöztetett faszobrokkal találkozunk; ezeknél természetesen müvészetről szó sem lehet. Az ember magát akár a régi Rómában képzelheti, a „lares és penates"-ek között, olyannyira el vannak terjedve Mexicóban a szent szobrok és képek; nincs ház, söt bolt, hol ezekkel ne találkoznánk. Az utczákon is gyakran látni koldusokat kis, szenteknek öltöztetett bábukkal, kik *„por su missa"* kéregetnek, azaz, hogy szentjüknek misét mondathassanak.

A Catedral most is gazdag, de régente sokkal nagyobb kincsek birtokában volt. *Don Isidoro Larriñana*, ki azt a 17-dik században leírta,*) említi, hogy ott van Mária képe aranyból, arany állványon, négy angyallal; a nemes anyag — így írja le — drága kövekkel van kirakva, melyek csillagokként ragyognak, úgy hogy a valódi csillagok irigységét fölgerjeszthetnék, ha az érzéketlen tárgyakban szenvedélyek létezhetnének. De a nemes anyagot értékben meghaladja még az alak : oly isteni az arczkifejezés, oly könnyü, mintegy lebegö a fátyol; olyan az élethüség, hogy az eredetit vélnök magunk elött. A fogantatást ábrázoló kép ezüstből való — ezt a mexicoi ötvösök készítették s ajándékozták a templomnak 1618-ban. A szent ostya-tartó oly gazdag, hogy legalább 500 ezüst márkát nyom; kidolgozása mesteri; ezenkívül még két ostyatartó van : az egyik aranyból s borostyánkőből, gyöngyökkel és smaragdokkal; a másik szintén aranyból, különböző drágakövekkel, melyek közöl csupán egy zafir 1000 dolárra becsültetik. Van továbbá a catedralnak egy arany keresztje, mely az elsörangú müvészek bámulatát is magára vonja. A kehely s a szent ostya tányérkája szintén arany,

*) Mindkettőnek sükerült fényrajzát készíthettem, s a nemzeti muzeumnak átszolgáltatott fényképi gyüjteményemben találhatók.

*) L. *Noticia de la deseada ultima Dedicacion del Templo Metropolitano de Mejico. Celebrada en 22 de Dec. A. D. 1667.*

fehér és kék smaragddal ékítve. A keresztelő kút ünnepélyes fölszentelésére, mely nagy-szombaton ünnepeltetik, van egy ezüst veder, rubinnal, smaragddal s gyémánttal kirakva, s a t.

Jelenleg már csak részben vannak meg e kincsek. Santa Anna diktátorsága alatt tömérdek arany s ezüst templomi-ékszerek vándoroltak az angol bankba azon ürügy alatt, hogy már elavultak s hogy ujabbakat kell készíttetni. Jöttek ugyan újak, de csak china-ezüstből, vagy megezüstözve, mig a tömör ezüst odakünn maradt. Mindamellett elég maradt még, hogy a mexicoi templomokat általában, nevezetesen pedig a catedralt méltán a leggazdagabb templomok közé sorozhatjuk.

X.

NEVEZETESEBB ÉPÜLETEK, PIACZOK, SZINHÁZAK.

A főpiaczot szegélyező épületeken kivül, melyekről az elébb szólottunk, említésre méltók még a bányász-akademia, *la Mineria*, tiszta olasz, monumentalis modorban, kétségkivül a városnak nemcsak legnagyobb, de egyúttal legszebb, legnagyobbszerü épülete; azután a pénz-hivatal, *Casa de Moneda*, a vámház *la Duana* s a *Hotel Iturbide*. Ez utóbbi egykor Iturbide császár magánpalotája volt, jelenleg Mexico első szállodája, s az európai nagyvárosi fogadók bármelyikével kiállja a versenyt. Az épület uj, nagy, s kivált homlokzatán a mór modort kecsesen feltüntető; építészetileg szebb vendéglőt még nem is láttam. Berendezése inkább európai mint amerikai : az utazók magán-szobákat kapnak, melyek kisebb-nagyobb fénynyel, kényelemmel vannak bútorozva, s ehhez képest különböző áruak. Nékem egyszerüen, de kényelmesen bútorzott szobám volt ott az első emeleten; ablakom a szálloda kis kertjére nyílt, hol jázminok s rózsák illatoztak, s a mexicoi csalogány, a kis *salta pared* reggeltől estig kedves énekét hallatta. E mögött a háttérben a várost és tornyait jóval meghaladó Iztaccihuatl s Popocatepetl hótakarta ormát láttam a veröfényben ragyogni. E szobámért naponkint egy dollárt fizettem. Az utczára nyíló, s pompásan bútorzott lakások, termek egynémelyike 16 dollárba kerül naponkint. Az étterem földszint van, franczia módon berendezve, franczia konyhával és szakácscsal.

Történeti érdekkel bíró épületek Mexicoban az úgynevezett „Cortez háza, *casa de Cortez*“ s a belen-i vízvezeték kútfeje, a „*Salto del agua*“. Amaz egyúttal a város legrégiebb háza, s a nép azt Corteznek tulajdonítja, mint egyáltalában mindent, mi régi és spanyol eredetü; de *Don Fernando Ramirez*, igen hitelt érdemlő régiség-búvár véleménye szerint az közvetlen Cortez kora után épült; a mellékelt fametszvény fényrajzom után készült. Ezen fölöttébb érdekes épület egészen el van hanyagolva, ugy hogy néhány év mulva végkép romba dől; eddig még össze nem roskadt részeit néhány szegény indus család s egy szegény meztiz varga lakja.

A beleni vízvezeték kútfeje, mely szintén mellékelt ábránkon látható, hasonlóképen spanyol mü, s a 18-dik századból való; 1731-ben indúlt meg vize.

Mezicónak nincsenek kútjai, mert a nehány lábnyira a földszíne alatt felbugygyanó víz sós, nem iható; az ivóvizet tehát messziről kell hozni. Tenochtitlannak már az aztecok idejében voltak vízvezetékei, t. i. a *chapultepec*-i, mely a város elfoglalásakor elpusztult, de később a spanyoloktól helyre állíttatott s a *churubusco*-i, mely az *Amilco* forrásait 3 legua távolságról vezette a városba. Ez utóbbi végkép elpusztult s csak itt-ott láthatók egyes romjai. Az aztecok a vizet égett agyagcsövekben vezették. Torquemada is két vízvezetéket említ, ugyanis a már nevezett *chapultepec*-it, mely a beleni kútból 10,826 lábnyi hosszu nyílt csatornán hozza a vizet s 90 lábnyi magas íveken nyugszik (l. az ábrát) s a *Sta Fé*-it, mely a vizet a *Sta Fé* falucska melletti forrásokból hozza s részben szintén magas íveken nyugszik mint az előbbi; e források azon hegysorban fakadnak, melyek Mexico völgyét *Toluca* s *Lerma* fentéreitől elválasztják.

E két vezeték vize különböző : az egyikét vékonynak, *aqua delgada* nevezik, a másikét kövérnek, vastagnak, *aqua gorda*. Az első helyen nevezett, — a *chapultepec*-i föként az esőszakban zavaros, és át kell szürni, vagy állatni, hogy megülepedjék; a *Sta Fé*-i (az *aqua gorda*) kevésbbé zavaros, de több idegen anyagot tartalmaz. Mindkettőnek főalkatrészei a szabad szénsav, szénsavas és kénsavas mészéleg és sósavas szikéleg. Részemről több ízben hozzáfogtam e vizek elemzéséhez a *Mineria* vegyteremében, de hol ez hol az hiányzott, vagy akadályozott, ugy hogy tervezett munkámat végre nem hajthattam. Nem hinné az ember, mennyi bajba, felszólításba, futózásba kerül, ha Mexicoban valami tudományos tárgygyal akarunk foglalkozni, melyhez másoknak közbenjárása vagy engedélye szükséges.

A *salto del aqua*, kivált reggel s este kitünő hely a mexicoi nép tanulmányozására. A főszemély ott a vízhordó, *aquador*, ki majdnem akónyi cserép korsókban s bödönökben a vizet széthordja a házakhoz. Az *aquador* nemcsak a vizet hozza a házhoz, de egyúttal az egész családnak megbizottja, a cselédségnek barátja. A házi asszony töle kér tanácsot, ha uj cselédet akar fogadni; a kisasszonyok az ő kezére vagy fülére bízzák bizonyos levelkék válaszait, melyeket ő nagy ügyességgel juttatott volt a szép senorita kezéhez; a szakácsné töle tudja meg a legujabb eseményeket — mert az *aquador* mindenütt megfordúl s mindent tud; egy darab sült vagy egy csésze csokoládé mindenkor is készen várja öt a konyhában. Az *aquadort* már öltönyéről is megismerhetni : börkötő, börgallér s börsapka. Valamennyien meztizzák. A nagyobb vízedényeket hátukon hordják, erős, széles szíjjal homlokukra kötve, honnan egyensúlyozásképp szíjon kisebb korsó lóg le, mint ez a mellékelt ábránkon látható. A kút körül gyülnek össze a chiniták is, egyik kezökkel a *rebozot* félig arczukba húzva, hogy a *mozzo*-val vagy *caballerito*-val kényelmesebben kaczérkodhassanak, másik kezökben a vízedénynyel, melyet tenyerükön igen ügyesen tudnak egyensúlyban tartani; fejükön csak nagyobb edényeket hordanak. A *leperók* valamely sarokból

Cortez háza.

előbújva, álmos szemüket egy kis vízzel kimossák, aztán valamely közel pálinka-bódé után nézelődnek, hogy ott a nap fontos teendői fölött tanakodjanak. Az *arrierók* is itt állnak meg egy ital vízre, mielőtt hosszu útjokra indúlnának; hasonlókép itt telepednek le reggelijükhöz az indusok, kik hosszu sorokban vonulnak a városba nehéz terhükkel.

Még érdekesebb a nép-egyveleg a piaczokon, melyek között a fő a *Plazuela de Volador*, a *Plaza mayor* szomszédságában, hol naponkint van vásár. Mexico piacza *el mercado*, nagyhírü volt Montezuma idejében; Cortez bámulva említi az áruczikkek sokaságát és különféleségét, valamint a néptömeget — állítása szerint 30,000-nyi embert — mely ott naponkint megfordúlt. Volt ott kapható mindenféle élelem, termény, gyümölcs, vad, hal s a t. továbbá szövetek, bőrök, szép tollú s éneklő madarak, és ékszerek aranyból, drága-kövekből s toll mozaikból arany s ezüst rudakban, csiszolatlan drága-kövek, fegyverek, házi-eszközök, szerszámok, söt építészeti szerek is s a t. Cortez dicséri továbbá a rendet, mely a hemzsegő nép között uralkodott s a rendőrség szigoru felügyeletét, hogy az adásvevésben, a mértékekben csalás ne történjék; a csalókat keményen fenyítették, a hamis mértékeket összetörték s a piaczon bírák is foglaltak helyet, kik a pöröket mindjárt helyben rövid úton elintézték.

Jelenleg Mexico piacza nem oly nagyszerü, nem oly jól rendezett, mindamellett az idegenre nézve fölöttébb érdekes és eredeti jelenetekben gazdag. Százankint jönek az indusok több mérföldnyi távolságokból s hozzák terményeiket, készítményeiket s ráadásúl gyermekeiket. Nagy mennyiségben van a piaczon felhalmozva mindenféle zöldség s gyümölcs, részint a mérsékelt öv alatt ismeretesek, részint a forró öv vagy a mexicoi magaslat terményei, melyeket nálunk név szerint is csak alig ismernek; mindez csinos kosárkákban, virággal és zöld levelekkel diszített állványokon vagy pálma-levelekből font gyékényeken elterítve s mindenkor virágokkal borítva. Ott árulják a lisztet is, meg a hust, kenyeret, tortillát, valamint a pulquét, mezcalt, chiát, colonchét s egyéb szeszes, hüsítő italokat, s a dulcék és sütemények mindenféle nemeit; ott kaphatók szárcsák s vadkacsák *(patos)* a tezcocoi tóból feltünőleg olcsó áron (2—3 reálért), többnyire koppasztva vagy már meg is sütve *(patos fritos)*; ezekkel csak a szegényebb emberek élnek. A halnak is láttam ott egy nemét a *pesca blanca*-t, ezüst-fehér, ízetlen hal; ugy szintén a már említettem apró halacskákat, *axolotl*-t, békákat, rovartojásokat s más egyéb csemegét az indusok számára. Az indusok a földre telepedve hosszu sorokban árulják mindenféle szövet- és fakészítményeiket és cserépedényeiket, nem különben sziksót *(tequesquite)* a tezcocoi tó mellékéről; köztük lármázó gyerekek, részeg leperok, komoly járású papok s kaczér chiníták sürögnek-forognak tarka vegyületben a vevökkel s bámuló idegenekkel.

Az indusok nemcsak szárazföldön hozzák árúczikkeiket, hanem canoékban is a *chalcoi* csatornán. A régi Tenochtitlan csatornái közöl jelenleg csak a *Santa Anita* vagy *Viga* csatornája van fenn, mely a *chalcoi* tóból jő s a város egyik részén foly keresztül. Ezen reggelenkint százával látni az indusokat, a mint bárkáikon a város felé eveznek. Itt egész széna vagy zöld takarmány *(malojo)* kazlak úsznak a város felé; ott kopasztott vadkácsák és szárcsák halmazai, vagy tengeri-csövek, árpa, búzaszalma s a t. nagy kötegekben; ezek közt pedig lapos csolnakok zöldség- s gyümölcs-rakásokkal, elborítva a legelevenebb színü virágoktól, mintha csak násznépet hoznának. Ezen lapos, négysarku ladikokat többnyire indus asszonyok tolják hosszu rudakkal, mig férjeik kényelmesen heverésznek s a *garanitán* a kedvelt *garavét* pengetik. Valóban festői jelenet, a mint ily indusnő, a gyümölcs-, zöldség- s virághalmazok közé úgyszólván betemetve, mindkét végén evező-lapáttal ellátott hosszu rudját nagy sebesen erre-arra fordítgatja s elözgeti, kerűlgeti a számtalan csolnakot a csak 18—20 lábnyi széles csatornán; e könnyen felbillenő csolnakban oly ügyesen tudja tartani az egyensúlyt, hogy balesetekről a chalcoi csatornán sohasem hallani. (L. az ábrát.)

Nézzünk most kissé a szinházakhoz. Mexiconak több szinháza van, mint a *Teatro Nacional, Teatro Iturbide, Teatro del Coliseo, Teatro del Sol,* de állandó társaság egyben sincs, és kettöben egyszerre sohasem. Az első helyen nevezett szinház kivételével a többi mind a köznép számára van s müvészetet ott alig találhatnánk, de a *Teatro Nacional* mind nagyságára, mind szinpada s nézöhelye berendezésére s díszére nézve bátran versenyezhet bármely európai szinházzal s ezen gyakran szerepeltek már világhírü müvészek, mint senora *Alboni, Henriette Sontag*; ezen utóbbi, méltán ünnepelt

müvésznő ugyancsak Mexicóban végezte szép pályáját 1852-ben, az akkoriban ott dühöngő cholerának esvén áldozatúl (el van temetve a San Fernandói kolostorban).

Midőn Mexicoba érkeztem, egy spanyol meglehetős színésztársaság rendezett előadásokat hetenkint háromszor; köztük volt a kitünő *Señora Matilda Diaz*, jelenleg Madridnak első színésznője. Később egy igen jó olasz opera-társaság érkezett meg *Senora Cortessival*, mint prima-donnával; e társaság azonban megbukott s a kihirdetett 24 előadást be nem végezhette, részint a közbejött forradalom miatt, midőn nem igen volt kedvük az embereknek szinházba járni, de részint a magasra csigázott árak miatt is — első rendü páholynak 16 pésóra, másodrendünek 12 pésóra, zártszéknek 2-re szabták az árát. A szinházban a nők igen fényes öltözetekben szoktak megjelenni, a férfiak frakkban; annál feltünőbb, hogy a szivarozás meg van engedve, igaz, hogy csak földszint s karzatokon, és csak felvonások közben. De mondják, hogy néhány évvel ezelőtt a páholyokban is szivaroztak, minthogy akkoriban a szépnem is rágyujtott. Jelenleg az „asszonyságok“ a füstöléssel, nyilvános helyeken legalább, felhagytak, az alsó osztálybeli nők azonban csak ugy élnek a *cigarro*-val mint a férfiak.

A szinháznál sokkal jobban érdeklik a mexicoi népet a kakasviadalok s bikaharczok. Mindkét mulatságról már bövebben történt említés s a mexicoiakra nézve csak azt kell megjegyeznünk, hogy itt nők is megjelennek a nezők között, mi Habanában nem szokásos. Mexicoban két *Plaza de Toros* van, mindkettő nagyobb a habanainál. Rendszerint mindkettőben van vasárnaponkint előadás, s a két társaság fogad egymás ellenében, melyikének vannak szilajabb bikái; a közönség is pártokra oszlik : a *Plaza de Toros de San Pablo* pártosa világért sem menne a *Plaza de Toros nuevo*-ba, mely a *Paseo nuevo* szomszédságában van s 10—15,000 nézőnek adhat helyet. A diadal azon társaságé, melynek harcztérén több lovat öltek meg a bikák. Az is szokás Mexicoban, hogy a rendes előadás után, midőn már a rendes *Quadrilla* az illető 6 bikát leölte, a küzdtérre egy hatalmas, szilaj ökröt eresztnek, melynek szarvai csonkák s gombokkal vannak ellátva, ezzel aztán a mükedvelők kisértik meg szerencséjöket s a leperók tömegesen ugrálnak a küzdtérre. Az ingerlett ökör jobbra-balra szórja elleneit, de a lepero, ha még olyat bukik is, ujból talpra szökik s ujból kisérti szerencséjét; betört fejek s oldalbordák vagy kiütött fogak füszerezik e mulatságot, de komolyabb baj ritkán történik s az ökröt is — a nézők nagy sajnálatára — sértetlenül vezetik el a küzdtérről. Ez a mexicoi népnek egyik legkedvesebb mulatsága, s a néző és müködő közönség egyaránt megelégedve, derült kedvvel hagyja el a bika-harczok szinhelyét.

XI.

SÉTÁNYOK, LOVAK, A SZÉPTEVÉS MÓDJA.

Mexiconak gyönyörü egy pár sétahelye van. Az egyik a *Paseo de la Viga* (elébb *Paseo Revilla gigedo*) a város falain kívül; négy fasorral beültetett út, melynek széle mintegy 40 láb, hossza másfél angol mérföld. Balra az említett *la Viga* vagy *Sta Anita* csatornája szegélyzi, jobbra apró indus kunyhók kandikálnak a pozsgárok, *maquey*-k s *piru*-fák közől. Némely kunyhó valóságos szigeten épült a mocsár közepette, s lakóinak alig marad néhány négyszöglábnyi területe, melyet kertté fordíthasson. Ezek a régi *chinampas* vagy úszókertek maradványai; de hajdanta virágkertekkel, lugosokkal, kéjhelyekkel voltak borítva a *tescocoi* és *chalcoi* tavak : most e tavak közt a mocsárokban s a csatorna mentén látható *chinampasok* nem érdemlik többé az úszókertek nevét, mert nem egyebek, mint nádból s galyakból font talapzatok, melyekre 1—2 lábnyi magasan termő-föld van hányva; s e nedves

helyeken csak a legszegényebb indusok laknak sárból s galyakból összehordott nyomorúlt kunyhókban.

A *Paseo de la Viga*-t csak a nagy böjtben, azaz: a tavasz első hónapjaiban látogatja a nép, kivált vasárnap. Ez a legérdekesebb, legszebb mulatság, melyet Mexicóban láttam. Az „elegans“ világ női része hintókban jelenik meg, oly nagy számmal, hogy a hosszu paseon végig két sorjában hintó hintót ér, mig köztük a férfiak száguldoznak könnyü, deli lovaikon s népies öltönyeikben. A gyalog népség szintén számosan gyülekszik s részint a csatorna partján a zöld pázsiton festői csoportokban foglal helyet, részint vígan danolva sétálgat a sok *dulce*, gyümölcsárusok és pulque-állványok között. A csatornán mindenféle nagyságu ladikok úszkálnak, a bennülők a *biguelát* vagy *jaranát* pengető lantos körül csoportosodva danolnak, söt a nagyobb csolnakokban vígan járják a *fandangót;* a gyermekek, leányok többnyire virágfüzérekkel, zöld galyakkal vannak koszorúzva. 6 órakor, alig hogy a nap leáldozott s az Iztaccihuatl s Popocatepetl ezüstös csúcsait ellepte az alkonyat pirja, máris ragyogni kezdenek a csillagok; néhány percz múltán késö este van s a nép eloszlik, a lovasok s hintók hosszu sora haza felé vonúl.

E sétányt — mint említém — csak a nagy böjtben s az esti órákban látogatják, mert igy szokás, seholsem ragaszkodnak pedig olyannyira a hagyományos szokásokhoz *(costumbre)*, mint Mexicóban. Legérdekesebb a sétány a nagy hét előtti pénteken *(Viernes de dolores)* s virágvasárnapján. Ilyenkor rendkivüli néptömeg hemzseg a csatorna partján, s a lovasok s hintók csak lépést haladhatnak. Mindenfelé a legszilajabb kedv uralkodik, mi pedig nem épen illö e komoly naphoz. A csatornán is élénkebb ilyenkor a mozgalom; a leányok még vígabbak mint máskor, és több virággal, kivált mákvirággal koszorúzzák fejöket. Helylyel-közzel a csatorna partjain virágos oltárok emelkednek, s maga a part teli van hintve virággal. E naptól fogva a nagy héten át ily oltár emelkedik minden háznál.

Az év többi részeiben az uj sétatér, a *Paseo nuevo* vagy *Paseo Bucarelli* van divatban, mely tán a világ legszebb sétánya lehetne, ha gondját viselnék. A város nyugati végén ugyanis négy sor nyárfával s füzfával beültetett s mintegy 8 ölnyi széles töltés — egyike a régi *calzadáknak* — viszen körülbelül 2 legua (vagyis 6 angol mft.) hosszant *Piedad* falucskáig, e töltés város felöli végét körülbelül egy angol mérföldnyire használják Mexico tehetösb lakosai mindennapi sétányokúl. A *Paseo nuevo* elején IV. Károly lovas érczszobra áll (ugyanaz, mely annakelötte a *Plaza mayor*-t diszítette volt), közepén pedig egy görög templette féle szökökút — mely sohasem szökik, — tetején egy indusnö jelképezi Amerikát. Ezen épület már félig rom s minden müvészeti becs nélkül való. A paseo végében, hol ezt a *chapultepec*-i *calzada* szép vízvezetékével derékszögben metszi, szintén egy csonka, kezetlen szobor áll, ugylátszik valami vízi-tündér akarna lenni. A paseot jobbra-balra gazzal s vízi-növényekkel telt árkok környezik, ezekentúl pedig zöld rétek terülnek. A kilátás e sétányról páratlan, egyfelöl a chapoltepeci dombra s vízvezetékre, Axusco óriási sziklafalára, Tacubaya városkájára, s a dombokon meg maquey ültetvények közt elszórt falukra s haciendákra; másfelöl a szép völgyet tágas félkörben övező kies hegylánczra; a háttérben pedig a tezcocói tó ezüstös tükrére, a rég kialudt kráterekre s óriás havasokra.

A *Paseo nuevo* naponkint, de kivált vasárnap, esti 5—6 óra közt megtelik hintókkal s lovasokkal — a középosztály e sétányt nem igen látogatja. Ritka helyen lehet annyi szép lovat látni mint e sétákon. Pedig, a mint tudjuk, a ló Amerikában nem honos : az amerikaiak Cortez seregében látták az első lovat, s a lovasokra mint valami felső lényekre, borzalmas áhitattal tekintettek. Már Cortez idejében gondoskodtak a spanyolok a lótenyésztésről : eleinte a nyugat-indiai szigetekről hozták a lovakat — hol már elébb meghonosították, — később egyenest Spanyolországból (andaluziai s berber lovakat). Mai nap a ló Mexicoban már külön fajt képez : nem nagy, 14—15½, markos, finom de erös csontu, könnyü, vidor, tüzes, igen tartós és fölötte tanulékony; feje száraz és arabs szabásu, patája erös, kivált a hátulsó lábán, azért nem is szokás ezeket megpatkolni; farkát — melyet sohasem nyesnek — szépen hordja, de a mexikói azt tartja szépnek, ha a ló azt behuzva tartja, s e czélból erös bör vagy vékony vaslemez takarót *„las anqueras“* illeszt a fiatal ló farára, mint a középkor lovagainál volt divatban (l. az ábrát). Az *anqueras*-nak még más czélja is van, t. i. lovat poroszkára *(el sobre passo)* szoktatni, mert a mexicoi nem szeret koczogni (trappolni), s a mely ló nem poroszkál, le-

het az még oly jó és szép, előtte csekély értékü. Legtöbbre becsüli az oly lovat, mely már természettől poroszkál. A mexicoi lóidomitásnál egy másik főtekintet az, hogy a ló legsebesebb vágtatás közben megrántva, minél kevesebbet csúszszék, minél hamarabb meg birjon állni. Innen a lóvásárlásnál első kérdés : „hány várát csúszik *(raya)*?“ s a ló-ajánlásnál bizonyosan első helyet foglal a biztositás, hogy *„no raya mas que ocho varas“* (csak 8 röföt csúszik).

A mexicoi ügyes lovas, azaz : jól üli meg a lovat s a legszilajabb paripa is nem egy könnyen dobja le, nagy ügyesen tudja lovát legsebesebb vágtatás közben is jobbra-balra forgatni s összerántani — mibe különös dicsőséget helyez — de a finomabb lovaglást nem ismeri; erről különben szó sem lehet már csak a páratlan kemény, durva, mór modoru zabla miatt sem, mely általánosan használatban van. A mexicoi lónak nincs gyenge szája, az erős zabla egészen eltompítja, s azért csak az erőszaknak, nagy fajdalomnak enged*).

Ezelőtt Mexicoban a lovakat csupán lovaglásra használták, hintók elé nem s még kevésbbé teherhordásra vagy mezei munkára. Jelenleg már erre is használják a lovat, ha nem is általánosan; teherhordáshoz pedig s ekéhez még most is kizárólag öszvéreket, szamarakat s ökröket alkalmaznak. Hintók elé is csak rövid idő óta — néhány idegen példájára — fogják a lovat s a paseon mai napiglan a fogatok fele-számra öszvérek. E tekintetben a mexicoiak nagy fényt üznek, kiválogatják t. i. a nagy öszvéreket s ezek kétszerte drágábbak mint hason nagyságu lovak; 15—16 markos öszvér a fogatokban nem ritkaság, de láttam 17 sőt 18 markosakat is. Mások nagy költséggel egyenest Andaluziából vagy pedig Éjszak-Amerikából hozatnak angol-vérü lovakat. Mindamellett Mexico paseoján nem láttam ízletes fogatot : vagy a hintó majd rozzant, nehézkes, majd világosra mázolt és czifraságokkal túlterhelt, vagy a lovak hitványak, vagy a szerszám ócska, rongyolt, vagy végre a kocsis ellen volt kifogásom, ki ha nincs elavult szabásu egyenruhába bujtatva, kopott mexicoi kalapban, szenynyes istáló-köténynyel s ujjasban ékeskedik a bakon szivarral szájában.

*) A legáltalánosabb nevek a szineket illetőleg ezek : világos pej, *colorado*; sötét pej, *retinto*; sárga, *alazan*; fakó, *bayo*; tarka, *pinto*; szürke, *tordillo*; deres, *rocillo*; vas-deres, *morito*; fehér, *blanco*; fekete, *prieto*; (ez utóbbi nagy ritkaság Mexicoban).

De ha nem igen gyönyörködtem a hintókban, annál szivesebben néztem a bennülőket, a szép mexicoi senoritákat, kiknél a habanaiak sokat mondó, élénk, fekete szeme és gazdag, fekete, bársony haja az éjszakiabb nők fehérebb szinével s rózsás arczával párosúl. Szokás, hogy a fogatok, miután a nem igen hosszu paseon egyet-kettőt fordúltak, mi a sok kocsi miatt némelykor csak igen lassan és sok álldogálás után történhetik, az emlitett görög templette körül félkörben több sorjában megállnak s a kocsizók társalgást kezdenek a lovasokkal, kik hol egyenkint, hol seregesen nyargalóznak fel s alá, nagy ügyesen kerülgetve ki egymást s a hintókat.

Ennyit lát s tud mindenki, a ki 6 óra tájban a *paseo nuevo*-ra vetődik, de a ki Mexico titkait ismeri, többet lát és hall — mert a paseora nem csupán csak kocsizni s lovagolni jönek. Minden más társas-élet hiányában a paseonak még más rendeltetése is van. A mi más civilizált országokban a fiatalok közt bálokban, estélyeken, szinházban vagy nyári időben fürdőhelyeken, kirándulások alkalmával s a t. szokott elintéztetni, u. m. jövendőbeli házasságok megalapítása, féltékenységi jelenetek, szemrehányások, kiengesztelődések, szóval, a széptevés, minden hozzátartozó kéjes és kínos részleteivel : az Mexicoban a paseon intéztetik el. Itt tehát sok gyengéd szív gyúlt lángra s nem egy caballerito lett fogolylyá. Ez, ha beleesett abba, mit Petőfi „sötét verem“-nek nevez, legalább is két évig fáradozhatik, mig czéljához, a házassághoz juthat. Mert Mexicoban a széptevésnek egészen más rendszere van, mint nálunk. A szemmel való kaczérkodás kezdete mindennek s ebben a mexicoi — általában spanyol vérü — nők nagy mesterek, bájos szemöknek egy pillantása a legfagyosabb szivet is képes feltüzelni. Mindnyája kaczér, s csak kevés állja meg, hogy ne kacsintson az ifjura, még pedig oly jelentősen, hogy máshol ez határozott lépésre bátoríthatna. De Mexicoban e kacsingatásnak csak akkor van jelentése, ha következetesen, rendszeresen üzetik.

Ha fiatal emberünk tetszeni akar, kell, hogy szép lova legyen, ez „conditio sine qua non“; hozzá szép nyerge, ezüstös kantárja, czifra serapéja s toquillája. A paseoról sohasem szabad elmaradnia s ott a kocsi közelében kell forgolódnia, de anélkül hogy azzal feltünjék — mihelyt az illető kocsi elhagyta a sétatért, neki is haza kell térnie. A senorita, ha jó szívvel van iránta, mindezt mélyreható

pillantásokkal viszonozza. A mexicoi nők nem járnak ki sétálni vagy „*shopping*“ mint .az éjszakamerikai nők, legfölebb a templomba vagy reggeli 6—8 óra közt a város nyugati részében fekvő kertféle térre az „*alamedára*“ (melyet a nap egyéb részeiben csak dajkák s gyermekek népesítnek). Fiatal emberünk mindig ott van s némelykor órahosszant vár az alameda sarkán lóháton, mig kedvese elhalad. Ennek ablaka alatt is gyakran megfordul, természetesen mindig lóháton, a világért sem gyalog. Szép estéken egy bús zengzetü spanyol románcza, guitár kiséretében igen helyén van. Válasz a serenadéra nem adatik, de másnap a paseon egy kedves mosoly, boldogságot sugárzó arcz és szivből fakadt pillantás hálálja azt. De nemcsak hálálni, köszönni, jutalmazni tudnak e szép szemek, ők dorgálni is képesek, szemrehányásokat tenni, ha tán figyelmetlenek, késedelmesek lettünk volna, vagy ha elmulasztók a tegnapi paseót. A bájos szemek kérni is tudnak oly szivélyesen, oly szépen kérni! részvétlenek, hidegek, közönbösek lenni; a szerelemféltés lángjába borúlni, boszút forralni, a harag szikráit szórni, — s akkor jaj annak, kit e tekintet sújt — valamint lecsillapúlni, kiengesztelödni, úgy hogy béke s szerelem ragyog ismét a bájos szemek tükrében, mint vihar után a csillagok a sötét ég boltozatján. — Mindeddig a fiatal pár még nem beszélt egymással, de minek is a szó, ha ily szemek tolmácsolják az érzelmeket.

Végre ily több hónapig tartó néma udvarlás után fiatal emberünk véletlenül magánosan látja kedvesét az ablakon vagy erkélyen : egy édes mosoly és fürge köszöntés e boldog pillanat vívmánya s most a széptevés második szakát éri, mert kezdödhetik már a levelezés titkos postán. Ilyenkor elkerülhetlenné lesz az *aquador*, póstalegényekké válnak a *criadák* és *dueñák.**) Templommenetkor a zsebkendöt többször elvesztjük, a *habanicot* vagyis legyezőt (ez mint telegraph, mulhatlanul szükséges) gyakran elejtjük s a mi csodálatos, mindig ugyanazon ifju találja meg s veszi föl, valamint azon imádságot is — mert mi más lehetne — mely az imakönyvből kihull, midön a szép kezecskék a szentelt víztartóba nyúlnak. Ezen s ehhez hasonló fogásokkal ismét eltelik néhány hónap, mig valamelyik levélke a chinita (ritkábban az aquador) ügyetlensége, vagy nyilt árulás következtében rosz kezekbe kerül; az ifjut kérdöre vonják s vagy elfogadják vőlegényül, vagy a dolognak vége szakad. Ha ellenben — mi nagy ritkaság — a levelekkel nem történik baj, fiatal emberünk valahára, tán az első év végével módot talál valamikép megismerkedhetni a családdal. Ekkor aztán nyilván üdvözölheti kedvesét a paseon, meg is állhat a templette körül a mamával beszélgetni. Néhány hó leteltével aztán vőlegény, s ha a dolog jól megy, ismeretsége második évének leteltével férj lehet; a hír már vőlegénynek kiáltotta ki, mielött még jegyesével csak egy szót is váltott volna.

A kisasszony, ha barátnéinak ő róla beszél — kivált eleinte, midön a dolog még titok — mindig csak a lovát említi (annál inkább, mert a nevét még tán nem is tudja); „a sötétpej nem volt a paseon“ — panaszkodik barátnéinak, vagy felsóhajt : „ki hitte volna ezt a sárgától“ s a t. Fiatal emberünket pedig barátjai medvé-nek *(oso)* nevezik; de ha szerelme nem viszonoztatik, vagy ha az egész viszony már megszünt, akkor azt mondják a medvéről, hogy „*come calabazas*“ (tököt eszik). Az ily szerencsétlen medve utó-végre is megunja ezen ízetlen eledelét, megsarkantyúzza délczeg paripáját s a paseora vágtat, hogy uj virágot keressen, mely — ki tudja — két év leforgásával tán hasonló ízetlen gyümölcscsé fog érlelödni.

---

*) *Criada*, szobaleány; ezek szinte kizárólag chiniták; a *dueñát* a kisasszony körül elkerülhetlennek tartják Mexicoban: ez közép valami a *criada* és az *ama* (dajka, gouvernante) között; felvigyázónőnek vagy társalkodónőnek mondhatnók.

XII.

MEXICO VŐLGYE,

ÉGALJA, EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTA, A TÁRSASÉLET SIVÁRSÁGA.

Mexico vagy Tenochtitlan völgye, (*el valle de Mexico* vagy *valle de Tenochtitlan)* melynek közepe táján emelkedik a főváros, környezve, mint láttuk a *tepeyacac*-i hegyektől a *tezcoco*-i s *chalco*-i tavak ezüstös tükrétől, a hótakarta vulkánoktól *Axuzco* meredek óriási sziklafalától, Tacubaya, San Angel s egyéb helységektől nyári lakjaival, viruló kertjeivel s maquey-ültetvényeivel; e bájos völgy kelettől nyugatnak $18^1/_2$ mf. hosszu s éjszaktól délnek $12^1/_2$ mf. széles, egész területe $244^1/_2$ □ mf.

A völgy sima, jobbára áradvány föld, ujabbkori mész-üledékkel, láva s *tepetate* rétegekkel,*) mig a völgyet környező hegyek nagyobbrészt bazalt- s porfir szirtekből állnak obsidian s hatalmas láva-rétegekkel. Szintén hatalmas rétegeket képez e hegyekben a *tezontle*, mely a Mexicoban tartózkodó kitünő franczia vegyész *Poumared* véleménye szerint tüz által átalakult porfir, s úgy áll a porfirhoz, mint a sikárkö (Bimsstein) az obsidianhoz. Epitésre kitünő kő, s Mexico városa nagyobbrészt ily köből épült. (Mind a *tezontle* mind a *tepetate* még aztec elnevezések.

A mexicoi völgy kebelében 5 tó van, ugyanis a *tezcocoi*, a *chalcoi*, a *zochimilcoi*, a *tzumpangoi* s a *xaltocani*, melyek összesen 22 □ mérföldnyi területet boritanak, de hajdanta sokkal terjedelmesebkek voltak. A *tezcocoi* tó, például mint említők, Cortez idejében még körülfogta a várost, most pedig egy angol mérföldnyi távolságra esik a várostól. Ezen 5 tó különböző eredetü, mit már azon körülmény is bizonyit, hogy vizök különböző minőségü. A *tezcocoi* tó például sós vizü, mig a vele tőszomszédos *chalcoi* tó édes vizü, a két tavat csak egy keskeny földszoros választja el egymástól. Vegyileg a *zochimilcoi* tó vize legtisztább (aránysúlya 1·0009), a legsósabb vizü a *tezcocoi* (aránysúlya 1·0215). A *tezcocoi* s *tzumpangoi* tó partjai s környékei mintegy be vannak lepve sós kivirágzásokkal (sziksóval); az indusok összeseprik, s *teques — quite* név alatt árulják. Ehhez szénsavas söt kénsavas sók is vannak vegyülve, ugy hogy a *teques — quite*, a mint az a forgalomban van, nem tiszta konyhasó. A hajdan vizjártas földet is kilugozzák s befözik az indusok. E vidék éjszakon a fővárostól a mexicoi völgy legsivárabb része: nincs itt rét, sem maquey-ültetvény, merő sivatag homok, agyagos buczka s mocsár az egész környezet; nehány piru-fa s pozsgár bokor egyedüli éke e szomoru tájnak, melynek az indusok szétszórt, nyomorult kunyhói még csak kopárabb színt kölcsönöznek. E sivár földet a *tepeyacac*-i kopasz hegyláncz szegélyezi, melyről már szó volt s melynek keleti sarkában épült *Guadalupe* városkája.

Égalja mexico völgyének fölséges; ott — mint mondani szokás — örökös tavasz, az európaiaknak ezen legkedveltebb évszaka uralkodik. S mégis az európai, ki huzamosb ideig tartózkodik Mexicoban, megunja ezen örökös tavaszt s visszavágyódik a rideg telek hazájához, midön odakünn a hó ropog, a szél üvölt s a vígan szállingózó hópelyheket a befagyott ablakokhoz csapdossa, de midön egyszersmind odabenn a kandaló kedves tüzénél az est homályában oly kedélyesen lehet üldögélni és csevegni. Ily jeges, fagyos telet Mexico nem ismer; a hőmérsék ott egész éven át csekély különbséggel ugyanaz marad. Közép évi höfoka ugyanis 21°C. (17° R) a legmelegebb hónapokban (Junius—September) nappal 16°—21°, éjjel 13°—15°, a leghidegebb hónapokban (December—Martius) nappal 11°—15°, éjjel 0°— + 7°C. A legmelegebb nyári nap 26° C. (20° 8 R.) s nem több.

A téli hónapokban, kivált reggelenkint napkelte előtt, a hüvösség igen észrevehető, s e magaslaton, e ritkult légben nagyon érzékenyen hat testünkre, ugy hogy a téli köntös és a serape igen jó szolgálatot tesz. Hébe-korba dér is van ilyenkor, de a víz meg nem fagy s alig esik meg félszázad alatt egyszer, hogy havazik. (Vannak Mexicoban

*) A *tepetate* finom darabokra zúzott sikárkö — conglomerat, apró darabokban igen törékeny, elmorzsolódó, de nagyobb darabokban mint épitőkő jól szolgál.

emberek, kik egész életükben nem láttak havazást. Ottlétem előtt való télen (1856) februárhó egyik reggelén megtörtént, hogy félóra hosszant havazott; az egész város talpon volt s tódult ki a zöld rétekre, hogy e csodát megbámúlja; ottlétemkor még ép emlékezetben tartották e tüneményt és sokat kellett felőle hallanom.) A mint aztán a nap fölebb emelkedve erőre kap, 8—9 óra tájban csökken a hüvösség s ezen tél közepette könnyü öltönyökben sétálhatunk a rózsák s ibolyák között, zöldlombu fák árnyékában.

Mexico hömérséke alacsony, ha tekintetbe vesszük, hogy oly közel fekszik az egyenlítőhöz (fekszik ugyanis az éjsz. szél. 19° 25′ 45″ s a párisi délkörtől számítva a nyug. hossz. 101° 25′ 30″ alatt); de ennek oka a város emelkedett fekvése; ugyanis 7210 bécsi láb magasságban van a tenger színe fölött, ugy hogy ott a víz már 98° C. mellett forrásnak indúl. Hozzájárul még a forróság enyhitéséhez a havasoknak s Canadának közelsége, mig e fölöttébb tiszta, ritka levegő előmozdítja a föld kisugárzását a folyton derült, felhőtlen ég felé. Ezen tényezők együtthatásának köszönheti Mexico örökös tavaszi időjárását.*) Az uralkodó szelek az éjszaki s éjszak-keleti.

Mexicoban is, mint általában a forró-öv alatt, a tél és nyár elnevezések nem illenek s két évszakról beszélhetünk ugyan, de ezek : a száraz (a tél) és az esős időszak (a nyár). A nap egész éven át néhány percznyi különbséggel 6 órakor kel s 6 órakor nyugszik le, ugy hogy a leghosszabb nap nem tart egészen 13 óráig, a legrövidebb pedig valamivel hosszabb 11 óránál. A hajnallat s alkonyat egész éven át igen rövid ideig, alig 20—30 perczig tartó. E rövid alkony, a lég rendkivüli tisztasága tünteti föl tán a nap nyugtát oly rendkivüli szépségben, minőben azt Mexico völgyén kivül seholsem szemléltem. Ugyanis, midőn már a völgyben a nap végsugaraitól is elbucsuztunk s az éj sötét fátyolát kezdi a zöld rétekre borítani : a havasok csúcsai még aranyos fényben ragyognak, még néhány percz s a *Popocatepetl* legmagasabb csúcsa is megszünt villogni.*). Most a havas kupja sötét pirossá válik mint a hajnal pírja. Ez az, mit a sweicziak „Alpenglühen“ név alatt ismernek, de mi Mexicoban a lég rendkivüli tisztasága s finomsága miatt sokkal pompásabb. A sötét pír most kékes viola színbe, söt olykor zöldes színbe megy át s ezt végre szürkés fátyol borítja, mely a fölkelő hold sugaraiban ezüstként ragyog. Alkonyatkor, minden varázsszerü rózsás vagy ibolyaszínü derengésben mutatkozik, s a különben sötétkék égboltozat egyes helyeken majd pirosas, rózsás, majd zöldes, sárgás, szürke vagy ibolyaszínü, egyes élénken világító felhőcskék közt a sötétkék szinét megtartva.

Az esőszak Mexicóban aprilis—májusban kezdődik s tart oktober—novemberig. Észrevettem, hogy az esőzés bizonyos körszakokat tart, p. o. Mexicoba érkeztem első napjaiban (augusztusban) rendesen esti 5—6 órakor dült hatalmas zápor *(aguacero)*, aztán valami egy hétig minden ijjesztgetés ellenére épen nem esett; máskor ismét több nap folytán délután 3 órakor, vagy még máskor esti 8—9 órakor esett. Ez utóbbi körszak rendesen a hold töltével állt be s aligha a holdnak nincs befolyása ezen esőzési szakokra. Természetesen, sok évi pontos figyelés kellene, hogy e tény mibenlétéről biztos tudomást szerezhessünk. A száraz időszakban Mexico völgyét porfellegek borítják, melyeket csak ritkán ver le egy-egy futó eső; az ég boltozatja többnyire felhőtlen. A havasok egyébiránt ekkor is rendesen déltájban felhőkbe borulnak, melyek csak este oszladoznak el.

Az egészségi állapot a városban nem oly kedvező, mint azt kellemes éghajlata után hinnők. E tárgyban sokat társalogtam *Jourdanet* igen értelmes franczia orvossal, ki ott már 15 éve tartózkodik. Mexicót ő igen egészségtelennek tartja. „Mindennemü betegségek előfordulnak itt — mondá nekem J. ur — kivévén a *Thyrist*, egy nemét a Thyphusnak, melyben Mexico más vidékeiben az indusok szoktak szenvedni, de nem kizárólag csak az indusok, mint azt Humboldt S. vélte.“ Jourdanet ur véleménye még egy más pontban is

*) En général, dans les regions équinoxiales de la Nouvelle-Espagne, le sol, le climat la physionomie des végétaux portent le caractére des zones tempéreés La hauteur des plateaux, la force du rayonnement de la chaleur vers un ciel extrénement pur, la proximité du Canada, la grande largeur qu'acquiert le Nouveau Continent au-delá du 28° de latitude, la masse de neiges, dont il s' y couvre, cause dans l'atmosphére mexicaine des refroidissemens, auxquels on ne devrait guére s'attendre dans des régions si rapprochéés de l' équateur. (Humboldt, Essai politique I. T. I. Chap. III.).

*) Mexicoból nézve az Iztaccihuatl valamivel magasabbnak látszik a Popocatepetl-nél, mert közelebb van a városhoz, de hogy valóban, jóval alacsonyabb emennél, csak az is bizonyítja hogy a lenyugvó nap sugarai már megszüntek aranyozni ormait, midőn még a Popocatepetl csúcsa teljes fényben ragyog.

ellenkezik Humboldt-éval, Jourdanet t. i. Mexico kedvezötlen egészségi állapotját nem tulajdonitja légköre szárazságának, mint Humboldt (Saussure nedvmérője 42°-ra szokott sülyedni), s felhozza például a szomszéd Pueblát, melynek légköre még sokkal szárazabb mint Mexicoé, elannyira, hogy a lég ott szinte aszaló, *mummificáló* hatással van (a holttestek t. i. nem rothadnak, hanem kiaszalódnak), s mégis e város sokkal egészségesebb, mint Mexico. Ha a tavakat kiszáritanák, az egészségi állapot Jourdanet nézete szerint csak javulhatna a helyett hogy roszabbúlna, mint Humboldt vélte. „Mexicoban — ugymond Jourdanet — hamarabb él az ember, mint az alantabb eső vidékeken; a levegő ritkaságánál fogva gyorsabban lehelünk, vérünk sebesebben kering, minden életmüvelet szaporább lefolyásu.“ Veracruz a bennszülöttekre nézve egészségesebb, mint Mexico, természetesen számba nem véve a sárgalázat, mely az idegeneket pusztítja. E betegség Mexicoban még nem mutatkozott, de ujabb időkben a *cholera morbus* látogatja meg olykor-olykor, például 1850-től 1855-ig három ízben. 1850-ben a fővárosban 9619 ember esett e szörnyü betegségnek áldozatul. 1855 óta nem jelentkezett. Én részemről azon 7 hónap alatt, melyet a fővárosban töltöttem, egy lázzal egybekötött, hatalmas hurutot leszámítva, folyvást a legjobb egészségnek örvendettem.

De bármi kellemes is Mexico égalja, bármi bájoló a környéke és érdekes a népe, az európai utas, ki a nagyobb városokban lelkesebb társadalmi életet igényel, hosszabb tartózkodás után e városban nem fogja magát jól érezni. A társaséletnek ott nyoma sincs, hacsak nem az ott mulató európaiak körében; a mexicoiak maguknak élnek és visszatartózkodók, főleg az idegenek irányában, kiktől úgyszólván félnek, s kiknek társaságában legkevésbbé sem birnak meghonosodni. Az illedelem s udvariasság külszinét egyébiránt szigoruan megtartják, s a mexicoi kreol is, miként a habanai, bizonyosan az első találkozásnál a legudvariasabban felajánlja szolgálatát, házát, háznépét sőt egész vagyonát. De nagyon csalatkozik, ki azt hiszi, hogy az ily ajánlatot csak legkisebb mértékben is igénybe veheti. Saját tapasztalásomból mondhatom ezt. A fővárosba érkeztem után ugyanis kevés idő multán pénzzavarba jutottam; utam Veracruztól Mexicoig tovább tartott s többe került, mint számitottam s csak a következő hónap végére vártam londoni bankárom utalványát. Ennek megérkeztéig a legkellemetlenebb helyzetben voltam. „Mexicoban semmiféle hitel — ezt irtam akkoriban hazámba — minden csak *al contado* és *adelantado*, természetesen, mert a legtisztességesebb külsejü, hivatalos állásu emberek is sokszor csalók, az idegenek pedig (kivált a francziák) jobbára iparlovagok. Volt egy rakás ajánlólevelem, mind tehetös és befolyásos úri emberekhez, már félmérföldnyiről tisztelegtek nekem : *mi casa es a su disposition — soy al servicio de usted — manda usted con su servidor**) — ily szavakkal tartottak, de midön azt mondtam nekik : Uram, bajban vagyok — hímeztek hámoztak s a példabeszéd szerint ott hagytak, mint az oláh a fakeresztet. Egyszerre vége volt minden barátságnak — magam állok e nagy s elöttem egész uj világban, egyes-egyedül mint a pálma a sivatag közepén. Órám, néhány magyar aranyom, fegyverem s a t. egymásután a zálogházba *(montepio)* sétált s így valahogy összeszereztem annyit, hogy augusztus végéig éhen ne veszszek. De mily élet ez! már két hete, hogy tengeri-kenyéren s gyümölcsön élödöm (kivált *túnán*, mely olcsó és alakjára, ízére nézve sokat hasonlít a kovászos uborkához); reggel egy csésze csokoládé, délben egy tányér leves egyetlen meleg ételem. Társas életről, baráti körökről, szinházról, kirándulásokról szó sincs, még egy becsületes sétát sem tehetek a gyönyörü környéken, (mert attól tartok, hogy czipöm elrongyollik); s ez a legboszantóbb, egyhelyt kell ülnöm s a drága időt vesztegetnem, mert a várost magát már ugy ismerem, mintha magam épitettem volna. Ha sept. 30-dikáig nem jöne meg londoni bankárom levele, beállok egy gyógyszerészhez laboránsnak; beszéltem már ez ügyben egy német gyógyszerészszel, ki in Anbetracht dessen, hogy 4 évig tanultam a vegytant a müncheni egyetemen, ezen fényes állásra szabad lakás és élelmezés mellett reményt nyújtott.“

Vártam is sept. 30-dikát, mint Izrael fiai a Messiást. Általában minden hó 30-dikát nagy feszültséggel várja az egész város olvasó közönsége, mert akkor érkezik a *correo*, a pósta, melyet Európából St. Thomason, Habanán át hoz Veracruzba az angol (R. M. St. P. C.) társaság gőzöse. A leveleket Mexicóban — mint egyáltalán Amerikában —

---

*) Ez a ház az ur szolgálatára van — az ur szolgálatára vagyok — parancsoljon az ur szolgájával.

nem hordják ki, hanem a megérkezett levelek betüszerinti lajstromát ujságokban s külön falragaszokban tudatják a közönséggel; a ki ott találja nevét, elmehet a póstára leveleért. Hasonló fontosságu nap Mexicoban minden hó 2-dika : utczák, sétatérek mintha kihaltak volna, a szinház üres, mindenki otthon ül s ír, mert 3-dikán indúl a *correo* Veracruzba s onnan ismét a nevezett társaság gőzöse viszi a leveleket Európába. Pósta dolgában sok a rendetlenség Mexicoban: az el nem veszett levél szinte a ritkaságok közé tartozik. Gyakran a veracruzi pósta elkésik s mire Mexicoba ér, a mexicói már elindúlt, ugy hogy Európába lehet ugyan írni, de felelni nem, mert nem kaptuk meg a levelet. Az is megesik, hogy a *correot* kirabolják; ily eset volt a február havi póstával : egy dúsgazdag üzér fontos leveleket várt, *Señores los ladrones*, ugylátszik tudták ezt s a póstát egy szálig kirabolták, az üzér 500 dollárt igért annak, ki a leveleket előkeríti s íme néhány nap mulva megkerültek, senkisem tudta, honnan.

Megjött végre a várva-várt 30-dika, de becses nevemet nem volt szerencsém a lajstromban olvashatni; felcsaptam tehát laboránsnak. De alig gyakoroltam nehány napig uj hivatalomat, midőn londoni bankárom levele megérkezett; ez ugyanis egy mexicói kereskedő levelébe volt zárva, ki sokáig hiába keresett s végre merő véletlenből akadt reám.

Igy ismét *„afloat“* lettem, s miután annyira sovárogtam, megtehettem kirándulásaimat Mexico gyönyörű környezetére. De mielőtt e vándorlásokra indulnánk s a fővárost s Mexico völgyét végkép elhagynók, még egy történeti nevezetességü ősfával kivánnám megismertetni szíves olvasóimat.

A fővárostól nyugatnak esik *Popotla* indus falucska : igénytelen temploma előtt egy ős fa áll, azon czédrusok egyike, melyek a chapoltepeci ősparkot képezik. „Valami fölséges, tisztelet-gerjesztő rejlik a vén fák látványában“ — mondja Humboldt, s valóban bizonyos kegyelettel tekint mindenki ezen fára is, melyhez azonkivül még történelmi emlékek is kapcsolódnak. Cortez, t. i. mielőtt még Tenochtitlant végkép elfoglalta s a mexicóiakat teljesen legyőzte volna, látván elleneinek nagy erejét, saját hadainak lankadtságát s az élelmiszerek hiányát, tanácsosnak tartotta, hogy a fővárosból kivonúljon s e szándoka végrehajtására 1522. jul. 1-je éjjét választotta. Azon reménye, hogy ellenei észre nem veszik, meghiusult : ébren voltak azok, megrohanták s hátráló seregeiben nagy pusztitást tettek. Cortez, ki az éj homályában mindent veszve gondolt, *Popotlába* menekült, s ott, mint a történet mondja, köre ült „egy vén fa mögé,“ egész éjen át szomorkodva ügye bukásán s keserü könyeket ejtve elesett vagy elveszetteknek hitt bajtársaiért. Ezen Mexico történetében oly nevezetes éjt Cortez s a történetirók a „szomoru éjnek“, *„la noche triste“* nevezték, a fát pedig, melynek tövében ez éjszakát töltötte, maiglan a „szomoru éj fájának“ nevezik, *„el arbol de la noche triste“*. E fa pedig a hagyomány szerint azon czédrus, mely a popotlai templom előtt látható. Mindent elkövettem, hogy ezen érdékes fának fényrajzát készíthessem, s ez sok fáradság után sikerült is.*) — S most vegyük kissé szemügyre Mexico ünnepeit, nagy befolyással bíró papságát s végre országos életét, mely az ujabb korban örökös polgárháborúival oly gyászos hírnevet vívott ki magának.

*) E fénykép egyik példányát (fényképi gyüjteményem 27-dik lapján) a nemz. muzeumnak, a másikat Humboldt Sándornak volt szerencsém ajánlhatni. Azon öröm, melylyel az aggastyán e lapot tekinté, dúsan megjutalmazott minden fáradságomért. Nemcsak hogy azonnal megismerte a szomoru éj fáját — melyhez, mint nekem mondá, oly gyakran kisétált — hanem még a fa aztec nevére is emlékezett, melyet én, szégyenemre meg kell vallanom, nem ismertem.

XIII.

MEXICO ÜNNEPEI.

Mielőtt Mexico számos egyházi ünnepei közöl a legérdekesebbeket szóba hoznám, lássuk azt, mely polgári ünnepei közt első helyen áll, t. i. a sept. 16-án tartatni szokott függetlenségi ünnepet. Ez egy a felsőségtől rendelt s a néptől szokásba vett népünnep. — E néhány szóval az egész meg van magyarázva, — a nép ugyan tömegesen részt vesz abban, azaz : mulat, de hogy jelentőségét ismerné vagy lelkesülni tudna, ahhoz még nem eléggé érett.

Ottlétemkor az ünnep előestéjén a város részben ki volt világítva s a *Teatro Nacional*, meg *Teatro Iturbide* virágokkal, lobogókkal, chinai lámpákkal volt diszítve; a bemenet szabad volt bizonyos jegyek mellett, melyeket nem tudom hol osztogattak — egyébiránt a jó szó is megtette. A *Teatro Nacional*-ban a praesidens, a *Teatro Iturbide*-ben pedig a polgármester elnökösködött. A szinház tömve volt, de az előkelők meg nem jelentek, — így parancsolja a mexicói „bon ton“. A szinpadon vörös bársonynyal diszített emelvényen az elnökkel szemben beszédeket s költeményeket olvastak, de minden müvészet nélkül s minden hatás nélkül a népre, mely a legnagyobb pathoszszal előadott helyeknél is közönyös maradt. Jobban érdekelték a zene- s ének-darabok, melyeket az egyes szavalatok között, az akkoriban érkezett olasz opera-társaság tagjai adtak elő. Befejezésül az ujonnan elfogadott mexicói néphymnust hangoztatták : ez mexicói szerzemény, valóságos polka.

Másnap reggel mintegy 8—10,000 fegyveres gyült össze a nagy piaczon s főbb utczákon : 6 zászlóalj rendes katonaság, a többi nemzetőrség s tüzérség; lovasság nem volt. A csapatok tisztasága, rendessége meghaladta várakozásomat. 9 órakor a harangok megkondúltak, az ágyúk dörögtek, a röppentyük szállongtak, s *Commonfort* az elnök, minisztereinek s a diplomatiai karnak kiséretében — mind diszruhásan — a székesegyházba indúltak : de a papok nem akarták a „Te Deum“-ot énekelni s így a mise elmaradt. Erre aztán az elnök „leveé“-t tartott palotájában *(palacio nacional)* s a katonák özvegyeinek, árváinak 10,000 dollárt osztatott ki. A kamarákat is ez nap kellett volna ünnepélyesen megnyitni, de a követek nem voltak a törvényesen megszabott számmal jelen s így ez is elhalasztatott. A „leveé“ után az elnök előbbi fényes kiséretében s ismételt ágyúdörgések között, gyalog az *Alamedára* ment, hol elolvastatott a függetlenségi nyilatkozat; ezután a körmenet csendesen viszszatért a palotába. A körmenet élén haladtak az iskolák, jótékony intézetek, testületek s 4 diadalkocsi, melyeken a szabadságnak, tudomány- s müvészetnek, ipar- s gazdaságnak virágokkal s zöld galyakkal diszített gipsz-szobrai vitettek; a negyedik szobor, ugylátszik, az igazságot akarta képviselni — sajnos, hogy ezekkel Mexicóban csak a diadalkocsikon, egyebütt pedig nem igen találkozhatik az ember. A nép kiváncsian tolongott s bámult, de nem adta sem részvétének, sem lelkesültségének jelét akár a nap jelentősége, akár az elnök személye irányában : a körmenetet csak ugy nézte, mintha valami temetés lett volna. Este a város ki volt világítva s tömérdek nép gyült a nagy piaczra a nagyszerü tüzjáték szemlélésére, de ezt, valamint az alamédán s paseon tervezett tánczot is a közbejött kemény zápor megakadályoztatta.

Egyházi ünnep, mint említém, számtalan van, mert nemcsak a r. k. egyház valamennyi ünnepét tartják, hanem külön mexicói szentjeik, csodatevő képeik tiszteletére is nagy számmal vannak saját ünnepeik. Ilyen p. o. *San Felipe Neri*, egy mexicói szerzetes ünnepe, kit a mexicói papság csak nem rég kanonizáltatott roppant költséggel; de legnevezetesebb a *guadalupi* csodatevő Mária ünnepe, s ezen országos búcsút alább le is fogom írni. Az általánosan szokásos ünnepek közöl csak hármat: a halottak napját, a karácsony éjjét s a nagy hetet tartom említésre méltóknak.

Nov. 2-dika, a halottak napja, Mexicoban is a megholtak emlékének van szentelve, csakhogy

e keresztyén ünnepnél régi pogány *(aztec)* szertartások is divatoznak. Mint említém, a hittérítők tanácsosnak vélték egyes pogány szertartások s vélemények fentartását, azon hiszemben, hogy így az indusok részéről kevesebb ellenszegüléssel fognának találkozni s azok szivesebben s hamarább fognák fölvenni a keresztyénséget. Az aztecok számos ünnepei közt szintén előfordult a halottak napja, s mi eléggé csudálatos, véletlenül csaknem összeesett a keresztyén világban kitüzött nappal*) — ezen körülménynél fogva a keresztyén s a pogány ünnep annál könnyebben olvadt össze.

Miután a „civilizátio“ a nagyobb városokban rendszerint hamarább törli és simítja el az eredeti, a népies szokásokat, Mexicóban is faluhelyre kell mennünk, ha e szertartásokat öseredetiségükben látni akarjuk. Tekintsünk be tehát egy indus faluba nov. 1-sején : a kunyhók előtt az udvarok tisztán ki vannak söpörve, az udvar közepén nagy fakereszt, dúsan megrakva sárga, halotti virágokkal**); a kunyhó ünnepiesen ki van csinosítva, a régi szent képek a falakon virágokkal koszorúzva, minden sarok teli virággal, koszorúkkal és csukrokkal, a hajlék közepén pedig két égő viaszgyertya. A szobában egy emberi lény sem látható, de annál nagyobb a mozgalom a szomszéd konyhában, hol ugyancsak sütnek-főznek s tapsolják a „*tortillákat*“. Régi aztec szokás szerint ma a család elhunyt gyermekeinek lelkeit készülnek megvendégelni. Midőn a halotti lakoma, melynek készitésében az egész család részt vesz, s mely csokoládéból, édes tengeri-kásából, töltött csirkéből s tortillából áll, már készen van, s a nap már leáldozott : a virágokkal diszített szoba földjére czifra *petátét* (gyékényt) terítenek, s erre minden ételekből, ha csak lehet egészen uj, még nem használt cserépedényekben s totumákban kisebb adagokat helyeznek. Ehhez járul még az *elotlascale*, tengeri-lisztből készült pogácsa s a halotti kenyér, egy buzalisztből készült, sajátságos sütemény, mely csupán e napon süttetik mindenféle állatok alakjában és színes papírdarabkákkal van diszítve. Minden edény s halotti kenyér mellett kis viaszgyertyák égnek, ezek közé pedig *sempasochil*, rózsák, s a *datura grandiflora* erös illatu, nagy, fehér kelyhei szóratnak a petatéra, melyet tömjénes csészék vesznek körül. A család összegyül, s feje rövid imádságban meghívja a családhoz tartozott elhunyt gyermekek lelkeit, hogy a számokra készült vacsorához hozzálássanak. Erre az egész család a konyhába vonul, hogy a kisdedek lelkei háborítlanul lakomázhassanak, s ott a halotti vacsorát, mely oly mennyiségben készült, hogy az élöknek is bőségesen jusson, vigságban elköltik. Ez az elhunyt gyermekeknek hozott áldozat — *la ofrenta por los parvulos.*

Az elhúnyt megnötteknek is nyujtanak *ofrentát*, s ez csak abban különbözik az előbbitől, hogy a *petate*, a viaszgyertyák, az étkek adagai nagyobbak s oly étkek is szolgáltatnak, melyek a kisded lelkeknek tán ártalmasok lehetnének, p. o. *huajolote* vagyis sült pulyka, erős *chile* (paprika) mártással, *tamalék* s egyéb igen füszeres étkek, valamint *pulque*, *castile*, *mescal*-pálinka s más kedvencz italok. Azonkivül az elhunytak egyes ruhadarabjait is, kalapját, saruját vagy pedig a kapát, melylyel dolgozott volt, szokás a *petatera* kirakosgatni.

A halottaknak ajánlott vacsorához (melynek csak elilló, szellemi részét költik el a lelkek) az élök nem nyúlnak, hanem másnap elosztják a szegényeknek vagy rejtekhelyre elássák. Este aztán a temetőbe mennek, s a sírokra virágot hintenek, köröttük gyertyákat gyújtanak. Ez utóbbi szertartásban a kreolok s meztizzák is — kik a bárgyu hitü indusokat a „halotti vacsora“ miatt kigúnyolják — részt szoktak venni. —

A karácsony fája, mely a germán törzsü népeknél szokásos és nálunk is meghonosodott, a román népeknél nem divatos; nincs meg e szép szokás Spanyol-, Olasz-, Francziaországban s így könnyen magyarázható, hogy Mexicoban sincs meg. Ott karácsony éjjét „*la noche buena*“ kevés különbséggel úgy ülik meg, mint akármely templomi búcsut. Ilyenkor a piaczokon mindenféle édességeket, süteményeket, meg viaszból, égetett agyagból készült állatokat, torzalakokat, szenteket, bethlehemi istálót s a t. árulgatnak (a viaszbabák „*muñecos*“ csakugyan müvészi értékkel birnak). Az indusok festői rendetlenségben a földre települve a *petatéra* halmozott mindenféle gyümölcsöt árulják,

---

*) Az aztecok ünnepe 12-dik hónapjuk utólsó napjaiba esett; e hónap pedig tartott okt. 18-dikától nov. 6-dikáig.

**) Főleg a *Tagetes erecta* nemei (aztecul *Sempasochil*); e virágot minden indus kunyhó körül termesztik; nálunk is gyakori a falusi lakok körül a kellemetlen szagú, sötétsárga halotti virág (Fehérmegyében karsai rózsának nevezi a nép.) Feltünő, hogy egymástól oly messze eső, egymástól idegen népek ugyanazon családbeli növényt használják ugyanazon czélokra — mintha az ember természetében volna, hogy a sárga s fekete színt a halál és pusztulás jelképeül nézze.

mig mások lepényt sütnek zsírban, vagy zöldséggel, kivált retekkel kinálnak, mely Mexicoban oly nagyra nő, mint nálunk a sárgarépa. A pulqueárusok zöld luczernával *(alfalfa)* egészen beborított s arabeszkokként elhelyezett virágokkal ékeskedő állványaikon óriási üveg billikomokban teszik ki nézőre a pulquét. Ezt néha pirosra festik, hogy annál ingerlőbb legyen; a billikomok egynémelyike eredeti alaku s nem ritkán müvészi becsü arabeszkokkal van körülvésve. Az üvegek előtt gúlába rakva vannak a tarkán festett, néha aranyos vagy ezüstös *sicalék* (*a crescentia alata* gyümölcse) és *hicarók* (a tök egyik neme), melyek itt ugyanazon szerepet játszák mint Venezuelában a *totuma*. (*Crescentia cajete*, l. fennebb 61-ik lap.) Ezen ily eredeti módon földiszített *pulque puesto* (állvány) mögött ritkán hiányzik a tüzes szemü, deli termetü chiníta. Az adók-vevők között mindenütt sok nép sürög-forog s mindezen csoportozatokat Rembrandt-féle világitásban láttatja a füstölgő, sötét-veresen lobogó szurkos-fa, melyet a földre terült árusok világitásul használnak.

Lármázó gyerköczök s *leperók* az egész városban röppentyüket *(juetes)* eresztenek, mert ezek nélkül semmiféle ünnepély sem mehet végbe, még világos nappal sem. Mexico városában annyi a templom, hogy majd minden hétre esik egy templom-búcsu, s ily alkalmakkor az esteli istenitisztelet után 9—10 óra tájban az illető templom mellett a tüzjáték elkerülhetlen, ezenkivül még lármás zene is mulattatja a hullámzó néptömeget. A tüzi-játékot a mexicóiak, de kivált az indusok s meztizzák — kik nagyobbrészt készitik — szenvedélyesen szeretik s keresetök nagy részét erre fordítják. Egy indus falu búcsúja tüzi-játék nélkül szintoly kevéssé képzelhető, mint magyar lakadalom czigány nélkül.

A „*noche buena*“ alkalmával éjfél tájban a *peládok* s *leperok* (csöcselék) csapatosan járják be a várost *biguelájokkal*, kurjongatva s danolva, *juetest* eresztve, a piaczokon s utcza-sarkakon rendes *fandangot* csapva s hogy jobban lássanak, az utcza közepén tüzet rakva. Az előkelő házakban, hol kisasszonyok vannak, szintén tánczolnak, a gyermekek pedig a bethlehemi történetet adják elő jelmezben. Az is szokás, hogy az előkelő családokból a fiatal leányok karácsony ünnepe körül 10—14 napot zárdában töltenek böjtölve s imádkozva. Sokan egyébiránt már dec. 7-dike estején Mária fogantatásának ünnepe előtt térnek vissza családjokhoz, mi nagy ünnepélyességgel történik. A lakás fényesen ki van világítva s fel van diszítve, a lépcső virágokkal hintve és színes lámpákkal rakva s midőn a fehérbe öltözött, földig érő fátyolba leplezett szüz *(la virgen)* megérkezik, a szolgálók s a t. mint egy szentet, térdelve tisztelik. A szegényeknek ruhákat, étkeket s pénzt osztogatnak s az ünnepély — melyre a házi barátok hivatalosak — többnyire tánczczal szokott végződni.

A nagy-hetet egészben véve úgy ünneplik Mexicoban, mint Caracasban. Virágvasárnapján szintén árulják a szalagokkal s virágokkal felczifrázott, zsenge kokosz-pálma leveleket; ezeket az érsek a székesegyházban fölszenteli, a mexicóiak pedig ajtók, ablakok mögé helyzik, hogy a ház lakóit a gonosztól, főleg a mennykő csapásától megóvják. Az indusok s a falusi nép ezrenkint tódúlnak a fővárosba s a székesegyház körül rendes tábort ütnek. A piaczokon, kivált a *plaza mayor*-on egész bódéfalu emelkedik *pulque-puestókkal* s *nieveriákkal* azaz: fagylaldákkal, mert a mexicói nép a fagylaltot, mint minden édességet, fölöttébb kedveli*). Ezek között a kereplők „*matracas*“ árulói lármáznak s mindenik kezükben kereplőt forgatva oly zajt ütnek, hogy az ember saját szavát sem hallhatja. Ezen kereplők igen csinosan vannak fából metszve vagy vésve, tetejökben részint kitömött kolibri vagy más madár, részint fából vagy viaszból készült állatok, virágok, házi eszközök, szentek és ördögök láthatók. Vannak ezüst kereplők is. Mexicóban ilyenkor mindenki kereplőt kér: „*por mi matraca, senor*,“ azaz „borravalót“.

A körmenetek az ötszörte nagyobb Mexicoban nem birnak oly jelentőséggel mint a kis Caracasban, s érdekességük annyiban is csökken, hogy még napvilágnál tartatnak, nem pedig este. Nagy-csütörtökön kezdődik a templomjárás s a futkosás az utczákon. Már 9 órától kezdve nem szabad az utczán járni sem kocsinak, sem lónak. A néptolongás legnagyobb este; az előkelők is ekkor látogatják a templomokat, melyek fényesen ki vannak világítva. A sz. sírok helyett itt is *monumentumok* (l. fenntebb 51-dik lap) emeltetnek, még pedig rendkivüli fénynyel; a virághalmazok s az értékükre nézve százezrekre rúgó arany s ezüst edények közt száz meg száz gyertya csillog. A *professa* templomban 862

*) Jeget a fagylalt készitéséhez Iztaccihuatl örökös jég s hó takarta bérczeiről hozzák az indusok, mint azt később még megemlítendem.

gyertya égett s a *monumentum* oly fényben ragyogott, hogy a szemnek fájt reánézni. Ez alkalommal volt módom láthatni, mily roppant kincsek birtokában vannak a templomok, kivált pedig a székesegyház. Ez utóbbi helyen a *monumentumon* kiállított ezüst tálak, edények, gyertyatartók s a t. értéke az egy millió pesót meghaladja; volt ott többek közt két, embernagyságnyi gyertyatartó, s egy mesterileg dolgozott, 35 arrobát nyomó csillár tömör ezüstből (1 arroba = 25 font).

A székesegyházban templomi-zene szokott lenni, a többi templomokban zongorán játszanak a *monumentum* mögött, mert nagy-csütörtökön s nagy-pénteken valamint harangozni, úgy orgonálni sem szabad. E hangszeren egy fogadott zongoramester operai egyvelegekkel s úgy nevezett salondarabokkal késő estig buzdítja ájtatosságra a híveket; így a *professa* templomban volt alkalmam hallani Thalberg Lucia s Don Juan fantáziáját, Gottschalk, Dreyschock s a t. műveit; Schumann, Mendelssohn nem hatottak még az uj világba. 10 órakor az ájtatosságnak vége, a templomokat becsukják, de a kapuzatokban s utczákon éjfélig tart a sürgésforgás.

Ki volt hirdetve, hogy a nagyhét alatt nem szabad *juetest* ereszteni, mert ez öröm-nyilatkozat; keresztyén bánatukban meg is adták magukat a mexicóiak s a puffogtatást nagy-szombatra „*Sabado de Gloria*“-ra halasztották, midőn majd egyuttal nemes boszujokban a Judást is megégetik. Nagyban is készültek erre; számos ördögöcskét, kemény papirból készült és zsidókat ábrázoló bábukat árultak s mindegyikéhez röppentyü volt illesztve, úgy hogy ez meggyujtatván a kis ördögöt a zsidóval együtt légbe röpitse; Judásokat is árultak mindenféle nagyságban, bemázolva, vörös kender-szakállal s az illető röppentyükkel. A leperók ingüket, serapéjukat eladták, hogy csak ily röppentyükre s Judásokra szert tehessenek s alig várták a szombatot. Megvirradt valahára a nagy nap: a mint 10 órakor a székesegyházban a hozsannát elénekelték s a harangok ujra megkondúltak, valamennyi ördögöcske és zsidó a légbe repült; oly röppentyüzést, durrogatást, lármát vittek végbe szerte a városban, mintha csak ez ostromoltatott volna. Keresztyén örömüket s a gonosztevő, áruló Judás elleni boszujokat még élénkebben nyilvánítandók, a piaczokon akasztófákat állítottak, az utczákon keresztül köteleket húztak s ezekre akasztották a Judásokat, melyek durranó tüzszerrel voltak ellátva, üregeikbe pedig macskák voltak dugva: midőn a Judás nagy durranással szétrepedt, a macskák sivítva, nyávogva szaladtak szét a közönség roppant hahotája közben. Végül valamennyi Judás-darabokat a környékből összehordták, máglyába rakták s elégették. A vígság és röppentyüzés egész nap tartott s még husvét vasárnapjára is átterjedett.

Faluhelyt, kisebb városokban az eféle jelenetek még gyakoriabbak s még eredetiebbek. Nézzünk be például a csak félórányira fekvő *Tacubaya* városkájába: ott a *Passiot* vagyis Krisztus Urunk kínszenvedését egész hüséggel adják elő angyalokkal, apostolokkal, zsidókkal, római katonákkal, Pontius Pilátussal s a t. Az egész község tehetsége szerint közreműködik a kivitelben. Az asszonyok már hetek óta tanakodnak, mint lehessen az angyalokat — a kis leánykákat — legczélszerübben felöltöztetni; a legények tanulják, gyakorolják zsidó — római katona — vagy apostoli szerepeiket — a páter pedig sopánkodik, bárcsak vége volna már a nagyhétnek. Nagy-csütörtökön alkonyatkor az ájtatos közönség az olaj-fák hegyére gyül, egy kis dombra, melyen olajfák ültetvék, — ezek hijjában zöld galyakat tüznek a földbe; — a pap galyakból font emelvényről szól a néphez. Krisztus Urunkat fából vésett alak képviseli violaszín köpönyegben; körötte az apostolok fekszenek mély álomban s a félhold, s színes papírral borított lámpák — büvös fényt árasztanak az egyes csoportozatokra. Egyszerre a szónok fölhívja a hallgatók figyelmét, hogy „imhol, ott jő az áruló, a szörnyetegek szörnyetege, a poklok ékessége“ — és jő Judás vörös szakállal, vörös hajjal, rémületes torzképpel, mögötte egy csapat római katona lándzsával, dorongal, kötéllel. Az üdvezitőt elfogják, az apostolok fölserkennek, Péter kardot ránt s Malchus-nak fejéről a népség örömrivalgása közben levág egy hatalmas papir-fület. Erre körmenet alakúl, s a Nazaretánus — mint itt Kristus Urunkat a nép általában nevezi — a fogházba, azaz, a templom egyik rostélyzott mellék-kápolnájába kisértetik. Nagy-pénteken délután nagyszerü kínszenvedési körmenet. A templom előtti állványról a pap folytatja a kinszenvedés történetét. Egy szomszédház erkélyén megjelenik a zsidótanács jelmezben nagy szakálokkal s megindúl a körmenet: elől lovas római katonák, köztük a centurio aranyzott körmü, fényes nyergü, felpántlikázott lovon, lándzsája he-

gyén papirost visz, — ez a halálos itélet, melyet elörerúgtatva a szónokló papnak átnyujt. A katonák után jönek a bünbánók, szürke köntösben, fejükön földig érő, nehéz, fekete fátyol, kezök-lábok meglánczolva, hátukon nehéz kereszttel; az asszonyok félig meztelen vállal, tövis koronával s kezökben halálfejjel. Erre következik a Nazaretánus szobra, vállán kereszttel, egy virágokkal s mimoza galyakkal csinosan diszített állványon, melyet 6 indus visz vállán. A két gonosztevő is ott van: az egyik szelidebb, a másik torz, arczba lógó hosszu borzas hajjal, dülledt szemmel, duzzadt karral, valóságos szörnyeteg. Most ismét római fegyveresek jönek gyalog s végül az ájtatoskodók serege, a férfiak elöl, utánok pedig az asszonyok, kiket szintén egy virágokkal s galyakkal diszített állványon a *mater dolorosa* előz meg fekete bársony köpenyben s virághintő 12 angyalka kiséretében. A közönség ilyenkor igen megindúlt: hangos zokogás, mell-veregetés hallható mindenfelé; de mihelyt a körmenet a templomba vonúlt s a népség oszlani kezd, minden el van feledve s visszatérnek az elébbi vidorság, pajzánság és szenvedélyek. A kreolnak, meztizzának izgékony kedélye hasonlít országa égaljához: a hirtelen égi háborút, nehéz záport egyszerre derült napfény váltja fel.

Az indusok, ha ily vallásos szertartásoknál szolgálnak, külön módon is öltözködnek: fejöket színes selyemkendövel, *mascadá*-val kötik be, ingök apró redös és tiszta, mexicói nadrágjok többnyire fekete bársonyból való, csípöjük körül egy másik *mascada* és szalagok, nyakukon pedig *amoulette* vagyis szalagba foglalt szent kép violaszín szalagon, mely mellükön s hátukon lóg le, oly alkalommal mindig mezitláb vannak; nevezetes, hogy ezen aztec szokás összevág a keleti népek szokásával, kik a megtisztelést szintén sarujok levetésével nyilvánítják.

Végül, legyen még szabad megemlékeznem az ország pártfogónéjának, a Guadalupi sz. Máriának — *Nuestra Señora la Virgen de Guadalupe* — országos búcsujáról.

Éjszakra mintegy 3 mértföldnyire a fővárostól, alacsony, kopár hegysor emelkedik: ezek a *Tepeyacaci*-hegyek, nevezetesek az aztecok történetében, mert itt telepedtek ők meg elöször, midön hosszas vándorlásuk után *Anahuac*-ba érkeztek. Innen a *chapoltepec*-i vidékre húzódtak, mig végre a megjósolt pozsgár-bokorra akadva *Tenochtitlant* megalapították. Ama hegyek egyik ormán az aztecok föistenasszonyuknak *Tonantzinnak* (az ő *Ceresüknek*) nagy bálványképet emeltek. Ugyan-e helyt áll most egy keresztyén kápolna Sz. Mária tiszteletére, a hegyek tövében pedig *Guadalupe* városkája emelkedik, dúsgazdag káptalan, melynek templomában Sz. Mária híres, csodatevő képe őriztetik. A monda szerint a boldogságos szüz 1531-dik év dec. 12-dikén *Diego Coquauhtzin* nevü indusnak a Guadalupe s Mexico közti úton megjelent s megparancsolá neki, hogy jelentse *Fray Juan de Zummarága* mexicói püspöknek, miszerint az ő akaratja, hogy a Tepeyacac-i hegyen tiszteletére kápolnát épitsenek. A püspök a balga indusnak nem hitt s elküldte. A szüz másodszor is megjelent az indusnak s ugyanazon üzenetet, meg egy virágcsokrot küldött a püspöknek — de ez még most sem akart hinni. Harmadszor is megjelent tehát a szüz, s hogy az indus szava hitelt nyerjen, ennek köpenyére igézte arczképét. E kép láttára a püspök térdre borult s imádta a szent képet; a pápa pedig elismervén a csodát, dec. 12-dikét ünnepül rendelte Mexiconak s a többi spanyol gyarmatoknak.

A mexicóiak a guadalupi szüzet választották pártfogójuknak, s *Hidalgo* egy fehér zászlóval, melyen e szent kép volt látható, vezette a fölkelő seregeket a spanyolok ellen, kiknek pártfogójok szintén Sz. Máriának fa-szobra volt *(Nuestra Senora de los Remedios)*; ez utóbbit Cortez egyik katonája hozta hazájából s a monda szerint Mexico elfoglalásában csodálatos módon segítette a spanyolokat. A függetlenségi háborúban tehát egymás ellen harczolt e két Mária-kép; a spanyolok amazt kreolnönek, feketének *(la criolla, la morena)* nevezték s egyszer úgy megharagudtak rá, hogy hasonmását Pueblánál hadi-törvényszék elé állították s meg is lőtték. De a guadalupi szüz győzött, s a mexicóiak hite szerint még most is csodákat mível, azért nagy tiszteletben is áll előttük.

Dec. 12-dike az egész országban búcsu napja; de kivált Guadalupe templomához — hol az eredeti kép őriztetik — ezrenkint zarándokolnak az ország minden részéből a hivők, főleg pedig az indusok. E kép byzanti modorban maquei szövetre van festve; deák körirata ez: „*Non fecit taliter omni nationi*“ (nem tette ezt minden nemzetnek). E mennyei kegyeletben a mexicói erösen bízik s magát csakugyan Isten választott népének hiszi. Oly általános tiszteletben is áll e kép, hogy kevés ma-

gánház van, hol ne volna meg mása s minden templomban egy oltár s kápolna van neki szentelve.

Ottlétemkor legalább 10—12 ezer indus gyült össze Guadalupe piaczán a legkülönbözőbb felekezetekből és sehol sem nyilt kedvezőbb alkalom a testalkat, szín, nyelv s öltözék dolgában a különbségeket megvigyázni, mint e helyen. Alig lehet fogalmunk, mily zürzavar uralkodott az nap ottan. A tágas piacz, a templom körötti tér, sőt még annak párkányzata is tele volt indusokkal, kik ott asszonyostul, gyermekestül megtelepedtek; de még a templom is zsúfolásig tömve volt velök, hol a földön heverészve ettek, aludtak, gyermekeiket szoptatták, tisztálkodtak — s mindezt az isteni tisztelet közben. Odakünn egész hegyek emelkedtek narancsból, banánéból, leginkább pedig apró, vörös t ú n á k-ból; a pulque patakokban folyt; sátorok alatt s állványok körül mindenfelé szerencsejátékosok tolongtak; ez utóbbiak nagyobb részt a fővárosból tódultak ide, mert az indusok csak szörnyü módon isznak s töméntelen gyümölcsöt, *dulceriát* fogyasztanak, de nem játszanak.

A templom küszöbén s belső helyein papok ülnek kis asztaloknál csipkés ingben, stólával, s a híveknek a csodatevő képet árulják kisebb-nagyobb kiadásban, nem különben emlékpénzeket s érmeket a szent szüz hasonmásával, továbbá mintegy röfnyi hosszú, keskeny, mindenféle színü szalagokat, melyekre e szavak vannak nyomtatva: *medida del sagrado Rostro de Nuestra Señora de Guadalupe de Mexico*, azaz: mértéke a Guadalupi szüz szentséges arczának; az indusok e szalagokat nyakokra kötik, hogy esztendön át torokbajoktól menten maradjanak. Mindez legalább tizszeres áron adatik el, ugy hogy a már különben is dúsgazdag káptalan e módon tetemesen gyarapítja jövedelmét. Valjon ha az üdvezitő visszatérne földünkre, nem venné-e ismét kezébe a vesszöt, hogy a templomban sáfárkodókat ismét kiüzze?!

A Guadalupi búcsú legérdekesb jelenetét képezi az indusok táncza a főtemplomban az isteni tisztelet közben s egész nap folytán a már említettem kápolnában a hegy ormán. A tánczot — a régi aztec szertartások korcs maradványát — két csapat *(quadrilla)* járta; az egyik mintegy 15—20 férfiból állott fehér, fölszelt gyolcsnadrágban s ingben, felső köntös nélkül, *mascada* övvel, fejükön bohóczos papirsüveg szalagokkal s tollakkal, természetesen mezítláb; kezökben színes papirossal és szalagokkal czifrázott abroncsokat tartottak s ezekkel mindenféle ügyességeket vittek végbe, mint színpadon a tánczkar szokta. Tánczuk egyébiránt inkább csak zenemértékhez alkalmazott járásnak nevezhető. Zenéjüket nyomorult hegedü képezte, melyet egy felczifrázott vén indus pengetett. A másik csapat érdekesebb volt: mintegy 12 gyermek, többnyire leányka, hímzett, hosszu, fehér gyolcsingekben s virágokkal, szalagokkal, mascadákkal sajátságos módon felpiperézve; a kisebbek *maraccát* (lásd fenntebb 61-dik lap.) zörgettek, a nagyobbak abroncsokat s virágos, szalagos pálczákat forgattak; majd hajlongtak, majd sarkon fordúltak s a hegedü bizonyos jelére mind arczczal földre borúltak.

Nem messze a guadalupi főtemplomtól a hegy oldalából kénkövenyes forrás buzog s föléje kis kápolna van épitve. E kút körül is nagy a tolongás, mert vizének csodálatos gyógyerőt tulajdonítanak. Vegyi elemzését nem bírom, de úgylátszik, hasonlít a császárfürdő vizéhez. Délután a templom mögötti dombon sétálva, honnan gyönyörü kilátás nyílik Mexicóra s vidékére, észrevettem, hogy a nép, kivált az asszonyok a földet kaparják s apró, borsó, egész dió nagyságu földdarabokat nyeldesnek. Kérdésemre, mit mívelnek, „*buscamos el jabon de la virgen*“ (a szüz szappanját keressük) volt a felelet. Kiváncsi lettem, mi legyen az, és szintén kaparásnak adtam magamat, de hasztalan, semmi szappanfélére sem bírtam akadni. Szomszédnöm — meztiz asszony — észrevévén sükertelen fáradozásomat, azzal vigasztalt, hogy „*nunca lo hallará, Señor, porque Usted es un judeo*“ (sohasem találja azt, mert az ur zsidó). Hogy miért hitt engem szomszédnöm „zsidónak“ fenntebb említettem. Fel is hagytam a kereséssel, mert beláttam, hogy csak oly kiváltságosan kegyelt nép, mint a mexicói, tarthat igényt arra, hogy szent szappant találhasson. Ez különben nem egyéb, mint naphtával áthatott, apró, gyántás agyagdarabok.

Guadalupén kivül az indusok még 3 helyen gyülnek általános búcsúra: *Amecamecá*-ban (febr. 16-dikán), *Tepantzingó*-ban és *Sor. de Chalma*-ban; mind a három helyen csodatevő képek vannak, s a leirtakhoz hasonló jelenetek fordúlnak elő.

XIV.

MEXICO PAPSÁGA.

Mexicoban a papság igen fontos — de sajnos — nem igen fényes szerepet játszik, kivált az országnak ujabbkori, viszály-teljes történetében. Érdekesnek tartom ez okból állásukról, befolyásukról, maguktartásáról egyetmást részint saját tapasztalásaim, részint hiteles irók nyomán összeállítani.

Mexico városában az érseki székesegyházon kivül 14 plébánia van 40 fiókegyházzal; mindössze 78 templom, ezenkivül sok kápolna, s a városon kivül magános templomocskák. Az egész országban 3223 lelkész van, ugy hogy körülbelül 2000 lélekre jut egy-egy lelkész.

A papirend Mexicoban ugyan dúsgazdag, de inkább csak a magas klérus és a szerzetesek, mig a falusi papok alig birnak fekvő vagyonnal. Főjövedelme ezeknek a stóla, mely keresztelések, esketések, a halotti szentségek kiszolgáltatásaért jár; ez a különböző vidékek szerint s az illetők vagyoni állása szerint különböző; általában az indusok (*gente sin razon*, oktalan népek) kevesebbet fizetnek mint a fehérek (*gente de razon*, okos népek). Igy például az indus gyermek kereszteléseért $^1/_2$—1 pésót fizetnek, a fehér gyermekért 4 pésót. A gazdagabbaknál szintén túlságig növekednek e kiadások, főkép a mellékesek, mint: gyertyákért, a templom fölékitéseért, a szenteknek uj ruhába öltöztetéseért s a t. A szegények, a rendeletek értelmében föl vannak ugyan mentve mindenféle stólától, de ily fölmentésekre alig van eset. Igy történik aztán, hogy sok szegény ember személyét hosszabb időre szolgálatra eladja, s a legkeserübb nélkülözéseknek veti magát alá, hogy csak megházasodhassék. Ez okból a napszámosok legnagyobb része vad házasságban él, a ki pedig törvényesen egybekel, rendszerint egész életére tönkre van juttatva; s még halálában is, a temetkezési költségek által csak ujabb adóságokkal terheli családját.

A stólán kivül a szegényebb osztályok, főleg az indusok, még más adókkal is tartoznak lelkészeiknek. Már Cortez idejében s később is a spanyol uralkodás alatt az indusok oly föltétellel kapták földjeiket, hogy a templom számára bizonyos összeget fognak évenkint fizetni. E tartozások mai napig fennállanak, még pedig tulságos arányban a földbirtokokhoz, olyannyira, hogy *Don Guillermo Prieto* mexicoi pénzügyi miniszter (1852) maga azt mondja, hogy ezen indus-birtokok voltaképen a templom-jószágok nevezetét érdemelnék meg. S még ezenfelül az indusok munkájával is visszaélnek a lelkészek: vannak *semaneros*-ok, azaz indusok, kik merő ájtatosságból hetenkint egymást felváltva a lelkésznél mindenféle házi szolgálatokat végeznek — túlságig megy, mit gazdáik ezektől gyakran követelnek. Az értelmes osztály belátja, ki is mondja, hogy az indusok erkölcstelenségének, barbár babonáinak főtényezői a falusi lelkészeknek zsarolásában, tudatlanságában, rosz példa-adásában keresendő. „S igy főleg a klerus az — mondja D. G. Prieto — ki a bennszülötteknek már magában véve oly szerencsétlen helyzetét, még tetemesen nehezíti.“ Vannak egyébiránt igen tiszteletreméltó kivételek.

Don Lorenzo Zavala is — ki hasonlókép mexicói — keserü hangon szól a papság immoralitásáról hazájában. „Köztudomásu dolog Mexicoban — mondja — hogy a köztársaság déliebb részében a lelkeknek a pokol tüzéből való kisorsolása divatozik: e czélra több ezernyi sorsjegyet osztanak ki, 2 reáljával darabját. A sorsjegy birtokosa ráirja halottja nevét: a nyertes sorsjegyen állónak lelke üdvözül. Ennek tiszteletére aztán templomünnepet rendeznek; megünneplik lelkének átköltözését a pokolból a mennyországba. E sorsjáték több ezer pesót jövedelmez a klérusnak. Tudva levő, hogy vannak papok, kik a leányokat, mielőtt férjhez mennének, azon ürügy alatt, hogy a keresztyén hitben erősitsék, házuknál hónapokig letartóztatják; részint, hogy általuk házi s mezei munkáikat végeztessék s igy velök a stolát már előleg leszolgáltassák, részint még sokkal botránkoztatóbb okokból. Vannak példák, hogy egynémelyik plebá-

niában 20—30 ily áldozat is öriztetik. A ki ily bánásmódnak magát alávetni vonakodik, s általában, a ki lelkésze akaratának föltétlenül nem hódol, nem marad büntetlenül s a t. s a t.“ Természetes, hogy az ily eljárás a népben elégületlenséget támaszt a papság irányában. Ennek értelmes, derék tagjai nagyon is belátják ezt, de fáradozásaikkal a nagyobb szám ellenében kevés sükert arathatnak.

A politikai zavargásokban a mexicói papság jelentékeny résztvesz s magvát képezi a reactionárius vagy ugynevezett religionárius pártnak. Ottlétemkor Commonfort volt a köztársaság elnöke. Ez a liberális párthoz tartozott s mindjárt kormányzása kezdetén a klérus vagyonának egy részét az ország részére lefoglalta. Ebben nem volt meg a nemes magyar klérus buzgósága s hazafisága — ellensége lett a kormánynak s mindent elkövetett megbuktatására : rendeleteinek ellenszegült, nyiltan fellázadt, a polgárháború lángját szította, rabló-vezérekkel (pronunciádosokkal) szövetkezett s oly botrányokat követett el a „szent vallás nevében“, melyek Európában alig találhatnak hitelt. Elmondok egy-két esetet.

Nem ritka eset volt, hogy vonakodtak a szentségeket kiszolgáltatni azoknak, kik Commonfort pártján állottak. Igy p. o. *Pedro Gomez* licenciado Pueblában — a reactionáriusok székhelyén — a kormány embere levén, midön meg akart házasodni, a klérus megtagadta az esketést, ha csak vissza nem vonja a máj. 5-diki alkotmányra letett esküjét. Katonai erővel kellett közbenjárni s az egyház áldását szuronyokkal csikarták ki.

Marino Vejar meggyilkolta *Alvarez* tábornokot, a reactionáriusok egyik legfélelmetesebb ellenét. A colimai plebános azt követelte a haldokló tábornoktól, hogy a fönnemlített alkotmányra letett esküjét vonja vissza, akkor aztán kiszolgáltatja neki az utolsó szentséget. De a tábornok hü maradt elvéhez s igy halt meg. Erre a felbőszült lelkész a holt tetemet nyilván a piaczon megkorbácsoltatta. Ez esemény igen nagy zajt ütött, s az országban egyhangulag roszalták a lelkész eljárását, ki ekkor azzal mentegetőzött, hogy csak keresztyén könyörületből tette, a mit tett, „mert — mondá — büneiért inkább szenvedjen teste itt a földön, mintsem lelke a más világon.“

Mazatlan-ban a lelkész a szószékből tiltakozott egy sorezredbeli tizedes eltemettetése ellen — mi a klérus parancsának daczára *Yanez* tábornok rendeletére ment végbe — minthogy az elhunyt tizedes a többször emlegetett esküt nem akarta visszavonni halálos ágyán. Az ügy följelentetett a püspöknek, s ez a holttetemnek kiásatását rendelte el. Ekkor tartá a lelkész említett beszédét s a püspöki rendelet végrehajtására a következő éjszakát tüzte ki. Csakhamar elterjedt e hír s nagy néptömeg gyült össze, hogy lássa, kik fogják e rendeletet végrehajtani. A körmenet, egy szent cselekményhez méltó minden jelvénynyel, megjelent. De a népség mind ingerültebbé lett s mind kevésbbé birt megbarátkozni azon gondolattal, hogy egy oly embernek ássák ki holt-testét, ki nem követett el egyéb vétséget, mint hogy kormányához hü maradt. A mint tehát a körmenet, a lelkészszel élén, a temetőbe lépett, a népség zajongni kezdett s elégületlenségének oly félremagyarázhatlan jeleit adta, hogy a püspöki rendelet végrehajtása lehetlenné vált. Ekkor a lelkész, szándéklott tettét elpalástolva, tömjénezni, imádkozni kezdett, s a szertartást kiengesztelő áldozat színében tüntette fel.

Nagy zajt ütött s kétségkivül nagy hatással is volt egy esemény, mely Pueblában történt. Ott összeesküvést födöztek fel, melynek főczélja volt : Mexico városának elfoglalása; a vallás hü védőinek egyúttal 2 órai szabad rablás volt megigérve. *Alatriste*, Puebla kormányzója, Commonfort híve s kivételképen erélyes ember, az összeesküvés főnökeit, köztük nehány papot, elfogatta, s hármat ezek közől kivégeztetett, egyszersmind a pueblai papság minden fekvő jószágának jövedelmét az ország részére lefoglaltatta.

Képzelhetni, mint gazdálkodtak a religionáriusok az országban, ha csak azon egyetlen tényt is említjük, hogy már is (1857. okt. 5-dikén) 127 helység pusztíttatott el a „szent vallás“ nevében. Legnevezetesebb főnökeik voltak : *Cobos*, *Losada*, *Mejia*, *Miramon*, *Osollos*. Jellemzésükre szolgáljon egy mexicoi lapnak következő közleménye, mely annak „Cronique des crimes“ czimü rovatában foglaltatik : „Egy, Guadalajarából érkezett levélben olvassuk, hogy a híres rabló *Losada* sept. 21-dikén (1857) hajnalban a *hacienda de puga-t* megszállta, ott három embert, ki a majort hősileg védelmezte, meggyilkolt s a mi fegyvert s pénzt csak találhatott, magával vitt. A majorbeli béresek a zsákmányolásban segitségére voltak. Losada — ki 80—90 embert vezénylett — kinyilatkoztatta, hogy ő nem

rablási szándékból fogott fegyvert, hanem hogy a falusi népnek visszaszerezze a tőlük elkobzott földeket. Ugyanaz nap este Losada már 300 emberrel a *hacienda de Mojarras* elé állt. A major tisztjei s béresei ellenszegülésre készültek. Losada fegyvereiket s pénzüket kérte, mit ők megtagadtak. Másnap délben kemény ellenállás után a major megadta magát, Losada fölszedte a fegyvereket, a pénzt, s lovakat kért kölcsön, aztán tovább állott.“ A levelező még több, hasonló hős tettét beszéli el Losádának s azon naiv kérdéssel végzi czikkét, valjon nem volna-e tanácsos e rablót azzal megnyerni a kormány részére, hogy őt a tábornoki övvel megtisztelnék?!

De érjük be ennyivel; az elmondottakból eléggé kiviláglik, hogy a mexicói papság rendkivüli befolyását koránsem fordítja az erkölcsiség emelésére, a haza boldogitására. Befejezésül szóljunk még néhány szót a szerzetesekről.

A zárdák száma Mexicoban igen nagy; magában a fővárosban 11 szerzetes- és 21 apácza-kolostor van jelenleg; az egész országban pedig 146 szerzetes és 39 apácza-kolostor. A mexicói szerzetesek nem szeretik a remetéskedést, a visszavonult életet zord, elhagyott vidékeken; inkább a nagyobb városokat választják lakhelyökül, hol nagyobb körben hathatnak híveik szivére. Az sincs kedvökre, hogy mint hittéritők a vad *Apache*-ok és *Liparok* törzsei közé merészkedjenek s életüket koczkára vessék. Van ugyan Mexicoban téritő rend, a *San Jose de Gracia* rendje, ennek volna feladata a köztársaság éjszaki részén még vad állapotban élő indusokat a keresztyén hitnek megnyerni, de az ily vállalat sok veszélylyel, nélkülözéssel s fáradsággal jár s ezért a „patres de propaganda fide“ czélszerübbnek tartják a népes városok keblében az ugynevezett belső missiót végezni. Vannak egyébiránt szerzetek, melyek az irgalmasságot tüzték ki nemes czélokul, igy p. o. a *San Hipolit* tébolydában, a *San Juan de Dios* és *San Lazaro* kolostorok korházaiban szerzetesek végzik a szolgálatot. Mások az ifjuság oktatásával foglalkoznak. Hasonlóképen az apáczák is p. o. az *Enseñanza* s az *Enseñanza de las indias* rendjei. Mindamellett sokkal nagyobb azok száma, kik merőben a bünbánatnak s vallásos gyakorlatoknak élnek.

A clausura a legtöbb szerzetes-zárdában nem igen szigoru, a fegyelem meglehetős tág. Megvan ugyan mindegyik szerzetesnek saját magános cellája, de nemcsak hogy ott szabadon bármiféle látogatásokat fogadhat, hanem sok a tehetősbek közől a városban is szépen rendezett szállást tart. A nap bármely órájában találkozunk Mexico utczáin és sétahelyein a legkülönbözőbb köntösü szerzetesekkel, s a piaczon bizonyosan nem hibáznak, hol a refectorium számára a legizletesebb, legválogatottabb élelmi czikkeket vásárolják s igen résztvevően pillantgatnak a chinitákra s gyümölcsárusnékra. Az is megesik, hogy este megfeledkeznek a hazamenetről, mert nem múlik hét, hogy az éji őrjárat titkos játékházakból s egyéb helyekről ne kisérne szerzeteseket az őrházba. Reggelre — hacsak nem követtek el valami criminális bünt — egyszerüen beküldik zárdáikba és senkisem törődik a történtekkel. A szerzeteseknek az egész városban, minden rendü s rangu polgárok közt vannak ismeretségeik s kevés mexicoi család van, melynek nem volna valamelyik szerzetes „legbensőbb“ barátja. A gyermekeknek s cselédeknek szent képeket hozogatnak, a kisasszonyokat a katekizmusban oktatják, a senorát a hitben erősitik s buzgóságra serkentik, a házi urral pedig kártyáznak.

A szerzetesek Mexicoban épen nem szegények. Pueblában az egész fekvő birtoknak csaknem fele az övék; a guadalupei kolostor 1847-ben az éjszakamerikai háboru alkalmával egymaga másfél millió pésót ajánlott hadi-költségekre. A fővárosban székelő szerzetesek s apáczák összes jövedelme jószágaik után 669,041 pésóra rug évenkint; ehez járul még mintegy 83,700 pésó, mit az évenkénti adakozások, alamizsnák, alapitványok behoznak. S e számitásnál még figyelembe veendő, hogy vagyonuk egy részét eltagadják, hogy adójuk csekélyebb legyen s a kormány kapzsiságát ne ingereljék.

A fővárosban székelő összes papság évi jövedelmét 1,200,000 pésóra becsülik s az országos hiteles leltár szerint a köztársaság összes papságának fekvő birtoka 300 millio pésóra van becsülve; ezenkivül még a templomok és zárdák tömérdek kincse arany s ezüst ékszerekben s drága szövetekben! Hogy mire fordítják e roppant vagyont, az elmondottak után gyanithatjuk.

XV.

MEXICO ÁLLAMÉLETE.

Mielött a mexicoi köztársaság jelen háborgós állapotaról szólanék, vessünk egy futó pillantást ez ország multjára, azon kortól kezdve, midön spanyol kézre került.

A meghódított aztec birodalom spanyol alkirálysággá lett s első alkirályává Cortez neveztetett ki. E nagy kapitány már 1520-ban tanácsolta V. Károlynak, hogy magát uj Spanyolország császárának *„Emperador de Nueva Espana“* czimezze,*) mi meg is történt. Igy alakúlt az uj spanyolországi alkirályság *„El Vireinato de Nueva España“*, Európa legnagyobb, legszebb telepitvénye az uj világban.

Azonban a katonai kényuralom, az alkirályok zsarnoksága, a vallási vakbuzgóság, a papoknak minden szellemi haladást, értelmi kifejlödést lenyügző uralma, a spanyol kormány szerencsétlen rendszere, miszerint az anyaországot gazdagítani vélte, ha telepitményeiben, különösen pedig Mexicoban az ipart, kereskedést, gazdászatot elfojtja : Mexico szellemi s anyagi fejlödését megakasztotta, s igy lön, hogy a természettől minden tekintetben oly gazdagon megáldott ország a 300 éves békének s háboríttatlan belnyugalomnak daczára nem tudott erös életre, hatalomra vergödni, noha voltak egyes korszakok, midön szelid jellemü, igazságszerető s bölcs alkirályok kormánya alatt rövid ideig tartó virágzásnak indúlt az ország.

A szabadság, a forradalom eszméi lassankint átszivárogtak a gyarmatokba is. Általánosan ugy vélekednek, hogy a IV. Károly lemondását eszközlő aranjuezi lázadás 1808-ban adott lendületet a későbbi zavaroknak, a mennyiben a teljhatalmu fejedelem, alattvalóitól elhagyatva, engedni kénytelenittetett a fölzendült népnek. Ez a tengeren túl is megingatta a monarchia tekintélyét, meg azon varázserőt, melyet a királyságban rejleni véltek, s midön később I. Napoleon a félszigetre nyomúlva a fejedelmet fogságába keríté s a régi dynastia megbukott, eltünt az amerikaiaknak is azon áhitata, melylyel eddig Hispániára tekintettek, a 16-dik század ama hatalmas birodalmára, melytől a világ rettegett s melynek határában a nap nem nyugodott le soha.

Hidalgo, a híres doloresi plebános volt első, ki 1810. sept. 13-dikán a lázadás zászlóját emelve megkezdé a hosszu, vérengző polgárháborút, melyet mindkét fél számos kegyetlen, szörnyü tettekkel szennyezett be. Ezen érdekes küzdelem részleteibe nem ereszkedhetvén, elég legyen itt annyit megjegyezni, hogy *Don Juan O'Donoju* volt Mexico 63-dik és utolsó alkirálya; ez irta alá 1821-ben Cordova városában a *Don Augustin Iturbide*-vel, a lázadók fővezérével kötött szerződést, az úgynevezett „igualai tervet“, melyben Mexico függetlenségét elismerte.

A spanyol kormánynak kétségkivül sok árnyoldala volt, de másrészt való, hogy a mi jelenleg intézetekre adott alapitványok, utak, épitmények dolgában jelentékeny található, az mind a spanyolok korából maradt meg; a független Mexico nem hozott még létre semmitsem. A szigoru, féltékeny spanyol kormányt belviszályok, örökös polgárháboruk s minduntalan megcserélt kormányformák váltották fel, melyek az országot évről évre alább sülyeszték, ugy hogy most 39 év leforgása után e szép ország „függetlensége sirjának szélén áll“ mint egyik utóbbi elnöke nyilvánosan mondotta.

Iturbide a cordovai szerződés után a fővárosba vonulván, a kormány élére 5 kormányzót s 30 személyből álló Junctát állított az ö elnöksége alatt. Félév mulva alkotmányos császárrá kiáltatott ki, de csakhamar forradalom ütött ki, s trónjáról, melyet 10 hónapig foglalt el, lemondani kényszerült. A forradalmi párt, mely I. Augustint (Iturbidét) megbuktatta, köztársaságot óhajtott s ennek vezetését 5 tagból álló Junctára bizta. De már másfél év mulva az országgyülés ál-

*) „Las cosas de esta tierra son tantas y tales, que Vuestra Altera se puede intitular de nuevo Emperador de ella, y con titulo y no monos merito, que de el de Alemaña, que per gracia de Dios V. S. Majestas ya posee.“ (L. Lorenzana Cartas de Cortez p. 38.)

tal szentesített uj alkotmány Mexicot ismét szövetséges köztársasággá alakította az éjszak-amerikai Egyesült-államok mintájára. Ennek első elnöke volt *Don Guadelupe Victoria*.

Az éjszak-amerikai államok alkotmánya üdvös azon népnek, mely azt magából kifejteni, megalkotni bírta, de a mexicóiak, midőn azt szomszédjaiktól — a szabad vallás-gyakorlat kivételével — szinte szóról szóra leírták, nem birták egyszersmind szellemét felfogni. A mexicói nép még nem tud fejet hajtani az általánosan kimondott elvnek, nem tud engedelmeskedni a többség határozatának. Az egyes államok kormányai folytonos surlódásban voltak az Unio kormányával, mindegyike túllépvén a neki szabott határt, egymást akadályozták s a törvényeket erőtlenekké, az egységet lehetlenné tették. Igy történt, hogy mindjárt kezdetben a szövetséges köztársaság s általában a köztársasági kormányforma puszta szavak maradtak; az ország a legnyersebb, legnyomasztóbb katonai kényuralom alá jutott s azóta folytonosan ezen kényuraság s a fejetlenség között inog.

Don Guedelupe Victoriától 1829-ben *Vicente Guerrero* vette át a hatalmat s azóta egyik elnök a másikat, egyik alkotmány a másikat kergeti. A szövetséges köztársaságot köztársasági középponti kormány váltotta fel, ebből diktátorság fejlödött, ez ismét központi kormánynak, utóbb pedig szövetséges köztársaságnak engedett s igy megy ez folyvást, ugy hogy a függetlenség kivivása óta 38 év leforgása alatt a kormányforma 13-szor változott, s 52 férfi viselte egymásután a legfőbb kormányzói hivatalt.

A ki Mexico kormányzása történetét figyelemmel kiséri, észreveheti, hogy Mexico kormányférfiai jártasok voltak a politikai- s államtudományokban s hogy szinte valamennyien jól belátták, mi szolgálna a haza javára, de hogy másrészt alig volt meg egyikében is a kellő erély és jó akarat az üdvös intézmények életbeléptetésére, mihez járúlt még az, hogy az örökös forradalmak, a kormányzók és minisztereik folytonos változása következtében egy jó eszme, egy jó intézmény sem verhetett erősebb gyökeret.

A népet pedig a mi illeti, ez még be nem látta, hogy a „szabadság“ nem a fejetlenségben, s az ezzel járó kihágásokban s rablásokban áll, nem tanulta még hajlamait, véleményeit a törvényeknek alárendelni, hanem készebb a legcsekélyebb alkalomnál is békétlenül fegyveres erőszakhoz nyulni s honfitársainak életét, vagyonát koczkára vetni. Az éjszak-amerikai államokban is vannak pártviszályok, vannak az elnök-választáskor korteskedések, melyek legmagasb fokra csigázzák az ingerültséget és gyakran ember-életbe is kerülnek : de a mint a többség határozata tudva van, az ellenpárt lemond igényeiről s békével várja a három év leforgását, azon reményben, hogy akkor tán szerencsésebb leszen a maga jelöltjével. Nem ugy Mexicoban : a megbukott párt katonai csapatokra oszlik, a törvénynek nem hódol, hanem mint „elvért küzdő hös sereg“ megszállja a helységeket s tanyákat, pusztítja, rabolja a falukat, sarczot vet a városokra s békés polgárokra, s uton-utfélen megtámadja az utasokat. Ezek az ugynevezett pronunciados-ok, és számuk nöttön-nő, mert mindig többen-többen találkoznak „kiknek elvei a fennálló kormány elveivel meg nem egyeznek,“ kik tehát inkább fegyvert fognak ellenök, azaz rabolnak, semhogy e kormány törvényeinek alávessék magukat. A pronunciadosok végre annyira elhatalmasodnak, hogy a kormányhoz híven megmaradt seregek legyözetnek s az elnök megbukik. Ekkor az uj elnök vezéreiből (a pronunciadosok höseiből) tábornokok, kormányzók válnak, mig a megbukottnak tábornokai, kormány-embereiből pronunciadosok vezérei, azaz : rabló-fönökök lesznek. Ez a dolog rendes folyamatja s igy történt ez akkor is, midön ottlétemkor *Don Ignacio Commonfort* elnököt *Zuloaga* megbuktatta, s a híres említettem Cobos, Losada s a t. pronunciados vezérei tábornokokká neveztettek az uj kormánytól.

Commonfort, mint emlitök, a liberális pártnak, a haladásnak embere volt; azon tényével azonban, hogy a papi jószágok egy részét az állam javára lefoglalta, a papságot maga ellen zúditá, mely a reactionárius és *Santanista* pártban erös gyámolitást talált (Santanistáknak nevezik *Santa-Annának*, számüzött mexicoi diktátornak pártját). Commonfort az emberséget tüzte jelszavul zászlójára, mi rendes viszonyokban kétségkivül dicsérendő, de az országnak feldúlt, zavaros állapota mellett aligha volt helyeselhető. Ellenei, söt saját emberei is gyöngeségét, melyet ő humanitásnak, moderationak nevezett, határozottan kárhoztatták s félénkségnek, gyávaságnak tartották. Igy történt, hogy az összeesküvések napi renden voltak, s úgyszólván büntetlenül maradtak; hogy a pronunciadosok fönökei,

minden rendü rablók, gonosztevők s rendbontók részint a kellő őrizet hiányában s pártjuk segitségével harmadnapra már börtöneikből megszöktek, részint az ellenpárt boszujától rettegő bírák által el sem itéltettek s nemes hivatásukat bántatlanul tovább folytatták. Commonfort a gyengeség szemrehányására azzal mentegetődzött, hogy nincs elég szabad hatásköre s erélyesebben föllépendő rendkivüli hatalmat, a diktátorságnak egy nemét kérte s meg is kapta a képviselők házától. Egyébiránt, hogy mily tiszteletre-méltó gyülekezetet képeznek a mexicói szövetséges köztársaság egyes államainak képviselői, hogy mily férfiak ülnek ott a házban, hol az ország „létéről vagy nem létéről" tanakodnak, arra szolgáljon tanuságul egy-két történetke.

Senor *Cicero*, a sonorai állam kormányzójának bizonyos szolgálatokat tett, a rosz világ azt állítja, a szépnem körül. A kormányzó jutalmul állama egyik helységében *jusgado publico*, azaz város birájának nevezte ki hü barátját. A városbeliek méltán vagy méltatlanul nagy ellenszenvvel voltak iránta, s mindent elkövettek, hogy töle megszabadúljanak, ez azonban a magas pártfogás ellenében nem sikerült. Végre azon elmés módhoz folyamodtak, hogy követül válaszszák a képviselőházba s meglett: Cicero ur Mexicoba utazott, mint a sonorai állam egyik képviselője. Alig foglalá el azonban képviselői székét, midön választói egy a gyüléshez küldött levélben választásuk okát előadják s a képviselők házához azon kérelemmel járulnak, hogy „ne méltóztassék öt valamikép valóságos követül elfogadni, az egész választás csak expediens lett volna." De senor Cicero hitelesitő iratai rendben levén, megmaradt követül. — Mesének hittem volna e dolgot, de egy ismerősöm, szintén követ s tiszteletreméltó férfiu, meggyözött róla, hogy valóság. „Fájdalom — mondá — igaz; egyébiránt ily történetek nálunk nem ujságok s a jelen eset csak azért lett közhirü, mert ezen ur véletlenül a nagy római szónoknak, Cicerónak nevét viseli."

Egy másik képviselőnek megválasztatását érvénytelennek nyilatkoztatta a gyülés, mert bünvádi pörbe volt bonyolodva, még egy másikét azért, mert nem is volt többsége a választásnál s a t. Ily férfiakat küldenek Mexicoban a képviselők házába. De térjünk vissza az események folyamatához.

Commonfort megkapta tehát a rendkivüli hatalmat, de az ország állapota mitsem javult, erélyesebb kormányzásnak semmi nyoma sem mutatkozott. December vége felé kirándultam az óriási Popocatepetl hegyére s visszatértemkor nagy hírekkel fogadtak a fővárosban. Közlöm akkoriban hazámba irt levelem kivonatát:

. . . . . „Egy másik hír, melylyel megleptek, az, hogy nincs többé kupaktanács, hogy Commonfort, támaszkodva Zuloaga tábornokának hadosztályára, *pronunciálta* magát Tacubayában s most valóságos diktátor: tehát államcsíny, „*golpe de estado*"; az alkotmányt kivihetlennek nyilatkoztatta s végkép megsemmisítette. Mexico ellen nem szegülhetvén, beleegyezett; némely szomszéd államok hasonló módon. De a többiek bezzeg nagyban tiltakoznak: Sonora, Guadalajara, Somberete, Oajaca, Michonacan s a t. Mexico ellen vannak indulóban. Veracruz inog s Puebla, a papi fondorlatok s a santanisták székhelye zsákban macskát árul. A fővárosban minden pillanatban várják, hogy a santanisták pronunciálják magukat. E közben a religionáriusok, kiknek a politika csak ürügy, üzik nemes mesterségüket, rabolnak és sarczolnak. A *ladrones* (zsiványok) naponkint szaporodnak s ráadásul a spanyolokkal a háború kitörő félben (ezen ügy később békés úton kiegyenlíttetett). Képzelhetni milyen itt a közbátorság: naponkint olvassuk, hogy megrabolták a diligentiákat, naponkint olvasunk gyilkosságokról, ugy hogy fegyver nélkül, kivált este, senkisem jár Mexico utczáin. Mindamellett itt híre sincs a készülödésnek, pedig *Cobos* vezérnek ezer embernyi pronunciadóit sem birták mindeddig leverni. A miniszterek s más főhivatalnokok, rettegvén az ellenpárttól s nem bizván saját pártjuk erejében, nagyrészt odahagyják helyeiket. S mindezen zürzavar között a kormányzásnak semmi nyoma, mintha csak fabáb ülne az elnöki vagy most diktátori széken. Commonfort uram teljhatalma daczára mitsem tesz, vagy hogy igazságosabbak legyünk, mitsem tehet."

A tovább történtekre nézve egy hónappal utóbb januárban (1858.) irt levelemet közlöm:

„Mexicoban nevezetes dolgok történtek ez utóbbi hetekben. Commonfort az ugynevezett „*tacubaya*-i *plan*"-t is mellőzte, azaz: azon kötelezettségeket, melyeket mint diktátor magára vállalt, azon föltételeket, melyeket Zuloágának igért, érvénytelenek nyilvánította. Ez ellen az armádia is tiltakozott s nagy része pronunciálta magát. Ezt tette maga Zuloaga is, és hadosztályával a *Ciuda-*

delába (a város szélén levő erösített laktanyába) vonult. Egy pár napig hatféle párt is volt Mexicoban : elöször ugyanis Commonfort vagy a kormány pártja; azután a „tacubayai plan“ pártja, Zuloágával élén, kit elnökül akarnak; harmadszor a constitutio-párt; negyedszer a Puros (vörös republikánusok) pártja; ötödször a reactionáriusok vagy religionáriusok; hatodszor a santanisták s ráadásúl még a *Bases organicas* (ultra-reactionárius) párt, mely az ország gyökeres újjászervezését sürgeti. E különböző pártok katonái laktanyákat, templomokat, kolostorokat elfoglalnak, egyes utczákban torlaszokat emelnek s megrakják ágyúkkal. A Ciudadella elöcsapatai egész a passeo-ig érnek. Hírlik hogy a Santo Domingo kolostorban a reactionárius mozgalom feje pap volt s hogy az ugyancsak ott fogva tartott *Olvera*, a congressus elnöke, megszökött.

Commonfort elnöki palotájában mintegy 2000 embert és sok ágyút gyüjtött össze. Látván, hogy roszul mennek a dolgok, a Purosokhoz szegödött és *Benito Juares*-t, kit néhány nap elött elfogatott, kinevezte elnöknek, magát pedig fövezérnek „*general en jefe.*“ A városban kétségbeejtő bizonytalanság uralkodik; a nép távol marad minden mozgalomtól s nem szegödik sem az egyik sem a másik párthoz.

Lassankint az egyes pártok két föcsoportba gyülekeztek : egyrészt a Commonfort vagy kormány pártja áll, ezzel szemben pedig a pronunciádosok általában. Mintegy hete, hogy megkezdték az ellenségeskedést, de ez itt valóságos komédia : egyik párt sem mer kibujni elsánczolt laktanyáiból, kolostoraiból, egyik sem mer támadni : hanem egyik toronyról s templomtetöről a másikra lövöldöznek minden eredmény nélkül, legfölebb : hogy véletlenül békésen járó-kelö polgárokat lönek agyon. Csodálni lehet, hogy ily fejetlenség mellett nem több a lopás, gyilkosság s garázdálkodás, mint egyébkor. Míg a lövöldözés tart, az utczák üresek; annak megszüntével mindenki szokott dolga után jár, de a laktanyák, kolostorok s a t. közelében nagy óvatosságra van szükség, mert minduntalan történik valami baj : a czélba vett ember ugyan legkisebb veszélyben forog, de igen ám az olyan, ki néhány ölnyire van töle, mert a katonaság az utczán összefogdosott gyülevész népböl áll, melynek sem fegyelme, sem katonai gyakorlottsága. A puskával ugy bánnak, mintha bot volna, s fegyverük akkor s oly irányban sül el, a mikor s a merre annak tetszik. Kivált este veszedelmes a tréfa, mert vaktában lönek egymásra hallatlan távolságokból s inkább mulatságból mint harczvágyból. Minden reggel 8 órától 11-ig fegyverszünet van, ekkor mindenki végzi dolgát, piaczra megy s bevásáról; 11-kor a boltokat bezárják, a közlekedés megszakad, az utczák kiürülnek s kezdödik a lövöldözés apró fegyverrel, közben-közben ágyúkkal. Ezen állapot bizony igen kellemetlen, s Isten tudja, meddig tart; ugy vélem hogy két hét mulva megérkeznek a szövetséges seregek s a pronunciádosok s akkor tán döntö csatára kerül a dolog, de ki tudja — Mexicoban mindig az történik, mit legkevésbbé várt volna az ember.“

Végre sok hiábavaló lövöldözés, alkudozás után sikerült mégis a valamivel elszántabb reactionárius csapatnak a liberális seregektöl megszállott *Acordádát* vagyis fövárosi fogházat bevenni. A történteket a hiteles „Mexican Extraordinary“ ujság elöadása szerint írom le. Januárhó 20-dikán tehát pontban 11 órakor — a mindennapi fegyverszünet leteltével — megkezdödött a tüzelés. Az apró fegyverek ropogása közé csakhamar ágyúk bömbölése vegyült s az elöbbi napok tüzelése a maihoz képest jelentéktelennek mondható. A csata leghevesebb volt az *Acordada* környékén, melyet a liberálisok védtek; a megtámadóknak sükerült az angol kocsigyár raktárához, onnan a szomszéd *Hipolito* kórházába s innen végre a töszomszédos *Acordadához* jutni. Az *Acordada* hösei — a reactionáriusok t. i. — most nehéz ágyúikat a liberális párt föhadiszállására, *San Francisco* kolostorára irányozták s golyók végig söpörték az utczákat, melyek onnan egyenesen a palotához vezetnek. A tüzelés egész nap tartott, s midön az éj homályba boritá a várost, a nap egyetlen eredménye az *Acordada* bevétele volt, mely egyébiránt csak gyönge ellenállást fejtett ki. Mindazáltal e tény nagy hatással volt a kormány-pártra, mely erkölcsileg legyözöttnek volt tekinthetö. Seregei mindinkább gyengültek, katonái részint félelemböl, részint megvesztegettetvén, átszökdöstek. Oly ingadozók voltak a csapatok, hogy Commonfort 8 óra tájban kénytelen volt *San Francisco* zárdáját néhány hü barátja kiséretében elhagyni s palotájába vonulni, hogy másnap hajnalban elutazhassék. A tüzelés egész éjjel tartott — anélkül, hogy egy vagy másik fél támadott vagy ellenszegült volna. Commonfort csakugyan másnap

reggel nehány hü barátjával elhagyta a várost. Ugyanaznap délelött a győztes seregek diadalmenetben a plázára vonultak, és Zuloaga csapatai átvették a residentiális palotát.

Az elhulltak száma, tekintetbe véve a 10 napig szinte folytonosan tartó tüzelést s az acordadai höstettet, feltünöleg csekély, a holtak száma mindkét részről összesen csak 58, a sebesülteké 125. De az épületekben a sérelem tetemes; sok ház majdnem egészen összelövetett, mások nagy kárt szenvedtek a födelükön szétpattant bombák által. Az utczák sokáig viselendik látható jeleit a lefolyt hét eseményeinek; ezen ágyúzás és háborúskodás kétségkivül a legnagyobb volt, mely valaha Mexico falai között elöfordult. Eredménye : a reactio teljes győzelme a liberális párt fölött; ennek, valamint a puros-oknak vezetöi rögtön eltüntek s más elvü emberek léptek a kormányra. „Mexico ismét egy lépéssel haladt titokteljes jövője felé; a vélemények különbözök, valjon e lépés elöre történt-e vagy hátrafelé“ — ezzel végzi a nevezett lap a januáriusi események rajzát, melyeknek egyébiránt szemtanuja voltam.

Commonfort elutaztával koránsem állt helyre a béke, koránsem szünt meg a viszály, söt a valóságos polgárháború még csak most kezdödött. Két kormány volt egyszerre : az egyik a fövárosban Zuloaga elnöklete alatt, a másik *Guanajuato*-ban a purosok, liberálisok, ugynevezett szövetséges párt kormánya, melynek elnöke *Benito Juarez* volt, de *Doblado* és *Parodi* is veszekedtek érte. Ez utóbbinak seregei *Celaya*-ban s *Queretaro*-ban voltak s naponkint várták, hogy összeütköznek. A jelenlegi kormánypártnak (azaz, a reactionáriusoknak) elég pénze volt, mert egyre fosztogatta a kövér ludat, mely „jogait visszanyerte“ — a szövetséges pártnak ellenben nem volt pénze, s igy katonái egyre szökdöstek, mert Mexicoban a pénz többet nyom az elvnél vagy hazafiságnál. A pronunciádosok : *Cobos, Moreno, Vicario* s a t. kiket az ujságok még imént *ladrones*-nek neveztek, most tábornokok, tanácsosok, a rendfentartói lettek; a régi kormány emberei ellenben pronunciádosokká s még nagyobb csendzavarókká váltak, mint az elöbbiek. Igy e forradalom a társas állapotot legkevésbbé sem javitotta, söt ellenkezöleg, s elöre volt látható, hogy rövid idö mulva uj változás történik. Ugy is lett, — alig érkeztem még Európába (1858. jul. 16.), máris Zuloága elvesztette elnöki székét.

Mexico közállapotainak rajzához érdekes adalékúl szolgálnak az egyes pártok lapjainak vitatkozásai, kifakadásai s felhívásai — csak példaképen akarok ezekből közleni egy-két mutatványt. A *Tiempo* (reactionárius lap) például mily szépen felel a *Siglo* (liberális lap) által felhozott vádakra. A *Siglo* ugyanis elmondja, hogy Tacubáyában *Cobos* ur (a reactionáriusok egyik vezére) 9 házat gyujtatott meg, részint hogy a várost könnyebben bevehesse, részint hogy a lakosokat eretnekségükért megbüntesse; továbbá hogy a gyujtogatás után valamennyi boltot s raktárat kiraboltatott s néhány magánházat is kizsákmányoltatott. A *Tiempo* ezt rendkivüli nagyitásnak nevezi, minthogy *Cobos* ur csak három házat gyujtatott fel s csak kettöt raboltatott ki. A *Siglo* továbbá azt beszéli, hogy *Cobos* ur *Sultepec* lakosaira sarczot vetett, s a kivételkép kormányához hün maradt plebános házát feltörette, fegyveres néppel kiraboltatta. A *Tiempo* ezt nem tagadja, de roppant nagyitásnak mondja, a mennyiben a kényszerkölcsön nem az egész népre, csak néhány kereskedöre volt kivetve, a mi pedig a plebános esetét illeti, az meröben hamis, mert „nem bizonyos.“ Végre a *Siglo* azt állitja, hogy *Cobos* ur katonáinak bizonyos kereskedö nejének elrablását parancsolta, alkalmasint, hogy azt a keresztyén hitben erösitse s a demagogia szinhelyéröl megszabadítsa. Ezt a *Tiempo* egyszerüen azzal üti el „hogy ez nem az egyedüli eset.“ (Mint láttuk a reactionáriusok győzedelme után Cobos tábornoknak neveztetett az uj elnöktöl Zuloagától.)

Egy liberális lap következöleg édesgeti a népet, hogy fegyvert ragadni serkentse : „Nép, valóságos nép, te, a ki ellen feltalálták az ujonczozást, mely ifjuságod szinét a laktanyákba vezeti; te, ki eddigelé a börtönöket zarándok-helyeknek tekintetted, melyeket éltedben legalább egyszer meg kell látogatnod s ki ott a bünnek és kajánságnak Mekkáját látod; te, ki karjaiddal elöhozod az ipar csodáit, melyekért jutalom fejében hitvány zsoldra olvad vagyonod; te, ki nem élvezheted a családi boldogság édességét, anélkül, hogy ne találkozzék egy hatalmas, ki nödet becsteleníti; te, ki hittel s áhitattal ragaszkodol a valláshoz s megfelelsz követeléseinek, hogy szolgái visszaéljenek hiszékenységeddel s szivedet behálózzák a sátán cselszövényeikkel Jézus Krisztus szeretete ellen; te, mindig szorgalmas, mindig békés nép, nemes ösztönökkel gazdagon megáldott népe a mühelyeknek; te, kinek

vállára nehezedik az adó egész súlyával s minden neme a rágalomnak és szitoknak; nép, itt az alkalom, hogy jobbra fordithasd sorsodat!“ Az ellenpárt alávaló gazságnak czimezvén e felhivást, hasonló, túlcsigázott kifejezésekkel szólítja fegyverre a népet: „A haza — igy szól — hívja hü fiait s ezek fogják képezni a valóságos nemzeti pártot, mely legyözhetlen lesz, mert alapja e rendithetlen háromság: vallás, rend és igazság.“

Ebből láthatni, hogy a szép, nagy szavaknak Mexicoban sincsenek hiányában — de vajmi messze marad ezek mögött a valóság!

XVI.

MEXICO VULKÁNJAI.

Ha Mexico völgyét, fentérét, söt az egykori nagy kiterjedésü *Nueva Espana* egész területét, figyelemmel vizsgáljuk, ha tekintetbe vesszük azon sajátságos földtani viszonyokat s tüneményeket, melyekről bevezetésünkben szólottunk: csakhamar meggyözödhetünk, arról, hogy e föld kiválóan vulkanicus, s hogy alig van tán ország, mely hasonló mértékben viselné magán a vulkánság hatásainak nyomát, s hol jelenleg is még ezen erök oly nagy tevékenységben volnának, mint Mexico földjén. Tátongó földrepedések *(barrancas)* szeldesik a fentéreket, hatalmas lávarétegek lepnek el több mérföldnyi területeket; itt bazalt sziklák, ott obszidián kitörések, majd ismét trakit-hegyek s rég kialudt töbörök egész sorai tünnek elö; a viruló térségek, czukornádföldek között füstölgö, tüzet s lávát hányó hegyek tolódnak fel; emitt források erednek, amott elapadnak vagy megváltoztatják futásukat; a fentérek völgyekké horpadnak; a föld maga is gyakran meg-megrendül s a még jelenleg is müködö vulkánok sorában a földalatti tüzeknek számos, folytonosan füstölgö kéményeire akadunk.

Mexiconak még maiglan is tevékeny vulkánjai (legalább a föbbek) egy sorjában emelkednek, mint egy földalatti, egyenest futó hasadék kéményei, még pedig keletről nyugotnak az éjsz. szél. 19 és 20 foka között; kitünö példája ez az ugynevezett sorvulkánoknak.*) (Mint ezt a t. l. mellékelt kis képünkön is látható.) Igen nevezetes még az is, hogy e vulkánsor, kelet-nyugati irányban huzódva, azon hegylánczot, a melyhez tartozik, t. i. az *Andesek (Cordillera de la Sierra Madre)* fögerinczét derékszögben metszi, minthogy ez utóbbi éjszakról délnek vonúl. E tekintetben a mexicoi vulkánsor az egész földön egyetlen a maga nemében.

A tevékeny vulkánok sora a *Tustlával* kezdödik, mintegy 12 mérföldnyire délnek Veracruztól; legmagasb csúcsa mintegy 3000′ a tenger szine felett; utolsó kitörése volt 1789-ben. A *Tustlá*-tól nyugatnak emelkedik a *Pico del Orizaba*, melyről már szólottunk (l. 120. lap). Ennek szomszédja a szintén hatalmas *Cofre de Perotte* vagy *Nauhcampatepetl*, 12,848′ magas; rég kialudt töböre beomlott s tán a földalatti tüz uj nyilást keresve tolta fel a sudár Orizábát, vagy megfordítva ez utóbbinak képzödése okozta, hogy kialudt amaz.? E hatalmas vulkánpárt követi nyugatnak a *Malinche*, melyet már fenebb (l. 125. lap) a Vezúvhoz hasonlítottunk. Ettöl csak néhány mérföldnyire nyugatnak, a pueblai s mexicoi völgy közt emelkedik a *Popocatepetl* s *Iztaccihuatl*, mindkettö örökös hóval borított tüzhegy. E tószomszédos két vulkán szintoly viszonyban áll egymáshoz, mint a *Cofre de Perotte* s az *Orizaba*. Kétségtelen, hogy az *Iztacci-*

*) A vulkánok földrajzi eloszlásuk szerint vagy központiak, vagy sorvulkánok. Az elsöknél egy nagyobb, állandóan tevékeny tüzhegy képezi a központot, mely körül kisebb-nagyobb távolban, de többnyire összeköttetésben a fö-vulkánnal csoportosúlnak a kisebbek; ilyenek p. o. lippari szigetek, a folyvást tevékeny *Stromboli*-val mint központtal; a *Vezúv*; az *Aetna* s a t. A sorvulkánok nem egy központ körül csoportosúlnak, hanem kisebb-nagyobb távolságokban egymásután sorakoznak, s mintegy földalatti, hosszúra nyúló tüzhely egyes kéményeit képezik; például Ausztrália nyugati tenger-partjának vulkánsora; a jappani szigetek vulkánsora, mely a Kurillák s Kamcsatka félszigetébe folytatódik; *Chili* vulkánsora az Andesek gerinczén s a szóban forgó Mexicoi vulkánsor.

huatl régiebb s hogy hajdan tevékeny volt, jóllehet egy indus hagyomány sem említi működését; valószinü tehát, hogy még a történelmi időszak előtt kialudt. A vulkánok sorát kelet-nyugati irányban folytatva, számtalan rég kialudt kráterek s kúpok között, melyek a Popocatepetl-t környezik, a *Tolucai* vulkánban *(Nevado de Toluca)* ismét havasra akadunk; magassága 13,200′. Innen a sorozat számtalan lépcsözetekben száll alább meg alább a csendes tenger partjáig. A *Nevado de Toluca* szintén nem működik már, de ennek nyomait hatalmas sziklarepedések, szétomlott töbörök nyilván mutatják. Legmagasabb két csúcsán a töbörök kristálytiszta vizzel telvék. Tolucától a csendes tengerig még két munkás vulkánt találunk t. i. a *Jorullót* s a colimai vulkánt *(vulcan de Colima)*, utóbbi már régóta tevékeny. A *Jorullo* (mond Horulyo) ellenben csak 1759-ben tolódott fel, mint eredménye azon hatalmas földalatti eröknek, melyek e vidéket még most is örökös rettegésben tartják. A *Jorullo* eredetét, mint kiválóan érdekes tüneményt, közlöm Humboldt leirása után :

„Azon nagyszerü mozgalom, mely a *Jorulloi* vulkánt szülte, s egy egész vidék felszinét teljesen megváltoztatta, a legrendkivüliebb tünemények közé tartozik, melyek földtekénk évkönyveiben eddigelé följegyezvék. A geologia kijelölte az oczeán azon pontjait, melyeken ujabb időkben, azaz 2000 év óta vulkanikus szigetek emelkedtek ki a tenger mélyéből : majd az *Azorok* közelében, majd az *aegei* tengerben, majd *Izland* partjain; de egyetlen oly példát sem említ, hogy egy kontinens belsejében, 36 mérföldnyire a tenger partjától, 42 mérföldnyire a legközelebbi tevékeny vulkántól, kis égő kúpok ezreinek közepette rögtön egy láva és hamuból álló hegység képződött volna, melynek csúcsa 1200 lábnyira emelődött a környező térség fölé.

Aguascarco dombjaitól, *Teipan* és *Petatlan* hegységek közelében — mindkettő gazdag fagyapot-tenyésztéséről ismeretes — hosszu térség nyílik, mely körülbelül 2200—2500 lábnyira esik a tenger színe fölött. Nehány bazalt-kúp emelkedik a térségből, melyben a föközetet zöldkő-porfir képezi. Csúcsaikat örökké zöld olajfák, füzfa-féle levelü cserek és csinos pálmák diszíték, a mely szép növényzet feltünő ellentétben áll a kopár, kiégett, vulkanikus tájékkal.

A 18-dik század közepéig *Cuitímba* és *San Pedro* folyócskái közt téres czukornád- s indigoföldek díszlettek, bazalt-hegyekkel övezve, melyek szerkezete gyaníttatá, hogy ezen egész vidéken az őskorban vulkanikus erők dulongtak. Az említett ültetvények a *San Pedro Jorulloi* haciendához, az ország egyik leggazdagabb, legnagyobb telepitvényéhez valók. 1759-ben junius havában egyszerre földalatti moraj hallatszott, s az ijjesztő döbörgéseket földrengések kisérték, melyek mintegy 2 hónap hosszat aggaszták s rettenték a vidék lakosait. September eleje felé ismét teljesen lecsendesültnek látszott minden, midőn rögtön sept. 28- és 29-dike közti éjjel rettentő földalatti moraj és döbörgés támadott. Az elrémült indusok az *Aguascarcoi* hegyekbe menekültek; rövid idő mulva egynehány □ mérföldnyi terület, melynek mostani neve *Malpais*, buborék gyanánt felemelödött. A föld rétegzetén még mai nap is észrevehetők e feltolódás nyomai. A feltolódott tér a szélén csak 40 lábnyira emelkedik a volt *Jorulloi* lapály fölé, de közepe felé lassankint magasodik, mignem 500 lábnyi magasságot ér.

E nagyszerü tünemény szemtanúi, kik azt az

Aguascarcoi hegyekről szemlélték, azt állítják, hogy egy ½ □ mérföldnyinél nagyobb térből tüzet, lángot láttak előtódulni, hogy hatalmas, izzó szikladarabok nagy magasságra löködtek, s hogy a vulkanikus tüztől megvilágitott füst és hamutömeg sugárzatában egy meglágyult s megolvadt földréteget láttak zajló tenger gyanánt hullámzani. Akkoriban *San Pedro* s *Cuitimba* vizei elvesztek az izzó falak között; a vegyileg felbontott víz még nevelte a tüz hevét, ugy hogy a tüzet *Pascuaro* városában is látták, mely Jorullótól 10 órányira egy a vulkánnál 4500 lábbal magasabb téren fekszik.

Kisebb, 6′—10′ magas kúpok, melyeket a bennszülöttek *hornitos*-nak (kályhácskáknak) neveznek, ezrivel boríták el a *Malpais* felületét. Ezen *hornitos*-ok között egy d.-ny.-ról é.-k.-nek futó részen 6 hegy emelkedett ki, mindegyike 1300—1600 lábnyira a volt térség színe fölé. Ezek közt legmagasabb a *Jorulloi* vulkán, mely jelenleg is tevékeny s mely akkoriban éjszaki részén megolvadt, bazaltféle, hatalmas lávatömeget hányt ki ösközetek darabjaival keverve. A fő kitörések 1760-ig tartottak, azontúl gyérebben fordúltak elő. Az indusok, kik eleinte az uj vulkán aggasztó dörgéseitől féltükben, mintegy 8—10 órányi kerületben mind odahagyták volt falvaikat, lassankint megszokták ez ijesztő tüneményt, s visszamenni bátorkodtak *Aguascarco* és *Santa Jnes* hegyeiből lakhelyeikhez, hogy a gyönyörü tüzforrásokat bámulják, melyek számtalan kisebb-nagyobb nyilásokból szökeltek. Akkoriban hamu födé *Queretaro* városa födeleit, mely egyenes irányban 48 órányira fekszik a vulkántól.“

Sartorius szerint 44 évvel Humboldt ottléte után a földalatti tüz már kevésbbé volt tevékeny; a növényzet mindenütt mutatkozott, mégis a hömérő az árnyékban is még 43 °C-ra emelkedett. Szemtanúk bizonysága szerint a kitörés után több évig a höség türhetlen s ez okból a nagy térség lakhatlan volt. Még jelenleg is láthatók *Cuitimba* és *San Pedro* medrei, melyek kristály-tiszta vize hajdan *Don Andrez Pimentel* földeit termékenyítette. A rémületes éjben kiveszett forrásoktól nyugatra 3000 lépésnyi távolban jelenleg két patak csergedez a *hornitos* agyagos kúpjaiból, s hömérségük 50 °C; a föld mélyéből pedig moraj hallik, mintha kelettől nyugatnak folyó víz okozná. A *Presentacion* nevü hacienda mellett pedig 14′—18′ széles patak foly, mely nagy mennyiségben kénkövenyleget tartalmaz.

Ujabb mérések szerint a *Jorulloi* vulkán magassága 4004′ a tenger szine felett s 1223′ a környezet térsége felett; kúpja igen meredek (45 foknyi hajlásszöggel); több tölcsére van, a fő egy nagy résen nyílik. A kitóduló gözök höfoka 45°—55 °C., a falazatoké sokkal magasabb. A töbörben mindenütt termö kén rakodott le és pedig a legkülönbözőbb színváltozatban, az eleven pirostól világos sárgáig. A légmérsék a feltolódott térségen, melyet Humboldt még 43 fokúnak talált, most már csak 24 °C. az árnyékban.

A tevékeny vulkánok sora, melyet a keleti partoktól a csendes tenger partjáig kisértünk, a *Colimai* vulkánnal végződik; ezt már nyugvónak vélték, de a mult években több izben kitört, egyébiránt csak hamut hányt és iszapot öntött.

XVII.

A POPOCATEPETL

MEGMÁSZÁSA; EGY ÉJ KRÁTERÉBEN.

A *Popocatepetl,* szomszédjával az *Iztaccihuatl*-lal a különben is oly bájos mexicói völgynek, sőt ezen egész fentérnek főékét képezi. Kitünő magasságánál fogva a völgyből mindennünnen látható és pedig különböző helyekről tekintve oly különböző alakban, hogy alig hinnök, hogy egyazon hegyet szemléljük. A Veracruzból Mexicoba vezető úton a mexicói fentéren Acazingó helységénél pillantjuk meg legelőször a *Popocatepetl*-t, de csakis legmagasabb csúcsát, mely hódomb gyanánt bukkanva elő a zöld vetések közől (l. 125. lap) sajátságosan lepi meg az utazót. Puebla és Mexico városától tekintve (e két helytől körülbelül egyenlő távolságban emelkedik, s azért majd *Volcan de Puebla* majd *Volcan de Mexico* a neve), mint összenyomott, nehézkes gúla mutatkozik, mely látszólag egy harmadáig hóval van borítva. A Mexicotól nyugatnak s mintegy 4000 lábbal alantabb eső *Cautlai* völgyből nézve kecsesen idomult, sudár kúp gyanánt emelkedik az eleven-zöld czukornád földek közől, 13,000 lábnyi magasságra a környező völgy felett (l. a czimlapot); innen hegyesnek látszik csúcsa mint a *Pico de Orizabá*-é, melyet czukorsüveghez vagy hegyzett krétához hasonlíthatunk.

A mexicói vulkánok ezen óriását megmászni, még folyton tevékeny töbörének mélyét megvizsgálni, a *Sierra Madre* ezen legmagasabb ormáról a nagyszerü kilátást élvezni — legforróbb kivánságaim közé tartozott.

Ordaz Diego volt az első, kiről tudomásunk van, hogy a Popocatepetl megmászását megkisérté. Midön t. i. Cortez hóditó seregével s a 6000 *tlascaltec* harczossal Tenochtitlan felé nyomúlt, Popocatepetl s Iztaccihuatl között vonúlt a mexicói völgybe. E fáradalmas út közben az erélyes *Ordaz*, hogy a bennszülötteket bátorságáról meggyőzze, megkisérté az akkoriban füstölgő Popocatepetl csúcsára felmászni, s ámbátor czélját nem érte, mégis V. Károly megengedé neki, hogy nemesi czimerében egy vulkánt viseljen. A jelen században többen megmászták e vulkánt, így 1827-ben a *Glennie* testvérek, 1834-ben pedig egy német utazó *Gerold* (később porosz követ Washingtonban); ez utóbbi közzé is tette ottani észleleteit. Jelennen egy magán-társulat rendes kénbányát müvel a tüzhányó töbörében; egy kis telepitvénye van a két vulkán közt közel a hóvonalhoz, ott laknak a bányászkodó indusok nehány nyomorúlt kunyhóban, melyek egyuttal kéntárakul is szolgálnak. Ezen indusok szinte naponkint felmásznak a vulkán csúcsára. Látszólag tehát ezen út nem jár annyi nehézséggel, mint például az Orizabáé vagy a Montblanc-é s ezért nem sokáig tanakodtam, hanem eltökélltem, hogy rég táplált tervemet végrehajtom számos barátim s ismerösim tanácsának ellenére, kik azt állitották, hogy ezen időszakban (télen) az út fölötte veszélyes, sőt lehetetlen, s hogy a sok hó viszfényétől, ha meg nem vakulok, legalább is szemgyuladást kapok. De már több izben tapasztalván, hogy az utasnak, ha a kreolok tanácsaira hajlanék, ha figyelmeztetéseiktől, aggodalmaiktól visszariasztatná magát, minden merészebb tervét, vállalatát, mely némi erélyt, elszántságot igényel, abba kellene hagynia : nem figyeltem tehát a tán jó szívből eredt óvásokra s a kénbányászok példáján felbátorodva, 1857. dec. 16-dikán reggeli 6 órakor útnak indúltam.

A reggel hüvös volt; skót plaidemnek s mexicói serapémnak jó hasznát vettem. A felkelő nap első sugarai megcsillantak *Ajuzco* ormain, a tágas térséget sürü köd borította, mely lassankint oszladozva a nagy várost számos tornyaival s kupoláival gyenge ködfátyolba burkolta. Előttünk a két vulkán méltóságosan emelte a tiszta kék ég felé hótakarta fejét s köröttük az apró kúpok s kialudt töbörök *(peñones)* mint gyermekek a szülék körül csoportosúltak.

A diligentia délutáni 3 órakor hozott *Amecameca* (vagy röviden *Ameca*) városkájába, mely a hasonnevü völgynek mintegy közepén fekszik, 8216

lábnyira a tenger szine felett. A vásoska tőszomszédjában egy domb emelkedik, a *Monte Sacro;* ennek meredek tetejére egy tamarinféle ősfákból képezett széles sétány vezet a kis kápolnához s zárdához, melyben szintén csodatevő képet imádanak. A mexicói ünnepek leirásánál volt már említve, hogy ez egyike az indusok négy búcsúhelyének. A *Monte Sacro* dombjáról nyíló kilátásnál igézőbbet ritkán élveztem. A hosszukás völgyet éjszakon az *Iztaccihuatl*, keleten a *Popocatepetl* szegélyezi;*) amannak hosszudad hólepte gerinczében képzelő tehetségünk könnyen lát egy fehér lepellel takart, hanyatfekvő emberi alakot és találósnak tartja e havas aztec elnevezését, mely „fehér asszonyt“ jelent, (*iztac*; fehér, *cihuatl;* asszony).

Amecában erős hurut és láz megakasztott utamban, és csak másnap délután, midőn könnyebben éreztem magamat, indúltam tovább. A két havast egybekötő hegyláncz tetején, a *Rio-frio*-i erdőben eldugott *Pello-Gallinas*-i „*rancho*“-ban (magyarul : tyúkkoppasztó csárdában) volt éji szállásom tervezve, s innen szándékoztam másnap a havasra indúlni.

Sok bajomba került, míg lóra s vezetőre szert tehettem. Végre akadtam egy haszontalan legényre, ki két hitvány lovával, mint mondá, szintén a *Pello-Gallinas*-i *rancho*-ba törekvék s engem elvezetni ajánlkozott. Elindúltunk délutáni 1 óra tájban; vezetőm, ki spanyol volt (tehát *gachupin*, mint a mexicóiak a spanyolokat nevezik), azt állítá, hogy igen tudja az utat s a jártasabb csapásról keskeny ösvényre tért, mely szerint hamarább vezet czélunkhoz. E csapáson az indusok járnak fel a havasokhoz, honnan hátukon a jeget hozzák le, melyet aztán a nagyobb városokban, söt a *tierra caliente* nagyobb haciendáiban is elég jutányosan árulgatnak. Az út oly meredek volt, hogy több ízben kénytelenek voltunk leszállni, lenyergelni s lovainkat a sziklatorlaszokon nagy ügygyel-bajjal s veszedelemmel átsegíteni.

A növényzet *Amecameca* völgyében még nem igen különbözik Mexicoétól, de a mint a hegyekben fölebb meg fölebb emelkedtünk, a különbség mind feltünőbbé vált. Az örökké zöld *lauraceák* s tölgyfák erdei leginkább csak 2500—5000 lábnyi magasságig diszlenek Mexicoban. Ennél máris sokkal magasabban jártunk, ugy hogy ama fákat csak egyesével láttuk a többi lombos fák és bokrok között. Ezekkel vegyest egyes fenyűkre már a völgy alján is akadtunk; s minél magasbra emelkedtünk, annál gyérebben mutatkoztak a lombos fák, és sürübben a fenyük, mig végre amazok egészen eltüntek. A cserfáknak valamint a tülevelüeknek számos fajaival találkoztunk; az utóbbiak közöl némelyek igen hasonlók ugyan a mi fekete és vörös fenyünkhez, de egyetlenegy sem azonos az európai fenyükkel. Láttunk fenyüket, melyeknek tüjei 1′ hosszúk, igen hajlékonyak s gyengék; ezek a szélben ringatódzva festői látványt nyujtanak. Másoknak tobozai gömbölyüek s oly nagyok mint gyermek feje; mások ismét hosszukások s tengeri-csutka nagyságuak; végre vannak oly aprók is mint a mogyoró. Oly fenyüt is láttam, melynek tüjei inkább cserfalevelekhez, mint tükhöz hasonlítottak.

Imitt-amott megritkult az erdő s gyönyörü kilátást engedett az alattunk terülő völgyre egyes faluival s Amecameca mögött a *Monte Sacro*-val. Elindultunkkor vezetőm azt állítá, hogy 5 órakor fönn leszünk a *rancho*-ban, de a nap már nyugvófélben volt, mire sok bajjal az erdőből ki s a hegy tetejére értünk. Leginkább feltünt nekem itt a vadon termő mezei virágok hiánya a réteken, melyek a mi hegyi vidékeinknek annyi bájt kölcsönöznek. A helyett, hogy — mint a Svajczban — valami „Alm“-ra, vagy — mint Kárpátjainkban — valami „Volka“-féle völgybe értem volna, itt kopár, félig kiégett mezőre akadtunk, melyen szanaszét néhány marha legelészett, sovány, mint a Fáraó álmabeli hét tehén.

Naplementekor erős, csípős éjszaki szél (*el Norte)* emelkedett. Egyfelől a *Popocatepetl* hócsúcsa tőszomszédságában voltunk, másfelől pedig az *Iztaccihuatl* jégtakarta hátának közelében. Erősen dideregtünk. A kopár mezöt vulkanikus homok követte, melyen részint magas buczkák tornyosúlnak részint mély barrankák nyiladoznak. Az alkonyat Mexicoban csak rövid levén, hamar ránk esteledett. Ekkor vezetőm, ki eddig folyvást biztatott, „hogy mindjárt megérkezünk“ egyszerre kijelenté, hogy bizony utat vesztett s nem tudja, hol vagyunk! A hold ugyan nem világított, de gyönyörü tiszta égen kiváló fényben ragyogott a számtalan csillag s tán ezek csillogásának, meg a két szomszéd havas óriás viszfényének köszönhettük azon derengő világosságot, mely az útnak legalább nagyobb egyenetlen-

*) Egy más alkalommal, két heti vesződés után sikerült a két vulkán fényrajzát készíthetnem; mellékelt könyomatunk e fényképek egyike után készült.

Tlamacas, rancho de assuffre.

ségeit látnunk engedte s elhárította azon aggodalmat, hogy valamely barrankába vagy hasadékba bukhatnánk.

Éjjeli 10 óra tájban ismét ritkás fenyvesre akadtunk; ekkor már felhagytam minden reménynyel, hogy a „*rancho*“-ba érjünk s a kandalló kellemes tüzénél estelizhessünk. Kifáradtak lovaink is, melyeket naplemente óta kantárszáruknál fogva vezeténk. A „*norte*“ mindig csípősebb lett s kunyhónak vagy emberi lénynek nyoma sem látszott. Nem maradt egyéb hátra, mint hogy magunkat egy kis barrankában meghúzzuk, hol legalább a szél dühe elől találhattunk némi ótalmat.

E magasságokban az erdők nem rengetegek; a fák, nézetem szerint nem hosszu életüek, 40—50 éves korukban száradni kezdenek, s az első „*norte*“ fuvatára megdölnek; köröttünk csaknem annyi fa volt a földre terülve, mint a mennyi égnek emelte sudarait. E körülménynek egyébiránt mi csak örülhettünk, mert böviben volt a száraz fa, melyből csakhamar elevenen lobogó tüzet raktunk. Lovainkat lenyergeltük s elcsaptuk, hogy keservesen keressék élelmüket, mely csak itt-ott sarjazott igen soványan. Nyergeinket fejünk alá kaptuk, s a plaiddel és serapéinkkel, a mennyire lehetett, betakarózva, daczoltunk a „*norte*“ fagyos fuvatával s az éj kellemetlenségeivel. Itt mellesleg megjegyezhetem, hogy — mint később megtudtam — vezetőm, ki majdnem naponkint följár a „rancho“-ba, szándékosan tévesztette el az utat, alkalmasint, hogy megöljön s kiraboljon. De erre nem volt alkalma, mert az efféle tanyázásokhoz eléggé megszokva, csak félszemmel aludtam, revolveremtől pillanatnyira sem váltam el s egyre raktam fát a tüzre, mig ő annyira elfáradt s oly lusta volt, hogy reggelig meg sem mozdúlt, s nem is merészlett megtámadni. A felkelő nap első sugarainál ismét útnak indúltunk s a tegnap hasztalan keresett csapást csakhamar megleltük; vezetőm egész biztossággal vezetett reá, ugy hogy 9 óra tájban elértük a tegnap olyannyira sovárgott „rancho“-t. Ezt nálunk csárdának, a Svajczban „Sennerhütte“-nek neveznék, de mindkettőtől nagyban különbözik. A csinos „Sennerin“ vagy tüzről pattant csaplárosné helyett a ranchot szennyes indus család lakja; a kunyhó közepén a földön rendszerint tüz lobog, s körötte az asszonyok *tortillát* készitnek s *frijoles*-t főznek; ez a magammal hozott s hamarjában megfőzött theával ugy ízlelt most mint Nektár és Ambrózia.

A norte még egyre dühöngött s megakasztott utamban, de reméltem, hogy más nap reggelre eláll, azért délután egy másik *rancho*-ba mentem, mely az előbbinél magasabban, a Popocatepetl orma tövében feküdt, hol a növényzetet már vulkanikus homok váltja fel. Ez azon említett telepitvény, hol a töbörben nyert ként beolvasztják; innen e kunyhót „*rancho de assuffre*“-nak nevezik; tulajdonképeni neve „*Tlamacas*“. Beesteledett, mire ide értem s a *norte* még mindig fújt. A rancho nyomorult kunyhó, az ajtót kivéve egyetlen nyilással, mely kéményül szolgált. A földön tüz lobogott s körötte néhány indus és felügyelőjük (kit „direktornak“ vagy „inspectornak“ neveznek) üldögélt. A mézgás, nem eléggé száraz fa a kéménytelen kunyhóban oly füstöt fejlesztett, hogy a földre kellett feküdnünk, ha nem akartuk a füsttől szemünket kicsipetni. Igy töltém az éjt : egyre fát rakosgatva a tüzre, hogy meg ne fázzam, s fejemet a földhöz lapítva, hogy meg ne fuladjak. A felügyelő barátságosan fogadott volt, de alig volt mivel megkínáljon; száraz narancslevélből s még egy más — előttem ismeretlen — füből fözött valami theafélét, mi czukorral nem volt kellemetlen ízü.

Reményemben csalatkoztam; a norte még másnap reggel is dühöngött s lehetlen volt a vulkánt megmászni. Visszatértem a *Pella Galinas*-i ranchoba s már-már attól tartottam, hogy tervemmel föl kell hagynom. Délután lecsendesülvén valamennyire a szél, kisétáltam valami szép kilátási pontot keresendő; meg is másztam a *Cerro gordo*-t (kövér hegyet) az Iztaccihuatl kisebb csúcsainak egyikét. Általános magassága mintegy 12,000 láb, a rancho fölött pedig körülbelül 2000 lábnyira emelkedik. Egyes egyedül indúltam torony-iránt, jó szerencsére; épen napnyugtakor értem föl a meglehetős meredek kúpra, melyről leírhatlanul szép kilátást élveztem, keletnek a szinte függélyesen alattam fekvő pueblai völgyre a szaggatott és sziklás ormu *Malinché*-val, a háttérben pedig a felséges orizabai *Pic*-re. A Popocatepetl árnyéka gúla gyanánt vetődött a völgyre; az árnyék-gúla csúcsa (mely a vulkán havas ormának felelt meg) kétfelől gyenge szivárvány-színekben derengő szalaggal volt beszegve. E tüneményt eddig nem láttam volt, s úgy vélem, a hónak súgártörésétől ered, a mint a lenyugvó nap sugarai a hógúla széleit érik. A lemenet a meredek s mély barrankák miatt igen nehéz és fárasztó volt.

A norte végre lecsillapodott, s hétfőn december 24-dikén gyönyörü, csendes, tiszta reggelre virradtam. A Popocatepetl havas csúcsa különös fényben ragyogott s méltóságteljesen s meghivólag emelkedett a felhőtlen kék ég felé. El is fogadtam meghivását s ujra elindúltam a *„rancho del assuffre“* felé. Onnan aztán — a magammal hozott jó reggelit elköltvén — csupán egy indus kénbányász kiséretében tovább folytattam utamat; a direktor tanácsa szerint az éjt a töbörben töltendő, mi véleménye szerint a „legczélszerübb“. Vezetőm hátára kapta téli kabátomat, plaidemet, egy pár lábbelit, egy kis bögrét s valami kevés ennivalót. Én csak könnyeden, egyszerü köntösben, vashegyü, másfél ölnyi hegyi-bottal — mely több izben megmenté életemet — indúltam útnak. Nyakamban Gay-Lussae-féle légsúlymérő s egy hőmérő lógott.

Tizenegy óra lehetett, midőn elhagytuk a ranchot, az indus bányászok s a felügyelő szerencsekivánatai között. Csakhamar átléptük a növényzet határát, mely itt rögtön megszakad. Az erdőn s gyepen túl, vulkáni homok-buczkák, mély repedések és hasadások, vöröses porfir-sziklákkal véget vetnek — látszólag legalább — a szerves életnek. A vulkáni hamu fekete s igen finom, a járás benne igen terhes és fárasztó, főként mivel barrankákat s meredek buczkákat kellett megmásznunk. 1 óra volt, midőn a hó határára értünk.

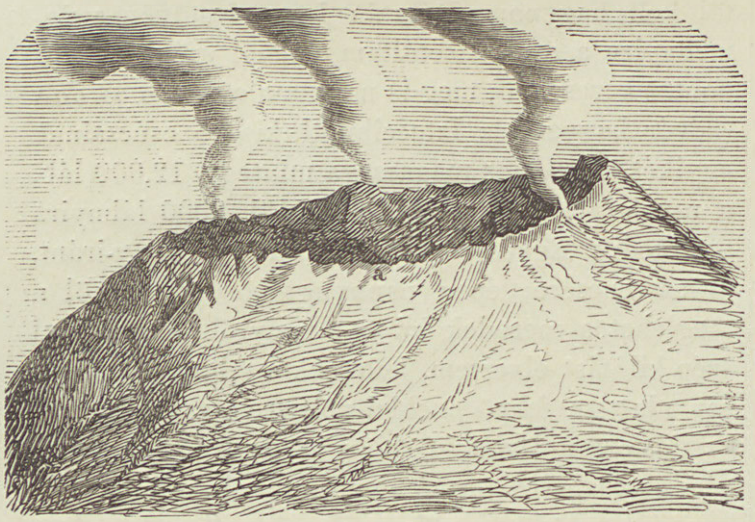

Fig. I.

A *Popocatepetl* nem jeges bércz mint az *Iztaccihuatl*, hanem valóságos havas; kúpját néhány lábnyi, söt némely helyt néhány ölnyi vastagságu hólepel födi egyarántosan. Nincs ott — legalább az éjszaki oldalon, hol én másztam föl — a legcsekélyebb egyenetlenség, repedés, szakadás sem. Az állandó hó a téli hónapokban — s ilyenkor esett az én útam is — valamivel alább nyúlik, mint a nyári hónapokban.*) Ekkor — az esőszakban — ujolag esett s meg nem fagyott hó födi a vulkánt, s útja

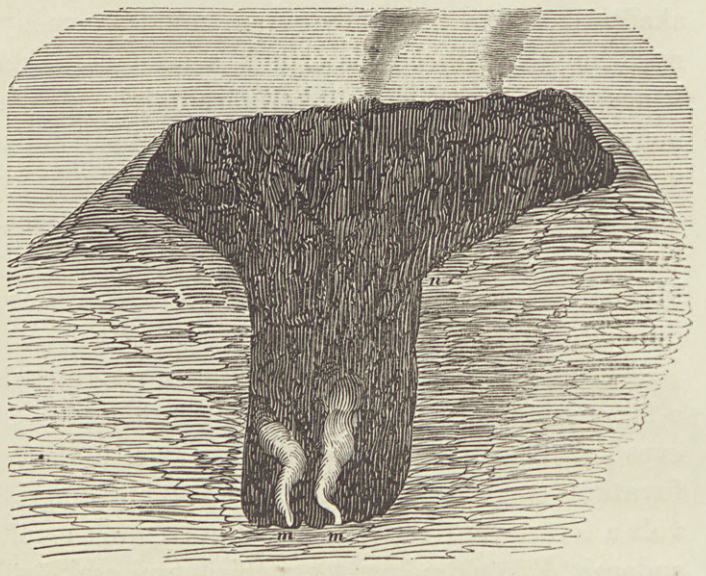

Fig. II.

minden veszély, söt nehézség nélkül is jár; fölmászhatni rá, mint egy óriási homokdombra. De ottjártamkor, télnek idején, másként állt a dolog. A hó felső rétege már több hetes, söt hónapos; délben, midőn a nap szinte függélyesen ejti rá sugarait, fölszinén kissé megolvad, hanem délutáni 2—3 óra tájban már ujra fagyni kezd, ugy hogy az egész orom ilyenkor nem többé hó, hanem fölötte síkos, meredek, jégkúpot képez. Az indusok, mint macskák, másznak fel rajta, de nekem, ki a jég hátán nem nagy hős vagyok, ez nem kis bajomba került. A jegen s havon tett első lépésem következménye az volt, hogy végig estem, mi a szegény légsúlymérő s hőmérő életébe került. Vége volt tehát a légnyomás és légmérséklet szorosabb megvizsgálásának. Hágóvas nem volt lábamon, s vezetőm minden lépést kénytelen volt baltácskájával a jégbe vésni : igy haladhattunk csak nagy lassan. Vezetőm nyugtalankodott s egyre óbéjgatott, hogy már ké-

*) Mexicóban az állandó hó a téli hónapokban csak 4506′ a völgy felett, tehát 9500′—9600′ a tenger szine felett kezdődik. Ekkor a Popocatepetl, Iztaccihuatl, Pic de Orizaba, Nevada de Toluca hóköpenye megnyúlik, s a Coffre de Perotte meg a Colimai vulkán legfelső ormait szintén hó borítja. A nyári hónapokban ez utóbbi bérczek elvesztik ezüstös éküket, mert az örökös hó ekkor csak 14,483′ magasságban a tenger szine fölött kezdődik. — Az egyenlítő alatt az örökös hó határa valamivel magasabbra esik, a *Chimborazzon* p. o. nyáron 15,400, télen 12,480 lábnyira a tenger szine fölött. A téli s nyári hóvonal közötti különbség tehát Mexicoban mintegy 5000′, az egyenlítő alatt csak 3000′. — Közép-Európában az állandó hó vonala 8550′ magasságba esik. (Humboldt adatai.)

sön lesz, s hogy *„la nieve se pone muy brava“*, azaz, hogy a hó még keményebbre fagy s aztán nem mozdulhatunk sem elöre, sem hátra. Az efféle jóslatok nem igen nevelték ugyan erélyemet, de szilárd levén eltökéllésem, csak haladtunk valahogy. E nehézségekhez még az is járult, hogy ily magasságokban hamar vesztjük lélekzetünket, alig léptem tehát egyet-kettőt a meredek hegyen, már is meg kellett állnom, hogy kipihenjem magamat. A nap a vulkán másik oldalát sütötte, s így árnyékban járván, a hó fénye nem bántotta szemünket.

Öt óra volt, midön a töbör szélére értünk. Ez első pillantásra meglepöen nagyszerü, szinte borzalmat gerjesztő látvány. A hegy kellő tetején nyílik az, rézsútosan nyugattól keletnek hajolva, s a láthatárral mintegy 20 foknyi szöget képezve. Alakja nem kerekded, hanem tojásdad, nagyobb tengelye kelet-nyugati, kisebb tengelye pedig éjszak-déli irányu. Nyugat felé (Mexico városa felé) van legmagasabb pontja, mely egyszersmind a hegynek is legmagasabb csúcsa (Humboldt szerint 17,183′). Mi a hegy éjszaki részén másztunk fel s a szakgatott, sziklás töbört egy igen alant pontjánál értük el. (Lásd *a*, fig. II.).

A töbör feneke.

A töbörbe érve, ugy találtam, hogy falai nem összehajlók, hanem szétválók, ugy hogy a nyilás tágul, nem pedig szükül s a hatalmas sziklatömegek tetözet gyanánt csüngnek felette. Csak mintegy 3—400 lábnyi mélységben válik a töbör valódi tölcsérré, 45°—50° lejtéssel a központ felé ereszkedve körülbelül 150′ mélységig, a hol tojásdad alakja rögtön kerekded kerekké válván, tetemesen megszükül s függélyes, meredek sziklafalaival egyenest le a mélységbe ereszkedve rendes hengert képez, mintha mesterségesen fúróval volna a sziklába vésve. A töbör átmetszetét mutató, mellékelt ábránk (fig. II.) a mondottakat tán érthetöbbé teszi.

A töbör felső karimája az indusok állítása szerint 10,000 láb s megkerülésére egy napi idö kell; legnagyobb átmérője (nyugati legmagasb pontjától szembeeső keleti pontjáig) Geroldt mérése szerint 4275 láb. Több helyt a töbör szélső karimáján sziklarepedésekből vízgőz tódúl ki, de aránylag kis mennyiségben, csekély feszerővel s minden zaj nélkül. E gözölgés nem is látható messziről (még a *„rancho de assuffre“* tanyáról sem) s már igen közel valék a karimához, midön észrevettem. A töbör egész mélysége Geroldt szerint 1052 láb, s alsó henger alaku része az indusok kötéllel való mérése szerint 250—300 láb. A meredek sziklafalak miatt a töbör fenekére lehetetlen másképen jutni, mint kötélen leereszkedve, mi az ugynevezett *„malacate“* egy hengerkerék segélyével történik, mely a töbör hengerded részének kezdeténél (*n*, fig. II.) van felállítva. A leeresztett kötél hossza 300 láb, az indusok ehhez kötözve, ereszkednek alá, nagy bottal kezökben, hogy a himbálózó kötélen a falhoz ne ütödjenek.

A töbör feneke egyenetlen és szintén kevéssé kelet felé lejtös; helyenkint meleg mint a mérsékletten fütött kemencze; a vulkáni hamu, homok s kénvirágok között szétszórva vagy egymásra halmozottan oszlopokat, gúlákat képezve kisebb-nagyobb szikladarabok hevernek; ezek tetején és zúgaiban hó s befagyott pocsolyák láthatók. Kerekded

nyilásokból — melyek átmérője $^1/_4$—1 láb — kénecs-savval vegyült vízgőz tódúl ki nagy erővel s olyféle zúgással, mint midőn az érkező gőzös sokáig fogva tartott s dologra szoritott gőzét szabadon ereszti. (Lásd *m*, fig. II.) Más nyilásokból s repedékekből tiszta kéngőz vagy kénkövenygáz özönlik. Termőkén minden hasadékban találkozik, főleg az említett kéngőzforrások körül. Az indusok e termő-kénnel áthatott szikladarabokat (nagyrészt porfir-conglomeratokat) feszitő vasakkal lehasogatják, bőrzsákokban a *malacatéval* felhuzzák, aztán hátukon a töbör karimájáig czipelik s onnan a hó hátán lecsúsztatják — ezt ők ugy mondják: „*hechar una corrida.*“ A bőrzsákok a rémséges, jégsima lejtőn csúszva, oly nagy sebességgel érkeznek meg a hó határán, hogy futásukban alig láthatók, s némelykor oly mélyen fúródnak a homokba, hogy nagy bajba kerül, mig ismét kiásathatnak. E helyről aztán a „*rancho de assuffre*“-ba hordják a ként, a hol beolvasztják.

Ottlétemkor 9 indus dolgozott a töbörben, mindegyike 25—30, sőt 40 arrobát is bányász naponkint. 1 arroba kénnel áthatottt kőért 1 reált (8 reál = 1 peso) kap az indus, igy tehát napjában 3 sőt 5 pesot is kereshet (6—10 forintot). E nagy kereset mellett az indusok alig költenek többet egy reálnál a napi szükségekre, mégis folytonos nyomorban élnek, folyton pénz szükében vannak, hogy „miért“ erre a választ már megadtuk fennebbi fejezeteinkben. A *tlamacasi* ranchoban a beolvasztott kénnek mázsája 6 pésóba kerül, Mexicoban 12 pésóba. E bányászat tehát sok hasznot hajthatna, ha annak rendje szerint üznék, de oly emberek kezében van az üzlet, kik a dologhoz nem értenek, nincs is elég erély és igyekezet, s igy csekély a nyereség.

E munka egyébiránt a Popocatepetl töbörében csak időszakonkint, 4—5 hónapig tartó, azután ismét várni kell, mig uj kénrétegek képződnek. Ily folytonos működésben van e vulkán már századok óta, jóllehet valóságos kitörésről az utóbbi századokban nem emlékeznek, legfölebb hogy hamut s füstöt hányt; jelenleg azonban még füstölni sem látszik, nem is találtam Mexicoban hiteles szemtanut, ki azt füstölni látta volna.*)

*) A *Popocatepetl* név aztecul sok füstöt hányó hegyet jelent; *po* ugyanis füstöt jelent, *popo* pedig sok füstöt és *popoca* annyi mint sok füstöt hányni; *tepetl*, mint említve volt, hegyet jelent. Hogy e nevét nem érdemetlenül viseli s még mult, sőt jelen

Mint mondám, 5 óra volt, midőn szerencsésen elértük a töbör szélét s az egymásra dűlő, részint a töbör falazatjából kinyúló, hólepett, vagy kopár de jéghideg porfir sziklákon a töbör belsejébe másztunk. Nem messze a karimától, a töbör legfelső részén kis tanyája van a bányász indusoknak,

---

században is füstölt, azt több hiteles utazó, nevezetesen Humboldt is említi, ámbár ő azt Mexicoból nem, csak a hegy közelében látta *S. Nicolas de los ranchos* mellől, mely nem messze esik a *Pella Galinas*-i ranchotól. „J'ai déjà rappelé, que par un temps calme, les habitans de Mexico et de Xalappa ne voient jamais sortir de la fumée des cratères du Popocatepetl et du Pic d'Orizaba; ce n'est qu'à l'époque des grandes éruptions, comme dans celle de l'année 1540 (Gomara, *Historia de Mexico*, 1553, fol. XXXVIII.), qu'on a aperçu, des bords même du lac de Tezcuco, les jets de flammes et de cendres du Popocatepetl. Si ces grandes éruptions, *visibles de loin*, sont aussi rares au Méxique que dans les Andes de Quito, il n'en est pas moins sûr ,que le cratère de Popocatepetl est constamment enflammé, et que, jetant de la fumée et des cendres, il s'ouvre au millieu des neiges éternelles'. (Voy. tom. I. pag. 166 et plus haut, pag. 55.). Je vais consigner ici l'extrait de mon *Journal de Tetimpa* (près de San Nicolas de los Ranchos, du 24 janvier 1804., jour où j'ai tenté une mesure trigonométrique de Popocatepetl) „„on parvient assez facilement jusqu'à la limite des neiges depuis les sud, en prenant par Cautla de los Hamilpas, (lásd jövő fejezetünk. 186. l.) surtout par San Pedro Lliyapa, où l'on trouve moins de sables mobiles de pierre ponce, et plus de roches solides. Le Popocatepetl a constamment moins de neige vers le sud et sud-est, où la montagne reçoit des courans d'air chaud, qui remontent de Tochimillco et d'Atlixco *de las tierras templadas y calientes*, que vers le nord, où elle est refroidie par les neiges de la Sierra Iztaccihuatl. Les indigènes assurent qu'on sent l'odeur des vapeurs sulfureuses du cratère avant d'arriver à la limite des neiges éternelles. On voit très distinctement par la lunette que le cratère est incliné vers le sud-est, de sorte que, dans la ville de Mexico on distingue mal son ouverture. La bouche de volcan est environnée d'une circonvallation de cendres et de neige. Cette dernière, d'un aspect grisâtre, parait mouillée par les vapeurs sulfureuses, et congelées, dans quelques parties, sous la forme de glace. Le Popocatepetl sert de pronostic aux agriculteurs des environs. Lorsqu'au coucher du soleil, une fumée noire sort du cratère, et qu'elle se condense en nuages épais, inclinés vers le nord, les Indiens s'attendent à la plui. Si la fumée incline ver le sud, il y aura du froid et de la gelée. Le vent s'annonce par une colonne droite de fumée. Deux à trois heures avant que la tempête se fasse sentir dans la plaine de Tetimpa, on voit des jets de pierre ponce sortir par bouffées de cratère. Ces ponces roulent comme de sable sur la pente de Volcan, couverte de couches épaisses de neige. Le tremblement de terre et la grande tempête du 13 janvier 1804 furent précédes de ces éruptions de cendre et de fumée. Les secousses que l'on éprouvait à Mexico étaint assez vives. Les Indiens nous assurent que la fumée ne se voit pas le matin mais généralement entre 4—6 heures du soir, surtout au moment du coucher du soleil. Cela ne tiendrait-il pas à des causes optiques? Les éjections de cendres et de fumée sont les plus fréquentes et les plus considérables au mois de mai ou toute la cime du Volcan parait quelquefois réfléter une lumière jaunâtre, qui est due sans doute aux vapeurs sulfureuses. De nuit, on n'a jamais vu de feu dans ces derniers temps. Au moment ou nous arrivâmes à San Nicolas de los Ranchos, une colonne de fumée assez épaisse sortit de la bouche de Volcan vers le cinq heures du soir M. Boupland crut distinquer un jet de cendres qui se dirigeait vers le sud-est.“‘ (Humboldt Essai politique. T. II. p. 344.)

kik 2—3 napot is töltenek a töbörben; egy hatalmas, előre nyúló szikla ugyanis néhány deszkadarabbal van körülvéve s így legalább a gyakori szél dühöngése ellen ótalmat nyujt. Nem sokat gondolva e pillanatban az előttem nyiló nagyszerü látványnyal, egyenest e tanyához siettem. Nem annyira fáradt, mint inkább bágyadt, levert voltam, mint valami nagy betegség után; fejem el volt fogulva, kezem szinte elfagyva, bár különben a mászás fölhevített. A tanyán első gondom volt egészen átnedvesült lábbelimet fölváltani s aztán theát főzni; de ez utóbbi sok bajjal járt, mert a vizet is előbb még „csinálni“ kellett: kis bögrénket ugyanis megtöltök hóval s azt a magunkkal hozott fa-szén tüzénél megolvasztók. Csakhamar fel is forrt a víz, de a theát, hogy némi ízt s erőt kapjon, előbb „főzni“ kellett, oly alant volt a víznek forrpontja. Nagy fáradság s bágyadtságban, nagy melegben mint nagy hidegben egyaránt, nincs enyhitőbb ital a theánál; azért ez sohasem hiányzott táskámban. Felöltöttem téli ruhámat, vastag plaidemet a földre azaz a sziklára terítettem, fejem alá ködarabot gördítettem, rá pedig összehajtott kendömet vánkosul, s így szivarra gyújtva egy darabig egészen jól éreztem magamat. Nap lemente volt, de világért sem hagytam volna most oda fekhelyemet, hogy ismét a töbör szélére kapaszkodjam, e gyönyörü tüneményt Mexico legmagasb bérczéről szemlélendő; bágyadtságom, kedvetlenségem erősebb volt minden költészetnél. Az alkonyat odafenn még rövidebbnek látszott, mint a völgyben. Mellém gubbaszkodott vezetőmön kivül még 3—4 bányász is, kik már reggel jöttek fel egy-két napot itt töltendők, mig ismét másoktól felváltatnak; mindnyájan betakaróztunk egy *petate*-val s 7 órakor már aludtunk.

Álmom csak rövid volt; fejem, mely fölértemkor csak el volt fogulva, mindinkább kezdett fájni s a szakgatás szinte türhetlenné vált. Az indusok azt állítják, hogy mindenkinek megfájul a feje, ki a hegy ormára jő, s ez kétségkivül a lég csekély nyomásától valamint a kénecssav s kénkönenygáz erős büzétől ered. Sokan épen nem mehetnek föl: már útközben orrukon, szájukon, fülükön megindúl a vér (ez velem nem történt); volt eset — mondák az indusok — hogy utazók fölértek ugyan, de nem tértek többé vissza, szélhüdésben haltak meg; s valóban ilyféle baj látszott engem keringetni. Lélekzetem nem volt annyira megháborítva, mint azt ily nagy magasságban (t. i. közel 17,000′, a Montblanc csúcsa csak 14,430′) vártam volna, de levertségem szokatlan mértékben fogott el s agyamat aggasztó gondolatok zavarták. A nagy hidegtől is, mely a rendkivül ritka légben még élesebben hatott idegzetemre, sokat szenvedtem. Az indusok, kiknek szervezete a hosszu megszokás folytán mintegy hozzátörődött ezen viszonyokhoz, mitsem tudtak e bajokról; ők csak a hidegre panaszkodtak s csakhamar mély, háboríttatlan álomba merültek köröttem. Egyébiránt a *tlamacas*-i „direktor“ állitása szerint vannak köztük is, kik a kénbányászást s a tanyázást e magasságban meg nem bírják. Bármi szükségem lett volna pihenésre épen most, ily fáradalmak után, nem tudtam nyugalmat találni s már szinte megbántam, hogy oly merész vállalatba fogtam könnyelmüen, s a Popocatepetl ormára jöttem éjszakára, mit még egy utas sem tett s mire, mint később megtudtam, az indusok közől is csak a hozzá törődöttek mernek vállalkozni.

Soha éj oly hosszúnak nem rémlett, soha a hajnalt sovárgóbban nem vártam! de a ragyogó csillagok fejem fölött, a sötétkék, tiszta ég boltozatján nem akartak mozogni, mintha csak oda lettek volna szögezve! Ha néhány perczre el is szunnyadtam, a szédülés, a rémes álmok csakhamar ujra felriasztottak. De másrészt a lég páratlan tisztasága, az eddig nem láttam fényben s nagyságban ragyogó csillagok tündöklése, elszigeteltségem itt oly messze a földtől, a felhők felett s mintegy a légben, a mély csend, melyet csak olykor-olykor szakított félbe a leomló s a töbör mélyébe zuhanó szikladarabok*) robaja, vagy a nagy erővel kitóduló göz zúgása: mindez szinte elfeledteté velem éji szállásom kellemetlenségeit s veszélyeit s egész életemre eltörülhetlen emléket hagyott hátra lelkemben.

Végre valahára, egyik rövid álmomból ismét fölriadva, örömömre a nyugati láthatáron a *Jupitert* s az *Oriont* a *Siriussal* lehanyatlani láttam, mig keleten a *Vénus* a pompás „déli kereszttel“ ragyogott s a hajnal közeledtét hirdette. Fölmásztam a töbör szélére, hogy a nap fölkeltét lássam.

---

*) A töbör széléről folytonosan nagy kövek, egész sziklák válnak le, s ezer meg ezer darabra zúzódva, nagy robajjal zuhannak le a mélységbe. Ezek miatt nem lehet a töbörben meghálni, hol nem volna oly hideg, és sok bányásznak okozták már halálát e lezuhanó szirtek.

A völgyeken nagyobbrészt köd s felhök terültek — valóságos tenger. De nem merek belefogni e nagyszerü látvány leirásába, melyet a legmesteriebb ecset sem volna képes lefesteni.

Visszatértem tanyámra, hogy az ujonnan meggyujtott szén tüzénél theát főzzek s megmelegedjem, mert nagyon hideg volt. Az indusok is fölébredtek s a kis tüz mellé gyültek melegedni s reggelizni. Reggelijök *tortilla* — mindegyike megeszik 8—10 darabot — melyet a parázson megmelegítnek s kissé megsóznak; egyebet nem esznek s mellé csak vizet (olvasztott havat) isznak, mégis jól győzik sulyos munkájokat.

Kínos főfájásom csillapodván, összeszedtem minden erömet, hogy, mielött a Popocatepetl-től végkép elbúcsúznám, felkapaszkodhassam még a töbör legmagasabb pontjára. Ez, az ormok meredeksége miatt, még sokkal több bajba s fáradságba került, mint eddigi utam; de végre sikerült ez is. A kilátás, mely onnan nyílik, leirhatlanúl nagyszerü; mégis, a mint eltekintettem a köröttem s alattam terülő völgyeken, a halmok gyanánt mutatkozó hegysorokon, s a fehér pettyeknek látszó városokon s falvakon, ugy tetszett nekem, hogy kisebb magasságokról, például a *Cerro gordo*-ról a kilátás igézöbb, kedélyesebb.

Ha a felkapaszkodás sok bajomba s orra-bukásomba került, nem kevésbbé fárasztó s veszélyes volt a lemenetel. A szó teljes értelmében a fagyott hóba kellett elébb sarkammal vésnem minden lépésemet, s hosszu botom segélye nélkül, mely bukásaimban (most már nem orromra) s csuszamlásaimban feltartóztatott, jelenleg tán nem volna szerencsém tapasztalásaimat t. olvasóimmal közölhetni.

Délelött volt, a nap egész erejével lövellte sugarait s ezek a végtelennek látszó hóburkon oly erös fénynyel verödtek vissza, hogy kénytelen voltam zöld szemüvegemet elövenni; kik ezen elövigyázattal nem élnek, erös szemgyuladást, ideiglenes sőt állandó vakságot is vonhatnak magukra, mint ez az indus bányászoknál is többször tapasztalható. A hótól visszavert napsugarak különös, eddig nem tapasztaltam meleget fejtettek ki, égetöbbet s kellemetlenebbet, mint az Orinocco partjain a napnak legerősebb heve. Mégis a hó csak legfelső rétegeiben s csak déli 12—2 óra között olvad. Arczom, főleg fülem s orrom felduzzadtak, néhány napig fájdalmas gyuladásban szenvedtem, azután pedig a bör tenyérnyi nagyságban hámlott le arczomról s nyakamról.

Midön a *rancho del assuffre*-ba érkeztem, 1 óra volt. Onnan rövid pihenés után legyalogoltam Amecamecába, hova 8 órakor este érkeztem s így ezen fölötte érdekes, de nem kevésbbé fáradalmas és veszélyes kirándulásomat szerencsésen bevégeztem.

XVIII.

A PUENTE DE DIOS MELLETTI BARLANG.

A mexicoi napi-lapok egyike, a „*Diario de Avisos*“ 1857. nov. 14-diki számában *Hidalgo* hites bányász-mérnöknek a tulanczingoi kerület főnökéhez intézett azon értesitését közlé, hogy a *Puente de Dios* nevü barlangban (a tulanczingói kerületben $^3/_4$ mértföldnyire *Santorum* helységétől) egy uj vulkán tört ki, melynek töböre 15 *vara* (37 láb) magasságra emelkedik a barlangon végig futó patak vízszine fölött, kerülete pedig 10 *vara* (25 láb); továbbá hogy a töbörből láng lobbadozik fel, a kitóduló füst és gázok pedig *amoniakot* tartalmaznak, ennél-fogva — így következtet Hidalgo ur — a füstnek „köszén-égésből kell erednie“, s az egész tüneményt nem tulajdoníthatni egyébnek, mint egy „köszén-vulkánnak“!

Hidalgo ur mérnök, nem természettudós, nem csodáljuk tehát, hogy a tünemény mivoltáról ily ferde fogalmat szerzett. De a dolog nagy zajt ütött Mexicoban, s magam is azon véleményben voltam, hogy itt vagy égő köszén-réteg vagy valami való-

ságos, ujonnan kitört vulkán szerepel. Utóbbi véleményemben még más körülmények is megerősítettek. Ugyanakkor t. i. midőn Hidalgo szerint az uj vulkán megjelent (1857. okt. 26.), Mexicoban földrengés volt, gyenge ugyan s csak nehány másodperczig tartó, mely a fővárosban semmi kárt sem okozott, de mégis Veracruzban, egy már dülőfélben levő tornyot ledöntött s ezzel egy, hónapokig tartott hosszadalmas vitának a város tanácsában, tettleg véget vetett (azon vitáztak ugyanis ezen urak, valjon ledöntsék e a tornyot, hogy helyére újat építsenek, vagy pedig nem). Veracruzban azonkivül ugyanakkor sok döglött halat vetett ki a tenger s a halászok alig bírtak élő halat fogni, elannyira, hogy az ottani rendőrség egy egész hétre eltiltotta a hal-árulást. Máris földalatti összeköttetésekről, a vulkáni erők nagyszerü működéséről álmodoztam, s egy második *Jorullót* (l. fenntebb 170. lap) láttam a földből feltolódni Santorum mellett!

A tárgyat sokkal fontosabbnak tartám, semhogy azt egymagam, s elhamarkodva megvizsgáljam; azonkivül pedig a barlang igen zord, elhagyott vidéken fekszik. A *mineriához* (bányász-akademiához) fordúltam tehát, mely jelenleg Mexiconak egyedüli, félig-meddig tevékenységben levő tudományos intézete; egy vizsgáló bizottmány kiküldését a hely szinére inditványoztam, s egyuttal annak egyik tagjául ajánlkoztam. Inditványomat helyeselték s elfogadták, de hetek, söt hónapok múltak, és nem történt semmi. Végre *Don Castillo* fiatal bányász, s a mineriánál ásványtan tanára ajánlkozott, hogy elkisér kirándulásomban, melyet minden áron végrehajtani eltökéllettem. A mineria igazgatósága, a kultus és kereskedési miniszteriumok jóváhagyták vállalatunkat, elláttak útlevelekkel s rendeletekkel, hogy az illető hatóságok, ha szükségünk lesz, segédkezeket nyujtsanak, s e szerint kirándulásunk némileg hivatalos szinezetet kapott. Időközben lázadás ütött ki, (melyről fenntebb XV-dik fejezetünkben emlékeztünk) s utunkat ujolag hátráltatta; végre valahára mégis az ágyuzásnak és torlaszoknak daczára 1858-ban január 18-dikán elindúltunk.

A Hidalgo által bejelentett rémséges vulkán, mint emlitém, a tullantzingói kerületben *Santorum* mellett fekszik *Atonilco* környékén, tehát Mexicotól éjszaknak; hogy oda jussunk, a *Real del Monte*-i bánya-kerületen kellett átmennünk s ez még növelte kirándulásunk érdekességét. Utunk *Guadalupe* városkáján s a *tepeyacaci* hegyeken, azután egy darabig a *tezcoco*-i tó partján vezetett, sivár, homokos, hajdan kétségkivül vizjárta vidéken. A tezcocoi tó környéke szinte be van hintve az említett *tequesquitével*, s némely helyt azt már apró, szürkés halmokba söpörve találtuk. A *tzumpangói* tó távolabb, nyugat felé mutatkozott.

A télnek, azaz a száraz időszaknak derekán voltunk, s igy a portól s melegtől sokat kellett szenvednünk. Feltüntek a tágas síkon a vándorló homok-oszlopok. A forgószél t. i. több ölnyi magas por-oszlopokban sodorja s hajtja a finom port és homokot, ugy hogy néha 30—40 ily vándor-oszlop látható egyszerre. Hazánk homokos térein is észrevettem e tüneményt, de nem oly nagy mértékben mint ott a mexicoi síkon. Hazámra emlékeztettek még az útfélen talált tanyák is, *haciendas de trigo*, s a gabonával való bánásmód : ott is t. i. a szérüs kertekben lovakkal vagyis öszvérekkel nyomtatják a gabonát, szórják, szelelik, a szalmát pedig kazlakba rakják, csak hogy ezek nem oly nagyok s nincsenek oly mesteri ügyességgel felhalmozva, mint azok, melyeket öreg béreseink hordnak össze.

Kopár, rideg, dioriticus hegyek tövében fekszik a gazdag bányaváros *Pachuca*, melyet délután értünk el. Mintha a természet azon vidéket, melyet érczek gazdagságával ajándékozott meg, minden egyéb adományaitól, ékeitől meg akarta volna fosztani!*) A város 8050 lábnyira fekszik a tenger szine felett (Humboldt szerint); égalja rideg, ege borongós, kellemetlen, hüvös szelek járják. Pirufák, Camerops s yucca-fajok, a pozsgárok s aloék számtalan nemei s a maquey (mely seholsem hibázhatik) képezik e helynek egyedüli növényzetét s jellemzik egyúttal e kopár vidéket, mélabús benyomást gyakorolva az utasra, mint száraz bogáncskóróink az alföld sivár térein. Egy napi tartózkodás után — mi közben sikerült a város fényképét készithetnem (ez után van rajzolva 13-dik ábránk) — tovább folytattuk vándorlásunkat, még pedig nem a diligentiával, mint eddig, hanem bérlett öszvéreken s lovakon.

Jó karban tartott út vezet a szintén gazdag *Real del Monte* nevü bányavároskába, mely egyenetlen, dombos felületü völgyben fekszik. Ha a

*) Pachuca ércz-gazdagságáról s ezüst-bányáiról lásd Toldalék 2-dik jegyzetét.

fennebb említett növényzet nem jellemezné sajátságosan a vidéket, európai bányavároskában vélhetnök itt magunkat. A födeles házak rendetlenül elszórva a hegy oldalában, egyik utcza néhány száz lábbal magasabban mint a másik, gőzgépek füstölgő kéményei, gépgyárak zuhogó kerekei, kopogó zúzdák, nyitott zsilipeken lezuhanó vizek, angolos külsejü, idegen nyelvü emberek : ilyennek mutatkozik *Real del Monte*, mely angol társaság birtoka s hol a bányászatot egészen európai módon üzik.*)

Bárha csak rövid volt idönk, rászántunk mégis egy napot, hogy a várostól néhány *leguá*-ra esö *Cerro de los navajas*-t (kések hegyét) meglátogassuk, hol az aztecok — kik késeiket, nyilaikat s a t. obszidiánból készitették — valóságos obszidián bányákat miveltek. Utunk vulkáni erőktől összevissza szakgatott hegységen vezetett; majd szép *lauracea*, cser s fenyves erdökön, zöld réteken lovagoltunk, majd meg égbe nyuló, kopár sziklák tövében, vagy szédítő mélységek szélén, melyeknek alján egyes, elszigetelt óriás-sziklák tornyosúlnak, kétségtelen bizonyságául azon hatalmas, dúló erőknek, melyek földtekénk e részén hajdanta működtek. Egy már jó magasan fekvö völgyecskének közepén, nehány kúpos (porfir-kőzetü) halom emelkedik néhány szász lábnyira a völgy szine fölé; e halmoknak mintegy két harmadát ritkás fenyves lepi, de kúpjok kopár s a nap sugaraiban csillog-villog, mintha üvegdarabokkal volna kirakva. Obszidian-darabok ezek, melyek nagy mennyiségben elszórva hevernek a porfir-sziklákon vagy egyes gyepes téreken. E dombok tetején, valamint nyugat felé a dombok tövében vannak a régi indus bányák maradványai *(los posos)*; beomlott, alig néhány lábnyi mély gödrök; de azt állitják, hogy egynémelyike 4'—6' szélesség mellett 120'—150' mélységig is lenyúlt. Az indusok késeiket, nyilaikat, baltáikat s a t. mindjárt helyben készitették, még pedig nem köszörüléssel, hanem faragással, mely mesterség most már végkép kiveszett; haza csak a sükerült tárgyakat vitték s igy nem csoda, hogy ama gödrök közelében még mai nap is találhatók félig kész nyilak, lándzsa-hegyek, obszidiándarabok s hulladékok, melyeken az emberi kéz munkája tisztán meglátszik. Több efféle obszidiándarabokkal megrakodva, visszatértünk érdekes kirándulásunkról a városba.

*) Lásd Toldalék 3-dik jegyzetét.

Másnap jó uton haladtunk a szép, tágas *Velascoi* völgyön át, mely mintegy 4 ang. mértföldnyire esik *Real del Monte*-tól. Éjszaknak s nyugatnak távolban kékellö hegysorok övezik a bájos, termékeny völgyet, mig délnek s keletnek zordon hegyek tornyosúlnak, hol a sötétzöld erdökből itt-ott kopár, szürke sziklák bukkannak elö s égbe nyúló ormaikkal sajátságos jellemet kölcsönöznek a tájnak. E völgyben vannak a Real del monte-i kerület azon telepitvényei, *(haciendas de beneficios)*, hol a kibányászott érczekből az ezüstöt kiválasztják. Több ily hacienda van ott közel egymáshoz; legnagyobb s legfontosabb a *velascoi*, hol az egész bányakerület igazgatója lakik. Ezen kivül még a *migueli* s *reglai* haciendákat látogattam meg, s ez utóbbiban néhány napot töltöttem.*)

A *reglai* hacienda egy barrankában vagy hegyszorosban fekszik s bazalt-sziklákkal van körülfogva, melyek közt egy kis patak tör magának utat; ez végig foly a barrankán s a zúzdákat hajtja. A hol a kis patak a bazalt szirteket áttöri, 20'—25' magasságu zuhatagot képez, melyet rendes, prizmatikus bazalt-oszlopok környeznek 100'—120' magas, meredek falaikkal. Egyes bazalt-oszlopok le vannak törve, némelyek orgonasípok gyanánt sorakoznak, mások 40°—45° szög alatt hajolnak le. A zuhatag körül, a bazalt-oszlopok közt, a meredek fal tetején egyes pozsgár s maquey-bokrok, yucca *(filamentosa)* s camerops fajok gyökereznek s a zord vidék regényességét nagy mértékben fokozzák (l. fényrajzom után készült 14-dik ábránkat.**)

Reglán s a haciendákon túl a völgy tetemesen tágul, szinte térséggé válik : ez az *atonilco*-i térség. A föld kopár, többhelyt vörös agyag; növényzete szegény. A térség kevéssé van mívelve, s vízmosásoktól, repedékektől, barrankáktól át meg át van hasogatva. Itt értük a nagyságáról és szépségéről híres, több mértföldnyi barrankát : állitólag — ez Mexico legnagyobb barrankája s a vidéken csakis igy nevezik : *la barranca grande*. Ismét egyike ez azon jeleneteknek, melyek Mexicot olyannyira jellemzik s az utasra elfeledhetlen benyomást gyakorolnak, de melyeket épen azért, mert nincs

*) Az ezüstnek az értékböli kiolvasztási módjáról a *beneficio*-ról l. Toldalék 4-ik jegyzetét.

**) Humboldt nagy munkájában : „*Vue des Cordilléres, et monumens, des peuples d'Amérique*“ hü rajza van a reglai zuhatagnak; tanuságosabb, de kevésbbé festöi szempontból fölvéve, mint az enyim.

mihez hasonlítsuk, a legmesteribb toll is alig képes híven ecsetelni. A nagy barranka, mely tán hatalmas földrepedés, vagy egy öskori nagy tónak medre, $^1/_2$—$^3/_4$ mértföldnyi széles, több mértföldnyi hosszu s átlag 1000 lábnyi mélységü. Porfirfalai majd meredekek s kopárok, csak egyes pozsgár s maquey-bokrokkal a hasadékokban, majd lejtözetesek és sürü erdővel, bokrokkal lepvék. Ittott a porfir-falazaton bazalt-áttörések láthatók: rendetlenül egymásra dölt sziklák, melyek között böviben díszlenek a pozsgárok s aloék százféle nemei, camerops, yucca s agavék. A barranka fenekén folyócska tört magának utat, s ott berkek, erdők zöldelnek vegyest tengeri-földekkel, mig a meredek sziklafalakhoz egyes kunyhók s kisebb faluk támaszkodnak, a távolban pedig, a mint a barranka elkanyarul, s látszólag mind szükebb meg szükebb lesz, egy kis hegysor zárja el a háttért. Mindezt ama bizonyos kékes világitásnál szemlélve, mely szintén annyira jellemzi Mexico fentéreit, az utas oly bájos képet lát, melynek elragadó hatását nem képes sem leirni, sem feledni.

Már bealkonyodott volt, midön több órányi lovaglás után *Atonilco* (vagy *Totonilco*) *el grande* nevü helységbe értünk. Közelében a jura-mészkőből meleg (ketted szénsavas mészéleget tartalmazó) forrás buzog s híres fürdőül szolgál, mint Európában Karlsbad. Az idő rövidsége nem engedte, hogy ezen fölötte érdekes forrást közelebbről megvizsgáljuk. Utunkat a teli hold fénye mellett tovább folytattuk az igen elhagyott kopár vidéken, mindamellett ezen esti séta eléggé regényes volt. Egy kopár mészkö-domb redöjében fekszik a *zoquital*-i hacienda, melynek birtokosa uti társamnak Castillonak barátja volt. Tömör kőfalai már messzi fehérlettek a hold sugaraiban; kertnek, árnyas fának, vagy viruló bokornak, de még csak zöld gyepnek is — a ház körül nyoma sincs; mögötte pedig félig kiszáradt tó — inkább pocsolya, — s puszta agyag meg homok; halotti csend mindenütt. Halkan közeledtünk fáradt lovainkon napi utazásunk czéljához, mintha csak valami elbüvölt vidéken jártunk volna. A zoquitali haciendában egyébiránt szives fogadásra találtunk.

Másnap reggel (jan. 24-dikén) a házi gazda s néhány szolga kiséretében elindúltunk lóháton a csak néhány mértföldnyire eső *Santorum* helységéhez s a szomszédjában levő barlanghoz, melyben Hidalgo ur az uj vulkánt fedezte fel. A környékben már csodadolgokat hallottunk arról, s alig vártuk, hogy szinről szinre láthassuk mi is.

Utunk fáradalmas volt; keskeny, köves ösvények vezettek kopár hegyeken s meredek völgyeken. Az elhagyott vidék földje szürke alpesi mészkő; növényzete szegény. A már többször említett, s e vidékeket jellemző növényeken kivül itt még egy alacsony törzsü pálma is fordúl elő, tenyéralaku, rideg levelekkel. E pálmát déliebb Amerikában böven találjuk mindenütt a mészköves vidékeken. A kisebb völgyekben vagy kevésbbé meredek hegyoldalakon nyomorult indus kunyhók vannak elszórva, pozsgár sövénynyel s kis tengeri vagy babfölddel kerítve. 11 órakor *Santorum* falvába értünk: elszórt indus kunyhók meredek domb oldalán. Az egész falut indusok (az *Otomi* törzsből) lakják. Eléhivattuk az *Auciliárt* vagyis a falu biráját, az egyetlen indust, ki érthetően beszélt spanyolul s ki — legalább azt állitá — olvasni is tudott. Elémutattuk neki leveleinket a miniszteriumtól s a totonilcoi helység fönökétől, melyben meghagyatik neki, hogy segédkezet nyujtson. Össze is gyüjté rövid idő alatt a falu egész férfi népességét, s ezek rudakkal, kötelekkel, fáklyák helyett pálmalevélből készült csamatokkal elkisértek minket az uj vulkánhoz.

Egy óra lehetett, mikor a hely szinére értünk. Meredek, mély völgy ez, kopár sziklás hegyekkel övezve; mindenütt ugyanazon zord, kopár szinezet, szük völgyek, neptúni erőktől felhalmozott, egymásra döntött szikladarabok; itt-ott egyes camerops és pozsgár-fajok s az említett törpe pálma szomoru magányban, vagy pedig mimoza-bokrok a szirtek között; mindenfelé halotti csend és elhagyottság.

Vulkáni erők nyomaira itt nem akadtunk, de a mi gyakori e vidéken, az a hegycsuszamlás. Ottlétem előtt néhány hóval történt, hogy midön egy indus, kemény esőzések után egy nyári nap reggelén tengeri-földjét ment megnézni, nagy bámulatára a zöld vetés helyett kopár sziklát talált, ellenben alatta való szomszédja ugarának helyén zöldellő tengerit. A lecsúszott földréteget szemmérték szerint $1^1/_2$ magyar holdra becsültem. Érdekes pör támadt, ki arassa a tengerit? az-e, a ki vetette, vagy pedig az, kinek földjén állott? Ottlétemkor a pör nem volt még eldöntve. Hasonló hegycsuszat képezi az „Isten hídját“, *puente de Dios*-t. A meredek völgyet ugyanis, melynek alján nyílik a bar-

lang, két közel álló kopár hegy képezi, az egyiktől egy sziklás rész elvált, lecsúszott, a szemben álló hegyen felakadt s így a két hegy közt csüngve ezeket hídként köti össze; e sziklahídnak neve *Puente de Dios*. Alatta patak foly, mely a tőszomszédos barlangból jő s később az *Amajac* nevü patakkal egyesül. Az út *Totonilco el grande*-ból *Actopan*-ba a *Puente de Dios*-on visz keresztül. Humboldt szerint, ki e vidéket szintén bejárta, de közelebbről le nem írja, a *Puente de Dios* 6750 lábnyira fekszik a tenger szine fölött.

Most tekintsünk a barlangba.

Az indusokat csak nagy bajjal tudtuk rávenni, hogy bekisérjenek, mert — a mint állíták — minden este a barlang szélén látják ülni a nagyszárnyu, tüzes szemü ördögöt (*Tlacatecolotl*, azaz : eszes bagoly), meg voltak győződve, hogy ott van a *Mictlan* vagyis a pokol bejárása. (L. fenntebb 139. lap jegyzet.) A mi képzelődésünk is fel volt hevülve Hidalgo ur jelentése s a vidéken hallott mindenféle mesés dolgok következtében. Képzeletemben már szinte láttam a tágas, sötét barlang közepében a kis, kúpos dombot, melynek örök tüze a barlangot büvös fénynyel árasztja el s a mellette futó patakban festőileg tükröződik. Sajnos, mindez csak képzeletünkben volt meg!

A barlang maga kicsi, és semmi különös érdekkel sem bír. Azon üregek, barlangok közé tartozik, melyek az alpesi mész-képletben oly gyakoriak. A barlangba tágas nyilás vezet mint óriás kapu, melyen egyébiránt az össze-vissza halmozott szikladarabok miatt elég bajos lemászni a tágas üregbe. Ezen üreg délnek megszükül s folyosó alakban végződik, mely mintegy 375′ hosszu patkós kanyarulat után ismét tágas és a szabadba vezető nyilásba torkollik, ugy hogy az egész barlang patkó-alaku alagúthoz hasonlít, tágas előcsarnokkal. A patak a nyugati nyiláson jő a barlangba, ezt végig futja, aztán a nagy terem egyik zugában egy harmadik nyiláson kifut. Az egész barlang hossza az éjszaki nagy nyilástól a nyugatiig körülbelül 500 láb.

A barlang nagy termét könnyü, kékes füst lepte el, mely kivált a barlang tetején terjengett, könnyü fellegekben. A füst büze emlékeztetett — senkisem találná kí — a magyar alföldre! Ugyanazonos t. i. a ganéjtéglákéval, melyeket az alföldi menyecskék főzéshez használnak. E szagban bizonyosan sok amoniak, de semmi vulkanikus büz sem rejlik. Felkutattuk a terem minden zegét-zugát, végig motoztuk az alagút-féle folyosót, térdig vízben gázolva, de sem a Hidalgo ur által híresztelt kráternek, sem kihányt lávának vagy bármiféle vulkanikus működésnek még csak nyomára sem akadtunk. De itt-ott találtunk könnyü, likacsos, barna darabokat, melyeket Hidalgo ur „koromnak,“ *(hollin)* mások lávának neveztek, én pedig első pillanatban turfának tartottam; ha kissé hozzászagoltam volna, mephiticus amoniakos büze csakhamar kirántott volna tévedésemből, aztán, hogy is juthatna e barlangba turfa? De minderre én akkor nem gondoltam, eszem folyvást a vulkánon járt.

A barlang boltozatában, különböző magasságban s helyeken egyes sziklarepedékek, kisebb-nagyobb hasadékok vannak, melyek alkalmasint más üregekbe vagy hasadékokba nyílnak. Ezen hasadékokból jő a füst, néha alig észrevehetőleg, máskor sötét fellegekben. Ottlétünkkor kisebb mértékben jött a füst, de indus kisérőink közöl néhányan, kik már ezelőtt merészkedtek a barlangba, azt állíták, hogy egy-két hónap előtt valóságos lángokat láttak kitörni a hasadékokon. Mások azt állíták, hogy csupán a lángok viszfényét látták, meg mások még erről sem akartak tudni. E nyilások más üregekbe vezetnek — gondolók — s ezekben van az óhajtott kráter 35 lábnyi kerületével, minőnek azt Hidalgo ur leírja. De e repedések a barlang fő üregében oly magasan, felettünk függélyesen voltak, hogy azokhoz jutni lehetetlenség. Sok keresés és kisérlet után találtunk végre egyet, mely a barlang alagúti részében valamivel alantabb esett a többinél, 50—60 lábnyi magasságban a patak színe fölött a sarokban, melyet a boltozat s az oldalfalak képeztek. Ehhez hozzáférni nem látszott lehetetlennek, s mindent elkövettünk, hogy ezt meg is tegyük.

Póznáink nem voltak elég erősek s hosszúk, hogy a lyukat elérjék, másokért kelle tehát a faluluba küldeni s újra sok időt vesztegetni, mig az indusok végre hosszabb póznákkal s mentől nagyobb zajjal megérkeztek. Egy-két póznát erős kötelekkel összekötve mint egy hajó-árboczot készíttettünk s ezt nagy bajjal a füstölgő nyiláshoz támasztottuk. Eddig ugyan az indusok követtek s félelmük csillapodott, látván hogy sem a *Tlacatecolotl* nem bántja, sem a vulkán tüze el nem emészti : de most már semmikép sem birhattuk rá, hogy a póznán felmászszanak. Kéréseink, tetemes

pénzbeli s egyéb jutalom-igéreteink, birájuk tekintélye s parancsa — mind hiába voltak. Már minden reményünket elvesztettük, hogy az óhajtott vulkánt megláthassuk, s attól tartottunk, hogy eddigi fáradozásunk mind hasztalanná leszen, s visszatérünk anélkül, hogy czélt értünk volna, midön egy 16 éves indus suhancz kivált a többi közöl, nagylelküen felajánlotta magát és csakugyan bámulatos ügyességgel fel is mászott a póznán. Erre az indusok ismét egy kissé neki bátorodtak; kötelek segélyével egy második, meg egy harmadik legény is fel mászott s felhúztak néhány pálmalevél-fáklyát. Most rajtunk volt a sor. Derekunkra erös kötelet füztünk s ennek segélyével a két indus legény felhúzott a póznán. Castillo, ki elöre ment, szerencsésen érkezett fel, de én komoly veszedelembe kerültem. A pózna t. i. rézsútosan volt a hasadékhoz támasztva; testem — a mint körülbelül a pózna közepéig jutottam — a nehézség törvénye szerint lefordúlt s a kötél a póznára csavarodott. Az indusok nem látták ezt s egyre húztak, én pedig háttal csüngtem a mélységnek, se fel se lefelé nem mozdúlhattam és csak két könyökömmel akaszthattam magam a sziklába. Igy csüngtem néhány perczig az 50—60 lábnyi magasságban, mig az indusok helyzetemről valami módon értesülve, megeresztették a kötelet s én karjaimon a résbe huzódhattam, hol teljesen kimerülve s az imént fenyegetett veszedelemtöl nem kevéssé meghatva érkeztem meg.

De még koránsem volt vége minden fáradtságnak s veszélynek. A szük résben mintegy 10 lábnyira kellett függélyesen, sziklák között másznunk, mig egy hosszu hasadékba értünk, mely mintegy 55 foknyira volt lejtös, s igen finom homokkal, inkább porral, volt borítva. Szétszórva néhány ingadozó kö és szikladarab hevert. A melegség 45° C. volt. A füstöt, mely sürü tömegben tódúlt, a port, melyet minden mozdulatunkkal fölvertünk, alig lehetett elszenvedni. Minden lépésnél — melyet egyébiránt négykézláb tettünk — attól tarthattunk, hogy az omladozó homokkal a mélységbe, a patak medrébe zuhanunk. Körülbelül 20 lábnyira haladtunk ily módon; a sziklarés mindinkább szükült, a melegség fokonkint nött, a füst és por mind türhetlenebbé lett, s végre is a füst oly sürüen omlott, látszólag a hasadék mélyéből, hogy további haladásunkat végkép megakasztotta. Visszatértünk tehát a mint jöttünk, s nem csekélyebb bajjal.

Az imént említettem hasadékban sem akadtunk az óhajtott vulkánnak semmi nyomára, nem láttunk tüzet, de még annak sugárzatát s világosságát sem, nem hallottunk semmiféle földalatti zúgást s morajt, nem leltünk lávát vagy más vulkáni terményeket, csak ama barna darabok hevertek szerteszét a homokban. Napvilágnál közelebbről megvizsgálva kitünt, hogy ezen barna anyag nem egyéb, — mint denevérek ganéja: szétmorzsolva s égö szénre hintve ugyanoly büzü füstöt fejtett ki, mint a milyent a barlangban éreztünk. Ezen tapasztalások után könnyü volt a többit következtetni s a mesés tüneményt megmagyarázni. A denevérek légiói, melyek századok óta lakják a barlang sötétebb üregeit, zúgait és sziklahasadékait, több ölnyi vastagságu trágya-réteget raktak le s ez valami módon — tán villámcsapás által — meggyúladván, kellö légvonat hiányában lassan-lassan tovább parázslott. Ottlétünkkor már harmadik hónapja füstölt a barlang. Az indusok azt állíták, hogy oktober egyik éjjén erös mennydörgés volt, hogy a villám több ízben lecsapott a barlang környékén, s hogy másnap reggel már füstölni látták a barlangot, még pedig sokkal nagyobb mértékben, mint ottlétünk alkalmával. Hidalgo ur oktober végével látogatta volt meg a barlangot, de az indusok állítása szerint csak a nagy üregben mulatott néhány perczig, mert oly erös volt akkoriban a füst, hogy hosszabb ideig el nem lehetett viselni. Hamarjában s alapos vizsgálat nélkül készült hirdetményével az egész környéket oly páni rettegésbe ejtette, hogy a *santorum*-i indusok máris folyamodványt nyujtottak volt be a kerületi elnökhöz, engedné meg nekik, hogy falujokat a vulkán veszedelmes szomszédságából tovább mozdítsák, azaz, hogy távolabb eső helyen telepedhessenek le. De söt a még legalább is 5 mértföldnyire eső Totomilco helységéből is sokan elköltöztek, tartván a földrengésektöl s az uj vulkán pusztitásaitól, melyeket már napról napra vártak. Mexicoban a vulkánoktól való ezen félelmet nem csodálhatjuk. A *Jorullo* feltolódása, s a borzasztó dulongás, mely ezen uj vulkán támadását kisérte, még éber emlékezetében van a mexicoi népnek.

A szegény santorumi indusok eszerint — kik együgyü de igen becsületes embereknek látszanak — igen megörültek, midön meghallották tölünk, hogy ezentúl már nincs mitöl tartaniok, sem a gonosz lélektöl, sem a tüzhányótól; söt ellenkezöleg, hogy örvendezni van okuk, mert hogy

ha majd — tán néhány hónap leteltével — a barlang megszünt füstölni, az elégett anyag hamvát, ugy szintén a sértetlenül megmaradt ganajat nagy haszonnal fordíthatják földjeik trágyázására, s így kopár, sovány mezeiket egykoron tán termékeny vidékké, szegény falujokat viruló helységgé alakithatják.

A nap már lemenő-félben volt, midőn a barlangból ismét a napvilágra értünk; lóra ültünk s visszatértünk a *zoquitali* haciendába. Utunkat nem Santorum helységének vettük, hanem megkerülve a meredek dombot, melyen az fekszik, a barlangból kisietö patak mentén haladtunk. Itt a növényzet valamivel dúsabb, a mimoza-bokrok több nemével, sőt, egyes lombos fákkal is találkozunk, nevezetesen kitünöen szép *sycomor*-fákkal, — platánokkal (hasonlitók azokhoz, melyek Pesten a városligeti tómellék berkét képezik). Ezekre Éjszak-Amerika déliebb részében, bizonyos magasságban s víz mentén mindenütt akadtam; az *Alabama* mentén (Alabama államában Éjszak-Amerikában) egész erdőket képeznek.

Hazatértünk közben bámulnom kellett a mexicoi lovak ügyességét. A folyócska nem mély, de medre teli van szikladarabokkal s az ösvény majd a jobb majd a balparton huzódik; legalább is ötvenszer kellett a vizen átgázolnunk s emellett oly sziklahalmazatok, körakások akadtak utunkba, hogy ott a lovaglást lehetetlennek tartám vala, ha ügyes, kis lovaink az ellenkezöről meg nem győznek. Beesteledett s a hold szende világának köszönhettük, hogy baj nélkül értünk *Zoquital*-ba, hol a napi fáradalmak s koplalás után (reggeltöl fogva nem ettünk) ugyancsak jól esett a tanyázás.

Ámbátor ugy tekinthettük, hogy kirándulásunk czélja el van érve, s a barlang körüli kisérleteink be vannak fejezve: mégis, hogy véleményünkben másodszori vizsgálat által megerösödjünk s az ottani füstből s gözökből, ha lehet, vegykisérletek s elemzések kedveért valamit magunkkal hozzunk, másnap ismét visszatértünk a barlangba. Santorum egész férfinépsége, meghagyásunk szerint, ott várt már reánk: félelmük teljesen el volt oszlatva. Az emlitett résbe felmászni most kevesebb veszélybe, de még mindig sok bajba került; az indusok ugyanis valami létrafélét kötöttek a póznákhoz. A résbe most tovább is behatoltunk, de sziklánál s füstnél egyebet nem találtunk. Midön a sürü füst már nem engedte meg a további haladást, kinyitók vízzel tölt palaczkainkat, s mihelyt a kiöntött víz helyét a füst és göz elfoglalta, erösen bedugaszoltuk, lepecsételtük s baj nélkül meg is hoztuk Mexicoba. Itt azonban 3 havi ottmulatásom s folytonos sürgetésim daczára sem tudtam elérni, hogy a göz vegy-elemzéséhez hozzálássanak.

A barlangból kijövet nem Zoquitalnak, hanem Totomilco-nak, onnan pedig azon úton, melyen jöttünk volt, Reglá-nak s Pachucá-nak tértünk vissza Mexicoba.

XIX.

CAUTLA S CUERNA-VACCA VŐLGYEI.

A XOCHICALCOI ROMOK.

Mexicoban való tartózkodásom elbeszélésével vége felé járok; mielőtt azonban e szép, fölötte érdekes országtól és eredeti népétől búcsút vennénk, t. olvasóimat még *Cautla* és *Cuerna-vacca* termékeny, bájos völgyeibe akarnám vezetni; a *tierra caliente*-be, a mint e völgyeket a mexicoi nép nevezi.

E völgyekbe egyrészt az okból rándúltam, hogy Mexico legtermékenyebb, legmüveltebb s legbájosabb vidékeinek egyikét meglátogassam, másrészt pedig az aztec régiségek miatt, melyek *Cuerna-vacca* környékén találkoznak.

Ismét egy arrieróval szerződtem, ki fényrajzi eszközeimet nagy ügygyel-bajjal rakta fel három öszvérére; nekem magamnak volt, lovam melyet már régebben vettem Mexicoban s odavaló szokás szerint a Paseon naponkint használtam is.

A vidéknek, melyen átutaztam, csak rövid vázlatát adom. *Cautla* s *Cuerna-vacca* völgyei délkeletnek fekszenek Mexico városától, melynek völgyétől zord hegyláncz választja el; ennek legmagasabb csúcsa *el cruz del Marquez*, a fővárostól délnek s a mexicoi völgy színe felett 2360 lábnyira fekszik. Mart. 11-dikén indúltunk el a fővárostól keletnek tartva, s első éjjel *Chalco* városkájában szálltunk meg, mely az aztecok történetében fontos szerepet játszott, most azonban csak érdektelen, indus mezőváros ka, a hasonnevü tó és csatorna közelében. Másnap déli irányban s hegynek fel vezetett utunk. A mint magasbra meg magasbra emelkedtünk, kopárabb, s zordonabb lett a vidék, gyakoriabbak lettek a fenyvesek, hüvösebb a lég, mig végre déltájban a hegy gerinczére érkezve, merő fenyvesek közt haladtunk, mint a *rio-frio*-i erdőben. Annál meglepőbb volt aztán, annál nagyobb hatást gyakorolt, midőn a fenyvesekből, a vadregényes vidékből előbukkanva, egyszerre a *cautla*-i völgyet láttuk magunk alatt, mintegy odavarázsolva. Mig idefönn a komoly fenyvesek a hideg égövre emlékeztettek, odalenn czukornádföldek, dél-övi pálmák s terebélyes zamangok zöldelltek. Alig telt bele néhány óra, s egészen más égalj alatt, a „*tierra caliente*“-ben voltunk!

Nagy örömmel üdvözöltem régi ismerősimet, a forró-övi növényzetet. Milyen élet, mozgalom, dúsgazdagság van itt ismét a természetben! madarak énekelnek, fütyölnek, bogarak hemzsegve zúgnak, lepkék röpkednek, tücskök danolnak, gyíkok iramodnak mindenfelé. A szellős kunyhókat banánék árnyékolják, a pálmákat, narancs, zamang s egyéb melegföldi fákat s bokrokat kuszályok füzik össze, s nagy fehér tölcsérvirágu fák, illatukkal árasztják el a tágas völgyet; a réteket s árkok partjait számtalan folyondár lepi el világos vagy sötétkék, nagy tölcsérü virágaival, mintha csak a kék mennyezet tükröződnék a földön! Mindennek oly meleg, oly egészen más szinezete van, mint a csak néhány óra előtt elhagytam vidéknek. A szende-zöld dombok között 500—1000 lábnyi magasságra (a völgy színe felett, mely maga 4000 lábnyira van a tenger színe fölött), trakit-sziklák törtek utat; szakgatott, összerombolt ormaik majd óriás sárkányokat, majd régi váromladékokat tüntetnek elénk; emitt függélyes, meredek falakban emelkednek, amott iszonyu szikla-halmozatokat vagy tátongó üregeket képeznek, melyeknek a számos monda még fokozza regényes voltát. E zord hegyektől a szép völgyön végig czukornád- s ten-

geri-földek terülnek, s e hullámzó, zöld tengerből kecsteljes méltósággal emelkedik ki a mexicoi hegyek óriása, a Popocatepetl, mellette az Iztaccihuatl, (mely a fővárosból nézve, nálánál magasabbnak látszik,) szinte elenyészik. Alig lehet leírni, mi szép e vidék, kivált napkeltekor s napnyugtakor; s ha a tág völgyben a Popocatepetl tövénél tó terülne (a mint hogy az őskorban valószinüleg igy is volt), a föld legszebb vidékének merném mondani.

A cautlai völgyben 4019 lábnyira a tenger színe fölött s 24 leguára Mexicotól dél-délkeletnek fekszik *Cautla-Amilpas*, mintegy 2500 lakossal. A függetlenségi háborúban elhíresült; a fölkelők egyik tábornoka *Morélos* 2 havig tartotta ott magát s hősiesen harczolt a spanyolok túlnyomó ereje ellen. Jelenleg sokat szenved a pronunciadosoktól; mexicói tartózkodásom ideje alatt több ízben kiraboltak s megsarczolták.

A *cuerna-vaccai* völgy nyugatnak fekszik a cautlaitól s arra felé vettük most utunkat. A cautlai völgy Mexico Kanaánja, utunk tehát nagyobbrészt czukornádföldeken s majorságok között vezetett; ily helyeken a *trapicho*-k, *állambiqué*-k körül az uri lakon, majorsági épületeken kivül a munkások kunyhói is sorakoznak (a munkások négerek, mulatták, zambók s mind szabadok), azonkivül pedig a nagyobb haciendáknak többnyire megvan kápolnájuk is, ugy hogy az ily majorság valóságos falu. A vidéknek nagy ékessége a sok narancsos, gyümölcs-berek, pálma s a sok csermely, melyet a czukornád mesterséges öntözésére használnak fel. Egy ily nagyobbszerü haciendának, *Atlivoyannak* (vagy *Atlihuayan*-nak) birtokosával, *Don Manuel Escandon*-nal személyes ismeretségben lévén, ott néhány napot töltöttem. E birtok területe 19—20 caballeria (mindegyikét 540,000 □ vará-val számitva); de e roppant térnek csak egy része van mívelve, a többi parlagon hever, mint dombos, bozótos legelő.

Atlivoyannal határos *Yautepec*, nagy, csinos indus helység tágas barrankában, egy kis folyó két partján; egyik fele kis dombra támaszkodik, másika pedig a tágas völgybe terjed. Gyümölcs, kivált narancs-berkeivel, czukornád-földeivel Yautepec nagyon emlékeztetett *Maracay*-ra az araguai völgyekben; (lásd 70. lap) az egész helység valóságos gyümölcsös kert. Mindamellett, hogy itt, valamint a cautlai völgyben a gyönyörü dúsgazdag növényzet főjelleme ugyanolyan, mint az araguai völgyekben: nemekre s fajokra nézve ez utóbbitól sokban különbözik. Igy például a kenyérfát, *(artocarpus)* tenyéralaku leveleivel s tövises, ágyugolyó nagyságu gyümölcseivel itt nem láttam, szintugy a sudár kókoszpálmát sem; amott ellenben hibázik a *chirimolla mamey* s a t. Yautepec kertjeiben a gyümölcsfák legnagyobb része narancs, mango sapote s banáne. A narancsfa — melynek épen ottlétemkor érlelődött gyümölcse — oly mennyiségben van, hogy egy *claco*-ért (rézpénz $^1/_8$ reál) 9—10 izletes narancsot is adnak. Egész karavánokban hordják e gyümölcsöt a fővárosba; egy-egy öszvérre 4 *gruésát* (1 gruesa annyi mint 12 tuczat) raknak s egy ily gruesa ára 2 reál; a fővárosban drágább. A lakosok, állitásuk szerint évenkint 30,000 pésót vesznek be e gyümölcsért. A Yautepec mögötti dombról a legbájosabb kilátás nyílik minden irányban és szinte szivem fájt, hogy e vidéket nem szerezhettem meg magamnak fényrajzilag, de ez lehetetlen volt a sürü aszály miatt, mely az év ezen szakában, az esőzések beállta előtt, reggeltől estig tart. Ez egyuttal az év legmelegebb szaka; napokig legkisebb szellő sem lengedez, mi a hőséget s aszályt neveli s részben okozza; innen ez utóbbit a lakosok *la calma*-nak nevezik (mert csak csendes időben fordul elő). A reggeli s alkonyati pir a sürü aszályt rózsás fátyollá varázsolja, mely a messzi, zöld térséget s az égbenyuló bérczeket leplezvén, tündérszínben tünteti elő a különben is igéző vidéket.

Mart. 17-én tovább indúltunk nyugat felé. A viruló gyümölcsösöket, nádföldeket köves, bozótos tér váltotta fel, s nem sokára alacsony, kopár hegysorhoz értünk, melyen át két sajátságosan kúpozott hegy (*las tetillas*, a tölgyek) által képezett szoros vezet. Itt vert meg néhány hét előtt Cobos egy mexicoi tábornokot, ki nagy ügyetlenül e hegyszorosba vezette seregét. A kopár dombokon ujra találkoztam azon apró, tenyeres levelü, rideg pálmákkal, melyeket Santorum vidékén láttam.

A szorosból kiérve a *cuerna-vaccai* völgyet láttuk magunk előtt; ez szintoly viruló, termékeny, mint a cautlai s ennél valamivel alantabb fekvésü. Két út nyilt előttünk : az egyik egyenest Cuernavaccának vezetett, mely városnak tornyait messzi a láthatáron észrevehettük, a másik balra a haciendáknak. Mi ez utóbbit választottuk s a haciendák tömkelegében szerencsésen el is tévedtünk. Sok bolyongás, kérdezősködés, utba-igazitás után végre nagy felhevülten 4 óra tájban elértük *Temisco* falut s haciendát, mely *Señor del Barrio*, guatemalai

követ birtoka. Vele s családjával több izben találkoztam a fővárosban *Gabriac*, franczia követ házánál. Innen ismeretségünk; de a fogadás kissé hideg volt, valamint 4 napi ott-mulatásom egész ideje alatt feszelegnünk kellett egymás irányában — mexicoi szokás szerint. Temiscoi látogatásom fő-

A Xochicalcoi romok.

czélja a szomszéd *zochicalcoi* indus romok megvizsgálása s fényképezése volt.

A *zochicalcoi* vagy *xochicalcoi* romok*) 5—6 leguára vannak Temiscotól (Mexicotól 20 leguára délnek) *Tetlama* — mely név állitólag annyit jelent mint kövek vidéke — indus helység közelében, szomoru, vulkanikus, köves, szinte kiégett vidéken, egy magános, kopár, kúpos dombtetön, mely Temisco felöl 6′—700′ magas, de nyugati oldalán 1000 lábnál magasabbra emelkedik a völgy fölé. E dombnak hajdan kétségkivül gúla-alakja volt, mint azt a domb körül futó 5—7 terrasse maradványai bizonyitják. E terrassok, melyeknek legalsója 20 ölnyi lehet, — a többi az emelkedéssel arányt tartva kisebb, — nem vizirántosan, hanem rézsút vették körül a dombot, alkalmasint, hogy a nehéz záporok vize lefolyhasson. A kövek, melyek-

*) *Xochicalco* = virágok háza. Humboldt (Vue des Cordillères et monuments de l'Amérique) erről azt irja: „Les Indiens l'appèllent en langue mexicaine ou azteque *Xochicalco* ou *la Maison des fleurs* . . . l'etymologie de ce nom est aussi incertaine que l'époque de la construction du monument, que l'on attribue aux Toltéques. Cette nation est pour les antiquaires mexicaines ce que les colons pelasges ont été longtemps pour les antiquaires de l'Italie. Tout ce qui se perd dans la nuit des temps, est regardé comme l'ouvrage d'un peuple chez lequel on croit trouver les premiers germes de la civilisation; . . . la dénomination de *Maison des fleurs* a été donné au monument pyramidal parceque les Toltéques, comme les Péruviens, n'offraient à la divinité que des fruits, des fleurs et de l'encens.“ Mások e nevet *Xochicatli*-ból származtatják; egy indus térképen ugyanis ott, hol a romok állanak, két harczos látható s egyiknek neve *Xochicatli*. Az indusok és kreolok a romok nevét „szocsikalkó“-nak mondják, mi a spanyol kiejtés szerint *Zochicalco*-nak felel meg.

kel ki valának rakva, széthordattak a haciendák épitésére, az idö viszontagságai tovább folytatták a rombolást, ugy hogy most már a terrassok számát, szélességét bizton meghatározni nem lehet. A domb tetején kiegyengetett kerekded tér van, melynek átmérője éjszaktól délnek 500′—550′, kelettől nyugatnak 400′—450′; ezen köhalmok, (alkalmasint összehordott dombok) láthatók. Közepén a *teo-calli* (istenháza) romjai vannak, valószinüleg csak alapjai a már régen elpusztult épületnek. E rom hosszudad négyszöget képez, melynek 4 oldala az ég négy tájának felel meg; hossza éjszaktól délnek 64′, szélessége kelettől nyugatnak 54′. A fal nagy, négyszögbe faragott porfir- s trakit-kövekből van összerakva vakolat nélkül; a kövek nagyobbrészt 4′—6′ söt 8′ hosszuk s 3′—4′ szélesek; valóságos szirtek. Csak a keletnek nézö fal maradt meg némi épségben (ezen oldalról mutatja fényrajzom után készült fametszvényünk is), a többi, kivált a déli s nyugati össze van már rombolva. A falakban hieroglyphák láthatók : 2 hüvelyknyi mély s mintegy ½ hüvelyknyi széles, egyarányos, rendes vésések; bámulatra méltók, ha meggondoljuk, hogy az indusok nem ismerték a vasat, annál kevésbbé az aczélt. Bámulatra méltó, szinte megmagyarázhatlan az is, honnan s mikép hozták ezen sok iszonyu követ, holott a környéken messzi földön nincs porfir sem trakit, s az indusoknak, mint tudjuk, nem voltak teherhordó állatjaik.

Hogy ezen épület hajdanta vallásos czéloknak szolgált, kétségtelen; a régi indusok a *teo-calli*-kat gúlák tetejére szokták volt épiteni; ilyen a *cholulai teo-calli* is Puebla mellett s a híres *teo-calli*, mely fövárosukban, mint említök, *Huitzolopochtlinak* (lásd fennebb 142. lap) volt szentelve. Azonkivül e romok között köből faragott, vagy agyagból készült számos bálványkép találkozik.*) Dupaix, Alzate, Humboldt azon nézeten vannak, hogy ez erösített *teo-calli* volt, vallásos és hadi czélokra egyaránt szolgáló.**) E vélemény indokolva s igazolva van azáltal, hogy a *teo-calli*-k általában erösségekül is szolgáltak az indusoknak; így Tenochtitlan ostromlásakor az ottani *teo-calli* fö védbástyája volt az aztecoknak. A xochicalcoi gúlát is alapján széles árok fogta körül, felsö terét pedig 5′ magas, 2½′ széles köfal, mint Dupaix mondja.*) E falnak egyébiránt most már nyoma is alig látszik.

A gúla belsejében üregek vannak : keskeny, alacsony folyosók, hol a haladást a romok igen nehezítik, két nagyobb terembe vezetnek, melyek kövekkel voltak kirakva; egy 9 hüvelyknyi átmérőjü kerekded nyilás, levegöt szolgáltatott e földalatti lyukba. Ezen üregeket, melyekben az indusok szerint Montezuma kincsei vannak elásva, személyesen meg nem látogattam, mert a fényképezés minden idömet igénybe vette. Humboldt ezen üregeket az erössséghez tartozóknak véli, mások sírboltoknak nézik, mint az egyiptomi gúlákat, mely vélemény nézetem szerint nincs indokolva. Dupaix imahelyeknek gondolja *(oratorios ocultos)*, hol az elhunytakról megemlékeztek. A Dupaix munkájához mellékelt rajz, ugy az Alzate-é is, melyet Humboldt közöl (Vues de Cordilleres etc. . . . pl. IX.) e romok alakjáról csak hiányos képet szolgáltatnak. Én 4 képet készítettem : a romokat távolabbról s magasabb pontról tekintve, aztán kettöt, mely a romok keleti oldalát mutatja, s végre mely a romok déli oldalát ábrázolja.

A fényképezés e romok közt sok nehézséggel járt; a vidék ugyan kopár, egyes mimoza-bokrok, euforbia-fák mégis utban álltak, ezeket mellözni, a bokrokat nyesni, maquey s pozsgárokat irtani, köhalmokat eltakarítani kellett, s e munkához csak magam voltam arrierómmal. Azonkivül a forróság e köhalom közt nyomasztó s egy ital vízhez sem juthattunk. Temiscoról reggeli 3 órakor indültunk volt, s 8-kor értünk a hely szinére, hol délutáni 3 óráig dolgoztunk s midön hazaértünk, este volt.

Temiscóról a másfél óra járásnyira eső *Cuerna vaccá*-ba utaztam; ez a régi *Quauhuachuac;* a kerület fövárosa. Fötemploma még Cortez idejéből való, kinek itt palotája is volt; ez most laktanya. E város mindig főfészke volt a „*ladrones*“ és „*pronunciados*“-oknak, annyival inkább akkor, a társadalmi állapotok oly megbomlása mellett. A közbátorságnak s rendnek minden köteléke megszakadt, rablás és gyilkolás mindennapi dolog volt. Politika

*) Én is találtam ott egy égetett agyagból készült bálványképet : magassága 1 láb; meztelen emberi alak ülö helyzetben, felhuzott térdén összekulcsolt kézzel — ily helyzetben szoktak volt az indusok imádkozni.

** „La grande analogie des formes, que l'on remarque entre cette prétendue citadelle (Xochicalco) et les maisons des dieux aztéques (teo-callis), me fait soupçonner que la colline de Xochicalco n'était autre chose qu'un *temple fortifié*.“ (Humboldt, Vue des Cordillères etc.)

*) Lásd Antiquités Mexicaines. Relation des trois expéditions de capitaine Dupaix, accompagnée des dessins de Castaneda. stb. 2. K. folio Paris 1814.

sok gyilkolásnak szolgált ürügyül; azon szin alatt, hogy ők a spanyolokat gyülölik s ki akarják az országból irtani, más idegeneket s kreolokat is legyilkoltak s kiraboltak. 3 napot töltöttem a városban s ez idő alatt 6 meggyilkolt embert temettek. Ottlétemkor egy este a szomszéd falu papja menekült a városba, mert meg akarták ölni, másnap este egy közel haciendából menekültek a pronunciádosok elöl. Én még vissza akartam térni a romokhoz, hogy amaz üregeket megtekintsem, vettem is fáklyákat s mindennel felkészültem, midőn egy tán 60 főnyi pronunciados csapat utunkat állta s csak az est homályának s arrieróm ügyességének — ki észrevevén a csapatot, tekervényes mellékösvényre vezetett — köszönhettem, hogy a rablók kezébe nem jutottam. Két napig vártam Cuerna-vaccá-ban e csapat eloszlását, de ez a helyett még folyton szaporodott s a mellék-utakat is elállta, ugy hogy kénytelen voltam visszatérni Mexicoba, hova martius 31-dikén szerencsésen meg is érkeztem.

Cuerna-vacca környékén alkalmam volt az indusok közt divatozó sajátságos betegséggel megismerkedhetnem. Az ezen betegségben sínlődőket *pintos*-oknak vagy szinezett indusoknak nevezik, s némelyek véleménye szerint külön indus népfajt képeznek. III-dik s VIII-dik fejezetünket kiegészitőleg legyen szabad e sajátságos kórságról is megemlékeznem.

A mexicói köztársaság déli részeiben s már Cuerna-vacca környékén is a bőrbetegségnek egy különös neme mutatkozik, mely az országnak s tudtommal Amerikának is egyéb részeiben nem található. Helyben az ily betegségben szenvedőt *pinto*-nak, szinezettnek vagy festettnek nevezik, mivel teste különböző nagyságu foltokkal van elborítva, mintha festve volna. E betegség idült (chronicus), bizonyos körülmények közt ragadós, és mindig öröklös. A *pinto*-nak egyébiránt 3 neme van : fehér, barna s vörös, *pinto blanco, morado,* és *colorado.*

A *pinto blanco*-nak kisebb-nagyobb (átlag tenyérnyi), számosabb vagy gyérebb foltjai tejeskávé színüek, s ezek közt nehány hófehér folt látható. E foltok nemcsak a bőrön valók, hanem a húson keresztül egész a csontig hatók, ugy hogy a pinto blanco-nak p. o. arczán vagy homlokán levő foltjai, halála után a koponyáján is mintegy lerajzolva láthatók. A *pinto morado* arcza rendszerint egészen el van borítva egy vörösbe játszó, szürkés viola-színü folttal s ilyen teste főbb izüléseinél is látható. A *pinto colorado* egész testén egyáltalában, de különösen a főbb izüléseken vörös foltokkal van belepve.

A *pinto colorado* és *morado* foltjai nem hatnak a csontig, csak a börre szorítkoznak, s így inkább nevezhetők „bőrbetegségeknek" mint a *pinto blanco* foltjai; némelykor gyógyíthatók is, mig ez utóbbinak gyógyitása — eddig legalább — nem sikerült.

A betegségnek mind a három neme öröklös és bizonyos körülmények között, főleg huzamosabb érintkezés folytán ragadós (még a kreolokra s európaiakra is). Egyébiránt egyike sem gyakorol káros befolyást akár a vérkeringésre, akár a test nemesebb szerveire, ugy hogy a pintosok különben egészséges emberek s hosszu életüek lehetnek. Az első *pinto blanco,* kit láttam, egy 75 éves, őszhaju emberke volt, ki nem messze a Zochicalcoi romoktól, pozsgárral s vadon termő maquey-törzsekkel gazdagon benött, különben kopár dombocska tövében *mescal* égetéssel foglalkozott (lásd fennebb 120-dik lap).

A pintosok betegsége állandó s öröklös levén, jellemökre is behatással van. A többi indusok lenézik, ugy szólván kigunyolják, s eszerint egymás között, visszavonultan élnek s mintegy külön fajt képeznek. Természetes, hogy ily viszonyok között jellemök elvadul, keblökben gyülölet, bősz szenvedélyek, gyilkossági hajlamok keletkeznek, melyek különben az indus jellemnek nem sajátjai, s igy történik, hogy a köztársaság déliebb részeiben a guerilla s rabló csapatokat s a pronunciados seregeket főleg *pintos*-ok képezik.

Tervemben volt, hogy néhány hónapig még Mexicoban tartózkodom, aztán az ország nyugati fökikötőjéből *Acapulco*-ból a Csendes tengeren *Péru*-ba utazom. De számtalan körülmény hátráltatott e tervem végrehajtásában s kényszeritett visszatérnem Európába. Ekkor aztán ugy határoztam, hogy Mexicoból lóháton arrierókkal utazom Veracruzba, és pedig nem Orizabának mint jövet, hanem *Jalappa*-nak. Sajnos, ezen tervem is meghiusult. Oly bizonytalanok ott az utak, hogy nem akadtam arrieróra, ki ez utra vállalkozott volna, jóllehet kétszeres bért igértem.

Ismét a diligentiára szorúltam tehát s elindúltam ápr. 3-dikán azon erös meggyözödéssel, hogy Veracruz-ig kirabolnak. Csak irományimat s fényképeimet féltettem : ezeket a kocsisnak adtam át 1 uncziát (16 pésót) igérve neki, ha rablás esetében megmenti. A kocsisok többnyire jó lábon állnak a ladrones-ekkel, s legtöbbnyire ily módon sükerül a becsesebb tárgyak megmentése. De nem tudom, mily szerencsés véletlennek köszönhettük, minden baj nélkül érkeztünk harmadnapra Veracruzba, pedig a diligentiát, melylyel *Acatzingo* körül találkoztunk, épen találkozásunk elött mintegy fél órával rabolták ki; hasonlóképen a más nap, utánunk jövö diligentia is podgyász nélkül érkezett Veracruzba. Óh Mexico! mikor látod át, hogy csak oly nép lehet boldog, nagy, hatalmas, mely legbecsesb kincsét, a szabadságot kedves hona gyarapitására fordítja s ezt jobban tudja szeretni, mint a magán érdeket!

Veracruzból ápr. 7-dikén *Tennessee*, kis amerikai gözössel indúltam New-Orleánsba, hol két hónapig mulattam, aztán szintén tengeren New-Yorkba utaztam, onnan pedig jul. 26-dikán *Arago* gözössel Southamptonba, hová kellemes két heti hajózás után aug. 8-dikán érkeztem.

VÉGE.

TOLDALÉK.

1-sö jegyzet a szöveg 137-dik lapjához.

Hogy a szülök s gyermekek közti viszonyt, s amazoknak nevelési fogalmait közelebbről megismertessem, ide iktatom a beszédeket, melyekkel mexicói apák s anyák gyermekeiket a világba ereszték.

„Fiam! — igy hangzott a mexicói apának szava — te anyád méhéből születtél, mint kis csibe a tojásból, s mint ennek, készülnöd kell, hogy kirepülj a világba. Nem tudjuk, meddig engedi az ég birhatnunk azon kincset, melyet benned nekünk adott, de bármi rövid legyen is ezen idő, csak igyekezzél, hogy igazán élj, és kérd *Teotl*-t, hogy téged mindenkoron segítsen. Ő teremtett, s birtoka vagy; ő atyád, és jobban szeret, mint én; add át neki gondolatidat, és sóhajjal fordúlj hozzá éjjel-nappal. Tiszteld, kik náladnál öregebbek, és meg ne vess senkitsem. Ne légy néma a szegények és szerencsétlenek irányában, de sőt vigasztaljad őket. Tisztelj mindenkit, de főleg szüleidet, kiknek engedelmességgel, tisztelettel és szolgálatkészséggel tartozol. Óvakodjál azon istentelen gyermekek példáját követni, kik az esztelen állatok módjára sem szüleiket nem tisztelik, sem tanácsaikra nem hallgatnak, sem dorgálásukra, fenyitéseikre nem hajtanak; mert a ki ezek nyomdokába lép, szerencsétlen véget ér, s vagy kétségbeesve rögtön halállal múlik ki, vagy a fenevadak martaléka leszen.

Ne űzzél csúfot, fiam, az öreg és hibás emberekkel; meg ne vesd, a ki hibát vagy ostobaságot követ el, s ne terheld szemrehányásokkal; hanem óvakodjál, hogy ugyanazon hibába ne ésél. A hová nem hívnak, oda ne menj, a mihez nem kérnek, abba ne keveredj. Iparkodjál minden szavaddal és cselekedettel bebizonyítani jó nevelésedet. Beszéd közben ne tedd egymásra kezedet, ne is beszélj sokat, főleg pedig félbe ne szakitsd másnak beszédjét; ha mástól balgatag dolgokat hallasz és nem tiszted őt javitgatni, mellőzd hallgatással, de ha van közöd hozzá, gondold meg elébb, mit akarsz mondani, nehogy czáfolásodat roszul fogadják. Ha valaki beszél veled, figyelemmel hallgass reá s illő állásban maradj; ne játszál lábaddal, ne is fogd köntösöd végét szádba; ne köpködj sokat, ne nézegélj körül, s ne kelj fel sokszor ha ü lsz, mert mindeféle cselekedetek könnyelmüséget s rosz nevelést bizonyítnak.

Ne egyél mohón s ha valami nem jól esik, ne mutasd. Ha ki véletlenül ebéd közben meglátogat, osszad meg vele, a mid van; s ha kit megvendégelsz, fölöttébb szemmel ne tartsad.

Járás közben nézd, merre jársz, nehogy valakinek neki menj. Ha látod, hogy valaki szemközt jő veled, kerüld ki egy kissé, hogy elmehessen melletted. Soha se menj öregebb ember előtt, hacsak nem vagy kénytelen, vagy nem kivánják. Ebédnél ne egyél s ne igyál előbb, mint ők, hanem illedelemmel várj reájok, hogy kedvöket megnyerjed.

Ha valamit adnak, fogadd köszönettel. Ha az ajándék nagy, ne hetykélkedjél vele; ha kicsiny, meg ne vesd. Ha meggazdagodol, ne légy elbizakodott s nagyravágyó, és meg ne vesd a szegényeket; mert épen azon istenek, kik másoktól a gazdagságot elveszik, hogy neked adják, kevélységed által megbántatván, ismét elveszik azt tőled, hogy másoknak adják. Tulajdon munkáddal táplálkozzál: annál jobb izű lesz életed. Eddig, édes fiam, saját veritékemmel tápláltalak, és semmi atyai kötelességet el nem mulasztottam, hogy minden szükségessel elláthassalak: te is azonképen cselekedjél, édes fiam.

Ne hazudjál soha, édes fiam, mert a hazugság undok egy vétek. Ha kénytelen vagy közleni mással, a mit tapasztaltál, tedd azt az igazság szerint, minden toldozgatás nélkül. Senkit meg ne szólj; ne hajhászd az ujdonságokat s ne okozz viszálkodásokat.

Ne maradozz a nagy piaczon több ideig, mint a hogy szükséges, mert oly helyen veszélyben forogsz, hogy mindenféle bűnre s gonosztettre csábíttatol.

Ne légy tékozló, mert fölingerled az isteneket. Féken tartsd magad, fiam, és várd, mig a leányzó, kit az istenek feleségedül szemeltek, illő korát éri; az ő gondviselésökre bízd, mert ők mindent helyesen tudnak elintézni. Ha a házasság ideje megjött, ne kösd azt szüleid jóváhagyása nélkül, különben szerencsétlen vége lesz.

Ne lopj s ne játszál, különben szülőidnek becsület helyett szégyent okozol. Légy erényes, és ezzel megszégyeníted az istenteleneket.

Eleget mondtam, édes fiam, apai kötelességemnek eleget tettem. Iparkodtam ezen tanácsaim által szivedet

erősíteni. Ne vonakodjál elfogadni azokat s ellenök ne cselekedjél, mert azoktól függ életed és boldogságod.“

Ilynemü oktatásokat adtak a mexicóiak fiaiknak. Magától értetik, hogy a harczra nevelt ifjak, hivatásukhoz képest s erre tekintettel, más tanácsokban is részesültek, melyeket azonban a hely szűke miatt elő nem sorolhatunk. Csak a mexicói nőnek felnőtt leányához intézett tanításait közlöm még, minthogy ezek némi világot vetnek a régi mexicóiak erkölcseire s nevelésük módjára.

„Leányom! — így szólt a mexicói nő — ki az én vérem vagy, kit fájdalommal szültelek s tejemmel táplháltalak, én a legnagyobb gonddal akartalak fölnevelni; atyád mint a smaragdot ügyekezett téged köszörülni és fényesíteni, hogy a férfiak szemében az erény gyémántyaként tünjél föl. Iparkodjál, hogy mindenkor jó lehess, különben ki venne nőül ? Mindenki megvetne. — Az élet fáradalmas és tövises út; szükségkép minden erőnket föl kell használnunk, hogy azon javakat elnyerjük, melyeket az istenek készek nekünk adni. Azért ne hanyagoljunk el semmit, hanem inkább mindenben szorgalmatoskodjunk. Légy rendszerető, s ügyekezzél a benső háztartást kellően rendezni. Adj férjednek vizet ha kezét akarja mosni, és süss kenyeret családod számára. Bárhol jársz, mindig szerény s komoly illedelemmel járj, és soha se szaladj. Ne mosolyogj azokra, kikkel találkozol, de merően se nézz reájok; ne tekintgess szüntelen tétova, jobbra-balra, nehogy hírneved kárt valljon. A ki köszönt s valamit kérdez, annak nyájasan felelj.

Szorgalmasan fonj, szőjj, varrj s hímezz, az ily munkával nemcsak tiszteletet szerzesz magadnak, de ruházatot és táplálékot is. Ne add magad nagyon az alvásnak s ne keresd mindig az árnyékos helyeket, hanem menj a szabad levegőre s ott pihend ki magadat. Asszonyos elpuhultság, restséget s más bűnöket von maga után.

Foglalatosságaid mellett ne merülj vétkes gondolatokba, hanem gondolj az isteni tiszteletre s arra, mikép segíthetnél szülőiden. Ha atyád vagy anyád szólít, ne várd, mig újra hívnak, hanem tüstént eredj, hogy kivánatukat halljad, nehogy vonakodásoddal felboszantsad őket. Ne felelj daczosan, s ne mutasd, hogy nem szívesen teljesíted kivánatukat. Ha nem teheted, a mit tőled kivánnak, illedelmes módon mentegesd magad. Ha mást hívnak s nem jő mindjárt, eredj magad, tudd meg parancsukat s végezd pontosan. Sohase ajánlkozzál olyasmire, mit nem vagy képes teljesíteni. Meg ne csalj soha senkit, mert az istenek látják cselekedetidet. Élj mindenkivel békességben és szeress mindenkit őszintén, hogy viszont szeressenek téged. Birtokodban ne légy önző. Ha el akarod kerülni, hogy másoknak visszatessél, óvakodjál észrevétetni velök visszatetszésedet.

Férfiakkal ne ereszkedjél illetlen bizalmaskodásokba, és szivedben ne engedj helyet tiltott kivánságoknak, különben gyalázatára válsz családodnak, vagy bepiszkolod lelkedet, mint iszap a vizet. Ne társalkodj hazug, könnyelmü s rest asszonyokkal, különben kétségkivül megrontanak példájokkal. Házadban vigyázz családodra. Csekély dolgok miatt ne eredj ki házadból s ne mutatkozzál sokszor az utczán és piaczon, mert az oly helyeken romlásodra akadsz. Tartsd szemed előtt, hogy a bűn, mint valamely mérges növény éltétől fosztja meg azt, a ki megízleli, s ha egyszer a szívbe befészkelte magát, nehéz onnan kiirtani. Ha az utczán előkelő ifjuval találkozol, ki neked tetszik, szóba ne állj vele, hanem eredj tovább; ha valamit mond neked, ne figyelj se szavaira, se reá; ha utánad megy, ne fordúlj vissza hogy megnézzed, mert ezzel még inkább izgatod szenvedélyét. Ily bánásmód mellett majd békében fog hagyni.

Sürgős ok nélkül idegen házba ne menj, nehogy becsületedről káros dolgokat mondjanak vagy gondoljanak. Ha rokonid házába mégysz, tisztelettel üdvözöld őket, s ne légy veszteg, hanem fogj mindjárt az orsóhoz, vagy más valami dologhoz, a mi épen előfordúl.

Ha férjhez mentél, tisztelettel s engedelmességgel viseltessél férjed iránt, és szorgalommal teljesítsd, a mit neked parancsol. Iparkodjál megelégedését kinyerni; ne légy heves vagy makacs, hanem szendén fogadd karjaidba, ha szegény is, és a te javadból él. Ha férjed valami kellemetlenséget szerez, ne mutasd azt neki, színlelj az első pillanatban s később barátságosan mondd meg neki, mivel bántott meg, hogy szendeségeddel megnyerjed őt s ezentúl meg ne bántson. Ne becstelenítsd őt mások jelenlétében, mert ezáltal tenmagadat becsteleníted.

Leányom, vedd szívedre adott tanácsomat; meglehetős öreg vagyok s eleget tapasztaltam a világban. Anyád vagyok és szivemből kivánom, hogy jól legyen dolgod; ha nem hallgatsz rám s intésimet nem fogadod és szerencsétlenség ér, magad lészesz oka s bűnhödnöd kell érte. Elég, leányom. Az istenek áldjanak.“

E beszédeket *Clavigero*-ban (Storia antica di Messico II. 7.) találjuk. Az első indus írók jegyzék fel s azonkivül hagyományképen apáról fiúra szálltak a jelen napig, ugy hogy, ha nem is egész kiterjedésökben, még mai nap is szokásban vannak, főleg az indus házasságok alkalmával.

2-dik jegyzet a szöveg 181-dik lapjához.

„Mintha a természet ott, hol érczgazdagsággal ajándékozta meg a földet, azt többi adományaitól, ékeitől megfosztaná.“

A pachucai bányák híresek érczük gazdagságáról. A mexicói ezüstbányák gazdagsága nem annyira az érczek általános *(absolut)* gazdagságában rejlik (azaz, nem abban, hogy az ércz sok ezüstöt tartalmaz), mint inkább az ezüst-erek vastagságában (Mächtigkeit). A mexicói érczek gazdagságát, azaz: ezüst-tartalmát 0·0018—0·0025 részre tehetjük, t. i. egy mázsa (quintal = 100 ℔ = 1600 uncia) mexicói ezüst-ércz középszámmal csak 3—4 uncia ezüstöt ad, mig a szászországi s magyarhoni gazdag ezüstérczek mázsája középszámmal 6—8 unciát ad. De másrészt, mig Európában egy 6 láb vastag ércz-eret már

igen vastagnak (sehr mächtig) neveznek, Mexicoban 40—50, sőt még több vara (1 vara = $2^1/_2$ láb) vastagságu ezüst-erek találkoznak. Innen a mexicói bányák gazdagsága.

Roppant azon kincshalmaz, melyet Mexico bányáiból már napfényre hoztak; nagy, sőt tán legnagyobb része azon arany s ezüstnek, mely jelenleg a nagy világ forgalmában szerepel, Mexico bányaiból került. Innen meritette 300 év folytán a hatalmas Spanyolország kincseit, itt tettek szert krösusi dúsgazdagságra egyes szerencsefiak, mint például az említettem reglai gróf.

A bányák Mexicoban, valamint a többi spanyol gyarmatokban is a legrégibb időktől fogva magánosok birtokában voltak, kik aztán a kormánynak tized fejében az összes évi jövedelem bizonyos részével adóztak (a kormánynak sohasem voltak birtokában más bányák, mint a *huancavelicai* higanybányák Péruban).

A roppant gazdagságu bányák évi jövedelme sok változásnak volt alávetve a kedvezőbb vagy nyomasztóbb körülményekhez képest s aszerint, a mint azokat kisebb-nagyobb szorgalommal mívelték. Igy a mexicói bányák átlagos évi jövedelme 1760—1769 (bezárólag) 11,282,886 *pésó*-ra rúgott; a spanyol kormány 1778-diki engedményeinek az ugynevezett szabad kereskedési decretumnak következtében 1780—1789-ben ezen átlagos évi jövedelem 19,350,455 pésóra emelkedett; legnagygyát érte el pedig 1804—1805-ben : ekkor ugyanis volt 27 millio pésó (26,130,971 ps. ezüstben s 959,030 ps. aranyban).

Az 1810-ben kitört s 10 évig dühöngött függetlenségi háború, — melyről szövegünkben szóltunk (lásd 164. lap) — a bányászatot is tönkre tette, A bányavárosok majd a fölkelő, majd meg a spanyol seregek által voltak megszállva; a higanynak, vasnak, lőpornak s a bányászathoz szükséges egyéb szereknek, valamint az élelem ára is a kétszeresnél magasabbra rúgott; a munkások elhagyták bányáikat s fegyvert fogtak; az érczolvasztók s egyéb bányászati épületek romba dőltek; e földalatti üregek vízzel teltek, az aknák s tárnák beroskadoztak s így lőn, hogy mindazon nagyszerü s költséges munkálatok, melyekre a mexicói bányászok oly büszkék voltak — és méltán, mert azokhoz foghatókat Európa nem mutathatott — elpusztultak, s hogy a mexicói bányák évi jövedelme 1820—1821-ben 5 millió pésóra sülyedt.

A függetlenségi háború bevégeztével az uj köztársasági kormány csakhamar átlátta, hogy főleg a bányászat az, melyet fölélesztenie, tespedéséből kiragadnia szükséges, hogy ezáltal a kereskedésen, sőt mezei gazdászaton is lendíthessen. 1822. febr. 20-diki decretumában tehát az elébb oly nyomasztó bánya-adókat, u. m. *Quinto*, *Un-porciento*, *Señorage* s *Bocado* eltörülte s helyettök más, csekélyebb adókat rendelt; egyes bányakerületek engedelmet adott, hogy érczeiket elválaszthassák s kiverethessék. Mi eddig kizárólag a mexicói pénzverdében történt.*) A hosszu háború csapásai s az üzlet pangása folytán a mexicói bányászok s kereskedők kimerülvén, nem voltak képesek a bányákba elégséges tőkéket befektetni, hogy azokat ujra felvirágoztassák, — a congressus tehát megengedte, hogy idegen tőzsérek s társaságok a belföldi bányatulajdonosokkal szövetkezhessenek s bányászati jogokat gyakorolhassanak. Ezen engedélylyel kivált az angolok éltek; e vállalkozó nép csakhamar részvényes társaságokat alakított s a mexicói bányákba tetemes összegeket fektetett be. Igy alakult a *„Compania unida de las minas de Mexico“*, később *„la compania anglo-mexicana“*, s több más angol, amerikai s német társaság. De ezek részint a főkezelők tapasztalatlansága, pazarsága, hűtlensége, részint elháríthatlan akadályok s kedvezőtlen viszonyok miatt, nagyobbrészt tönkre jutottak; a beruházott tőkék nem hozták meg a remélt és szükségelt száztólit s így az angolok czélszerűbbnek látták cserben hagyni milliomjaikat sem mint ujabb milliomokat költeni ily bizonytalan s Fortuna szeszélyeitől függő vállalatra. A megbukott társaságok helyén később ujabbak alakultak, melyek felhasználván az eddig tapasztaltakat, okulván elődjeik kárán s olcsóbban jutván a szükséges gépekhez s a t. jobb sükerrel működnek, ugy hogy jelenleg a bányászat ujra virágzásnak indúlt, jóllehet az összes jövedelem még koránsem érte el azon magasságot, melyre régibb időkben emelkedett volt.

A mexicói bányák összes évi jövedelmét a jelen évtizedben nehéz meghatározni, a mint hogy általában minden statistikai búvárkodás ezen országban igen bajos, a hiteles adatoknak gyakorta teljes hiánya miatt; mi különben a folytonos zavarok, kormány-változások, a közügyekben való rendetlenségek s gondatlanságok következtében másként nem is igen gondolható. Tág határok közt ezen összes évi jövedelmet a jelen évtizedben 18—22 millió pésó ezüstre s 1—$1^1/_2$ millió pésó aranyra tehetjük.

Az arany s ezüst termelése, a mint látható, nem egyenlő arányu; mert egyrészt bizvást mondhatjuk, hogy Mexico évenkint 10-szer annyi ezüstöt termel mint Európa valamennyi ezüstbányája összevéve, másrészt pedig az aranynak nincs sokkal nagyobb bősége, mint testvérhazánkban. Magyar- és Erdélyország ugyanis évenkint 5200 márka aranyat termel, Mexico pedig összesen 7000 márkát — tehát aránylag kevesebbet — küld évenkint a pénzverő házakba.

A kereskedelmi ministérium titkára *(oficial mayor del ministerio de Fomento) Don Miguel Lerda de Tejada* 1854-ben hivatalos, és annyira-mennyire hiteles adatokon alapuló átnézetét adta ki azon ezüst s arany mennyiségnek, melyet a mexicói bányák az ország meghóditásától

*) Az *apartado y el cuno* (az elválasztás s a pénzverés) egyébiránt még jelenleg is a kormányé, de azt az egyes bánya-kerületekben a bánya birtokosoknak s más magányzóknak haszonbérbe szokta adni többnyire 10 évre, mely idő elteltével a bérlők a választóházat s a pénzverdét minden gépekkel s az egész szervezettel bérmentesen tartoznak a kormánynak átadni. A haszonbér változik, ott hol sok pénz veretik kisebb, mint a hol csekély a pénzverés. Közönségesen 1—2 Real a marka után.

kezdve 1852-ig (bezárólag) szolgáltattak. Ez, *Tejada* számitása szerint nem kevesebb mint 3„562“204,894 ps. Ezen negyedfél milliárdot meghaladó összegből pénzzé veretett 2„607,785,732 ps. ezüstben és 126,919,162 ps. aranyban (*Mexico, Chihuahua, Culoacan, Durango, Guadalajara, Guadalupe y Calvo, Guanajuato, San Louis Potosi, Zacatecas* pénzverdéiben; ezeken kivül régebben még több pénzverők is léteztek mint a hermorilloi, sombreretei s mint a *tlalpani*, de ezek jelenleg már megszüntek;) arany- s ezüst-rudakban és edényekben elhordatott, elcsempésztetett 827,500,000 ps. (Duport*) a Mexicoból évenkint kicsempészett arany- s ezüst-rudak értékét $3^1/_2$—4 millióra becsüli.) Bennmaradt az országban 200 millió ps. részint forgalomban mint arany- s ezüstpénz, részint pedig ékszerekben (többnyire a templomokban), a többi 3, 260 millió a világ minden részeibe, kivált pedig Európába vándorolt.

3-dik jegyzet a szöveg 182-dik lapjához.

„Real del Monte egy angol társaság birtoka, s a bányászat európai módon kezeltetik.“

Real del Monte vidékén európai módon űzik a bányászatot. A bányavizeket például gőzgépek által merítik ki s nem — mint a mexicóiak — bőrzsákokban lovak vagy öszvérekkel forgatott motólák segélyével. Van Real del Monte-ban külön gépgyár is, hol a szükséges gépek készülnek. Fájdalom, időnk szabott volt, ugy, hogy nem vizsgálhatók kellőleg Real del Montét s környékét.

Mexicoban általánvéve a bányászatot a németországinak mintájára űzik, természetesen, mint mindenütt, egyes helybeli módositásokkal. A bányarendeletek Mexicoban, mint Németországban megkivánják, hogy a bányának meglegyen kellő légvonata, hogy a főoszlopzatok megmaradjanak, egyáltalában, hogy ügyelet legyen a munkások biztosságára valamint a munkálatok rendben tartására. De Mexicoban az állam az egyének biztositására nem fordít annyi gondot, hogy a bánya-munkálatokat ugynevezett hegymesterek s esküdtek gondviselésére bízná. A bányatulajdonosok ott szabadabban működhetnek bányáik körül; saját érdekök kivánja egyébiránt, hogy a bányák beroskadását megelőzzék, s a munkások sajátmaguk figyelnek, hogy életüket minél kevésbbé veszélyeztessék.

A bányákban a munkálkodás módja sok helyen különbözik az európaitól. A munkások többnyire párosan dolgoznak, az egyik a fúrót tartja, a másik a kalapácsot, s e munkában egymást fölváltják — igy a repesztő munkát hamar végzik. Sok helyt a munkások részben dolgoznak: az érczet kivágják s a hol ehhez való gépek nincsenek, háton bőrzsákokban vagy kosarakban a választó-házba viszik; a választás után, a hét végével, aztán részben kapják fizetésüket. Másutt rétegszám után fizetik a munkásokat.

*) Saint Clair Duport. „De la production des metaux précieux au Mexique Paris, chez Didot Fr. 1843.

Egyéb bányai dolgozatokat, mint a folyosók, aknák s tárnák munkálását mérték szerint fizetik. Az érczhordó munkások neve *peones* vagy *feneros*. Nevezetes, mily nagy sulyt birnak el hátukon a csak keskeny és szinte függélyes lépcsőzeteken. Vannak indusok, kik bőrzsákjukban 5 mázsa érczet is felhoznak; a lépcsőzetek pedig nem bírnak rendes küllőkkel, nem olyanok, mint Európában, hanem mindössze is mintegy 6 hüvelyknyi faszálak, melyekbe lépcsők vannak faragva. Ezeken kell a munkásoknak mázsányi terheikkel 1000 sőt 1500 lábnyi mélységből fölkapaszkodniok, még pedig egyik kezükben faggyu-gyertyával, mert csupán ezek, s nem, mint nálunk, bányalámpák, vannak használatban.

4-dik jegyzet a szöveg 182-dik lapjához.

„Több ily hacienda van a velascói völgyben közel egymáshoz. A velascóin kivül a miguelit s a reglait látogattam meg, hol néhány napot töltöttem.“

A mexicói bányászok kétféle módon választják ki az ezüstöt érczeikből; az egyik a közönséges *foncsorlás (amalgamatio)*, mint az nálunk is használatban van, a másik szintén foncsorláson alapult ugyan, de a mexicói bányászoktól feltalált s tudtommal Európában seholsem alkalmazott eljárás. Mindkettővel volt alkalmam megismerkedhetni s közlöm röviden t. olvasóimmal, a helyben gyűjtött számbeli adatokkal együtt.

A S. Migueli hacienda a közönséges foncsorlási módot használja. Az érczet a Real del monte-i bányákból hozzák öszvéreken. Magueiból font zsákokban fölraknak egy öszvérre 3 mázsát s ezt nevezik egy *cargának*. A S. Migueli haciendába a S. Denisi bányából hetenkint 1100 cargát, azaz 3300 mázsát hoznak.

S. Miguelben az érczet mindenek előtt zúzdákban megaprítják s megiszapolják; ezután az érczport hosszu kemenczékben megpörkölik, még pedig 2 óra hosszant magában, aztán 4 óra hosszant 4% konyhasóval. Ezen műtét bevégeztével hordócskákba rakják, melyeket vízerő tengelyük körül forgat — 8 van sorjában egy közös tengelyen. E hordócskákba 4500 sulyrész érczhez 400 sulyrész vasdarabot s 3 sulyrész higanyt tesznek s e keveréket 24 óráig forgátják. Ily módon S. Miguelben 24 óra alatt 550 font foncsort kapnak, mely 18% ezüstöt ad (a higanyveszteség 18 uncziára rúg márkájától). A migueli hacienda 2 hét alatt 20 rud ezüstöt ad (1 rud 135 márka, 1 márka pedig 8 pésó vagyis 16 pft.), azaz 2700 márka ezüstöt, mi 43,200 pft. értékü.

A reglai haciendában a másik — a mexicói — mód van használatban, melyet a mexicói bányászok *Beneficio de patio*-nak (*patio* = udvar) neveznek. Itt is az érczet először zúzdákkal porrá zúzzák, azután pedig ugynevezett tortát készitenek, azaz: tágas, kikövezett udvaron bizonyos mennyiségü érczkő-port szabott mennyiségü sóval, rézporral s rézgáliczczal (Kupfervitriol, *Magistral*), higanynyal s vízzel sárrá kevernek s e „tortát“ vagy sár-

rakást öszvérekkel, lovakkal, némely helyt emberekkel egész nap hosszant megjáratják, épen ugy mint nálunk a gabonát szokták nyomtatni. A tortát minden másodnap megtapostatják s e műtét tart 45—60 napig; ez idő alatt készül a foncsor, melyet akként kapnak ki, hogy a „tortát“ vigyázva kimossák: a viz a sárrészeket elmossa, a nehéz foncsor pedig megmarad s lepároltatik. Az egész munkálatnál a gyakorlat a fődolog, mert a műtétnek vegyfolyama nincs még kellőleg felvilágosítva; hogy abban a villanyosság főszerepet játszik, bizonyos, valamint nem kétlem, hogy a nap sugarai is bizonyos befolyással vannak a vegyfolyamra. De gyakorlatilag tudják, mikor elégséges a nyomtatás által való keverés, mennyi víz, só, gálicz vagy higany kell még a „tortá“-ba s a t. Ezen foncsorlási módot egy spanyol, *Bartolomeo Medina* találta föl 1557-ben Pachucaban; néhány év mulva a mexicói bányáknál általánosan, 1571-ben pedig Péruban is használatba jött. E módnak előnye az, hogy a nagy mennyiségü, szegényebb érczekből is nehézség nélkül kikapható az ezüst; egyébiránt nem minden ezüstérczre alkalmazható egyaránt, legczélszerűbb azon ezüst-érczeknél, melyek ként tartalmaznak.

A higanyt hajdanta a spanyol kormány állította elő Mexicoban, bizonyos megszabott áron; később, midőn Mexico függetlenné lett, Angolország szolgáltatta a higanyt a mexicói bányászoknak, de jóval magasabb áron, 77 helyett ugyanis 99—100 dollárért mázsáját. Körülbelül 12 év előtt a kereskedés ezen ágát a Rothschild-ház monopolizálta, *Almadeen*-ben t. i. Spanyolországban az egész évi higany terményzést összevásárolta, Mexicoba szállította s ott aztán tetszése szerint szabta meg árát. De jelenleg a *New-Almadeeni* gazdag higany-bánya Kaliforniában a higany árát felére, sőt harmadára is leszállitotta (120—130 dollárról 45—50 dollárra), mi a mexicói bányászatnak megbecsülhetlen előnyére van. Ottlétemkor (1858-ban) Acapulcoban, Mexico főkikötőjében a csendes tengeren, 45 dollár volt a higany mázsája.

De magának Mexiconak is vannak higany-bányái. *(Criaderos y Minas de azogue)*, például Queretaro, Guerrero, Guanajuato s a t. államaiban; Guadalcazar bányája San Luis Potosi-ban évenkint mintegy 1000 mázsa *(quintal)* higanyt állít elő, mi majdnem fele Mexico összes higany terményzésének (ez mintegy 2500 m.); a higany fogyasztása azonban szinte 7-szer nagyobb ezen összes terményzésnél, jelenleg ugyanis 14,000 mázsánál több.

Sót, maga az ország, Mexico, szolgáltat a bányáknak. A *„tequesquité“*-ről már szóltunk. A sós tavakon kivül még igen sok sós forrása is van az országnak, p. o. Istatlala, Istapa, Chautla s a t. melyekből az indusok igen egyszerüen kapják ki a sót. A sóval terhelt vizet ugyanis lapos kőteknőkbe, vagy ezek hiányában, agyag karimás lapos kőtáblákra vezetik s a vizet egyszerüen a napon elpárologtatják. A tenger vizével hasonlóan bánnak a két tenger partján, kivált Yucatan tenger mellékén. Nevezetesek még a *Penon-blanco*-i salinák Zacatecas és San Luis között. Itt t. i. a síkot lapos, agyagos medencze futja végig, mely az esőszakban megtelik zavaros vízzel s valóságos tavat képez. A vidék földje sótartalmu, eszerint az esőtől a tóba mosott föld meg van terhelve sóval, elannyira, hogy midőn télen — a száraz időszakban — a víz elpárolog s a tó kiszárad, a mederben visszamaradt föld mintegy 25% sót tartalmaz. E sós földből a foncsorlásnál az érczhez sulyának negyedrésze kevertetik, tehát 100 mázsa érczhez 25 mázsa sós föld. A zacatecasi kerület 520,000 mázsa ily földet használ fel évenkint; ugyanannyit Guanajuato. Helyben a sós földnek *„fanega“*-ja (2 mázsa) 3 reál (mintegy 48 kr.), s ugyanannyi a vitelbér öszvéreken Zacatecas-ig. Más bányakerületekben a tengeri sót vagy a már említettem sós források sóját használják. Általában véve a só nem olcsó, a hely fekvése szerint 1—4 dollár mázsája. Kétségtelenül a só ára lejebb szállna, ha a különben gazdag s nagy mennyiségü sóforrásokat helyes, rendszeres üzlet alá vennék.

De a sóbányászat, valamint a kén, czin, ólom, vas, réz s a t. érczeknek, melyekkel Mexico szintén bővelkedik, bányászata parlagon hever, mert a mexicóiak — mint ezt már Humboldt megjegyzé — nem bírják felfogni, hogy egy ország valódi gazdagsága inkább a hasznos, az életre szükséges dolgok felhalmoztában rejlik, semmint azon jelek mennyiségében, melyek ama dolgok értékét képviselik. Egy jó vasbánya kétségkivül hasznosabb, sok esetben jövedelmezőbb is, mint közép gazdagságu ezüstbánya, mégis sok helyt láthatni, hogy gazdag vasbányákat épen nem vagy csak felületesen mívelnek, mig ellenben számtalanszor bajlódnak oly ezüstbányákkal, melyekben az ezüsttartalom igen csekély (alig egy márka mázsájától).

Chihuahua állam rézbányái még néhány évvel ezelőtt jövedelmeztek ugyan valamit, ujabb időkben azonban végkép el vannak hanyagolva, mert a vad indusok (*los indios barbaros* l. a szöveg 140. lapját) egész odáig terjeszkedtek már berohanásaikkal s mindent elpusztítottak. Némi említést érdemelnek még *Santa Clara* (Michoacan), *Mazapil* (Zacatecas), valamint *Zomeluacan* (Veracruz államban) rézbányái. Leggazdagabbak jelenleg *Mazapil* bányái, melyek évenkint mintegy 4—6000 mázsányi rezet termelnek.

A mai napig fölfedezett vastelepek közől a legnevezetesebb *Mexico, Guerrero, Michoacan, Durango, Jalisco, Oajaca* s *Puebla* államokban s *Tlascala* földjén vannak; de ezek közől eddigelé csak nehányat mívelnek. Vashámorok vannak *Miraflores* és *San Rafael* (ez utóbbi a londoni Rothschild birtoka) körül, továbbá *Guadalupé*-ban (Zacualpan mellett, nem a búcsújáró hely Mexico mellett), *Santa Máriá*-ban 2 leguára Atotonilcótól (l. a szöveg 180. lapját) s a t. A vas évi termeléséről semmi hiteles adatunk sincs, mert etekintetben semmiféle ellenőrködés sem létezik.

A nemtelen érczek bányászatáról többet nem mondhatunk. Meg kell egyébiránt vallanunk, hogy ezen érczek bányászata Mexicoban csakugyan sok bajjal s nehézséggel

jár; egy helyt p. o. nincs viz (hajtó erőül), más helyt nincs elegendő fa vagy munkáskéz, vagy csak igen magas áron kapható; még másutt a bányák oly messze esnek a tengerparttól vagy valamely kereskedelmi rakodó-ponttól, az utak sokszor oly roszak, a vitelbér oly túlságos, hogy a bányászat ki nem fizetné magát. Hosszabb ideig kell Mexicoban tartózkodnunk, a felsorolt s még más egyéb viszonyokat öntapasztalásunk utján kell kitanulnunk, hogy fogalmunk lehessen azon akadályokról, melyek ott a műipar, valamint a mezei gazdászat terjedését s virulását gátolják. Az említett viszonyokon kivül s eltekintve az örökös polgári háborúktól, viszályoktól, zsiványok (ladrones) és pronunciados (guerillas) csapatok dúlásaitól, melyek e szép de szerencsétlen országot haladásában megakasztják, Mexico az ipart s kereskedést előmozditó két főtényezőben szükölködik : Mexiconak ugyanis nincs vize s nincs kőszene. Nem mintha a viz mennyiségében szenvedne fogyatkozást; Mexico fentere — s általában az egész ország — sok s nagy kiterjedésü tavakkal bír, mint p. o. a *Chapallai* tó (160 □ mfd.) kétszer akkora, mint a konstanczi, s már említők, a hogy a mexicói völgynek 4 tava a 244½ □ mfdnyi völgy területének tizedrészét borítja : a hiány a víz minőségében van — ha igy fejezhetem ki magamat; Mexiconak alig van egy pár hajózható folyója, mely a kereskedésre nézve értékkel bírna.

A mi a kőszenet illeti, nem kétlem, sőt bizonyos geologiai szempontok alapján biztosan állitani merem, hogy az, ha nem is bőven, de elegendő mennyiségben legalább, megvan, csakhogy nincs még fölfedezve. Itt-ott ugyan tudnak is már kőszenet, de mivelik-e s mily sükerrel, arról nincs tudomásom. A kőszén szűkét az ország most — midőn fája elég van — még nem igen érzi, ámbátor máris az ezüst eléállitását tetemesen drágítja. Jelenleg a fa ára Real del Monte vidékén 2½ real cargája, de évről évre növekszik, mert az erdőknek rendes vágásokra osztásáról, józan kezeléséről Mexicoban, mint általában egész Amerikában szó sincsen. Ott az emberek irtó háborút viselnek az erdők ellen s igy történik, hogy a fa évről évre fogy, távolabb esik, „*se aloja el monte*“, távozik az erdő — mint ők mondják — s igy természetesen drágul, mert messzibbről kell hozni. A haciendák bámulatos mennyiségü fát emésztenek, a Real del monte-i kerület haciendái például hetenkint 5000 carga fát fogyasztanak, a velascoi hacienda egymaga 2200 cargát!

TARTALOM.

Előszó VII

HABANA.

	Lap.
I. Habana leirása általában	3
II. Egy vasárnap Habanában	6
III. Habana égalja. Sárgaláz	13
IV. Czukor-ültetvények. Czukorgyártás . . .	15
V. Rabszolgaság	20
VI. Szabad szerecsenyek s kevertvérüek . . .	24
VII. Szabad telepitmények	26
VIII. Dohány- és szivargyártás	28
IX. Habanából St. Thomas- s La Guayrába . .	32

VENEZUELA.

I. Venezuela általában	39
II. La Guayrából Caracasba	41
III. Caracas. A földrengés; a város fekvése; éghajlata	43
IV. Caracas népe s társas élete. A nagy hét ünnepelése	47

A. A tengerpart vidéke. Az araguai völgy.

V. Caracastól Palmárig	52
VI. A palmari puszta	57
VII. San Juan de los Morros	61
VIII. A továri telepitmény	64
IX. Az óriási Zamang. A valenciai tó . . .	70

B. Llanosok.

X. A Llanosokról általában	72
XI. Llanosi út Humboldt után	74
XII. Llanosi út naplóm után	79

C. Az Orinocco vidéke.

XIII. Az Orinocco	90
XIV. Angostura, a spanyol Guyana fővárosa .	94
XV. Utazás Trinidad szigetéig	97
XVI. Trinidad szigete	100
XVII. Trinidadtól Veracruz-ig	103

MEXICO.

Bevezetés	107
I. Veracruz	109
II. Veracruztól Orizabáig	112
III. Az indusok s ezek életmódja	115
IV. Orizaba völgye s vulkánja	120
V. Orizabától Mexicoig	124
VI. Mexico fővárosa	127
VII. Kreolok s meztizzák	130

	Lap.
VIII. Indusok s elődjeik	134
IX. Mexico főpiacza s székesegyháza	140
X. Mexico nevezetesebb épületei. Piaczok, szinházak	144
XI. Sétányok, lovak. A széptevés módja Mexicoban	147
XII. Mexico völgye, égalja, egészségi állapota	151
XIII. Mexico ünnepei	155
XIV. Mexico papsága	161
XV. Mexico államélete	164
XVI. Mexico vulkánjai	169
XVII. A Popocatepetl megmászása. Egy éj kráterében	172
XVIII. A Puente de Dios melletti barlang	180
XIX. Cautla s Cuerna-vacca völgyei. A Xochicalcoi romok	187

TOLDALÉK.

1-ső Jegyzet. Aztec szülők intő beszédjei magzatjaihoz	193
2-dik, 3-dik s 4-dik Jegyzet. Mexico bányászatáról	194

DEBRECENI MAGYAR KIRÁLYI
TISZA ISTVÁN-TUDOMÁNYEGYETEM
KÖNYVTÁRA
5516 /1937
gyarapodási naplószám.